Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti

Prof. Dr.
Muhammed Çelik

2

KUR'ÂN'IN
İKNÂ HUSÛSİYETİ

PROF. DR. MUHAMMED ÇELİK

1960'ta Dicle'de doğdu. M.Ü. İlâhiyat Fakültesi'nden lisans diploması aldı (1984). Aynı yerde Tefsir alanında yüksek lisans (1987) ve doktora derecesi aldı (1994).

Bir süre İmam-Hatip Lisesi'nde öğretmenlikten (1985-1989) sonra, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne Öğretim Görevlisi olarak intisap etti (1989).

Daha sonra İlâhiyat Fakültesi'ne Öğretim Üyesi olarak atandı (1996). 1998'de Doçent, 2004'te Profesör oldu. 1994-1995'te Mısır'da alanı ile ilgili inceleme ve araştırmalarda bulundu. Evli, dört çocuk babasıdır.

Alanı ile ilgili bazı sempozyumlara bildiri ile katılmış, çeşitli dergilerde birçok makalesi yayınlanmıştır.

Yayınlanmış Kitapları:

Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti, İzmir 1996, 2. Baskı, İzmir 2006.
Kur'ân Kur'ân'ı Tanımlıyor, Şûle Yay., İstanbul 1998.
Gelişme Döneminde Tefsir, (Prof. Dr. Müsaid Müslim Abdullah'dan tercüme), İzmir, 2006.

Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti

Prof. Dr.
Muhammed Çelik

KUR'ÂN'IN İKNÂ HUSÛSİYETİ

Editör
Firdevs BAŞARI

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
975-6079- 34-7

Yayın Numarası
35

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Haziran 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
İKNÂ KONULARI

İkinci Bölüm

İKNÂ MEKANİZMALARI

SUNUŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği hidâyeti insanlığa açıklayan ilimlerin başında *"Tefsir"* ilmi gelir. Kur'ân'ın nâzil olduğu asırdan günümüze kadar yazılan yüzlerce, hatta binlerce tefsir eseri bu işi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat şu sebeplerden ötürü, toplumumuz bu kitaplardan layıkı veçhile istifade edememektedir.

1- Bu eserlerin ekserisi, çok hacimli olup, ortalama 10-15 ciltlik bir yekun teşkil etmektedir.

2- Bu tefsirler muayyen konulara göre yazılmış olmayıp âyet-i kerîmelerin sıralarına göre, âyet içindeki cümle ve kelimelerin bulundukları konu bütünlüğü içinde değil, yer yer serpiştirilmiş olarak ele alınmıştır.

3- Tefsirlerin ekserisi Arapça'dır.

4- Tefsirlerin ekserisi ihtisas ehline hitap etmektedir. Yani; sarf, nahiv, lügat, belâgat gibi alet ilimlerini iyice öğrenmiş yüksek seviyede din ilimleri talebesine göre yazılmıştır.

Oysa çağımızda insanların vakitleri iyice azalmıştır. Ayrıca kültür yaygınlaşmış, dînî öğrenim yapanların dışında kalan bir kısım aydınlar da Kur'ân'ın hidâyetini öğrenmeye yönelmiştir. Bunu da Kur'ân'ın esas maksatlarını, belli başlı konularda insanlara verdiği bakış açısını öğrenmek suretiyle gerçekleştirmek istemektedirler. Meselâ: Kur'ân'a göre Allah, âhiret hayatı, vahiy ve nübüvvet, fert olarak insan, toplum içinde insan, Ehl-i Kitap, ibadet, iş hayatı, âile, günah, sorumluluk gibi konular bunlardan bazılarıdır.

Onun içindir ki asrımızda Arap kardeşlerimizin et-Tefsiru'l-Mevduî, bizim "konulu tefsir" dediğimiz bu tefsir türü ortaya çıkmıştır. Bu tarz tefsirler, Kur'ân-ı Kerîm'i iyice taramak suretiyle, muayyen bir konudaki âyetleri tespit ettikten sonra, ilgili hadisleri ve müfessirlerin açıklamalarını göz önünde bulundurarak, bir plân dahilinde konuyu sunmaya çalışırlar. Yazılış tarihlerine göre bu tür eserlerden şunları misal verebiliriz: *Kur'ân'a Göre Ahlâk* (M. Draz), *Kur'ân'a Göre Âhiret Hayatı* (Subhî Salih), *Kur'ân'da Ulûhiyyet* (Suat Yıldırım), *Kur'ân'a Göre Kâinattaki Şer Problemi* (Lütfullah Cebeci), *Kur'ân'a Göre Günah Kavramı* (Sadık Kılıç), *Kur'ân'da Ulûhiyyeti Tanıtma Metodu* (Veli Ulutürk), *Kur'ân'a Göre Münâzara ve Tartışma Metodu* (Y. Şevki Yavuz), *Kur'ân-ı Kerîm'de Âdâb-ı Muaşeret* (Zeki Duman).

Kur'ân-ı Kerîm'in bariz özelliklerinden biri de onun ikna etme metodudur. Zira Kur'ân bütün insanlığa gönderildiğinden dünyada mevcut çeşitli sapıklıkları giderip insanları irşat etme işlevini yerine getirmektedir. Bunu yaparken de onların akıllarına ve kalplerine hitap etmekte, birtakım delillere dayanmaktadır.

Elinizdeki kitabın yazarı Dr. Muhammed Çelik Bey, önce *bürhân, hüccet, nazar, tefekkür, tedebbür, rüşd, beyyine, itminan vs.* gibi ikna ile ilgili olarak kullanılan kavramların Kur'ân'da tuttuğu yeri ve onların anlamlarını açıklar. Daha sonra Allah Teâlâ'nın varlığı ve kemâl sıfatları, âhiret hayatı, nübüvvet, Kur'ân'ın kaynağı, Kur'ân'ın Allah'ın sözü olması gibi Kur'ân'ın esas hedeflerini, Kur'ân'ın ikna konuları yaptığını belirler.

Daha sonra *"İkna Mekanizmaları"* başlığı altında aklî muhakeme, tebliğde tedric, emir ve nehiylerde tedric özellikleri, tekrarlama üslûbu ve bu üslûptaki çeşitlilik, vicdanı harekete geçirme, Kur'ân'la öğüt verme, kıssaları ve tarihî olayları insanlara ders verme işinde seferber etmesi, meseller getirerek etki uyandırması, Kur'ân tasvirinin canlılığı gibi ikna özelliklerini işleyerek, onun bu konularda insanlığı nasıl irşad ettiğini gösterir.

Kur'ân'ı dikkatle okuyan kimse, birkaç sayfa okumakla bile ondaki ikna özelliğinin farkına varır. Fakat sırf bu konuyu işlemek için yazılmış derli toplu bir eseri okursa, meselenin Kur'ân'daki geniş boyutlarını bir konu bütünlüğü içinde inceleme imkânı bulur. Ayrıca, Kur'ân'ı hiç tanımayan

ama onun insanlığa mesajlarını öğrenmek isteyen gayr-i müslimler de okuyup istifade edecekleri bir kitap elde etmiş olurlar.

Müellif konusu ile ilgili âyetleri tek tek incelemiş, onları değerlendirirken tefsirlere müracaat etmiş, neticeleri makûl bir plân çerçevesinde sunmuştur. Kur'ân'ın ikna özellikleri konusunda hususiyle faydalandığı bazı kaynaklarına atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir. Okuyanlara çok şey kazandıracağını ümit ettiğim bu çalışmanın, Kur'ân kültürünün ve Kur'ân hidâyetinin toplumumuza mal edilmesinde önemli bir rol oynayacağı kanaatindeyim. Değerli müellifi tebrik eder, Cenâb-ı Allah'dan bu çalışmasını semereli kılmasını diler ve daha nice başarılı eserleri yazmaya muvaffak kılmasını niyaz ederim.

Prof. Dr. Suat YILDIRIM
10.06.1996, İstanbul

KISALTMALAR

(s.a.s.)	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
b.	:	İbnu
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
DİB	:	Diyânet İşleri Başkanlığı
İA	:	İslâm Ansiklopedisi
İİFD	:	İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
Krş.	:	Karşılaştırınız
md.	:	Madde
Nşr.	:	Nâşir
s.	:	Sayfa
Thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Târihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve devamı
vr.	:	Varak
Yay.	:	Yayınları, Yayınevi

SÛRELERİN MUSHAF'DAKİ SIRA NUMARALARINI GÖSTERİR CETVEL

1. Fâtiha
2. Bakara
3. Âl-i 'İmrân
4. Nisâ
5. Mâide
6. En'âm
7. A'râf
8. Enfâl
9. Tevbe
10. Yûnus
11. Hûd
12. Yûsuf
13. R'ad
14. İbrahim
15. Hicr
16. Nahl
17. İsrâ
18. Kehf
19. Meryem
20. Tâhâ
21. Enbiyâ
22. Hac
23. Mu'minûn
24. Nûr
25. Furkân
26. Şu'arâ
27. Neml
28. Kasas
29. Ankebût
30. Rûm
31. Lokmân
32. Secde
33. Ahzâb
34. Sebe'
35. Fâtır
36. Yâsîn
37. Sâffât
38. Sâd
39. Zümer
40. Ğafir (Mümin)
41. Fussilet
42. Şûrâ
43. Zuhruf
44. Duhân
45. Câsiye
46. Ahkâf
47. Muhammed
48. Feth
49. Hucurât
50. Kâf
51. Zâriyât
52. Tûr
53. Necm
54. Kamer
55. Rahmân
56. Vâkı'â
57. Hadîd
58. Mücâdele
59. Haşr
60. Mümtehine

61. Saf
62. Cumu'a
63. Münâfikûn
64. Teğâbun
65. Talâk
66. Tahrîm
67. Mülk
68. Kalem
69. Hâkka
70. Meâric
71. Nuh
72. Cin
73. Müzzemmil
74. Müddessir
75. Kıyâmet
76. İnsan
77. Mürselât
78. Nebe'
79. Nâzi'ât
80. Abese
81. Tekvîr
82. İnfitâr
83. Mutaffifîn
84. İnşikâk
85. Burûc
86. Târık
87. A'lâ
88. Ğaşiye
89. Fecr
90. Beled
91. Şems
92. Leyl
93. Duhâ
94. İnşirâh
95. Tîn
96. Alak
97. Kadr
98. Beyyine
99. Zilzâl
100. Âdiyât
101. Kâri'a
102. Tekâsür
103. Asr
104. Hümeze
105. Fîl
106. Kureyş
107. Mâ'ûn
108. Kevser
109. Kâfirûn
110. Nasr
111. Tebbet
112. İhlâs
113. Felâk
114. Nâs

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ifadesiyle, "her vadide ve mevsimde devşirtilmeyi bekleyen, tazeliğini hiç yitirmeyen turfanda bir meyve gibi olan Kur'ân", nesiller boyunca araştırmacıların meşgûliyet alanı olmasına rağmen, hâlâ bahse konu sahası geniş, kaynak bakımından bereketlidir; bir nesil, onda en son merhaleye vardığını düşündüğü anda, karşısında her araştırmacının gücünü aşacak derecede geniş bir ufuk açılır. Bu hep böyle devam eder; onun hayran bırakan hüküm ve hikmetleri hiç tükenmez. Çünkü, "O'nun bir nüzûlü vardır, bir de tenezzülü. Nüzûlü geçmiştir yani Kur'ân inmiştir. Tenezzülü ise, kıyâmet ânına kadar bâkidir." Binâenaleyh, yeni tefsirler hazırlamaya, taze mevzûlar tetkik etmeye veya önceki mevzûları yeniden ele almaya olan ihtiyaç hiç eksilmez. Bu, Kur'ân i'câzının bir ifadesi; onun "her gün, her an yeni bir işte olan Allah Teala'nın" (55/29) kelâmı olmasının bir tezâhürüdür.

İnanç esaslarının birinci derecedeki kaynağı Kur'ân olduğundan, bu esasların çağın idrâkine sunulmasında tâkip edilecek yolların ve usûllerin Kur'ân'dan tespiti cihetine gidilmesi de tabiî hatta zarurîdir. Şu kadar var ki, bu ikinci kısım yani Kur'ân'ın inanç esaslarını sunmasında tezâhür eden husûsiyetler üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Halbuki, "iman esaslarının Kur'ân'dan alınacağına dâir Müslümanların ittifâk halinde" olduğu realitesi göz önüne alınırsa, bu esasları beşerin idrâkine sunmak için Kur'ânî usûllerin tespitinin ne derece ehemmiyet arz ettiği kendiliğinden ortaya çıkar. Zira, üç milyon kilometrekare yüzölçümünde bir ülkenin, sa-

dece üç yüze varmayan maktûl ve şehide* mukâbil fethedilmesi ve daha sonra aynı hareket tarzı ile Hulefa-i Râşidin devrinde bu defâ üç kıtada hâkimiyet kurmanın esas unsurunun, Kur'ân'ın bu iknâ kuvveti olduğunda şüphe yoktur. Demek ki, ebedî ilâhî mesajın insanlara tebliği ve benimsetilmesi bazılarının iddiâ ettiği gibi "kılıç zoru" ile değil, bu mesajın ilâhî kaideler, usûller ve esaslar çerçevesinde muhataplara sunulması ile olmuştur. O halde bu usûllerin tespiti önem arzetmektedir.

Diğer tarafta, dînî vazifeleri deruhte etmiş kimselerin beklendiği kadar tesirli olamamalarının sebebi, iddialarını parlak ve mübâlağalı göstermek olduğu, binâenaleyh muhataplara tesir için iddiayı ispat ve hakikatı arayan kimseyi iknâ etmek gereğine işâret edilmiştir.

Kur'ân'ın temel meseleleri Ulûhiyyet, Nübüvvet ve Âhiret'tir. İknâya konu teşkil eden meseleler bunlar ve onların şubeleri durumunda olan Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiği vâkıâsı ve Hz. Muhammed'in Risâletinin hakkaniyetidir. Kur'ân, sırf inanmış olmak için inanmayı istemez, lâkin devamlı olarak düşünmeye, tefekküre, tahkik etmeye dâvet eder. Binâenâleyh, imânın aklî temellerini inşâ edip, bunları sağlamlaştırmayı hedeflediğinden, bu esaslardan bir veya birkaçının araştırma konusu yapılması, hicrî ilk asırlardan günümüze kadar uzanmaktadır. Meselâ, Kâsım b. Sellâm (Ö: 224/838), *Kitâbu'l-İman*; el-Gazzâlî (Ö: 505/1111), *el-Hikme fî Mahlûkâtillâh,* Fahruddîn er-Râzî (Ö: 606/1209), *el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, M. Abdûh (Ö: 1323/1905), *Risâletu't-Tevhid*; M. A. Drâz (Ö: 1958), *en-Nebeu'l-Azîm*; Mâlik Bin-Nebi, *Le Phenomene Coranique*; el-Elmâî, *Menâhicu'l-Cedel fi'l-Kur'ân* ilk akla gelen eserlerdir. Bu eserlerde, imân esaslarından birinin veya birkaçının, savunması ve ispâtı ele alınmaktadır. Asrımızdan önce yaşayan âlimlerimiz, daha ziyâde imân esaslarını tespite ve ispatlamaya önem vermiş, Kur'ân'n bu esasları takrir ve telkin ederken kullandığı üslûpları pek incelememişlerdir. Kanaatimizce bu boşluk, kelâm ilmi tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Fakat geniş anlamda iknâ metodlarından ziyâde, sadece imân esaslarını savunma ve ispatla-

* Muhammed Hamidullah, Intitaion al-Islâm, s. 15.

ma ile meşgul olan kelâm ilminin bu işte ne kadar başarılı olduğu tartışılmaya açıktır.

İnanç esasları, Kur'ân'ın temel meseleleri olduğundan akademik çalışmalarda da ele alınmıştır. Dr. Hüseyin Atay, *Kur'ân'a Göre İman Esasları*; Dr. Muhammed et-Tûmî, *el-Cedel fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*; Dr. M. S. Bereke, *Uslûbu'd-Dâveti'l-Kur'ânî*; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*; Prof. Dr. Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*; Prof. Dr. Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?* vb. eserler bu cümledendir. Aynı zamanda konulu tefsir usûlüyle yapılan çalışmalara örnek teşkil eden bu ikinci grup eserlerden bir kısmında, birinci gruptakilerden farklı olarak iknâ konuları ile birlikte kısmen iknâ metodları da ele alınmıştır. Ancak, Kur'ân'ın engin sahası, derin mevzûları, dinamik prensipleri, her çağa ışık saçan hakikatleri göz önüne alınırsa, bizim mevcut bu araştırmamızın da Kur'ân'ın iknâ husûsiyetleri açısından henüz bir 'giriş' mâhiyetinde olduğu anlaşılır. Biz bu konuların günümüz insanına yeteri kadar ve gereği gibi ulaştırılmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca, insan tabiatı ve rûhu üzerindeki bilgilerimiz geliştiğine ve o ana kadar yazılmamış bir teferruâtın ortaya konuşu ile meseleler yeni bir gün ışığına çıktığına göre, münâkaşayı günün ilmî seviyesine uygun deyim, tâbir ve mefhûmlarla yeniden yapmak, aynı zamanda işin tabiatı icâbıdır. Kezâ, insanın değişikliğe olan meyli, yaratılış gayesine muvâfık hareket etmesini temin eden inanç esaslarının onun rûhî ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sunulmasını gerekli kılmaktadır. Zirâ, etrafındaki herşeyin tekdüze, donuk olması durumunda, hüzünlü ve kederli olmak insanın karakterinde vardır.

Bir araştırmanın amacı "ya yeni bir mânâ ya da yeni bir yapı ortaya koymak olmalıdır", denmiştir. Bu çalışmamızda biz, kısmen de olsa her ikisini yapmaya çalıştık. Burada birinci gayemiz, Kur'ân'daki imân esaslarını tespit ettikten sonra, yine bu esasları sunarken O'nun inşâ ettiği aklî temelleri, kullandığı iknâ usûllerini ve savunma yollarını ortaya koymaktır. Zîrâ, Kur'ân, tecrübe ötesi olan Allah Teala'nın varlığı ve ölüm ötesi Âhiret'e inanç gibi gaybî meselelerinde bile inancın aklî, mantıkî, hissî ve rûhî temellerini kurmayı ihmâl etmez.

Kur'ân'da iknâ konusu edilen imân esasları Allah'ın varlığı ve birliği, Âhiret, Nübüvvet ve Nübüvvet'in şubeleri olan Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiği ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletidir. Bu konuların sunuluşuna ayırdığımız Birinci Bölüm'de, daha çok Âhiret ve Nübüvvet üzerinde durduk. Ulûhiyyet ile alâkalı doyurucu eserlerin varlığı, son iki konuya daha fazla eğilmemize sebep olan âmillerden olmuştur.

Kur'ân'ın 750 kadar âyette dikkat çektiği tabiat hadiseleri ve varlıkları hakkında son zamanlarda daha fazla araştırma, inceleme ve deney yapıldığından günümüz insanının, öncekilere nispetle tabiat hakkında daha fazla bilgi sâhibi olduğunu söyleyebiliriz. Tabiat varlıkları ve hadiseleri imân esaslarının birer delili olarak sunulduğuna göre, bu hadiseler ve nesneler ne kadar iyi bilinirse imân esasları o oranda daha çok insanın akıllarına yaklaştırılmış olur ve inanç esaslarının temelleri o nispette sağlam atılmış olur. Nitekim, bilgi birikiminin de tesiriyle asrımızdaki âlimler bunu tespit edip tabiattan Allah'a giden yollara ve delillere dâir daha fazla kafa yormakta, araştırmalarda bulunmakta, eser yazmakta ve gittikçe bu yöndeki çalışmalarını enine boyuna artırmaktadırlar. Çünkü, Kur'ân ile 'tabiat kitabı' arasındaki benzerlikler, alâkalar oldukça açıktır. Binaenaleyh, yakın geçmişte ve günümüzde belli mevzulara hasredilmiş tefsirlerden, husûsiyle tabiattaki gerçeklerden hareketle inanç esaslarına ulaşmak için yapılan müstakil çalışmalardan ağırlıklı olarak istifade ettik.

İkinci Bölümde ise, araştırmamızın en mümeyyiz hususiyeti olan Kur'ân'ın iknâ ve irşât usûllerini tespit edip, bu usûller üzerinde durduk. İnsanlar dış görünüşleri itibariyle farklı oldukları gibi, iç dünyaları itibariyle de değişiktirler. Binâenaleyh, Kur'ân'ın, birçok iknâ ve irşât üslûbunun oluşu, bu yönden de ehemmiyet arz etmektedir. Zirâ, bu şekilde değişik rûh hallerine sâhip her insana husûsi bir ilâç sunmuş olmaktadır. Ayrıca, bu bölümde Kur'ân'ın bu iknâ mekanizmalarının, insanın hareketlerinin istikâmetini tâyin eden başlıca âmiller olan sevk edici kuvvetlerini, engelleyici kuvvetlerini ve yüceltici kuvvetlerini muvâzeneli bir şekilde harekete geçirdiği hususu üzerinde de durduk.

Çalışmamız esnasında istifade ettiğimiz eserler, araştırmamızın so-

nundaki bibliyografya kısmında zikr olunmuştur. Ancak, bir iki defâ başvurduğumuz kaynakları ilgili dipnotta belirtmekle yetindik.

Bu araştırmamızda dayandığımız âyetlerin büyük çoğunluğunu metin olarak almadığımız gibi, meâlen dahi çok azını vermiş durumdayız. Sûre isimleri yüzlerce defa geçtiğinden, yazım kolaylığı sağlamak için, onların isimleri yerine, Mushaf-ı Şerif'teki sıra numaralarını kullandık.

Âyet meâllerini, birkaç istisnâ ile Prof. Dr. Süleyman Ateş'in Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli'nden aldık.

Konuyu seçip, çerçevesini tâyinden, tezimi bitirinceye kadar çalışmamın istiklâlini zedelemeden, yapıcı ve yol gösterici ikaz ve alâkalarıyla tezimin yöneticiliğini yapan Muhterem hocam Prof. Dr. Suat Yıldırım'a en samimi duygularımla teşekkürlerimi sunarım.

Muhammed ÇELİK
İstanbul - 1996

İKİNCİ BASKI İÇİN..

Kurân'ın İknâ Husûsiyeti kitabımızın birinci baskısı Çağlayan Yayınları arasında (İzmir 1996) çıkmıştı. Adı geçen baskının dizgisi tarafımdan yapıldı. Yayınevi görevlilerince belirlenen harf karakteri, yapılan mizanpaj ile kapak ve öteki açılardan kitap kusursuz yayımlandı. Adı geçen baskı 2003 yılının sonunda tükendi. Kaynak Kültür Yayın Grubu yetkilileri ile yaptığımız görüşmeler sonucunda, eseri yeniden basacaklarını ifade ettiler. Bundan dolayı kendilerine teşekkürlerimi sunar, başarılarının devamını dilerim.

Bu çalışmamızda başlıca iki mesele ele alınmıştır: Birincisi, Kurân'ın ana konularıdır. Burada Allah'ın varlığı ve birliğinin ispatı gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Ayrıca âhiret, nübüvvet ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risaletinin delilleri ile Resulullah'ın nübüvvetinin ana unsuru olan Kur'ân'ın Allah kelamı oluşu bahis konusu edilmiştir. Bu bölüme *İknâ Konuları* adını verdik. Bu çalışmamızda ele alınan meselelerin ikincisi ise, Kurân'ın bu temel konuları muhataplarına sunarken kullandığı üslûplar, yöntemler ve metotlardır. Bu ikinci bölümün başlığı *İkna Mekanizmaları*dır. Dolayısıyla bu çalışmamızın mümeyyiz vasfı, Kurânın Ana Konularını belirlemesi ve Kurân'ın bu konuları sunuş tarzı ve üslubunu ortaya koymasıdır. Bu itibarla olsa gerek, kitabımızın bazı İlahiyat Fakültelerinde, *Kurânın Ana Konuları* dersinde kaynak kitap olarak takip edildiğini öğrendik.

Kitabımızın birinci basımını gözden geçirip birkaç rötuş yaptık. Mümkün mertebe hata bırakmamaya özen gösterdik. Ama iddialı değiliz.

Hatasızlık Allah'ın kitabına mahsustur. Lütfedip –varsa– hatalarımızı bildirecek olan ilim adamlarına müteşekkir kalacağımızı peşinen bildirmek istiyoruz.

Cenab-ı Hak'tan gayretlerimizi rızasına muvafık yapmasını ve bu çalışmamızı, toplumumuzun Kur'ân hidâyetinden istifadesine vesile eylemesini temenni niyaz ederim. *"Ya Rabbi, bana ihsan ve ikram edeceğin her türlü iyiliğe muhtacım."*. (Kasas, 24)

Muhammed ÇELİK
Diyarbakır,
Receb 1426, Ağustos 2005

GİRİŞ

KUR'ÂN İKNÂ USÛLÜNÜN ORİJİNALLİĞİ ve BUNA DELÂLET EDEN KAVRAMLAR

A. Kur'ân İknâ Usûlünün Beşerî Disiplinlerden Farklılığı

Bu bölümde, Kur'ân'ın iknâ ve irşat usûllerinde temâyüz eden husûsiyetlere kısaca temas edip, bunların, bilgi ve kültür düzeyi ne olursa olsun her seviyeden insana tesir ettiği gibi, insanın hareketleri üzerinde müessir olan bütün unsurlarına hitâp ederek bunları tatmin ettiğini göstermeye çalışacağız. Ancak, bu konuya girmeden önce, Kur'ân iknâ usûlünün felsefe, mantık ve kelâm gibi disiplinlerin usûllerinden farklı olduğu noktalar üzerinde durmamız gerekiyor.

1. Kur'ân iknâ usûlünün felsefe ve mantık kaidelerinden farklı oluşu

İlk zamanlarda Kur'ân-ı Kerîm'in rûhunun Yunan felsefesine ters düşmediği fikrine kapılan bazı Müslüman düşünürler, bu mukaddes kitabı da Yunan düşüncesinin ışığında okuyup incelemeye çalıştılar. Oysa Kur'ân, gözle görülür, elle tutulur gerçeklere ağırlık veren bir husûsiyet arz ederken Yunan felsefesi hayal ve faraziyelere dayanmakta ve gerçekleri gözardı etmektedir. Onun için böylesi bir bağdaştırma gayreti eninde sonunda başarısız olmaya mahkumdu. Nitekim öyle de oldu.

Kur'ân iknâ usûlünün felsefe ve mantık kaidelerinden farklı olduğu belli başlı yönler şunlardır:

a. Felsefe, düşünmek ve tahlil etmek suretiyle bir terkibe varma işidir. Bu ise, hakikati parça parça ayırdıktan sonra zekanın ışığı altında birleştirerek, rûhun bir cephesinde katı ve kuru bir kabuk halinde gerçeği ortaya sürme işlemidir. Kur'ân'a gelince o, hakikatı bir bütün olarak ele alır; yüzeydeki kabuk kısmını delerek derinliklere iner, kalbin içine kadar nüfûz eder, rûhu bütünüyle kaplayarak dizginlerini eline alır.

b. Filozofların, sadece rûhun bir tek yönünü, zihnî bölümünü ilgilendiren aklî açıklama metodu yerine Kur'ân, kendine hâs usûlünü tâkip etmiştir. O, rûhun tümüne hitâp ederek, akıl ve kalbin eşit paylarının bulunduğu mükemmel bir gıdayı ona sağlamaktadır.[1] Bir başka ifadeyle, Kur'ân, sadece aklın verilerine bağlanmaz, buna kalbin desteğini de ekler. Zira, akıl, kendisinin de doğruluğunu kabulleneceği, dış âlemden bir şâhit kendisini desteklemedikçe, tek başına nefsin güvenini kazanamaz. Bu şâhit ise olay ve ibretleri ile tarihtir. Akıl, nefsin bu güvenini aldıktan sonra bile, içgüdü ve arzulardan kurulan bir ordu toplamadan onu sevk ve idâre üstünlüğünü elde edemez. Oysa felsefe, rûhun cephelerinden sadece birisinde faâliyet yapar. Bunun yetersiz olduğu açıktır. Nasıl ki, insanın bünyesi, yemeğin yanında su ve havaya muhtaçsa, aynı şekilde, ruhî yönden akılla birlikte his ve vicdanının da tatmin edilmesine ihtiyaç duyar. Sadece akla hitap edildiğinde öteki cepheler ihmâl edilmiş olur. Neticede, maksat hâsıl olmaz.

c. Felsefe, kaynak bakımından zor, yolları sarp, elde edilmesi çok güç bir ilimdir.[2] O, tamamen akla dayandığından sınırlı bir kesime; bu ilimden nasibini almış kimselere hitâp edebilir.[3] Oysa Kur'ân'dan, peşin hükümsüz olmak kaydıyla her kesimden insan istifade edebilir.

d. Felsefe, mücerret kurallardan hareket eder. Kur'ân ise, mücerret kurallardan hoşlanmaz; daima gerçeğe bakar. Büyük bir vahiy kitâbından beklenen şey, tam bir mantıkî insicâmdan ziyâde fikrî insicâmdır. Kezâ,

---

1 Prof. Dr. Muhammed A. Draz, La Morale du Koran, Edition Al-Maaref, Le CAIRE, 1950, s. 21 (Mukaddime).

2 Ebû İshâk eş-Şâtıbî, el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerî'a, Thk. Muhammed A. Drâz ve arkadaşları, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991,1, s, 37 vd.

3 Dr. Abdulğanî M. Sa'd Bereke, Üslûbu'd-Da'veti'l-Kur'âniyye, el-Kâhire, Mektebetu Vehbe, 1402/1983, s. 340.

Peygamberler de filozoflar gibi hareket etmezler; onlar insanlara dikkati çeken bir hikmet verirler.

e. Kur'ân, kuru bir mantık açısından hareket etmez. Kur'ân düşüncesi öyle bir alan üzerinde kurulmuştur ki bu alan, insanın kuru mantığından çok farklıdır. Şayet insan, bu kuru mantık kurallarıyla değil de Kur'ân'ın düşünce alanına çıkıp o düzeyde bu meseleleri düşünürse, zahiren muhalif gibi görünen şeylerde böyle bir muhalefet olmadığını anlar. Aslında Kur'ân iknâ usûlü, aklî ve mantıkî yanı ağır basan ve duyguyu da ihmal etmeyen bir özellik arz eder. Onun delilleriyle nefis iknâ olur, kalb ise yakin ile dolar. Bu anlamda ondan hem bilginler ve hem de geniş halk kitlesi istifade eder.[4]

Hülâsa tilmizinde, mantık yoluyla yavaş yavaş bir fikir oluşturmaya çalışan Yunan filozofunun aksine olarak Kur'ân, muhatabının başına bedâhetler yığınını toplar; bunlar öyle delillerdir ki -iyi niyetli olmak şartıyla- muhâtabı tepeden tırnağa değiştirir.[5]

Bu kaydettiklerimizden delil ve bürhâna dayanan bir düşünce tarzının Kur'ân'ın getirdiği hükümlere aykırı düşeceği şeklinde bir sonuca varılmamalıdır. Çünkü dîn de haktır, hikmet de haktır. Hak hakka zıt olmaz, fakat hak olan bir şey, hak olan diğer bir şeye uygun olur, ona şâhitlik eder.[6] Bununla beraber akıl ve iman, birbirini tahdit eden şeyler değil; iman daima akla uygun olduğunu göstermek, akıl da kendini, imana açık tutmak zorundadır. Böylece bunlar birbiri içine girerler.[7]

---

4 Dr. A. Ahmed el-Bedevi, Min Belağati'l-Kur'ân, 3. tab', Mısır, 1370/1950, s. 374.

5 Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, Le Saint Koran, Paris, Clup Français de Livre, 1963, Tûr sûresi 39. âyete dair notta, s. 599. İbnu'l-Vezîr (840/1436), Tercîhu Esâlibi'l-Kur'ân 'alâ Esâlibi'l-Yûnân, (Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404/1984) kitabını, isminden de anlaşılacağı gibi Kur'ân üslûbunun rüchaniyeti hususunda yazmıştır.

6 Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbnu Rüşd, Faslu'l-Makâl fîmâ beyne'l-Hikme ve'ş-Şerî'a mine'l-İttisâl, Nşr. M. Abdulcevâd İmrân, 3. tab', Mısr, 1388/1968 s. 15; krş. Draz, La Morale du Koran, (Mukaddime) s. 21-22.

7 P. Foulquie, Pedagoji Sözlüğü (Dictionaire de la Langue Pedagogique), Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul, 1994, İMAN md., s.234

2. Kur'ân iknâ usûlünün kelâmcıların metodundan farklı oluşu

Kur'ân, ilmi her şeyi kuşatan Allah Teala tarafından vahyolunduğundan, onun iknâ usûlü de sırf akla dayanan delil ve incelemelerden geniş ve ihâtalı olmaktadır. Bir insan, Kur'ân'ın hitâbı ile karşılaşan insanların rûh hallerine, maddî yönlerine ve bilgilerine vakıf olamaz ki, getirdiği deliller Kur'ân delillerinin iknâ tesirine yetişebilsin. Kezâ, bir fert meslek ve meşrep itibariyle taassuptan beri olmadığından, Kur'ân'ın temel meselelerini görüp, tarafsız bir şekilde açıklayamaz. Bu itibârla, Kur'ân'ın delilleri, zayıf olan nazarî delillerden üstün ve onları ihâta ettiğinden, nazarî deliller çerçevesi içine girmez.[8]

Bu gerçeği görmezlikten gelen kelâmcılar, bir kısmı onar cilt halinde iman esâslarına dair binlerce eser yazdıkları halde, Mutezile gibi aklı nakle tercih ettikleri için Kur'ân'ın on âyeti kadar kesin ispât ve ciddi iknâ edememişlerdir. Adeta onlar, uzak dağların altında tünel kazıp, borularla tâ âlemin sonuna kadar, sebepler silsilesi ile gidip orada silsileyi keserler. Sonra âb-ı hayat hükmünde olan Vâcibu'l-Vücûd'u ispât ederler.

Âyet-i kerîme ise her birisi, birer Asâ-yı Musa gibi her yerde su çıkartabilir, her şeyde hakîkate bir pencere açar, Yüce Yaratıcı'yı tanıttırır.[9]

İman esâslarını takrir etmek için çalışan ve bu husûsta cedele başvuran kelâmcılar, Kur'ân usûlünü tâkip edip onun yoluna uysalardı, ilimlerinin faydaları daha çok, yanlışlıkları daha az olurdu. Fakat onlar mantık kaidelerine ve delillerine bağlandılar. Böylece onların ilmi, belli bir kesimle sınırlı kaldı, geniş kitle ise bundan faydalanmadı. Oysa geniş kitle, istidâtları ölçüsünde Kur'ân'ın delillerini idrâk eder, ama kıyâs şekillerinden bir şey anlamaz.[10] Gazzâlî (505/1111), Kur'ân'ın delilleri ile kelâmcıların delillerini şu şekilde mukâyese eder: "Kur'ân'ın delilleri gıda gibidir; ondan her insan faydalanır. Kelâmcıların delilleri ise ilâç gibidir; sınırlı bir insan gurubu ondan istifade eder, büyük çoğunluğu ise zarar görür. Hatta

---

8 İbnu Haldûn, Mukaddime, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul, 1990, II, s. 607.

9 B. Said Nursî, Sözler, 9. baskı, Sözler Yay. İstanbul, 1989, s. 411; krş. Seyyid Kutub, et-Tasviru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, 9. tab', Beyrut-el-Kâhire, Dâru'ş-Şurûk, 1407/ 1987, s. 229.

10 Muhammed Ebû Zehra, el-Mu'cizetu'l-Kübrâ el-Kur'ân, el-Kâhire, Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1390/1970, s. 338-339.

Kur'ân'ın delilleri su gibidir; ondan hem emzikli çocuk ve hem de kuvvetli bir adam faydalanır. Öteki deliller ise yemekler gibidir; yetişkinler ondan bazen faydalanır, bazen da hastalanır; sabîler ise o yemeklerden asla faydalanamaz".[11] Hatta, Gazzâlî, kelâmcıların tâkip ettiği metodun geniş halk yığınlarının zihinlerini karıştırdığını da ifade eder.[12] Kur'ân'ın açık ve kolay anlaşılır delilleri, geniş halk kitlesini iknâ eder ve kalplerine kesin, hiçbir tereddüde meydan bırakmayacak şekilde inanç esâslarını yerleştirir. Aslında, insanın selîm yaratılışı ve buna uygun olarak Kur'ân'da zikredilen deliller, başka bir bürhân getirmeye ihtiyâç hissettirmez. Meselâ: Vahdâniyyete dair: *"Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti.(...)".* (21/22) Bir evin işlerinin iki idâreci ile düzenli bir şekilde yürütülmesi mümkün olmadığına göre, bütün âlemin işlerinin son derece dakîk bir şekilde yürütülmesi nasıl mümkün olur? Âhiret hayatının varlığına dair: *"İlkin yaratıp sonra onu diriltecek olan O'dur. Bu O'na daha kolaydır.(...)"* (30/27). Bedâhet derecesinde açıktır ki, ilkin yaratmaya kâdir olan, iâdeye de kâdirdir. Kezâ, Kur'ân'ın Allah katından geldiğine ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) doğruluğuna dair *"Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler"* (52/34) diye meydan okunmuştur. Ayrıca, 17/88; 2/23, 24; 52/34 âyetleri de aynı şekilde, işte meydan, doğru iseniz O'nun getirdiğinin benzerini getirin diyerek, muârızlarda kayda değer tek söz söyleyecek hal bırakmadığı gibi, müminlerin mânevî kuvvetlerine de kuvvet katar. Bunlar su gibi, her kesimden insanın ihtiyâcını gideren son derece açık ve bedîhî delillerdir ki, bunların karşısında inatçıların ve kibirlilerin hâricinde kimsenin bir diyeceği kalmaz.

3. Kur'ân iknâ usûlünün orijinalliği

Kur'ân-ı Kerîm, nazmında, mânâsında, lafızlarında beşer takatini aşkın olduğu gibi, muhataplarını iknâ etmede kullandığı yollar bakımından da beşerî hiçbir metod ve usûle benzemez; onların üstündedir. Onu vahiy edenin hiçbir benzerinin olmaması, kelâmının da eşsiz ve benzersiz olmasını gerektirmiştir.

---

[11] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, İlcâmu'l-Avâm 'an İlmi'l-Kelâm, İstanbul 1287, s. 40.

[12] Gazzâlî, İlcâm, s. 38-39.

Kur'ân'ı okuyan, âyetleri hakkında düşünen, delillerini araştıran kimse, onun mücâdelesinin sırf muhâtabı susturmaya yönelik olmadığını; aksine, genellikle, hakikati arayanların ellerinden tutarak onları irşat ettiğini ve hakka götürdüğünü görür. Bunu yaparken, dikkatleri, Allah'ın kainattaki kudretinin tezâhürlerine çeker: *"Üstlerindeki göğe bakmadılar mı onu nasıl yaptık, süsledik, hiçbir çatlağı yoktur? Arzı nasıl yaydık, ona sağlam dağlar attık, onda her güzel çifti bitirdik! Bütün bunları Allah'a yönelen her kulun, gönül gözünü açmak için ve ona ibret vermek için yaptık. Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek tâneli ekinler bitirdik. Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları yetiştirdik; kullara rızk olması için. Ve o su ile, ölü bir memlekete can verdik. İşte öldükten sonraki diriliş de böyledir".* (50/6-11)

Duyguya dayanan imanın, çoğu insanda fikre dayanan imandan çok daha sağlam, çok daha derin olduğunu, herkes kabul etmektedir.[13] Binâenaleyh Kur'ân, sadece zihnî melekeleri uyarmakla yetinmez, o aynı zamanda bizim en asîl ve en meşru duygularımızı harekete geçirmeye büyük önem verir. Fakat o, bunları sadece aklımızın kontrolü altında işletir. Onun hitâbı daima bizedir; rûhumuzun lehinde ve aleyhinde olanları tartarak, farklı değerleri takdir etme yeteneğimizi uyandırıp, geliştirmeye yöneliktir. Kur'ân, daima bedâhete dokunmak, hisleri uyandırmak ve bunlar yoluyla doğrudan doğruya basirete nüfûz etmek ve her iki yoldan vicdana giden bir yol çizmek istemiştir. Bu husûsta Kur'ân'ın temel unsuru görülen (mahsûs) sahneler, müşâhede edilen hadiseler, müşahhas manzaralar ve tasvir edilen âkıbetler olduğu gibi aynı zamanda ebedî, bedîhî hakikatlerdir ki bunları basiret ve selim tabiat sahipleri idrâk eder.[14] Mücerret nazarî akıl ile bilinemeyecek gerçekler tecrübe ile keşif olunabilir.[15] Yeşil ağaçtan ateş çıkması (36/80) örneğinde olduğu gibi.

Kur'ân'ın ilk maksadı, bilginlere uyarıda bulunmayı ihmâl etmemekle beraber, geniş halk yığınlarına önem vermektir. Gerçeklerin müşahhas misâllerle anlatılması, yüksek anlayış sahiplerinin anladığı bir ifadedir. Bu

---

13 P. Foulquie, Pedagoji Sözlüğü , İMAN md, s.234.

14 Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 229.

15 M. Hamdı Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, 1971 36/80 tefsirinde, VI, s. 4042.

ifade tarzı ile geniş halk yığınlarının da rûhî ihtiyâçları giderilmiş olmaktadır. Oysa bu ikinci grubun, mücerret mânâlarla ifade edilen meseleleri anladığı söylenebilir mi? Halbuki hepimiz biliyoruz ki, Âhiret gününe imana en fazla muhtaç olan, hislerinde kaybolmuş ve bir türlü onlardan kurtulup hakikati sevme ve onu mukaddes bilme şuuruna ulaşamayan bu tabakadır. Bunlar, sadece hissedip anladıklarına inanırlar yani ya şuurlarına ve tasavvurlarına uygun bir akideyi benimserler yahut her türlü akideden kaçınır, her türlü tekliften uzaklaşırlar.

O halde, insan topluluklarının inançları, bu iki şekilden birine girer; ya hem seçkinleri ve hem de geniş halk kitlesini, bütün insanların benimsediği, hissedilebilen müşahhas mânâların ifade olunduğu, hikmeti gerçekleştiren bir üslûpla sunulan inanç. Yahut seçkinleri kendi başına bırakan, geniş halk yığınlarını da inançtan uzaklaştıran bir üslûpla verilen inanç.

Birinci üslupta, ister seçkinlerden olsun, isterse geniş halk tabakasından olsun hiç kimse için bir eksiklik söz konusu değildir. Öbüründe ise kültürlü kesim, vahiy ve risâletten uzak bir şekilde yalnız başlarına bırakılmış; geniş halk yığınları ise tamamen risâlet ve vahiyden engellenmiş olmaktadır.[16]

Kur'ân'ın birinci hedefi, halis katışıksız bir akideyi inşâ etmektir. Ebedî akidenin yeri de iç ve vicdandır. İçe giden en yakın yol ise histir. Bu sahada zihin, sadece birçok menfezden bir tanesidir, başka değil. Hiçbir durumda o, menfezlerin en genişi, en doğrusu ve yol bakımından en yakını değildir. İnsan zihni, meçhûle pay ayıracak evsâfta yaratılmıştır.[17] Onun için Kur'ân, akla hitâp etmenin ötesinde kalbe, duyulara ve nefse hitâp eder. Zira sadece aklî gerçekler irşat gayesinde her şey demek değildir.[18] Asıl maksat insanı bütünlüğü içinde ele alıp yönlendirmek, her tarafına hitap ederek kemâle doğru götürmektir. Kur'ân'a göre akıl ve nakil at başı gitmektedirler.[19]

---

[16] Abbâs Mahmûd el-Akkâd, el-Felsefetu'l-Kur'aniyye, Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.s. 183 vd.

[17] Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 228.

[18] Prof. Dr. Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Kerim ve Fennî Keşifler, DİB Yay., Ankara, 1990, s. 23-24.

[19] Krş. "*Dediler ki: 'Eğer biz o resûllerin sözlerini dinleseydik, yahut düşünüp anlasaydık, şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!*" (67/10).

Müminin kalbinde çift yönlü aydınlanma vardır. Oysa inanmayan ondan ancak bir tanesine sahiptir. İşte çift yönlü ışık remzinin anlamı budur. (24/25)

Kur'ân, imanı olmayanı -Allah'ın izni ile- imana getirir. İmanı zayıf olanın imanını kuvvetlendirir. İmanı taklidî olanın imanını tahkikî yapar. İmanı tahkikî olanın imanını genişletir. İmanı geniş olana marifetullâhda terakki verir; daha parlak manzaraları açar. Onunla akıl kanaat getirip hissesini alınca kalb de hissesini ister. Hatta hayal de o ışıktan isteyecek.

Kur'ân, itikat açısından müslümanlara yeterli olduğu gibi onları, bilgi edinme ve terakki kaydetme yolundan da engellemez, hatta buna öncülük eder. O, itikat zaruretini gerçekleştirirken, inançlarının kendilerini düşünce ve vicdan hürriyetinden alıkoyduğu kimselerin uğradıkları zararı da bertaraf eder.[20]

Kur'ân, insana nihayetsiz derecede iknâ vasıtası sunar. Bu vasıtalar, bir bölge ve zamanla kayıtlı değildir; her zaman ve zeminde vardır, her insana aynı oranda yakındır, hemen herkesin yanı başındadır. *"Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi düşünmüyorlar mı?"* ifadesi ile benzeri âyetler aklî, naklî; kesbî, vehbî varlık alemine çıkan her türlü ilmi içine alır.[21] Eğer bütün insanlar, Allah'ın yarattığı şeyleri saymak üzere bir araya gelseler, hatta yaratılmışlardan bir tanesinde var olan işaretleri, hikmetleri saymaya kalkışsalar, yine bunu başaramazlar.[22] Bütün bu sayısız varlıklar, insanın, gerçeği bulmasına yardım eden birer delil, ışık ve işarettir ki her seviyeden insana hitap etmektedir. Hiç kimse bu delillerden müstağni değildir. Şu kadar var ki, insanların bunlardan istifade etmesi onların aklî kapasitelerine, bilgi seviyelerine, hakkı kabul etmeye yatkın oluşlarına yani istidatlarına göre değişmektedir.

Kur'ân, bütün tartışmalarında zanna değil, kesin bilgiye dayanan delillerin kullanılmasını şart koşmuştur. Bunun yanında, onun gayesi tartışmayı sürdürmek değil, beliren şüpheleri gerekli kesin cevaplarla ortadan kaldırarak, muârızlarının gerçeği bulmasını temin etmektir. Bu da en kısa yoldan

20 Akkâd, el-Felsefetu'l-Kur'aniyye, s. 14.

21 Şatıbî, Muvâfakât, I, s. 35.

22 el-Gazzâlî, el-Hikme fî Mahlûkâti'llah, Thk. Dr. M. Reşîd Rızâ Kabbânî, 3. tab', Beyrut, Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1406/1986, s. 14.

olmalıdır ki, maksat gerçekleşebilsin. Çünkü tartışmanın uzaması, gayeyi saptırıp muârızın tepkisini artırır. Onun için Kur'ân tartışmalarında muârıza çok kısa cevaplar verir.(7/29) Oysa mantıkçıların kullandıkları tartışma metodu çok uzun izahlara yol açan ve itirazlara açık kapı bırakan bir özellik sergiler.[23] Ayrıca Kur'ân gözlem, tecrübe ve kesin haber dışında bilgi kaynağı olmadığını bildirerek ilim dışı şeylere tâbi olmayı reddetmiştir.

Kur'ân'ın en belirgin iknâ husûsiyetlerinden biri de onun eşsiz edebî yönüdür. Beliğ kelâm için geçerli olan sınır, mütekellimin, muhatabın kalbinde yani akıl ve vicdanında, hedeflediği iknâ mevzisine isâbet etmesidir. Beşer tarihi boyunca tesir kuvveti bakımından Kur'ân'a yaklaşan başka bir kelâma rastlanmış değildir.[24] Zikrettiğimiz husûslardan, Kur'ân iknâ usulünün, klasik mantık kaideleri ile felsefe ve kelâm metotlarından farklı olup, kendine özgü bir özellik taşıdığı anlaşılmaktadır.

B. İknâ ile İlgili Kavramlar

İknâ, lügatte "bir kimseyi, daha önce kabul etmediği veya reddettiği bir teklifi kabul etmeğe, mantık yoluyla sevk etmek, inandırmak" anlamına gelir.[25] Ayrıca "razı etmek, razı edilmek" anlamlarını da ifade eder. İknânın bu lügavî mânâsını biraz açarsak, "İnsanın, akıl, kalb, vicdan, his, şuur, idrak, nefis gibi, kendisinin hareketleri üzerinde müessir olan unsurlarını, kuvvelerini harekete geçirmek, bunun neticesinde onun rûhî ve buna paralel olarak da fiilî istikametinde müspet mânâda değişiklikler meydana getirmektir" şeklinde bir tarife ulaşabiliriz. Bu çalışmamızda bizim iknâdan kastettiğimiz budur.

Gerçek ve kanaâtlerin dayandıkları temel geniş olmalıdır. Ne kadar güvenilirse güvenilsin, bir tek gerçek şüphe ile karşılanır. Tek gerçekler, genellikle "ağırlık"tan mahrumdurlar. Muhataplarını iknâ etmeye çalışan birinin gerçek ve delilleri "çeşitli" olunca, muhatabın hareketleri üzerinde müessir olan bütün unsurlarına hitap etmiş, onların ihtiyacını gidermiş ve

---

23 Yusuf Şevki Yavuz, Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu, Bursa, 1983, s.144.

24 Reşîd Rızâ, Muhammed Abdûh, Tefsiru'l-Menâr, 2. tab', Beyrut. Daru'l-Fikr, ts. I, s.203.

25 P. Foulquie, Pedagoji Sözlüğü, s. 496.

onları doyurmuş olacaktır. Binâenaleyh iddiasının tabanı çok dar ve sınırlı kalmayıp, geniş bir alana istinat edecektir.

Kur'ân, muhataplarını iknâ ve irşat etmek için sadece onların akıllarına değil, aynı zamanda vicdan, şuur, idrak, kalb ve his gibi, onun hareketleri üzerinde müessir olan bütün unsurlarına hitap etmek suretiyle bu kuvvelerini harekete geçirdiğini, böylece onların tüm cephelerini uyararak, her birini ayrı ayrı tatmin eder. Bütün bu cephelere hitap edilirken, kullanılan kavramlar tabiî olarak muhtelif olmaktadır. Fakat "bu kelimeler, Kur'ân'da birbirinden ayrı yalın halde bulunmazlar. Her birinin ötekiyle yakın bir ilişkisi vardır. Bu kelimeler müşahhas anlamlarını birbirleri ile olan bu ilişki sisteminden alırlar. Diğer bir ifade ile bunlar kendi aralarında büyük-küçük çeşitli gruplar teşkil eder ve birbirlerine muhtelif yollarla bağlanırlar. Bu suretle sonunda gayet düzenli bir bütün, son derece karışık ıstılahi bir münasebet ağı kurarlar. İşte önemli olan husûs bu anlam sistemini yakalamaktır. Bu sistem, kelimelerin kendi yapılarından çok, Kur'ân'da vardır".[26]

Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tarayarak iknâ ile ilgili kavramları tespit ettik ve teker teker Kur'ân ışığında inceledik. Ancak geniş mânâ alanları olan bu lafızların, sadece iknâ ve irşadı ilgilendiren yönleri üzerinde durduk; konumuzla doğrudan alâkalı olmayan yönlerine ise girmedik. Şimdi bu lafızları görelim.

1. Âyet

Âyet lafzı, "hayrette bırakan durumlar, alâmet ve hüccet"[27] "harfler topluluğu",[28] "bir şeyin tanınmasına sebep olan emmâre"[29] anlamlarını ifade eder. er-Rağıb el-Isfehânî (502/1108), âyet maddesini açıklamasında

---

26 Prof. Dr, Toshihiko İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, Çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş, Ankara, ts. s. 15-16.

27 Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzu'l-Kur'ân, Nşr. Dr. Fuad Sezgin, 2. tab', el-Kâhire, Mektebetu'l-Hancî, 1390/1970, I, s. 45; Ebu'l-Fadl Cemâluddin M. b. Mukrem b. Manzûr, Lisânu'l-'Arab, Beyrut, Dâr Sâdır, 1300, XIV, AY md., s. 61-62.

28 Bedruddîn ez-Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1391/1972, II. s. 266.

29 İA, Ayet md. Ahmet Ateş, II, s. 61-62.

şunları kaydeder: "Âyet, bariz alâmet demektir. Bunun hakikati, görünen bir şeyin görünmeyen başka bir şeye delâlet etmesidir. Bu ikisinden, görünürde olanı idrak eden kimsenin bizzat görmediği diğerini de idrak ettiği anlaşılır. Zira bu ikisinin hükmü aynıdır. Bu durum akıl ve duyulara göre açıktır. Gidilecek yol için onu gösteren işareti tanımanın gerekli olduğunu bilen kimse işâreti görünce yolu bulduğunu anlar. Aynı şekilde, yapılmış bir şeyi (masnu') görünce, onu yapanın (Sani') varlığını da idrak eder".[30]

Âyet lafzı, Kur'ân'da alâmet (2/248), hüccet (30/22), mûcize (2/211), ibret (26/158), hayrette bırakan görülmemiş iş (23/50), Kur'ân âyeti (başlangıcı ve sonu olan kelâm) (39/50,71; 40/4,35), önceki Peygamberlere nâzil olan âyetler (20/42;28/36); Peygamberlere verilen harikulâde durumlar (3/11;38/35), yerde, gökte ve ikisi arasında bulunan varlıklardan alınacak ibretler, dersler, hüccet ve deliller (43/3; 51/20; 18/9), Kıyâmet alâmetleri[31] (6/158) vb. anlamları ifade eder.

Allah Teala'nın iki nevi âyeti vardır; birisi varlık âlemindeki kevnî fiilî âyetler, diğeri de münzel kitaptaki kavlî (sözlü) âyetlerdir.[32] Kevnî (sözsüz) âyetler, tabiî sebepler altında gömülü kalmış iken, Kur'ân onları yeniden canlandırmış ve bunları Allah'ın işâretleri (âyetleri) olarak açıklığa kavuşturmuştur. Bu her iki nevi âyet, Allah Teala'nın zât, sıfat, ahkâm ve iradesine delâlet ettiklerinden âyet diye isimlendirilmiştir. Kur'ân, bu her iki çeşit âyet hakkında düşünmeye ve bundan gerekli sonucu çıkartmaya dâvet eder: *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?"* (47/24). *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip onunla ölmüş olan yeri dirilterek üzerine her çeşit can-*

---

30 er-Rağıb el-İsfehânî, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân, Thk. M, S. Geylânî, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, ts., AY md., s. 38.

31 Bkz. Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsi, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Beyrut, Dâru'1-Fikr, 1408/1987, 6/158 tefsirinde, VIII, s. 62.

32 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 2/164 tefsirinde, I, s. 569; krş. İzutsu, Kur'ân'da Allah ve insan, s. 128; Fazlu'r-Rahmân, Ana Konularıyla Kur'ân, Çev. Yrd. Doç. Dr. Alpaslan Açıkgenç, Ankara, 1987, s. 165.

lıyı yaymasında, rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için âyetler vardır" (2/164). Sözsüz âyetlerin önemli bir avantajı şudur: Bunlar, fiilen bütün insanlığa gönderilmiştir. Hiçbir aracıya gerek olmadan herkese doğrudan doğruya hitab ederler. Oysa sözlü âyetler, yalnız bir aracı, "Resûl" vasıtasıyla gönderilirler, ancak aracı ile insanlığa duyurulabilirler. Bütün insanlar, ilâhî sembollerin içinde yaşıyorlar ve bunları kavrayabilecek akıl kapasitesine sahiptirler. Akıl kapasitesine sahip olan herkes bu âyetleri kavrayabilir.[33]

Nasıl ki yola dikilen işâretler, yolcunun gözlerini kendilerine değil, gideceği istikamete yöneltirse her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil, kendisinin ötesinde olan bir istikâmete yöneltmeğe çalışır. Buna göre bir tabiat olayı, yalnızca bir tabiat olayı değil; bir işârettir, bir semboldür. İşte Kur'ân buna âyet diyor. Birer âyet olan bütün tabiat olayları, Allah'ın zatını ya da O'nun şu veya bu sıfatını ve iyiliğini, saltanat ve adâletini gösterir. Âyet, fikrin zifiri karanlık ve çıkmaz sapmaları arasında, gerçeği bulması için ona ışık tutan bir meşale, bir muştudur ki, onu hakkıyla idrâk eden 'ânestu nârâ' dercesine sevinir, rahat ve huzur bulur.

Allah Teala, âyetleri kavrayabilecek olanlara her an âyet üzerine âyet gösteriyor. Göğün ve yerin yaratılışı, yağmur, rüzgar, gecenin ve gündüzün değişmesi vs. bütün bunlar basit birer tabiat olayı olarak düşünülmemelidir. Bunlar, Allah'ın insanın işlerini yönetmesinin işâretleri, dünyâda insanın rahat bir hayat sürdürebilmesi için gösterdiği hikmet ve özenin delilleridir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, tabiatın incelenmesi ve üzerinde derin derin düşünülmesi gerektiği yolundaki çağrısının bir gayesi de tabiatın Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin tezâhürü olduğu konusunda insanda bir şuur uyandırmaktır.[34] Zirâ, tabiat ve tabiattaki varlıklar, kendi cisimlerine bir yönden delâlet ederler, ama ezelî Yaratıcılarına pek çok yönden delâlet eder.[35] Bun-

33 İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 128.

34 Muhammed İkbal, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Çev. Dr. N. Ahmet Asrar, Bir Yay, İstanbul, ts., s. 32; krş, Fazlu'r-Rahman, Ana Konularıyla Kur'ân, s. 165.

35 B. Said Nursî, Mesnevî-i Nûriye, Türkçeye Çev. Abdulmecid Nursî, Sözler Yay., İstanbul, ts. s. 216.

lar, var olmaları ile kendilerine delâlet eder, lâkin güzel bir şekilde yaratılmış olmaları, öteki varlıklarla alâkalı oluşları, birçok özelliklerinin oluşu, bir müessire muhtaç olmaları vb. bakımından da Yaratıcı'larına delâlet ederler.

Geçmiş toplumların yaşantılarında; hakkı savunanların iyi âkıbeti ile bâtılı savunanların acıklı sonlarında da âyetler vardır. *"Karşılaşan iki toplulukta sizin için bir âyet vardır. Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, öteki de nankördü, onları açıkça gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda gözleri olanlar için bir ibret vardır".* (3/13) Resûllerin ve onlara tâbi olanların neticede daima gâlip geldiğini, onlara karşı mücâdeleye girişenlerin ise mağlup ve perişân olduğunu; bunda, düşünen kimseler için âyetler bulunduğunu bildiren birçok âyet vardır.[36]

Âyetlere iki cevaptan biri verilebilir: *"Kabul"* veya *"ret"*. Bu âyetleri doğru kabul etmeye *"tasdik"*, yanlış kabul etmeye ise *"tekzip"* denir. Tabiîdir ki tasdik, îmâna doğru atılmış ilk adımdır, tekzip de küfrün temelidir.

Kur'ân-ı Kerim, insanları varlık âleminde görülen ilahî âyetleri düşünmeye ve Yaratıcı'yı, O'nun bediî sanatında, erişilmez hünerinde arayıp bilmeye sevk ediyor.[37] O, hemen her pasajıyla insana yaratılışın birliği fikrini telkin eder. Kur'ân'ın kainatı düzenli, belli bir zamana kadar nizam içinde devâm edecek olan bir *"kozmoz"*dur.[38]

2. Beyyine

BYN maddesi, bir nesnenin uzaklaşması, ortaya çıkması, vâzıh olması ve belirmesi anlamlarını ifade eder.[39] Beyyine ise, "aklî veya hissî, açık

---

36 Mesalâ, bkz. 10/90-92; 20/128; 25/37; 15/74-77; 11/103; 29/24; 10/67; 27/86.

37 Abdulaziz Çaviş, Anglikan Kilisesine Cevap, Çev. Mehmet Akif, Sadeleştiren: Dr. Süleyman Ateş, 3. baskı, DİB Yay., Ankara ts., s. 26; krş. el-Gazzâlî, el-Munkiz mine'd-Delâl, 3. tab', Beyrut, Müessesetü Kütübü's-Sekafiyye, 1411/1991, (beş kitap bir arada) s. 54; M. Hamdi Yazır, age, I, s. 568; Prof. Dr, Muhammed Hamidullâh, İslâm Peygamberi, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, 4. baskı, İrfan Yay., İstanbul 1980/1400,1, s. 134.

38 Prof. Suat Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, Kayıhan Yay., İstanbul, 1987, s. 197; krş. M. İkbal, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, s. 113.

39 Ebu'l- Huseyn Ahmed b. Zekeriyyâ İbnu Fâris, Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa, el-Kâhire, Halebî, ts., BYN md., I, s. 327-328.

delâlet" demektir.[40] Yahut "hak ile bâtılın arasını ayıran hüccet"[41] anlamındadır. Beyyine, ışık gibi kendisi gayet açık olup, başkasını da açıklayan beyân eden demek olduğu için dâvâ sahibinin dâvâsını açık bir şekilde beyân ve ispat eden şahide, sağlam hüccete ve mûcizeye de beyyine denir.[42]

Kur'ân-ı Kerim'de, *"beyyine"* kelimesi, ona yakın anlamları da ifade eden âyet ve sultan kelimelerinin sıfatı olarak geldiği gibi (29/35; 2/211; 18/15), tekil olarak (isim ve sıfat tamlaması hâricinde) da gelmiştir. Bu lafız, Kur'ân'da başlıca şu mânâları ifade etmektedir:

a. Kur'ân, Nübüvvet, Hz. Peygamber: *"De ki: 'Ben Rabbimden gelen bir beyyine üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz azap da benim yanımda değildir. Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir. O gerçeği anlatır ve O, dâvâyı çözüp ayırt edenlerin en iyisidir"* (6/57). Âyette geçen beyyine, Kur'ân yahut nübüvvete delâlet eder.[43] Kezâ, Beyyine sûresinin 1-4 âyetlerinde Hz. Peygamber ve Kur'ân beyyine olarak tavsif olunmuştur.[44]

b. Delil, hüccet: *"O gün siz, vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz vakitte öyle buluşamazdınız. Fakat Allah yapılması gereken bir işi yerine getirmek için (sizi öyle buluşturdu ki) helâk olan açık bir delille helâk olsun; yaşayan da açık bir delille yaşasın. Çünkü Allah işitendir, bilendir."* (8/42). Bedir Gazvesi, hem hezimete uğrayan Kureyşliler gibi ilahî emre muhalefet ve Resulullâh'a (s.a.s.) düşmanlık eden ve edecek olanların helakini, hem de Bedir'in gâzi ve şehitleri gibi Allah ve Resûlü'ne itaatle maddî veya manevî hayat bulan, bulacak olan bütün Müminlerin ha-

---

40 Râğıb , Müfredât, BYN md, s. 68.

41 Cârullâh Muhammed b. Umer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil., Thk. M. Mursî Amir, 2. tab', el-Kâhire, 1397/1977, 6/57 tefsirinde, II, s. 70; Alûsi, Rûhu'l-Meânî, 6/57 tefsirinde, VII, s. 168.

42 M. Hamdi Yazır, Hak Dini 98/1-4 tefsirinde, IX, s. 5990. Hadiste ise "beyyine" iki şâhit anlamında kullanılmıştır. Buhârî, Rehen 6; Tirmizi, Ahkâm 12; İbn Mâce, Ahkâm,7.

43 Âlûsi, Rûhu'l-Meânî, VII, s. 168.

44 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'ân, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/ 1992, XII, s. 656; Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, Tefsîru'n-Nesefî, İstanbul, ts. IV, s. 371;M.Hamdi Yazır, Hak Dini,IX,s.5990.

yat ve kurtuluşlarını açıkça gösteren Allah'ın açık bir âyeti ve gözle görülen bir beyyine ve hüccettir. Artık hiç kimsenin, ne kafirin ne müminin Allah'a karşı ne ibrâz edebilecek bir hücceti, ne de serdedebilecek bir mazereti yoktur.[45]

Kur'ân-ı Kerîm, bütün Peygamberlere beyyineler *(beyyinât)* verildiğini bildirir (2/87; 7/101; 29/39; 40/34,66; 57/25; 58/5; 64/6 vb.). Bunlar, tenzîlî âyetler (sözlü âyetler), tenzîlî âyetlerin tefsir ettiği tekvînî (sözsüz) âyetler ve Resûller vâsıtasıyla gösterilen hârikulâde durumlar, mucizelerdir. Bunları müşahede eden kimsenin, gerçeği bulamamada mazeret beyân etmeye hakkı kalmamaktadır.

Aynı kökten olan beyân ise, "mevcut şüpheyi gidermeyi" ifade eden bir delâlettir. Binâenaleyh beyân, hangi mânâda olursa olsun umûm ifade eder.[46] Beyân, konuşanın, dinleyici için maksadı açıklamasından ibarettir, şeklinde de tarif edilmiştir.[47]

Kur'ân'ın kendisi beyândır (3/138). Kezâ, beyân lafzı, "fasih konuşma" mânâsını da ifade eder. Beyân iki nevidir: a) Dinî hususlarda uygun olan şeyleri yapmaya teşvik eden bir kelâmdır, b) Dinî bakımdan yapılması uygun olmayan şeylerden sakındıran kelâmdır.[48]

Yine bu kökten türemiş olan tibyan kelimesi de Kur'ân'ın bir vasfı olarak gelmektedir ki "her şeyi açıklayan" demektir.[49] *"(...) Sana bu Kitâb'ı herşeyi açıklayan (tibyân) ve Müslümanlara yol gösterici rahmet ve müjde olarak indirdik"* (16/89). Sa'leb'in Kûfelilerden rivâyet ettiğine göre tibyân, çokluk mânâsını ifade eden masdar bir kelimedir. Din ile ilgili her hususu beliğ bir şekilde beyân etmek, açıklamak, demektir. Geçmiş Peygamberlerin ümmetleriyle olan hallerinin anlatılması da bu cümledendir.[50]

---

45 M. Hamdi Yazır, age, 8/43 tefsirinde, IV, s. 2408.

46 Fahruddîn er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, 2. tab', Tahrân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., 3/137-138 tefsirinde, IX, s. 12.

47 Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Kitâbu't-Ta'rifat, Nşr. G. Flugel, Beyrut, Mektebetu Lübnân,1990, s.48.

48 Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, 3/137-138 tefsirinde, IX, s. 12.

49 Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 366.

50 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 16/89 tefsirinde, XIV, s. 214; krş. Taberî, Câmiu'l-Beyân, VII, s. 633-634.

Görüldüğü gibi, bu kavramların ortak noktası, hepsinin Kur'ân, Risâlet ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) nitelemiş olmasıdır. Bu lafızların içerdiği en mühim mânâlardan biri kuvvetli delil ve hüccettir. Gerek Risâlet vakıası ve gerekse Kur'ân ve Hz. Muhammed'in şahsı ve sireti, gerçeğe susamış herkes için delillerle doludur. İnsanların Kur'ân'dan âyetler veya bir tek âyet vasıtasıyla iknâ olmaları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de şahit olunan bir vakıadır. Keza, Hz. Muhammed'in (s.a.s.), Medine'yi teşrifleri esnasında, kalabalık arasında kendisini gören Abdullah b. Selâm'ın hemen oracıkta iknâ olması,[51] O'nda var olan âyet ve beyyinelere şâhitlik eden birçok hadiseden sadece bir tanesidir. Böylece Hz. Peygamber'in Kur'ân tarafından 'beyyine' olarak isimlendirilmesi de fiilen izahını bulmuş olmaktadır.

3. Bürhân

Bürhân, "hüccet, beyân, beyyine",[52] "hücceti açıklamak" demektir.[53] Bürhân, en kuvvetli delil mânâsını ifade eder; kesinlikle, daima doğruluğu (sıdk) gerektirir. er-Rağıb el-İsfehânî, delilleri beş kısma ayırt eder:

a. Daima doğruluğu (sıdk) gerektiren delâlet,

b. Sürekli yalanı (kizb) gerektiren delâlet,

c. Doğruluğa daha yakın olan delâlet,

d. Yalana daha yakın olan delâlet,

e. Doğruya ve yalana aynı oranda uzak veya yakın olan delâlettir. Bürhân, birinci kısım delile girer.[54] el-Cürcânî (Ö: 816/1413) der ki: "Kesin öncüllerden meydana gelen ve şartlarını bulunduran kıyâsa bürhân denir."[55]

---

51 İbnu Hişam, es-Sîretu'n-Nebeviyye, Thk. Mustafa es-Sakâ ve arkadaşları, 1. tab', Beyrut, Dâru'I-Hayr, 1412/1992, n, s. 121-122.

52 Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 51; Taberî, Câmiu'l-Beyân, 2/111 tefsirinde, l, s. 540; Ebu'l-Fidâ İsmail b 'Umer İbnu Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, l. tab', Ürdün, Mektebetu'l-Menâr, 1410/1990,1, s. 134.

53 Râğıb, Müfredât, BRH md., s. 45; Mecduddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, Besâiru zevi't-Temyiz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz, Thk. M. Ali en-Neccar, Beyrut, el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts., BRH md., II, s. 242; Ibn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, BRH md, XIII, s. 476.

54 Râğıb, Müfredât, BRH md., s. 45.

55 Cürcânî, Ta'rifât, Burhan md., s. 45.

Kur'ân-ı Kerîm gözlem, tecrübe ve kesin haber dışında bilgi kaynağı olmadığını bildirerek ilim dışı şeylere tâbi olmayı reddettiğinden, gerçeğe aykırı iddiâda bulunanları kendi hallerine bırakmaz, iddialarına "bürhân" getirmelerini isteyerek onları köşeye sıkıştırır, tek kelime söyleyecek hal bırakmaz. *"Yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki: 'Bu hususta delilinizi (bürhân) getirin. İşte benimle beraber olanların da öğüdü ve benden öncekilerin de öğüdü budur.' Ama çokları hakkı bilmezler, bundan dolayı onlar, haktan yüz çevirirler"* (21/24). İddianıza sarih akıl ve sahih nakil cihetinden delil getirin; çünkü böyle bir söz delilsiz sahih olmaz.[56] Müşriklerden bürhân istenmesi, onları düşünmeye sevkedip, iknâ kapısını aralamaya yöneliktir; zira böyle kimselerin bürhânının olmadığı açıkça beyân edilmiştir (Bkz. 23/117). Bunlardan, Âhiret'te de bürhân isteneceği haber verilmiştir (Bkz. 28/75). Asılsız iddiâlarından ötürü Kitab ehlinden de bürhân istenmiştir: *"Yahudi yahut Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: 'Doğru iseniz bürhânınızı getirin"*(2/111). Bu âyet, ister ispat etmek, isterse nefyetmek için olsun, bir iddiada bulunan kimsenin, mutlaka bir delilinin bulunması gerektiğini bildirir. Bu, taklit ile hükmetmenin yanlışlığını gösteren en kesin delillerdendir.[57]

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kendisi bürhândır. *"Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir bürhân gelmiştir ve size apaçık bir nur indirdik"* (4/174). Âyette geçen "bürhân", Hz. Muhammed'e (s.a.s.), "nûr-ı mübin" ise Kur'ân-ı Kerîm'e işâret etmektedir.[58]

Bürhân, sadece mantıkî bir delil olmayıp, çok güçlü nefsâni arzuların yönünü değiştirebilen ve onları gem altına alabilen bir çeşit aklî ispattır.[59] Kur'ân'ın bu kelimeyi kullanışında, bu mânâ da kendini belli etmektedir (bkz.12/24). Bürhânın beyyineye yakın bir anlamı vardır ve onun gibi işaretlere, tabiatüstü olaylara, vahiy ve akla hasredilmiş anlamları ihtivâ etmektedir. Fakat beyyinenin, açık ve zahir olmasına ve bu anlamda pasif olarak

---

[56] Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, s. 31.

[57] Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, 2/111 tefsirinde, IV, s. 3.

[58] Taberî, Câmiu'l-Beyân, IV, s. 174.

[59] Fazlu'r-Rahman, Ana Konularıyla Kur'ân, s. 166.

kendisine karşı konulmamasına mukabil "bürhân" akıl ve psikolojik olarak zorlayıcıdır.

Hadiste, namaz nur, zekat ise bürhân olarak tavsif edilmiştir.[60] Kur'ân'ın, amel ile, Allah'a ve Âhiret gününe inanç gibi iman esaslarını irtibâtlandırdığı[61] gerçeği (meselâ, bkz. 24/2; 46/10) göz önüne alınırsa, zekatın bürhân oluşu, onu verenin "gerçek mümin" olduğuna kesin bir şekilde delâleti olarak anlaşılabilir.

4. Sultan

SLT kökünden müştak olan *es-selâte*: "Üstün gelmek, hükmü altına almak, isteğini zorla yaptırmak" anlamlarını ifade eder. "İktidâr ve idâreyi elinde bulunduran kimse" anlamındaki "sultan" kelimesi bu kökten türemiştir.[62] Sultan, hüccet, hak ve bürhân anlamlarını da ifade eder.

Kur'ân'da, sultan lâfzı hüccet ve bürhân (69/29; 51/38); tahakküm altına alma (16/99) mânâlarını ifade etmektedir. Bu lafız, ***mübin*** (37/156) veya ***beyyin*** (18/15) kelimeleriyle nitelenmektedir ki, bu durumda mânâyı pekiştirmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), "sultanen nasira" (kâhir bir hüccet, gâlip bir kudret)e nâil olmak için duâ etme ilahî tevcihine muhatap olmuştur (17/80). Bu duânın kabulünü müjdeleme babında şöyle bildirilir: *"De ki: Hak geldi, bâtıl yok oldu; zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur"* (17/81).

En güçlü âyet veya işaret, bürhâna yakın bir anlamı olan sultândır. Kur'ân'da, "pes ettiren delil, ispat" olarak tarif edebileceğimiz bir çeşit işaret veya delil anlamında kullanılmıştır. Açık olan ve peşin hükümlü olmayan bir akıl için beyyine, kifâyet eder. Bürhân, âşikar ve kabul ettirici olup bazı peşin hükümleri yıkabilecek güçte olan açıklayıcı delildir. Sultân ise, hakikati kabul etmeye yanaşmamakta artık kararlı olanları psikolojik yönden hemen hemen kabul etmeye zorlayıcı bir güce sahip delil anlamına

[60] Nesâî, Zekât 1; Müslim, Tahâret 1; Tirmizî, Cumu'a 80; İbn Mace, Tahâret 5.

[61] Dr. Abdulkerîm Zeydân, el-Medhal li Dirâseti'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye, 11. tab', Ammân, Müessesetu'r-Risâle, Mektebetu'l-Beşair, 1411/1990, s. 158-159.

[62] Râğıb, Müfredât, SLT md. s. 238; Feyrûzabâdî, Besâir, SLT md., III, s. 246.

gelir. Bu kavramlar arasındaki farkın, daha çok keyfiyet yönünden veya iknâ etme gücündeki derece bakımından olduğunu vurgulamamız gerekir.

İknânın önünde ciddi bir engel gibi görünen şeytanın "sultân"ının (zorlayıcı gücünün) olmadığı, ısrarla vurgulanmaktadır (bkz. 15/42; 16/99; 17/65). "Şeytanın saptırmasını ifade eden yerleri, sapmalarına yol açacak telkin ve vesveselerde bulunması şeklinde anlamak gerekmiştir."[63] Zira şeytanın en tehlikeli desisesi, bazı hassas ve sâfi kalb insanlara, küfrü tahayyül etmeyi küfrü tasdik etmek; dalâleti tasavvur etmeyi onu tasdik etmek şeklinde göstermesidir. Hayal veya fikir aynasında, küfrün ve şirkin akisleri, dalâletin gölgeleri itikadı bozmaz, imana zarar vermez. Çünkü, meşhur kaidedir: Sövmeyi hayal etmek sövmek olmadığı gibi, küfrü hayal etmek küfür değil, dalâleti tasavvur etmek de dalâlet değildir.[64]

Şeytanın zorlayıcı bir gücü olmadığı gibi, onun insanlar arasındaki "insî şeytanlar"[65] denen temsilcilerinin de zorlayıcı bir gücü yoktur. Bunların baştan çıkarttığı kimseler, Âhiret'te kendilerinden şikayetçi olunca bu gerçeği itirâf ederler (bkz. 37/28-29). Aynı şekilde, Allah'a şirk koşanların sultânı olmadığı gibi (10/68; 30/35; 53/23 vb.), Allah'ın âyetleri hakkında tartışanların da sultânının olmadığı haber verilmiştir (40/35). Bâtılın kuvvetli delili olmadığından, köksüz, oynak ve ağırlıktan yoksundur. O halde, hakkın sultânı vardır, ona tâbi olunmalı; bâtılın sultânı (kuvvetli delili) de yoktur, ondan sakınılmalıdır.

5. Hüccet

Hüccet, "doğru hedefi gösteren ve iki çelişikten birinin doğruluğunu gerektiren delâlettir."[66] el-Cürcânî, "*hüccet,* dâvânın doğruluğuna delil olarak getirilen şeydir" der.[67]

63 S.Yıldırım Kur'ân'da Ulûhiyet, s. 293.

64 B. Said Nursî, Lem'alar, Sinan matbaası, İstanbul,1959,s.68.

65 Ebû Ubeyde, Bakara sûresinin 14. âyetinde geçen "şeyâtîn" kelimesini "cinler, insanlar ve hayvanlardan azgınlık eden her şey" diye açıklar. Mecâzu'l-Kur'ân, l, s. 32.

66 Râgıb, Müfredât, HCC md., s. 107; Fîrûzâbâdî, Besâir, HÜCCE md,, II, s. 431

67 Cürcânî, Ta'rifât, HÜCCE md.. s 86

Kur'ân'da bu kök, hem fiil ve hem de isim olarak geçer. el-Fîrûzâbâdî (Ö:817/1414), yaptığı tetkikte Kur'ân'da bu kökün geliş şekillerini şöyle tespit etmiştir.[68]

a. Çekişme ve tartışma: *"Allah, kendisine hükümranlık verdi diye (şımararak) Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? (...)"* (2/258).

b. Bazen "hüccet" lafzı, kafirlerin bâtıl inançlarına getirdiklerini zannettikleri delil anlamındadır: *"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman: 'Doğru iseniz babalarınızı getirin' demelerinden başka bir delilleri yoktur"* (45/25).

c. İman esaslarını yerleştirmek için Hz. İbrahim'e (a.s.) verilen delil: *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. (...)"* (6/83).

d. Hakk'ın halka, Kur'ân âyetleri ile ve bürhân izhar etmekle gösterdiği hüccet: *"De ki: 'Üstün delil (hüccet) Allah'ındır. Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi"*(6/149).

e. Muarızların ileri sürebilecekleri delil: *"(...) İnsanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir delil olmasın. (...)"* (2/150). Bu âyet, muârızların delil getirebilecekleri hiçbir menfez bırakmamaya, onların bütün delil yollarını kapatmaya işâret eder. *"İnsanlar tarafından kabul edildikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışanların hüccetleri, Rableri yanında bâtıldır. Üzerlerine bir gazap ve onlara şiddetli bir azap vardır"* (42/16). Burada geçen "hüccet" lafzını et-Taberî (Ö:310/922), "güttükleri husûmet" şeklinde tefsir eder.[69]

6. Cedel

Cedel ve cidâl, şiddetle çekişme, düşmanlık etme, birbirine gâlip gelmeye çalışma şeklinde yapılan tartışmaya denir. İpi sağlam bir şekilde bükmek, binâyı muhkem olarak yapmak anlamlarını da ifade eder.[70] Ebû

---

68 Fîrûzâbâdî, Besâir, HÜCCE md., II, s. 431.

69 Krş. Taberî, Câmiu'l-Beyân, 42/16 tefsirinde, XI, s. 138.

70 Tefsiru Süfyân es-Sevrî, Nşr. Heyet, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-îlmiyye, 1403/1983, s. 63; İbnu Fâris, Mu'cem, CDL md., l, s. 433; Râğıb, Müfredat, CDL md., s. 89/90; Fîrûzâbâdî, Besâir, CDL md., II, s. 373, 374; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 11/32 tefsirinde, XII,45; Ebu'l-Kemâl Ahmed Asım Efendi, Kamûs Tercemesi, İstanbul, 1304-1305, CDL md, m, s. 1205.

Ubeyde (Ö:210/825), mücadele etmenin yanı sıra bu kökün şek, şüphe mânâsını da ihtiva ettiğini kaydeder.[71]

Kur'ân-ı Kerim, nâzil olduğu ortamda puta tapanlar hüküm sürüyordu; O ise, insanları, kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan, her insanın hiçbir vâsıtaya gerek olmadan O'na duâ edebileceği ve kendisinin de onlara icabet edeceği Hayy, Kayyûm olan Allah'a ibâdet etmeye çağırıyordu. Dinin, Kitap ve Sünnet'ten anlaşılması gerektiğini bildiriyordu.

Kur'ân, hiç kimsenin inançlarında insanlara herhangi bir baskı uygulayamayacağını bildirmekle, *"Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı rabler edinen"* (9/31) Yahudi ve Hıristiyanlara muhalefet etti. Bu yeni din, insanın bu dünyada işlediklerinin karşılığını göreceği; *"Kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür"* (99/7-8) gerçeğini bildirmekle, *"Biz, öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı tekrar hayata döneceğiz? Bu ihtimali çok uzak bir dönüştür"* (50/3) deyip, Âhiret hayatını inkar edenlere de muhalefet etti.

Kur'ân, bütün bu zararlı ve yanlış inançlarla mücadele etmiştir. Fakat mücadelesinde farklı bir üslup kullanmıştır. O, insanların cedel ve iknâ üsluplarında alışageldikleri yolu takip etmemiştir. Kur'ân, münakaşaya karşı insanın rûh davranışına önem verdiğinden, "cedel" kelimesini yirmi yedi yerde muârızına, iki yerde ona güzellik vasfını ekleyerek kendisine isnat etmiştir. *"Sen hikmetle, güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et.(...)"* (16/125). *"İçlerinden zulmedenleri hariç Kitâb ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve deyiniz ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir, biz de O'na teslim olanlarız"* (29/46). "En güzel bir şekilde tartışma emri, mücadele edecek kişinin tatlı bir dile sahip olması, soylu bir davranış göstermesi, aklî ve cezp edici fikirler öne sürmesi, polemiğe girmemesi, tenakuza düşmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Başkalarıyla en güzel şekilde mücadele eden kimse, suçlamalara, çarpık fikir ve iğneli sözlere yönelmediği gibi, karşısındakini yenilgiye uğratmak ve tartışmada kendi üstünlüğünün anlaşılması için onunla alay da etmez? Çünkü bu tür davranışlar, inatçılığa ve dik başlılığa

[71] Ebû Ubeyde, Mecâz, I, s. 70. .

yol açar. Lâkin; öğüt veren kişi, karşısındakini alçak gönüllülükle iknâ etmeye çalışır ve muhatabının çarpık fikir ve kısır döngülere girdiğini gördüğü zaman onun daha çok sapıtmaması için tartışmayı bırakır."[72]

Muhatabın fikirlerinin düzeltilebilmesi için tartışma ölçülü bir şekilde yapılmalıdır. Daha çok kendi yaptığı bir hatayla hastasının daha kötüye gitmemesi için çok dikkatli davranan ve onu mümkün olduğunca az zorluk çıkartarak iyileştirmeye çalışan bir doktor gibi olmalıdır. İnsan, yaratılışı itibariyle tartışmaya çok düşkün olduğundan (18/54), tartışmanın beklenenin aksi sonuç doğurmaması için yukarıda kaydedilen husûslara riâyet etmek gerekir. Esâsen, tartışmadan maksat, hasmı susturup hakkı izhar etmektir.[73] Bunun haricindeki gayeler için tartışma yapılması doğru değildir. Kur'ân'da cedel, sırf mantık önermeleri getirip, ondan neticeye giden husûsi bir yolla gelmez. Zira; Kur'ân, sadece belli bir kültüre sahip muayyen bir zümreyi hidâyet etmek için inmemiştir, o, ister tahsilli olsun, isterse geniş halk tabakasından olsun, bütün insanları doğru yola iletmek için nazil olduğundan, getirdiği delillerle nefis iknâ olup, kalb yakin ile dolar.[74]

7. Hidâyet

HDY kökünün iki aslı vardır: a) "Birine rehberlik etmek için önünde gitmek", b) "Sevgi duyulan birine bir lütuf eseri olarak hediye vermektir".[75] Bu kök, "doğru yolda gitme" mânâsını da ifade eder.[76] "Maksada ulaştıran yol" demek olan *hidye* ile "gündüz" anlamını ifade eden *hüdâ*, yine bu kökten türeyen kelimelerdir. *Hidâye* ise, "lütf ile olan rehberlik" demektir [77] ki, dalâletin zıddı, çelişiğidir.[78]

---

72 Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi, Tefhîmu'l-Kur'ân, Çev. Heyet, 2. baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1991, 16/125 tefsirinde, III, s. 71; krş. Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 16/125 Tefsirinde, XIV, s. 254.

73 Süleyman et-Tûfî, Kitâbu İlmi'l-Cezel fî İlmi'l-Cedel, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, No: 2315, v. 2b.

74 Ahmed el-Bedevi, min Belağati'l-Kur'ân, s. 374.

75 İbnu Fâris, Mu'cem, HDY md, VI, s. 42-43.

76 Asım Efendi, Kamûs Tercemesi, HDY md., IV, s. 1229.

77 Râğıb, Müfredât, HDY md., s. 538; Fîrûzâbâdî, Besâir, HDY md., VII, s. 313.

78 İbnu Fâris, Mu'cem, HDY md, VI, s. 42-43.

Er-Rağıb el-İsfehânî'nin tetkikine göre, Allah'ın insanı hidâyeti, Kur'ân'da dört şekilde gelmiştir.

1. Bütün mükelleflere şamil olmak üzere Allah'ın akıl, anlayış ve zarurî bilgileri, istidatları nispetinde vermesi. (Bu kısma, mükellef insanların dışındaki bütün mahlukların varlıklarını ve bekâlarını sürdürmek için gerekli yaşama vesilelerini de katmak gerekir.) Mesela: *"Rabbimiz O'dur ki, her şeyi yaratmış sonra da onlara yol göstermiştir"* (20/50) âyetinde bu birinci mânâ vardır.

2. Allah Teala'nın, insanları, Peygamberler ve kitaplar göndermek suretiyle çağırdığı hidâyet. Meselâ: *"Onları buyruğumuz ile, insanları doğru yola götüren önderler yaptık"* (21/73). *"Gerçekte bu Kur'ân en doğru yola iletir ve iyi işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir ecir olduğunu müjdeler"*(17/9).

3. Peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla gönderilen bu hidâyeti kabul edene Allah'ın mahsus kıldığı tevfik hidâyeti. Mesela: "*Hidâyeti kabul edenlerin Allah hidâyetini artırır"*(47/17).

4. Âhiret'te cennetin yoluna hidâyet etmesi. Mesela: *"Lütfedip bizi buraya yönelten Allah'a hamdolsun. Allah bizi eriştirmeseydi biz bunu bulamazdık"* (7/43).

Bu mertebelerden, bir sonra gelen, bir öncekini gerektirir ve ona terettüp eder, fakat önceki mertebe, bir sonrakini gerektirmez. Başka bir deyişle, birinci mertebe hâsıl olmayan kimse için ikincisi hâsıl olmaz. Ama dördüncü mertebeye kavuşan diğer üçünü; üçüncüsüne kavuşan kimse ise diğer ikisini elde etmiş olur.[79]

İnsan bir başkasını, bu dört hidâyet nevinden sadece dâvet ve hak yolu tanıtmak suretiyle hidâyete sevkedebilir. Hz. Peygamber'e hitaben: *"Muhakkak ki sen, dosdoğru yola hidâyet edersin"* (42/52); *"Her millet için hidâyet eden vardır"* (13/7) gibi âyetlerde kast olunan hidâyet, bu nevidendir. Tevfikî ve Âhiret'te mükâfâtı vermek şeklinde olan öbür hidâyet çeşitlerine ise: *"Sen istediğini hidâyete erdiremezsin"* (28/56). (Hitap özellikle Hz. Peygamberedir)

79 Râğıb, Müfredât, HDY md. s. 538 vd.

gibi âyetler işaret eder. Allah'ın; zalimler, kafirler, fasıklar hakkında menettiğini bildirdiği her âyette, üçüncü nevi yani "hidâyeti kabul edenlere mahsus olan tevfik hidâyeti" söz konusudur. *"İman ettikten, Peygamber'in hak olduğuna şahadet ettikten, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkar eden bir topluluğu Allah nasıl hidâyet eder?"* (3/86) ile *"Allah zalimler topluluğuna hidâyet etmez"* (2/258) vb. âyetler, cennete koymak ve Âhiret'te mükâfat vermekten ibâret olan dördüncü neve giren hidâyete işaret eder.[80]

İnsanın "dış âlemde" seyrettiği varlıklar, bunların insanın istifadesine sunulması (16/15-17; 27/63 vb.), geçmiş insanların başına gelen hadiseler (7/100; 20/128; 32/26) gibi tekvinî âyetler; Kâbe (3/96) ile ilgili tenzilî âyetler yani bizzat Kur'ân hidâyet vesilesi, hidâyet kaynağıdır (17/9;34/6). Burada dikkat çeken husûs, hidâyetin âyet ile benzerlikler göstermesidir. Mesela, âyet kavramı yerine Allah'ın hidâyeti (hüdâ) kavramı konulabilir. Bu da, Allah'ın âyetler göndermesi gibi bir mânâ taşır. Kur'ân'a göre Allah'ın âyetler göndermesi ile hidâyet aynı şeydir.[81] Âyetler, Allah'ın insanları hak yola sevk etme aracıdır.

8. Rüşd

Rüşd, hidâyet mânâsına olup sapma (ğayy)nın çelişiğidir.[82] Rüşd ve reşed, lafızları arasında ince bir fark görülmüştür. Buna göre; rüşd, reşed'den daha kapsamlıdır; çünkü rüşd, hem dünyevî, hem de uhrevî işler için söylenirken, reşed sadece Âhiret ile alâkalı işlere özgüdür. Râşid ve reşîd ise, her iki nev'i işler için söylenir.[83]

Bu kök, Kur'ân'da sadece bir yerde fiil olarak gelir. *"Kullarım, sana benden sorarlarsa söyle: Ben onlara yakınım. Duâ eden, bana duâ ettiği zaman onun duâsına karşılık veririm. O halde onlar da benim çağrıma uysunlar, bana inansınlar ki doğru yolu bulalar"* (2/186). Âyette geçen لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ kısmı, لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (hidâyete ererler), şeklinde tefsir edilmiştir.[84]

---

80 S. Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, s. 200.
81 İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 133.
82 İbnu Manzûr, Lisânu'l-'Arab, RŞD md., III, s. 178.
83 Râğıb, Müfredât, RŞD md., s. 196; Fîrûzâbâdî, Besâir, RŞD md., III, s. 75.
84 Taberî, Câmiu'l-Beyân, II, s. 167; krş. İbnu Manzûr, Lisânu'l-'Arab, RŞD md., III, s. 178.

İnsanın rüşde nâil olabilmesi için akıl, kalb, his gibi unsurlardan faydalanarak ilk adımı kendisinin atması gerekiyor. Bu ilk adım, insana ehemmiyet kazandıran duâ etmektir.[85] Bunu, iyi fiillerin tâkip etmesi gerekir. "Kim fakirlere verir, günahlardan korunursa ve en güzel sözü doğrularsa, onu en kolay en rahat şeylere muvaffak ederiz" (92/5-7). Yani onu, cennetlere, huzur ve rahata kavuştururuz.[86]

Rüşd, "iman, tevhit veya doğru olan şey" mânâlarını da ifade edebilir.[87] Rüşdün hidâyete yakın bir mânâsı vardır. Kur'ân'ın hidâyet kaynağı olduğu bildirildiği gibi, cinlerin dilinden "onun rüşde ilettiği" (72/1-2) haber verilmesi buna delalet eder. Hz. İbrahim'e rüşd verilmesi (21/51); onun, kavmi ve aşireti içinde putlara tapmaktan alıkonması ve küçük yaşta hak yola iletilmesi [88] şeklinde anlaşılmıştır.

9. İman

EMN kökünün öz mânâsı, nefsin sükûnet ve huzura ulaşması, korkudan kurtulmasıdır.[89] "Bu kökten gelen iman, bir kimseyi söylediği sözde tasdik etmek, demektir ki, 'inanmak' tabir olunur ve bunun aksine bir durumdan muhatabı emin kılar."[90] Güven, itimat; boyun eğmek, İslâm'ı kabul etmek, bir kimseyi emniyet ve güvence üzere kılmak mânâsını da ifade eder. Terim olarak iman, kalb ile inanmak, dil ile söylemektir.[91] Kâsım b. Sellâm (Ö: 224/838), "İman, içtenlikle Allah'a inanmak, dil ile ikrar etmek, uzuvlarla amel etmektir"[92] der ve bu tarifine Nisâ suresi 59. âyetini delil olarak getirir.

---

85 Krş."De ki: Duânız olmadıktan sonra Rabbim size ne diye ehemmiyet versin?(..)"(25/77).

86 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXX, s. 189.

87 Tefsiru'n-Nesefî, 72/12 tefsirinde, IV, s. 299; M. Hamdi Yazır, Hak Dini, VIII, s. 4399.

88 Tefsir Süfyân es-Sevrî, s. 202.

89 Râğıb, Müfredât, EMN md., s. 25; Fîrûzâbâdî, Besâir, ÎMÂN md., II, s. 150-151; ibnu Manzûr, Lisânu'l-'Arab, EMN md., XIII, s. 21.

90 Asım Efendi, Kamûs Tercemesi, EMN md., IV, s. 549; İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, EMN md., XIII, s. 21.

91 Cürcanî, Ta'rifât, iman md., s. 31.

92 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Kitâbu'l-Îmân, Thk. Dr. M. Z. Muhammed Azb, el-Kâhire, Dâru'r-Ravda, 1413/1993, s. 14.

İman, 19 âyette emir fiil olarak gelmiştir ki, bu durumda muhataplar müşrikler (2/13); Kitab ehli (4/47,171); bütün insanlar (4/170; 7/158); Müminler (4/136) ve cinler (46/29-31) olmaktadır. Özellikle müminlerin bu hitâpla karşılaşmaları dikkat çeker: *"Ey inananlar, Allah'a, Resûlüne, Resûlüne indirdiği Kitab'a ve daha önce indirmiş olduğu Kitab'a inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, Resûllerini ve Âhiret gününü inkar ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür"* (4/136). Bu âyet, çeşitli şekillerde anlaşılmıştır.[93] Biz, bunlardan tercih ettiğimizi burada kaydetmekle yetineceğiz. Buna göre burada iman kelimesi iki anlamda kullanılmıştır:

Birincisi: Bir insanın küfürden vazgeçip iman etmesi ve iman ehlinden sayılması anlamındadır.

İkincisi: Bir insanın tüm kalbiyle iman etmesi ve ciddi bir şekilde samimiyetle düşüncelerini, zevklerini, sevgilerini, hayat tarzını inancına uygun bir biçime getirmesi ve tüm gayretlerini inancına uygun bir yapıya kavuşturması anlamındadır.[94] Müminlere imanın emredilmesinden, iman esasları arasında ayırım yapmadan hepsine inanmak gerektiğini anlayabiliriz. Âyetin devamından bu anlaşılmaktadır.

er-Rağıb el-İsfehânî, "İman" lafzının, Kur'ân-ı Kerîm'de şu beş şekilde geldiğini tespit etmiştir:

1. Dil ile ikrâr: "İnandılar sonra inkar ettiler, bu yüzden kalblerinin üzeri mühürlendi, artık onlar anlamazlar" (63/3). Dil ile inandıklarını söylediler, fakat kalb ile inkar ettiler.

2. Gizli ve açık (hem kalb hem dil ile yapılan) tasdik: "İnanıp hayırlı işler yapanlara gelince, onlar da cennet halkıdır, orada temelli kalacaklardır" (2/82).

3. Tevhit ve iman kelimesi: "(...) Kim inanmayı (iman) kabul etmezse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, Âhirette kaybedenlerdendir" (5/5).

4. Sapıklıkta bulunan müşriklerin, şirklerinin zımnındaki iman: "Onların çoğu Allah'a ortak koşmadan inanmazlar" (12/106). Şirkin zımnındaki iman şu mânâdadır: *"Şüphesiz onlara, 'kendilerini kim yarattı?' diye sorsan,*

---

93 Bkz. er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, 4/136 tefsirinde, XI, s. 74 vd.

94 Mevdûdî, Tefhîmû'l-Kur'ân, 4/136 tefsirinde, I, s. 417.

elbette: 'Allah' derler.(...)" (43/87). Müşriklerin -bozulmuş da olsa- bir Allah inancına sahip oldukları anlaşılıyor.[95]

5. Namaz anlamında: "(...) Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir. (...)" (2/143). Bu âyette geçen "iman" kelimesi, "namaz" anlamını ifade eder.[96]

Kur'ân; Allah'a, Âhirete, Resûllere, meleklere ve kitaplara imanı bahse konu eder (2/285; 4/136). Ayrıca beş yerde imanın artacağını haber verir (3/173; 8/2; 9/24; 48/4;74/31). Bu âyeti tefsirinde Süfyân es-Sevri (161/777), "İman artar ve eksilir" der.[97] el-Evzâî, Mâlik b. Enes "imanın artması"nı, "salih amellerin artması" olarak yorumlamışlardır.[98] Bazıları da bunu, "tahkikî imanın inkişâf etmesi, yakin ve itminanın artması" şeklinde anlamışlardır.[99] İmanın artmasından bahseden âyetlerden, imanın mertebelerinin, derecelerinin olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

Kur'ân'da, iman ve İslâm'ın, küfrün çelişiği, karşıtı olduğu üzerinde çok durulmuştur.[100] Yalnız bir yerde, İslâm imandan farklı bir mânâda gelmekte, bu iki terim birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. *"Bedeviler, inandık, dediler. De ki: Henüz inanmadınız, fakat teslim olduk deyin. Çünkü gerçek mânâsıyla iman, henüz kalblerinize girmedi"* (49/14). Burada

---

95 Esasen dinsizlerin büyük çoğunluğu asıl anlamıyla dînî tavırlardan, ilahiyatlardan ve mitolojilerden kurtulabilmiş değildir. Bunlar bazan koskoca bir dînî yığının içine boğazlarına kadar gömülmüşlerdir, ama bu karikatür oldukça yozlaşmıştır ve bu sebeple de zorlukla teşhis edilebilmektedir Saf haliyle din dışı insan, çağdaş toplumların kutsallıktan arınmış olanında bile oldukça nâdir bir hadisedir. Dinsizlerin çoğu, bu konuda hâlâ dindar bir şekilde davranmaktadırlar. Asıl önemlisi, kendini din dışı sayan ve böyle olduğunu iddiâ eden çağdaş insanın hâlâ koskoca bir gizli mitolojiye ve çok sayıda yozlaşmış geleneğe sahip olmasıdır. Meselâ yeni yıla girerkenki coşkuları, bir yenilenme ayininin yapısını sunmaktadır. Aynı durum, bayramlar ve evlilik veya doğum, yeni bir işe girme, toplumsal yükselme vb. sebeplerle de farkedilmektedir. Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara 1991, s. 181-182.

96 Râgıb, Müfredât, EMN md., s. 25; krş. Fîrûzâbâdî, Basâir, ÎMÂN md, II, s. 150.

97 Tefsîr Sufyân es-Sevrî, s. 82; krş. Kâsım b. Sellâm, Kitâbu'l-Îmân, s. 41.

98 Kasım b. Sellâm, Kitâbu'l-İman, s. 41.

99 Taberî, Câmiu'l-Beyân, 3/173 tefsirinde, III, 520; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 3/173 tefsirinde, IV, s. 126; M. Hamdi Yazır, Hak Dini, 8/2 tefsirinde, IV, s. 2367.

100 Meselâ, bkz. 9/74; 3/52, 80; 5/111; 27/81 vb. âyetlere.

gayet açıkça belirtilmiştir ki İslâm, imana doğru atılmış bir adımdır. Henüz imanın kalbe yerleşmediği hazırlayıcı bir safhadır.[101]

"İman, bütün eşya arasında hakiki bir kardeşliği, bir irtibatı, iletişim ve birlik bağlarını tesis eder."[102] Uçsuz bucaksız bir kâinatta bütün varlıkların ortak bir temelde, yani, "bir Allah'ın yarattığı birer mahlûk olma" noktasında birleşmesi, müminin rûh dünyasını aydınlatıp etrafına bakış açısını sonsuz derecede genişleten bir gerçektir. Demek gerçek imana erişmek için gerekli temel şartlardan biri, insanın, çevresini saran tabiat varlıklarını, basit birer eşya değil, fakat Allah'ın insana olan iyiliğinin belirtileri olarak görmesidir. Böylece, tabiattaki varlıkların ihtivâ ettiği âyetlerin, imana götüren birer vâsıta olduğu husûsu anlaşılmakla, "âyet" ile "iman" alâkası ifadesini bulmuş olmaktadır. Ayrıca imanda birçok unsurun hissesi vardır. Nasıl ki bir yemek mideye girdikten sonra muhtelif bir surette kısımlara ayrılıp, tevzî olunuyor. Aynı şekilde ilim ile gelen imanî meseleler de akıl midesine girdikten sonra derecelerine göre rûh, kalb, sinir, nefis vb. unsurlar kendine göre birer hisse alır, istifade eder. Eğer onların hissesi olmazsa noksan kalır.

İmanın zıddı küfürdür. İman bir bağlanma, küfür ise bu bağlılığı kesip atmadır. Çünkü iman, insanı Yaratıcı'sına nispet ediyor. Öyleyse insan, iman ile kendisinde ortaya çıkan ilahî sanatlar ve Rabbânî isimlerin nakışları itibariyle bir değer kazanır. Küfür ise o nispeti keser. Bu kesmeden Rabbânî san'atlar gizlenir. Fânilik, putperestlik ve şirk düşüncesi bir nevi gafletten veya aklın tembelliğe uğramasından ortaya çıkmış bir vehimdir. Şunu da ilâve etmek gerekir ki, Allah'a rağmen kimse inkarcı olamaz. *"Rabbin isteseydi yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. (...)"* (10/99). Fakat, sonucuna katlanmak üzere, inanıp inanmamakta herkes serbest bırakılmıştır.

İmanın muhafaza olunabilmesi için salih amel gerekir. Onun için Kur'ân, sık sık iman-amel alâkasını kurar.[103] "iman edenler ve salih amel işleyenler..." ifadesi 48 âyette zikrolunur. Kezâ, "Allah yolunda mücâhe-

101 İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 50-51.

102 B, Said Nursî, Mesnevî, s. 63.

103 Zeydân, Medhal, s. 158; M. İkbal, İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, s. 151.

de etmek"(9/88); "iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak"(3/110); "namaz kılmak"(14/31) vb. amellerin, imanın hemen akabinde gelmesi, Kur'ân'ın, sözlü ifadeyi geçmeyen bir iman yerine amele, harekete dönüşmüş; günlük hayatta tezâhürleri müşâhede olunan bir iman istediği açıkça görülmektedir.

Kur'ân, imanın zorla empoze edilemeyeceğini bildirmenin yanı sıra, gözü kapalı bir muhâfazakârlığı da şiddetle suçlamış ve insanları ucuz edinilmiş fikirlerden, peşin hükümlerden, muhitlerinin tesirinden âzâde bir tefekküre davet etmiştir.[104]

10. Yakin

YKN kökünden türeyen yakin, bir nesneyi, şeksiz ve şüphesiz sahih bir inanç ile bilmeye denir[105] ki ilmin sıfatındandır[106] ve onun son mertebesi sayılır. Yakin, şek ve şüphenin gitmesi ve zail olması[107] ve hükmün sabit olması, zihnin durulması, sükûn bulması ve yatkın olmasıdır.[108] Yakin şüphenin, ilim ise bilgisizliğin (cehlin) çelişiğidir.[109] Şüphe ve şek olmayan ilme "*yakin*" dendiğinden, ilmin sıfatı oluyor. İlmin karşıtı ve çelişiği cehalet, yakinin çelişiği ise şektir. Dilcilerin yakin kelimesine verdikleri mânâ daima ilimle ilişkilidir.

Istılahta ise yakin, "Bir şeyin vakıaya uygun olduğuna, zevali imkânsız bir tarzda inanmaktır".[110] Ebu'l-Bekâ, bu tarifi şöyle aktarmıştır: "Vakıaya uygun, sabit, kesin itikada yakin denir."[111]

Şüpheyi giderip işin gerçeğini anlama ve bilme (ilim) mânâsını ifade eden yakin[112] kelimesinin Kur'ân'da ilimle ilgili üç kelimeye izafetle kul-

---

104 Meselâ bkz. 2/170; 5/104; 7/70; 10/78; 11/109; 21/53, 54 vb. âyetlere.

105 Cürcânî, Ta'rifât, YAKİN md., s. 280; A. Efendi, Kâmûs Tercemesi, YKN md., IV, s. 787.

106 Râğıb, Müfredât, YKN md., 552; Asım Efendi, age, YKN md., IV, s. 787.

107 İbnu Fâris, Mu'cem, YKN md., VI, s. 157.

108 Râğıb, Müfredât, YKN md., s. 552.

109 İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, YKN md., XIII, s. 457.

110 Cürcânî, Ta'rifât, YAKIN md.. s. 280.

111 Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Huseynî, el-Külliyât (Mu'cem Mustalahât ve'l-Furûk el-Luğaviyye), 2.tab', Beyrut, Müessesetu'r-Risâle,1993/1413, YAKİN md., s. 979-980.

112 İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, YKN md., XIII, s. 457.

lanılmasına değinmemiz gerekiyor. a) "İlme'l-yakin"(102/5), b) "Ayne'l-yakin"(102/7), c) "Hakka'l-yakin" (56/95; 69/51).

a) İlme'l-yakin: Bu ifade bir sıfat tamlamasıdır. Çünkü yakin ilmin sıfatıdır. Delil, düşünme, istidlal ve muhakeme ile elde edilen kesin ilme ilme'l-yakin denir. Burada önemli olan delillerin kesinliği, sağlamlığı ve düşünmenin doğruluğudur. Demek ilme'l-yakin, fikrî ve nazarda ulaşılan kesin bilgidir. Mesela, duman çıkan yerde ateşin olduğunu ve minârenin olduğu yerde cami bulunduğunu biliriz. Buna delilimiz, duman ve minaredir. Bu bilgimiz kesindir, zıddına şahit olmamışızdır.

b) Ayne'l-yakin: Gözle görerek bir şeyi bilip, onda şüpheye mahal kalmayacak derecede bu bilginin kesin olmasıdır. Dumanın çıktığı yere gidip ateşi görmek ve minârenin bulunduğu yere gidip, camiyi görmek, artık inkar edilemeyecek derecede ateşi ve camiyi bilmemizi gerçekleştirir. İşte buna da, gözle görerek ve müşahede ederek ulaşılan kesin bilgi mânâsında ayne'l-yakin denir. Bu ilme'l-yakin olandan daha üstündür.

c) Hakke'l-yakin: İlim ve müşâhedeyle ulaşılan ilmi gerçekleştirmek ve onun hakikatine ulaşmak ve ulaştığını bilmektir. Çünkü yakin, kesin bilgi olduğu için gerçeğe ulaştığını bilmek ile târif etmek doğru olur. Mesela, ateşten istifade ederek ısınmak veya yemeğini pişirmek onun ateş olmasının mahiyetini ve hakikatini gösterir.

Müslümanların, tabiatta müşâhede ettikleri olaylardan hareketle Âhiret'in varlığına olan bilgileri ilme'l-yakin, onu gördükleri zaman ayne'l-yakin, içinde bulundukları zaman da hakke'l-yakin olur.

YKN kökünün, özellikle "Âhiret'e inanma"yı ifadede kullanılması dikkat çeker. *"Onlar ki namazı kılarlar, zekatı verirler ve onlar Âhiret'e de kesin olarak inanırlar (yûkinûn)"* (31/4). Yine 2/4; 13/2; 27/3 âyetlerinde, "Âhiret'e kesin bir şekilde inanma" bu kökle ifadesini bulmaktadır. Bir yerde ise, "âyetlere kesinlikle inanma" bu madde ile ifade olunmaktadır (32/24). el-Kuşeyrî (465/1073), yakinin alâmetlerini sayarken, "her şeyde Allah Teala'ya nazar etmek" demekle,[113] âyet-yakin münasebetine işâret etmiş olmaktadır.

[113] er-Risâletu'l-Kuşeyriyye, s. 20.

11. Nazar

Nazar, bir nesneyi idrak edip görmek için hem baştaki gözün, hem de kalb gözünün bir yere çevrilmesidir. Nazar, düşünmek, araştırmak; araştırma neticesinde elde edilen bilgi anlamlarını da ifade eder.[114]

Görülsün veya görülmesin bir cihete uzun bir müddet bakmak nazar kelimesi ile ifade edilir. Çoğunluk nazarı, "bakmak" anlamında kullanırken, bilginler "basiret" anlamında kullanır ki, bu onun ıstılâh mânâsıdır. Nazar'ın bu yönü hakkında, el-Cüveynî (478/1085) şunları kaydeder: "Muvahhidlerin ıstılâhında nazar, kendisi ile ilim veya kuvvetli zan (zann-ı gâlip) talep edilen fikirdir. Bülûğ çağına ermiş herkesin, âlemin hâdis olduğunu anlamaya götüren doğru bir nazara yönelmesi gerekir. Nazar ikiye ayrılır: a) Sahîh, b) Fâsid. Sahih nazar, araştırma neticesinde delilin gösterdiği yöne götüren nazardır. Fâsid ise bunun dışındaki nazardır. Sahih nazar ilim ihtivâ eder, fâsitte ise ilim yoktur."[115]

NZR kökü, Kur'ân'da başka mânâların yanı sıra "düşünmek, tefekkür etmek, bakıp ibret almak" anlamında kullanılmıştır. Bu mânâdaki nazar, emredilmektedir. Diğer bir ifade ile, âyet ihtivâ eden varlıklardan, tabiî hadiselerden, geçmiş olaylardan gerekli mesajın alınması emri, bu kök ile ifadesini bulmuştur. *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak ki, nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor?! Şüphe yok ki, O, ölüleri de diriltecektir. O her şeye kadirdir"* (30/50). *"Bakmıyorlar mı deveye, nasıl yaratıldı? Göğe nasıl yükseltildi? Dağlara nasıl dikildi? Yere nasıl yayılıp döşendi?"* (88/17-20). *"Göklerde ve yerde olanlara bakın.(...)"* (10/101). *"De ki: 'Yeryüzünde gezin, öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakın. 'Onların da çoğu ortak koşanlardan idi"* (30/42). *"Sizden önce de nice olaylar gelip geçti. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün"* (3/137). Basîretle araştırın, düşünüp ibret alın, gerekli mesajı algılayın.[116] *"İnsan neden yaratıldığına bir baksın: Atılan bir sudan yaratıldı. Bel ile kaburga kemikleri arasından*

---

114 Râğıb, Müfredât, NZR md., s. 497; Fîrûzâbâdî, Besâir, NZR md.,V, s. 82.

115 Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâidi'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikad, Thk. Es'ad Temîm, Beyrut, Müessesetu Kutubi's-Sekâfiyye, 1405/1985, s. 25.

116 Bu muhtevayı yansıtan öteki âyetler şunlardır: 5/75; 6/24; 7/48,84,86; 10/39, 73; 25/9; 27/51,69; 28/40, 103; 30/50;37/73: 80/24-32; 86/5-8.

çıkan bir sudan. O Allah onu tekrar döndürüp yaratmağa kâdirdir" (86/5-8). Buradaki asıl siyâk insanın hakir olduğunu düşündürmek değil, onu o hakir kaynaktan yaratıp, yükselterek mütefekkir insan mertebesine getiren Allah Teala'nın yaratması ve muhafaza kudretinin büyüklüğünü düşündürmektir. Ayrıca O'nun öldükten sonraki diriltme kudretini tanıtmak, böylelikle gizliliklerin pâk olması için gurura saplanmayıp Allah'a doğru yükselmek üzere nefsinden gayret sarfetmenin gerekli olduğunu anlatmaktadır ki, nazar bu gayretin başlangıcıdır.[117]

Gözlem yaparak bir şey hakkında fikir sâhibi olmak anlamını taşıyan nazar kelimesi ve türevleri Kur'ân'da çokça kullanılmaktadır. Kur'ân, insanı kuşatan nesnelere ve hadiselere peşin hükümlü, taklidî bir anlayışla bakmasını istemez, lâkin insanların her husûsta çok yönlü derin derin düşünmelerini ister. Çünkü düşünce esâs itibariyle sabit veya statik değildir. Aksine dinamiktir ve bir tohum gibi zamanı gelince içinde var olan sınırsızlığını ortaya koyar. Bilindiği gibi tohum, ta başından beri, müşahhas bir gerçek olarak kendi bünyesinde bir ağacın organik birliğini taşır. Dolayısıyla düşünce, dinamik şekilde kendini ifade ettiği takdirde bir bütündür.

Kâinat ciddi bir gaye için yaratılmıştır. Tabiatta değişen gerçekler, bizi her zaman yeni davranışlara yöneltir. Karşılaştığımız güçlükleri yenmek için zihnen harcadığımız güç, bir yanda hayatımızı zenginleştirip ufuklarımızı genişletirken, diğer yanda daha keskin görüşler elde etmemizi sağlar. Bu suretle insanın hayat tecrübesinin çok daha ince taraflarına sızmaya bizi hazırlamış olur. Akıp giden dünyâ olaylarıyla temâsımız ve bunların üzerinde düşünmemiz, metafizik gerçekleri zihnen kavramaya bizleri hazırlar. Bu husus böylece bilindikten sonra Kur'ân'ın, tabiat ve içindeki varlıklara ve hadiselere bakıp ibret alma yönündeki tevcihlerinin amacı ve ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir.

12. Tefekkür

FKR maddesinden türeyen fikir, "Kalbin bir şey üzerinde tekrar tekrar durması",[118] "bilinen şeyleri düzenlemek suretiyle, bilinenden bilin-

[117] M. Hamdi Yazır, Hak Dîini, 86/5-8 tefsirinde, VIII, s. 5479

[118] İbnu Fâris, Mu'cem, FKR md., IV, s. 446,

meyeni elde etmek"[119] şeklinde târif edilmiştir. Tefekkür ise, "zihin yormak; uzun uzadıya, inceden inceye düşünmek, dikkatin bir noktaya teksif ve temerküzü" olarak anlatılmıştır. O halde tefekkürden bahsedebilmek için, zihnî bir gayretin sarfedilmesi, dikkatin dağılmayarak tefekkür olunan şeyde toplanmış olması gerekir. Tefekkürün zıddını teşkil eden sathî ve umûmî bir şekilde göz gezdirmek "tembel ruhların usûlü" olduğu kaydedilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, tenzilî âyetlerle birlikte tekvînî âyetlerin de insanı düşünmeye sevketmesi gerektiğini bildirir. *"(...) Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz"* (2/219). *"O Resûlleri açık delillerle ve kitaplarla gönderdik, sana da bu zikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar"* (16/44).

Enfüsî ve afakî deliller tefekkür vesileleri olmalıdır. *"Kendi varlıkları hakkında hiç düşünmediler mi ki Allah, göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi ancak hak ile ve belirtilmiş bir süre ile yaratmıştır? (...)"* (30/8). İnsan, kendi iç âlemindeki tefekküründe en ince noktalara varıncaya kadar derinden derine araştırma yaptığı zaman, kendi maddî vücudu üzerindeki ilâhî san'atların tezahürlerinden başka, Yaratıcı'sının kendisine vermiş olduğu mânevî duygu ve kabiliyetleri de yakından tanımaya ve anlamaya muvaffak olur. Bu sâyede sahip olduğu duygu ve kabiliyetleri yerli yerince kullanmaya zemin hazırlar. Çünkü "insan öyle bir nüsha-i câmiadır ki, Cenâb-ı Hakk, bütün esmâsını, insanın nefsi ile insana ihsas ediyor".[120]

Dış âlemdeki tefekkür ise Allah'ın isimlerinin tezâhürlerini tanımak ve bu mevzudaki bilgileri Allah'ın ma'rifet ve muhabbetine vesile yapmak esâsı üzerine binâ edilmiştir. Bu nevi tefekkürde, tefekkür olunan şeyin cinsine göre, değişik isimler ön plâna çıkar. Çünkü, canlı veya cansız kainattaki her varlık üzerinde Allah'ın isimlerinden bir kısmı tecelli etmektedir. Genellikle bu isimlerden biri, her bir varlıkta diğer isimlere göre daha gâliptir. Umumî bir prensip olarak, cansız varlıklarda Allah Teala'nın

---

119 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 2/266 tefsirinde, II, s. 902; krş. Müfredât, FKR md., s. 384; Besâir, FKR md:, IV, s. 212.

120 B. Said Nursi, Sözler, Sözler Yay., İstanbul, 1982,s. 640

Kudret tecellilerini birinci plânda aramak, canlılarda ise en önce Rahmet tecellilerine dikkat etmek gerekir.

Âfâkî tefekkürün bir diğer esâsı da Tevhid ve Vahdet, Azamet ve Kibriya hakikatini hiçbir zaman dikkatten uzak tutmamaktır. Eğer bu husûs ihmâl edilirse, zihnin teferruat içinde boğulması ihtimâl dahilindedir. Bu takdirde maddî sebepler kolaylıkla ön plâna geçebilir, ülfet perdesini kalınlaştırıp, Allah'ın sanatındaki ihtişamı sebeplerin ardında gizleyebilir. Onun için cüz'î şeyler ve teferruât üzerinde tefekkür ederken, daima o cüz'ün âit olduğu bütünü de dikkate almak sonra bu bütünün kâinât ile münasebetine dikkat etmek; bir ismin bir varlık üzerindeki tecellilerini düşünürken o ismin âlemdeki tecellilerini de tefekkür etmek gerekir. Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. İbrahim'in Nemrut ile münâzarası nakledilirken bu tarz tefekkürün güzel bir örneği de verilir. "(...) İbrahim: *'Benim Rabbim O'dur ki yaşatır, öldürür.' demişti. 'Ben de yaşatır, öldürürüm' dedi. İbrahim: 'Allah, güneşi Doğu'dan getirir, sen de onu Batı'dan getir!' deyince inkar eden o adam apışıp kaldı.(...)"* (2/258). Burada Hz. İbrahim, cüz'i yaşatma ve öldürme fiilinden küllî yaşatma ve öldürme hadisesine intikâl[121] eder. Bu âyet, mücâdele eden kimsenin bir delilden, ondan daha açık başka bir delile geçebileceğini bildirir.[122]

Tefekkür, Allah'a tam bir iman ile bağlanan kimselerin başlıca vasıflarından biri olarak zikrolunur: *"Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: Rabbimiz, derler bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin bizi ateşin azabından koru"* (3/191). Âyette geçen "ayakta iken, otururken ve yattıkları zaman" ifadesi, o kimselerin her ne halde olurlarsa olsunlar Allah'ı andıklarını ve hiçbir zaman Yaratıcı'larından gaflet etmediklerini ifade etmektedir; çünkü insan daima bu ahvalden biri üzere bulunur.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın zâtı ve sıfatlarının mahiyeti hakkında düşünmeye dâvet eden âyetlerin olmayışı dikkat çeker. Bunun yanında Al-

---

121 İntikâl, Kur'ân'ın cedel nevilerinden biri olarak kabul edilmiştir. A. Ahmet el- Bedevi, Min Belâğati'l- Kur'ân, s. 375

122 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, IV, s. 17.

lah'ı, çeşitli vesilelerle tanıtan, O'nun sıfatlarını anlatan birçok âyet mevcuttur (meselâ, bkz. 2/20,173, 255). O halde tefekkür, Allah'ın zatı ve sıfatlarının mahiyeti hakkında değil, O'nun yarattığı varlıklar, verdiği nimetler hakkında olmalıdır. Bu husûsta şöyle bir hadîs rivayet olunmuştur: "Allah'ın yarattıkları hakkında düşünün fakat Allah'ın Zâtı hakkında düşünmeyin."[123] Hülâsa, varlıklara, Esmâ-yı Hüsnâ noktasından, tıpkı bir ayna gibi bakmak ve onlardan sadece tecelliyi ve eseri aramak gerekir, yoksa o tecellinin ve eserin sâhibini değil.

Kur'ân, tefekkürün şekline de ışık tutarak, çevre zindanından ve taklid girdabından kurtulmak için ferdî tefekkürü salık vermektedir. *"De ki: Size bir şeyi öğütleyeyim. Allah için ikişer ikişer ve teker teker durup düşününüz! (...)"* (34/46).

Büyük bir nimet olan aklı tembelleştirip kullanmamak, cehenneme girme sebebi olarak zikrolunmaktadır: *"Yemin olsun ki, cehennem için birçok cin ve şeytan yarattık. Kalbleri var bunların, onlarla anlamazlar; gözleri var bunların, onlarla görmezler; kulakları var bunların onlarla işitmezler. Davarlar gibidir bunlar. Belki daha da şaşkın. Gafillerin ta kendileridir bunlar"* (7/179).

FKR kökü, daha çok Mekkî âyetlerde geçer (Mekkî:13; Medenî 5).

13. Tedebbür

DBR kökünden türeyen dübür, bir şeyin sonucu, âkıbeti demektir.[124] Tedebbür ise, "bir maddenin serencâmını mülahaza ve tefekkür etmek mânâsınadır."[125] Bir işin hakikati ve cüzleri veya öncülleri ve sebepleri ya

---

123 İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs.., Thk. Ahmed el-Kallâş, 3. tab', Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1403/1983,1, s. 371 (Hadis no: 1005). Aclûnî şu notu düşer: "Bu hadîsi Ebu Nueym, İbn Abbâs (ra)'dan nakille Hilye'de kaydetmiştir. İbn Ebî Şeybe, Kitâbu'l-Urs'da, yine İbn Abbâs'tan rivayetle: 'Her şey hakkında düşünün, fakat Allâh(ın Zât'ı) hakkında düşünmeyin' şeklinde kaydetmiştir. et-Taberânî, Evsat'ta; el-Beyhâkî Şuab'da İbn Ömer'den: 'Allah'ın nimetleri hakkında düşünün, Allâh(ın Zât'ı) hakkında düşünmeyin' şeklinde merfu' olarak kaydetmiştir"

124 Asım Efendi, Kâmûs Tercemesi, DBR md. II, s. 314.

125 Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, 4/82 tefsirinde, X, 196; Tefsîru'n-Nesefî, I, s. 239; Asım Efendi, age, DBR md., II, s. 318.

da bundan doğacak sonuçlarla ilgili olan her türlü düşünmeyi ifade etmek için tedebbür kullanılmıştır.[126] Bir sözü (kelâmı) tedebbür ise, onun söyleniş amaçlarını ve maksatlarını; onunla amel eden ile, ona muhalefet edenlerin âkıbetlerini düşünmek ve tefekkür etmektir.[127]

Kur'ân-ı Kerim'de tedebbür, münhasıran Kur'ân âyetleri üzerinde düşünmek ve neticede O'nun Allah tarafından vahiy olunduğu sonucuna varmayı ifade etmektedir. أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer O Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı"* (4/82). Risâlet gerçeğini görmezlikten gelenler, onun gerçek olduğuna delâlet eden Kur'ân'ı; ona inananların ve inkar edenlerin âkıbetini düşünmüyorlar mı ki, onun Allah tarafından nâzil olduğunu, kafirleri ve münâfıkları inzar ettiği husûsların gerçekleşeceğini bilsinler? Çünkü onların kalblerinde gizlediklerini doğru olarak haber verdiği gibi, onların âkıbetlerinin kötü olacağını haber vermesi de doğrudur. Eğer onu gereği gibi tedebbür edip düşünselerdi, onun gerçekten hakka ilettiğini, iyiyi ve doğruyu emrettiğini ve bunun âkıbetinin kurtuluş ve esenlikten başka birşey olmayacağını kesinlikle bilirlerdi. Bâtılın ve sapıklığın kendilerini kuşatmasından dolayı bu Kur'ân'ın hidâyetini bilmiyorlarsa da, onun özelliklerini ve meziyetlerini bilmeleri; onun ancak Allah tarafından indirilmiş olabileceğini bilmeleri gerekmez mi? Bu âyette, Kur'ân, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetinin hakkaniyetine delil olarak getirilmiştir. Kur'ân, fesâhat, gaybe ait haberler ihtivâ etmesi ve tutarsızlıklardan berî olması yönünden Hz Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eder. Âyette üçüncü şık delil olarak getirilmiştir.[128] Kur'ân'ın ne haberlerinde, ne vaat ve va'îdinde birbiriyle çelişen hiçbir şey yoktur. Sadece onun bu yönünü düşünen kimse, onun Allah tarafından indirildiğini bilebilir. *"Yoksa Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var ki hiçbir hakikat gönüllerine girmiyor?"* (47/24). *"Onlar o Kur'ân'ı iyice düşünmediler mi, yoksa onlara ilk atalarına gelmeyen bir elçi ve Kitap geldi diye mi böyle davranıyorlar?"* (23/68). Kur'ân'ı düşünmediler mi

126 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 4/82 tefsirinde, V, s. 92.

127 Tefsiru'l-Menâr, 4/84 tefsirinde, V, s. 287.

128 Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, 4/82 tefsirinde, X, s. 196; Tefsiru'l-Menâr, 4/82 'de, V, s. 290.

ki, onun ve onu getirenin hak olduğunu tasdik etsinler? Her üç âyet istifhâm ile gelmektedir ki, böyle yerlerde istifhâm, azarlama ve kınama ifade etmektedir.[129]

Âyetlerini tedebbür, Kur'ân'ın nüzûl maksadı olarak bildirilir. *"Bu Kur'ân çok mübarek bir Kitap'tır. Onu, sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar"* (38/29). Demek ki Kur'ân, üslûbu icâbı, kendisini açıklarken okuyucularını peşin bir yaklaşıma götürmez; üzerinde derin derin düşünmelerini ister. Bu yolla insan, imanın halavetini rûhunun derinliklerinde hissedebilir. Onun için Kur'ân'ı tedebbür etmeden okumak tavsiye edilmez. Kur'ân'a bakarak okumak tavsiye edilmiştir[130] ki, bu şekil okuma âyetleri tefekkür etmeye daha elverişlidir.

Tedebbür ile tefekkürü mukâyese edecek olursak, aralarında ince bir farkın mevcut olduğunu görürüz. Tedebbür, kalbin neticelerden hareketle sonuca varma işidir. Tefekkür ise kalbin delillerden yola çıkarak sonuca ulaşmasıdır.[131] Ayrıca tedebbür, münhasıran Kur'ân hakkında düşünmeyi ifade ederken, tefekkür, bununla beraber tekvinî âyetleri de düşünüp gerekli neticeye ulaşmayı anlatır. Tedebbür tefekkürden daha husûsîdir.

14. Zikr

Zikir, "unutmanın zıddı olup bir şeyi hatırlamak",[132] "kalbine getirmek veya dil ile söylemek"[133] anlamlarını ifade eder. Demek ki, zikir, hem kalb hem de dil ile alâkalı bir iştir. Bu lafız şeref, yücelik, övme, duâ, din hükümlerini açıklayan Kitap mânâlarını da ihtivâ eder.[134]

Kur'ân-ı Kerim'de, zikr lafzı, dil ile zikir (2/200); kalb ile zikir (3/135);

---

129 Celâluddîn es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Tehrân, 1343, III, s. 268; Âlûsi, Rûhu'l-Meânî, 88/17 tefsirinde, XXX, s. 147.

130 Zerkeşî, Burhân I, s. 445.

131 Ebû 'Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabressî, Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut, Mektebetu'l-Hayât, ts., 4/82 tefsirinde, V, s. 171.

132 İbnu Fâris, Mu'cem, ZKR md, II, s. 358-359; İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, ZKR md., IV, s. 308.

133 Râğıb, Müfredât, ZKR md., s. 179; Fîrûzâbâdî, Besâir, ZKR md., III, s. 9; Muhammed b. Ali et-Tehânevî, Keşşâf İstılâhâti'l-Fünûn, İstanbul, 1984, ZKR md., I, s. 512.

134 İbnu Fâris, Mu'cem, ZKR md., II, s. 358-359.

hıfz (2/63); ibâdet ve mağfiret (2/152); nasihat (51/55); beyân (7/69); bahsetme (12/42); Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sıfatı (65/10); Kur'ân (15/9); din hükümlerini ihtivâ eden kitap/Tevrât (16/43); haber (18/83), şeref (43/44); vahiy (37/3); namaz (2/239; 29/45; 62/9) anlamlarını ifade eder.[135]

Bu kök, özellikle emir sigasında sıklıkla (49 yerde) gelmiştir ki, bu durumda anmak, hatırlamak, düşünüp tefekkür etmek, öğüt vermek anlamlarını ifade eder. Resûllerin kavimleriyle yaptıkları mücâdele esnâsında, onları düşünüp tefekkür etmeye, böylece gerçeği bulmaya çağırmaları, onların dilinden bu kök ile ifadesini bulur. Bundan, bütün engelleyici faktörlere rağmen, etraflıca düşünüp taşınmanın önemli bir iknâ yolu olduğu anlaşılmaktadır. Kavmi ile yaptığı mücâdelede Hûd (a.s.) şöyle der: *"Sizi uyarması için aranızdan bir adam aracılığı ile Rabbinizden size bir zikir gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki Allah sizi Nuh kavminden sonra, onların yerine hâkimler yaptı. Üstelik, sizi daha iri yapılı yarattı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz"* (7/69). Benzer bir hitabı Salih (a.s.) kavmine yöneltir (7/74).

Resûlullâh (s.a.s.), Kur'ân ile öğüt vermekle emir olunur. فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ *"Biz onların ne dediklerini biliyoruz. Sen onların üstünde bir zorlayıcı değilsin, sadece tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver"* (50/45). Yine 6/70'te Kur'ân'la öğüt vermekle emrolunurken, 51/55;52/29;87/9;88/21 âyetlerinde mutlak olarak "öğüt ver, hatırlat" emrine muhatap olur. İnkarda inat bataklığına saplanmış, her türlü öğüde sırt çeviren *"azgın topluluktan yüz çevir"* (51/53-54) hitâbından hemen sonra *"Ama yine de hatırlat, çünkü hatırlatmak müminlere fayda verir"* (51/55) emri gelir. Bundan, tefekkür ve tezekkürün sadece inkarcılar için değil, belki daha fazla inananlar için söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira, iman dairesine girmek kadar, orada karar kılmak önemlidir (12/101). Bunda tefekkür ve tezekkürün payı oldukça fazladır.

Ayrıca, Kur'ân kendisini "Tezkire" (73/19) olarak isimlendirmektedir. Tezkire, unutulan bir şeyi "hatırlatma" anlamındadır.

---

135 Bkz. Râğıb, Müfredât, ZKR md., s. 179; Zemahşerî, Keşşâf, 7/69 tefsirinde, II, s. 78; Tefsîru'n-Nesefî, 15/9 tefsirinde, II, s. 269; İbnu Kesîr, Tefsir, 21/105 tefsirinde, III, s. 101; Fîrûzâbâdî, Besâir, ZKR md., III, s. 9; Tehânevî, age, ZKR md., I, s. 512.

ZKR maddesinden türeyen tezekkür, düşünmek, tefekkür etmek, bakıp ibret almak gibi anlamlar ifade eder. *"Körle gören bir olmaz. İnanan ve iyi işler yapanlarla kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz"* (40/58). "Bu indirdiğimiz ve uygulanmasını farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda açık açık âyetler indirdik"(24/1).

15. İtmi'nân

TMN kökünden müştâk olan itminân, "sâkin ve kararlı olmak, bir kimseye yahut bir nesneye kalben bağlanıp, onunla sükûnet bulmak",[136] "sıkıntı ve gerginlikten kurtulup sükûnete ermek" anlamlarını ifade eder.[137]

Kur'ân'da bu kök, maddî ve manevî her türlü tehlikeden, şek ve şüpheden uzak olmak, (4/102-103; 8/9-10); mânevî doygunluğa ulaşmak (3/123-124), zihne gelebilecek her türlü suâle cevap bularak zihnî ve kalbî bir rahatlığa kavuşmak (5/112-113) gibi anlamları ifade etmektedir. İtminân, münhasıran Resûllere ve müminlere nispet olunmaktadır. Öldükten sonraki dirilişin mahiyetini öğrenmek isteyen Hz. İbrahim, bu taharrisinin sebebini itminâna bağlar. *"İbrahim de bir zaman: 'Yâ Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!' demişti. Allah: 'İnanmadın mı?' dedi. İbrahim: 'Hayır inandım, fakat kalbim mutmain olsun diye görmek istiyorum dedi. 'O halde kuşlardan dördünü tut, onları kendine çek, iyice incele, sonra kesip her dağın başına onlardan birer parça koy. Sonra onları kendine çağır; koşarak sana gelecekler. Bil ki Allah daima gâlip ve hikmet sahibidir, dedi."* (2/260). Âyette geçen لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ifadesini, Said b. Cübeyr, Dahhâk ve Katâde, "yakînim artsın" şeklinde açıklamışlardır.[138] İbn Kuteybe, yukarıdaki âyette geçen itminân lafzını açıklarken, yakini: a) İşitme neticesinde hasıl olan yakin, b) Görme neticesinde hasıl olan yakin şeklinde ikiye ayırdıktan sonra, Hz. İbrahim'in bu taharrîsinin sebebinin, yakinin en yüce mertebesi olan "gözle görme neticesinde ulaşılan yakin"e ulaşmak olduğunu kaydeder.[139]

---

136 Asım Efendi, Kâmûs Tercemesi, TMN md., IV, s. 680

137 Râğıb, Müfredât, TMN md., s. 307.

138 Taberî, Câmiu'l-Beyân, III, s. 52,

139 İbnu Kuteybe, Kitabu'l-Mesâil ve'l-Ecvibe, 114; krş. Fahruddin er-Râzî, el-Erbaîn fî Usûli'd-Din, Thk. Dr. A. Hicâzî es-Sakâ, el-Kahire, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1986, s. 136.

Vakıâ, Hz. İbrahim'in bu suâli, ölülerin diriltilmesi ile değil, bu dirilişin gerçekleşmesinin şekline muttali olma ile alâkalıdır.[140]

Kur'ân nefsin altı mertebesini zikrederek itminân mertebesini de bildirir. "Emmâre" (12/53); "levvâme" (75/2); "mülheme"(91/8); "mutmainne" (89/27); "râdiye" (89/28); "mardiyye" (89/28). İtminan, inanç ile alâkalı meseleler hakkında kalbte en ufak bir ukdenin kalmaması; hatıra gelebilecek her türlü suâlin cevâbını bulması, zihne artık "acaba nasıl?" suâlinin gelmemesi, kalbin ve zihnin bütün soru, tereddüt, şek ve şüpheden arındırılması mânâsınadır ki, bu yüce mertebeye Resuller ulaşmıştır. Kur'ân, Resûllerin müminler için, uyulacak en güzel numûneler teşkil ettiklerini bildirmekle (bkz. 33/21; 60/6) onları da inancın bu şâhika noktasına tırmanmaya dâvet etmiş olmakta ve bunun formülünü de vermektedir. *"Onlar inanmışlardır ve kalpleri, Allah'ı anmakla mutmain olur"* (13/28). "Allah" deyince fikirler taharrî gayesine ermiş, mantıklar durmuş, bütün hisler, ümitler, korkular son mertebesine ermiş olur. Gönüller O'ndan başka temâyül ettiği hangi şeye kavuşursa hepsinin mâverâsı bulunduğundan hiçbirinde karar kılamaz, hiçbirinde itminan bulamaz, hiçbirisi rûhun iştiyakını teskin, heyecanını tatmin edemez. Lezzet ve gıptada daha yükseğine intikâl etmek ister. Fakat ilâhî marifet zevkini tatmaya başladı mı, bütün gayelerin ve işlerin Allah'a döneceğini anlar ve artık ondan yüksek bir merci ve maksada intikal mümkün olmaz. Onun içindir ki, Allah'ı tanımayan, O'nu zikretmeyen kafir veya gâfil kalbler hiçbir zaman ızdıraptan kurtulamaz, kalb huzuru denilen itminan mutluluğunu bulamaz, çırpınır da çırpınır. Hem bu çırpınış, fani sebeplerin, emellerin sarsılıp yıkılışından hasıl olan bir hicrân ızdırabıdır ki, "Allah" demeyince peş peşe silsile halinde gelir.[141]

---

140 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 2/260 tefsirinde, III, s. 26. "*Musa tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmağa gelip de Rabbi onunla konuşunca: Rabbim, bana kendini göster sana bakayım.' dedi(...)*" (7/143) ayeti de bu kabildendir. Hz. Musa, Allah'ın zâtını görmek istemektedir, yoksa -hâşâ- O'nun varlığından şüphe etmemektedir. Krş. 5/112-115..

141 M. Hamdi Yazır, Hak Dini, 13/28 tefsirinde, IV, s. 2983 vd. (özetle).

Birinci Bölüm

İKNÂ KONULARI

I. ULÛHİYYET

Kur'ân'ın indiriliş amaçlarının başında, insanlara doğru bir Ulûhiyyet fikrini kazandırmak gelmektedir. İnsana yeryüzünde "halife"lik görevi verildiğinden (2/30; 38/26), onun hem zihnî, hem de fiilî yönden terbiyeye tâbi tutulması gerekmiştir. Zira, o, dağların bile yüklenmekten kaçındığı bir yükü omuzlarına almış (33/72), büyük bir sorumluluğun altına girmiştir. Hal böyle olunca, onun önce Yaratıcısını tanıması, ondan asla gâfil olmaması; Halık'ının varlığını bilip hissetmesi, O'nun hakkında yanlış fikir ve kanaâtlerden arınması lâzımdır. Ulûhiyyetin temel meselelerinin başında, Allah'ın varlığını açık seçik ispât gelmektedir.

A. Allah'ın Varlığı

Allah'ın varlığı meselesi, her şeyden önce bir bedâhet, bir sezgi meselesidir. İnsanın, Allah'ın varlığı ve zâtının hakîkatine dâir yakin derecesinde bir sezgisi vardır. Bu sezgi, büyük varlık âlemi ve kevni hakikate bağlı ve hatta ona istinat etmektedir.[1] Binâenaleyh, Allah'ın varlığının delilleri, insanları ikaz ve onlardaki zarurî mârifeti ispât için irât olunmalıdır. Nitekim, Peygamberlerin gönderilmesi de bu maksada yöneliktir.

Kur'ân-ı Kerîm, inkar fikrini tasrih etmeksizin ve inkar edenlerden de bahsetmeden Allah'ın varlığını bildiren delilleri sunmaya önem vermiştir.

---

1 Abbâs Mahmûd Akkâd, Allah (Kitâb fî Neş'eti'l-'Akîdetî'l-İlâhiyye), 2. tab', Mısr, Dâru'l-Maârif, 1949, s. 211.

Esasen bu husûs, insan için bilinmesi tabiî yani zarurî ve bedihî bir hadisedir. Fıtratı bozulmamış insan, genellikle her yerde ve zamanda Yaratıcı Allah'ı kabul ve tasdik etmiştir. İnsanın zarurî olarak bildiği hususlardan biri de, her şeyin, onu meydana getiren bir sebebinin olduğu meselesidir. İnsan bu kainatı müşahede edince, bunun tesadüfen meydana gelemeyeceğini düşünüp Yaratıcı'ya imân etmiştir. Bu husûsta câhil, bilgin, çocuk, yaşlı müsavidir. Bu konuda insanlık arasında farklı bir görüş yoktur. Hatta müşrikler bile, O'nun varlığını ikrâr ve itiraf etmek mecburiyetinde kalmışlardır. *"Şüphesiz, onlara: 'Kendilerini kim yarattı?' diye sorsan, elbette: 'Allah' derler. O halde nasıl haktan çevriliyorlar?"* (43/87). *"Onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette: 'Onları, her şeyden üstün, herşeyi bilen Allah yarattı' diyecekler"* (43/9). *"De ki: 'Biliyorsanız (söyleyin bakalım) dünya ve içinde bulunanlar kimindir?' 'Allah'ındır' diyecekler. (...) 'Yedi göğün Rabb'i ve büyük Arş'ın Rabb'i kimdir?' de. 'Bunlar Allah'ındır' diyecekler.' O halde 'O'nun azabından korunmuyor musunuz?' de"* (23/84-87). Bu husûs, öyle kesin delillerle sabittir ki, geniş halk kesimi bunu kendiliğinden itirâf eder. Bir bedevînin: "Devenin tersi deveye, ayak izleri yürüyene delâlet ederken, burçları olan gök, geniş yolları olan yer Latîf ve Habîr olana delalet etmez mi?" demesi,[2] bunun bedihî bir istidlalle bilinebilecek bir husûs olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'da Cenâb-ı Hakk'ın varlığının ispatına dâir zikrolunan delillerin ekserisi, canlılarda ve bitkilerde tezahür eden "sıfatların hudûsu" kaidesine istinat eder. Canlıların bir bedeni, bir de nefsi vardır. *"O Allah ki her şeyi yarattı, düzene koydu"* (87/3) âyeti, canlıların bedenlerinde mevcut olan acayipliklere, harikalıklara işâret etmektedir. *"O Allah ki her şeyin biçimini, özelliğini ve süresini belirleyip hedefini gösterdi"* (87/4) âyeti, onların nefislerinde mevcut câlib-i dikkat husûsiyetlere işâret etmektedir. Bu iki kaide ile, bu hârika, dikkat celbeden işaretlerin nihayetsiz olduğuna tembih edilmiştir. *"O Rab ki otlağı çıkarttı"* (87/4) âyeti de bitkilerden alınacak delillere işâret etmektedir.[3]

---

2 Mesûd b. Umer b Abdillâh Sa'duddîn et-Teftazânî, Şerhu'l-Mekâsıd, Thk Dr. Abdurrahman Umeyre, Nşr. Salih M. Şeref, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1409/1989, IV, s. 24.

3 Fahruddîn er-Râzî, en- Nübüvvât vemâ yete'allak bihâ, Thk. Ahmet H. es-Sakâ, Beyrut, Dâr İbn Zeydûn-Dâru'l-Külliyâtl-l Ezheriyye, 1406/ 1986,s.177-178

Dâimâ muhataplarına müşahhas, tabiî deliller sunan Kur'ân, tahsilli kimselerle birlikte geniş halk kitlelerini de ihmâl etmediğinden, Allah'ın varlığının en büyük delili olarak kainata dikkatleri çekerek, onu gözler önüne serer.[4] Tabiatın yaratılışını, düzenli bir şekilde işleyişini ele alan 750 kadar âyet vardır. *"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe ha? (...)"* (14/10).[5] *"Göklerin ve yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakıp ibret almadılar mı? Peki buna inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?"* (7/185) âyeti bütün varlıklar üzerinde düşünmeye teşvik eder. Bu nevi âyetler çoktur. Kur'ân'ın bir şeyi çokça dile getirmesi, onun büyüklüğüne ve ona gösterilecek ihtimama delil teşkil eder.[6] Bu âyetlerin sevk ediliş amacı, Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmektir. Bunların başında, Allah'ın varlığını ve birliğini zihinlere yerleştirmek gelir.

Allah'ın varlığının delilleri, saymaya gelmez. Bunların adedi, Allah'ın yarattığı varlıklar sayısıncadır; her varlık, üzerinde, Alîm ve Hakîm olan Yaratıcısına delâlet eden ve O'nu tanıtan hüccetler taşır. Her şeyde, O'nun birliğini haykıran bir âyet vardır. Her unsuruyla mükemmel olduğunu bildiren gökler, yer ve her ikisinin ihtivâ ettiği canlı cansız bütün varlıklarda, kısacası her şeyden bu mesajı algılamak mümkündür. Varlıklar, sırf kendilerinde mevcut bulunan sanatın bilinmesi ve tanınması suretiyle Yaratıcının delili olurlar. Bu deliller, öyle aklî esaslara dayanmaktadır ki, bölgesi, bilgisi, kültür düzeyi, içtimaî mevkii ne olursa olsun hiç kimse tarafından itiraz olunamaz.[7]

Fiil ile fâil arasında kuvvetli bir bağ vardır. Fâil mukaddime, fiil ise neticedir. Fiilde olan her şeye fâilin sahip olduğunu anlarız. Mesela, ampule baktığımız zaman, o ampulün ihtivâ ettiği her şeye, onu yapan ustanın sahip olduğunu anlarız. O halde, herhangi bir esere (masnu'a) baktığımızda, onu yapanın bazı sıfatlarına ve kudretine de muttali olmamız tabiîdir.

---

4 el-Gazzâlî, el-Hikme fi Mahlûkâtillâh eserini, tabiata işaret eden âyetler hakkında yazmıştır

5 Dr. Abdullah Şehâte, Tefsîru'l-Ayâti'l-Kevniyye, el-Kâhire, Dâru'l-İ'tisam, 1980, s.53.

6 Tefsîru'l-Menâr, I, s. 250.

7 Abdulmecîd ez-Zendânî, Kitâbu Tevhidi'1-Hâlik, I. tab', Beyrut, Dâru'l-Hayr,1411 1990, l21.

Bu san'at hangi ölçüde mükemmel olarak bilinir ve tanınırsa Yaratıcı hakkında elde edilen bilgi de o ölçüde mükemmel olur. Onun için insanlar, varlıkları akıllarıyla tetkik etmeye ve bunlar hakkında bilgi sahibi olmaya dâvet olunmuşlardır. Varlıklara nazar etmek, onlar üzerinde düşünmek ve bunlardan ibret almak demek, bilinenden bilinmeyeni çıkartmak, malum olan şeyden "gâib"te olanı ortaya koymaktır ki, en mükemmel düşünce biçimi budur. Bürhân adı verilen şey de bundan ibârettir.[8]

Allah'ın iki kitabı vardır; biri kainat kitabı, ötekisi ise elimizdeki Kur'ân'dır. Kur'ân, bize verilen akıl miktarınca öbürünü anlamanın yollarını gösterir. Nasıl ki, Kur'ân okundukça yeni yeni mânâlar sökün ediyor, tıpkı bunun gibi "tabiat kitabı" da incelendikçe, tekrar tekrar araştırıldıkça, onun henüz keşif olunmamış nice bilgilerle dolu olduğu görülür. Bunların her biri, birer ışık, birer işaret olarak insana gerçeğin yolunu gösterir. Önceki bilginlerin kaydettiklerinden faydalanmakla birlikte bunlara bağlanıp kalmamak, daha ötelere geçmek hedef olmalıdır. Zira, insanlığın bilgisi her geçen gün yenilenmekte; noksanlar tekemmül etmekte, kapalı olan açığa çıkmakta, dağınık olan bir araya gelmekte, hatadan doğruya yaklaşılmakta, tahmin yakine doğru çıkmaktadır. İlmî kaideler de, iyice kökleştikten sonra bir görüşün yıkılması veya yerleştikten sonra bir fikrin sarsıntı geçirmesi nâdir olaylardan değildir.[9] Tabiat kitabının okunmasının sürekli vurgulanmasının bir anlamı da bu olsa gerektir.

1. Kur'ân'da Allah'ın varlığının delilleri

Konusu bütün varlık âlemi olan âyetlerin büyük bir yekûn tuttuğunu ve bunların temel amaçlarından birinin de Allah'ın varlığını ispat olduğunu belirtmiştik. Kolaylık sağlamak bakımından bu âyetleri sınıflamak bize uygun görünmektedir. Sınıflamak ilk anda kolay görünmekte ise de tedahüller dolayısıyla bir zorluk ortaya çıkmaktadır; çok defa aynı pasajda, hatta aynı âyette, tabiattaki varlık, hadise ve kanunlardan birden fazlası zikir olunmaktadır. Kur'ân bunları bir ayırıma tâbi tutmadan iç içe zikret-

8 İbnu Rüşd, Faslu'l-Makâl, s. 3.

9 Abbâs M. Akkâd, el-Felsefetü'l-Kur'âniyye, Beyrut, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1366/1947, s. 18.

mekle beraber, iki nevi oluşuna da işâret etmektedir: Bunlar da âfâkî ve enfüsî delillerdir. (bk. 41/53; 51/21). Biz bu tasnifi esas aldık.

a. Âfâkî (dış âlemdeki) deliller

Allah'ın varlığına delâlet eden belgeler, bütün eşyaya yığınlar halinde serpiştirilmiş bulunmaktadır. Daha önce bir vesileyle işâret ettiğimiz gibi, tabiat ve tabiattaki varlıklar, kendi cisimlerine bir yönden delâlet ederler, ama ezelî Yaratıcılarına pek çok yönden delâlet ederler. Bir harf kendi zatına bir harf miktarı -o da bir yönde- delâlet eder. Kâtibine ise çok yönden delâlet eder ve kâtibini bakanlara tarif ve tavsîf eder.[10] Nasıl ki yola dikilen işaretler, yolcunun gözlerini kendilerine değil, gideceği istikâmete yöneltirse, tabiattaki her varlık ve olay da bizim dikkatimizi kendi üzerlerinde değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikamete; onları da bizi de var eden Halık'a yöneltmeğe çalışırlar. Bizim için birer işâret, sembol olan; elle tutulup, gözle görülen deliller mâhiyetinde olan dış âlemdeki bu varlıklar, hadiseler, kanûnlar ve nizâmlar şunlardır:

1. Göklerin yaratılması, yükseltilmesi ve ölçüsünün konması (30/22; 55/7); göklerin görülebilen direk olmadan durması (31/10; 40/64; 13/2); süslü ve çatlaksız oluşu (50/6; 67/3). Göklerin yaratılışında birçok âyetler vardır. Bu sahada araştırma yapan bilginler, -öğrendiklerinin denizde damla olduğunu itiraf etmekle beraber- secdeye kapanırcasına hayranlıklarını ifade ediyorlar. Kendi ihtisâs sahalarında ne kadar derinleşirlerse derinleşsinler, bu bilginlerin ortak noktası, şu itirafları olmaktadır: Bilgilerimiz arttıkça, bilmediklerimizin de o oranda arttığını görüyoruz.

Kezâ, güneş, ay ve yıldızlar ve gezegenlerin yaratılması ve bağlı bulunduğu şaşmaz nizâm (36/38-40; 35/13; 25/61). Bu semâvî cisimler kümeler halinde, ışık hızı ile birbirinden milyarlarca yıl mesafede bulunmakta olup her kümede de mükemmel bir nizâm mevcuttur.[11] Güneşin ışık, ayın ise nûr yapılması,[12] yılları hesâplamak için ayın konaklarının düzenlenmesi (10/5).

---

[10] B. Said Nursî, Mesnevî, s. 216.

[11] Tefsîru'l-Menâr, II, s. 58.

[12] Kur'ân ay hakkında "nûr" derken, güneş için alevli, yakıcı bir ışık kaynağı der. "Nûr", kendisi ışık kaynağı olmayıp, aldığı ışığı yansıttığını bildirir. Nitekim, ayın ışığını güneşten aldığı tesbit olunmuştur.

2. Gece ile gündüzün muntazam bir şekilde meydana gelmesi (36/40;57/6); tedricen uzayıp kısalması, (45/5; 24/44 vb.); gecenin dinlenme, gündüzün ise çalışma için müsâit kılınması (25/47; 40/61); gecenin gündüze, gündüzün de geceye dolanması[13] (39/5). Gece ve gündüzün meydana gelişlerinin ne kadar büyük bir lütûf olduğunu, ülfetten sıyrılmak sûretiyle, bunlardan birinin sürekli olduğunu bir an tahayyül etmek neticesinde ancak anlaşılabilir. *"De ki: 'Baksanıza, eğer Allah, geceyi Kıyâmet gününe kadar sürekli kılsa Allah'tan başka size ışık getirecek tanrı kimdir? Söyleyin işitmiyor musunuz?' De ki: 'Baksanıza, eğer Allah, üzerinize gündüzü, Kıyâmet gününe kadar sürekli kılsa, Allah'tan başka, size dinleneceğiniz geceyi getirecek tanrı kimdir? Görmüyor musunuz?"* (28/71-72).

Yeryüzünün güneş ile olan hareketini; güneş ışığını bitkilere, ağaçlara ve diğer canlı organizmalara elverişli olacak şekilde ayarlayan kimdir? Birbirinden milyonlarca kilometrelik mesâfede bulunan bu varlıklar arasındaki bu dakîk nizâmı, alışverişi, münasebeti tesis eden kimdir? Eğer bizimle güneş arasındaki mesafe, mevcut mesafenin yarısı kadar daha fazla olsaydı bütün canlılar donardı; eğer bu mesâfe mevcudun yarısı olsaydı bu durumda ise hiçbir canlı kalmaz, hepsi yanardı.[14]

3. Yeryüzünün yaratılması (30/22); yeryüzünde birbirine komşu kıtalar bulunması ve bunların aynı su ile sulanmalarına rağmen farklı ürünler bitirmesi (13/4); ölülerin ve dirilerin toplanmasına elverişli kılınması (77/25, 26); oradan ırmakların çıkması (27/61).

Toprağın görünürde aynı olması ve aynı su ile sulanmasına rağmen, rengarenk çiçekler, bitkiler ve ağaçlar bitirmesi, bunlardan bir kısmının türlü türlü, çeşit çeşit meyve vermesi; bu meyvelerin, yemişlerin, tat-

---

[13] Bu, dünyanın yuvarlak olduğuna ve güneşin etrafında döndüğüne delâlet eden müteaddit âyetlerden sadece bir tanesidir. (Tefsîru'l-Menâr, II, s. 59). Bu âyette geçen tekvir (yükevviru), baş gibi kürevî bir cismin etrafında, bir şeyi meselâ sarığı döndürerek sarmak, yâni"dolamak" demektir. Bkz. Tefsîru'l-Menâr, I, s. 211; Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Kerîm ve Fennî Keşifler, s. 25; Dr. Celal Kırca, Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler, 2. baskı, Marifet yay, İstanbul, 1989, s. 138; krş, Ahmed Mustafâ el-Merâğî, Tefsîru'l-Merâği, 5. tab',Mısr, el-Halebî, 1394/1984, XXIII, s. 145; Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 16. tab', el-Kâhire, Dâru'ş-Şurûk, 1410/1990, 39/ 5 tefsirinde, V, s. 3037.

[14] Abdülmecîd Zendânî, Kitâb Tevhîdi'l-Hâlik, Beyrut, Dârü'l-Hayr, 1411/1990,1, s. 44

larının yanında renklerinin de mütenevvî olması bir mesaj vermeye kâfi değil midir? Toprak aynı, su aynı, hava aynı, güneş aynı.. Lâkin verilen ürünlerin, değil tatlarını, renklerini bile tahayyül etmek mümkün değil. Hatta bunları gören biri, görmeyene târif ederken ne kadar zorlanır! Her bir renk, her bir tat, her bir lezzet büyük bir kudretin tezahürü olduğunu haykırmakta, nihâyetsiz bir ilmin hazinesinden geldiğini ilân etmektedir.

4. Gökten belli bir ölçüye göre suyun indirilmesi ve onunla ölü toprağın diriltilmesi (50/9; 25/48; 43/11; 45/5; 16/10; 29/63); her canlı çiftin sudan yaratılması (3/10); aynı su ile renkleri ve tatları çeşit çeşit olan meyvelerin yetişmesi (6/69; 14/32; 20/53; 39/21; 2/22; 35/27); suyun, canlıların içebileceği kıvamda olması (77/27). İki unsurdan meydana gelen suyun, bu unsurlarının oranlarındaki en küçük bir değişim, onu su olmaktan çıkartıp başka bir maddeye dönüştürmeye yetip artmaktadır. Suyu indiren onu gidermeye de kadirdir (23/18). *"İçtiğiniz suya baktınız mı? Siz mi onu buluttan indirdiniz yoksa indirenler Biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi?"* (56/68-70).

Yoğunluk vâsıtasıyla madde, gaz halinden akıcı duruma gelir. Bu yolla, buhar halinde yükselen su, damlacıklar halinde geri gelir. Bu halden hale geçişler, rast gele bir yolla olmamakta, aksine bazı kanunlara muvâfık olarak gerçekleşmektedir. Şüphesiz, bu faydalı değişimleri maddenin özelliklerinde takdir eden, öyle sağlam ve dakîk bir nizâm ile takdir etmiştir ki, bu değişimleri, âlemin tâbi olduğu hikmetli, umumî nizâma dâhil etmiş, o nizamın bir parçası yapmıştır. Bu dakîk kanûnlar ve halden hale geçmeler, bunları düzenleyen Rabbin Hakîm, Alîm, Habîr ve Basîr olduğuna şâhitlik etmektedir.[15]

Öte yanda, eğer akıcı maddeler kendiliklerinden yayılma özelliğine sahip olsalardı, deniz suları taşar, yeryüzünde bulunan her şey suya gark olurdu. Eğer sert maddeler akıcılık vasfına sahip olsalardı, insanların ve hayvanların barınabileceği ne evleri, ne de sığınakları olurdu. Her maddenin nizâm ve kanunlara boyun eğdirilmesi, o nesnenin her şeye Kâdir olanın eseri olduğuna şâhitlik eder.[16]

---

[15] Zendânî, Tevhîdi'l-Hâlik, II, s. 29.

[16] Zendânî, Tevhîdi'l-Hâlik, II, s. 30.

5. Yürüyeni, uçanı, sürüngeni, iki ve dört ayaklısı ile hayvanların yaratılması ve insanların istifadesine verilmesi (36/10; 16/13; 36/71, 73; 39/6; 42/29; 16/13); hayvanların renklerinin ve türlerinin muhtelif oluşu (35/27-28); bal arısının bal yapması (16/68-69); kuşların uçması (16/79; 67/19) ve konuşması (27/20-22); karıncanın konuşması (27/18). Tabiat ve zooloji bilginlerinin, hayvanların, kuşların ve haşerenin dillerini anlama ve bilme konusunda araştırma başlattıklarını[17] göz önüne aldığımızda, Kur'ân'ın bu müşahhas delillerinin ne kadar taze, ne kadar yeni ve gündemde olduğunu görürüz. "Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, onlar da sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır" (6/38).

Kezâ, karıncaların,[18] kuşların, balıkların vb. hayvanların da topluca yaşadıkları bilinen bir gerçektir.

6. Yüksek dağların yaratılması (77/27); dağların yeryüzünün dengesini sağlaması (16/15; 27/61; 77/25, 26); dağlarda beyaz kırmızı ve simsiyah yolların olması (35/27). Kur'ân-ı Kerîm, dağların çadır kazığı durumunda olup (78/7) yere çakıldığını bildirir: *"Sizi sarsmasın diye yere kazıklar gibi çakılan dağlar salıverdi (...)"* (16/15).

Çadır kazığı, çadırı sâbitleştirmek için kuma çakılır. Dağların altında kayalık tabaka bulunup, onun altı kaygan bir sıvı tabakasıdır. Karaları bu tabaka meydana getirir. Dağlar işte bu tabakayı delerek temel gibi "atılmışlar"dır. Aynen çadırı tutan kazıklar gibi. Bu durumu ilim, 1965'te tespit etti. Böylece anlaşıldı ki Allah, dağları böyle yaratmasaydı yer kayar, hayat mümkün olmazdı.[19]

7. Her şeyin çift yaratılması. *"Yerin yetiştirdiği nebatlardan, kendilerinden ve daha bilmedikleri şeylerden çift çift yaratan Allah, her noksandan münezzehtir"* (36/36). Bundan, "yaratılışın birliği" gerçeği çıkmaktadır: Nebatlar çift, hayvanlar, insanlar çift, yer-gök, gece-gündüz çifttir. Yağmur bile biri artı öbürü eksi yüklü bulutların birbirini aşılamasının eseri.

---

17 Dr. Ahmed M. Hâmid, el-Kur'ân ve Âlemu'l-Hayavân, Hartûm, ed-Dâru's-Sûdâniyye li'l-Kutub, ts.,s. 87,

18 Karıncaların husûsiyetleri hakkında bkz. A. M. Hâmid, age, s. 116-119.

19 Zendânî, Kitab Tevhidi'l-Hâlik., III, s. 48-49.

Bir elementin, bütün kimyasal özelliklerini taşıyan en küçük birimi olan her atomda bir çekirdek bulunmakta, bu çekirdek birim artı elektrik yüklü protonlardan ve elektrik yüklü olmayan nötronlardan oluşur. Hatta binlerce yıldız da çift durumda, iki yıldızdan ibâret olarak görülmüştür; bunlar birbiri ile irtibatlı olup, aynı nağmeye ayak uydurmuşçasına aynı yörüngede dönmektedir.[20]

Bir başka âyet, özellikle meyveli ağaçların dişi ve erkek olarak çift unsur ihtiva ettiğini bildirir. *"Hem Allah O'dur ki yeri yaydı, onda yere çakılmış oturaklı dağlar ve ırmaklar yaptı, meyvelerin hepsinden onda iki eş yarattı, geceyi gündüze bürüyüp duruyor; herhalde bunlarda düşünen kimseler için deliller vardır"*(13/3). Meyve, bitkilerin tenâsül ameliyesinin neticesidir. Meyveden önce çiçek safhası olup çiçekte erkek ve dişi unsurlar bulunur. Aşılama ameliyesinden sonra çiçek, meyve verir. Binâenaleyh, her meyve, zorunlu olarak erkek ve dişi unsurların varlığını ihtivâ etmesini gerektirir.[21]

8. Rüzgârların estirilmesi (45/5); O'nun rahmetinin (yağmur, bereket vb.) müjdecisi olması (27/63); aşılama vazifesini görmesi (15/22).

Rüzgârların iki türlü aşılama vazifesi vardır.

Birincisi: İlk müfessirlerden Süfyân es-Sevrî'nin (Ö: 161/777) de ifade ettiği gibi "rüzgâr, bulutları aşılar ve onları biraraya getirir";[22] bu aşılama neticesinde yağmur meydana gelir.[23]

İkincisi: Rüzgârların bitkilerde aşılayıcı bir rol oynamasıdır. Bütün bitkilerin çiçeklerinin erkek ve dişi olmak üzere çift unsur ihtivâ ettiği ve erkeğin dişiyi aşılamasıyla meyvelerin meydana geldiği anlaşıldıktan sonra, bu işte rüzgârın rol oynadığı ortaya çıkmıştır.[24]

Rüzgâr, umûmiyetle dört cihetten birinden eser. Bazen da her cihetten eser. Ondan bir kısmı bitkileri ve bulutları aşılar. Bazı yerlerde ve va-

---

20 Seyyid Kutub, fî Zilâli'l-Kur'ân, 36/36 tefsirinde, V, s. 2968-2969.

21 Şehâte, Tefsîru'l-Âyâti'l-Kevniyye, s. 113.

22 Tefsîru Sufyân es-Sevrî, 159; Taberî, Câmiu'l-Beyân, VII, s, 505; İbnu Kesîr, Tefsîr, II, s.503.

23 Zendânî, Tevhîdi'l-Hâlik, 1,94, 95; krş. İbnu Kesîr, Tefsîr, II, s. 503.

24 İbnu Kesîr, Tefsir, 15/22 tefsirinde, II, s. 503; Tefsîru'l-Menâr, I, 210; M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, V, s. 3053-3054.

kitlerde sıcak esince, peşinden ılıman veya serin olarak eser. Bütün bunlar hikmetli bir tarzda cereyan eder ki bu, kaynağının birliğini, müdebbirinin rahmetini gösterir.[25]

9. Denizlerin insanın emrine verilmesi, gemilerin denizlerde seyretmesi, insanların denizlerden süs eşyası çıkartması (16/14); denizlerin tatlı, tuzlu olmak üzere iki nevi (çift) oluşu; her iki nevin yan yana olmasına rağmen birbirine karışmaması ve insanların her ikisinden taze et çıkartmaları (35/12; 25/53; 27/61); denizde yüzen kocaman gemilerin insanın emrine âmâde kılınması (14/32;35/12;36/41;43/12).

Yine, deniz sularının arz ettiği husûsiyetler de mesaj yüklüdür. *"İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar, aralarında bir engel vardır birbirine geçip karışmıyorlar"* (55/19-20).

10. Korku ve ümit veren şimşeğin gösterilmesi (30/24). Burada hem celâl sıfatı vardır, hem de cemâl sıfatı. Bazen bir hadisede iki zıt tesiri birden yaratarak ikisini birden tecelli ettirir. Korku yıldırım, tama' yağmur ümididir.[26]

Kur'ân, hemen her pasajında insana "yaratılışın birliği" fikrini telkin eder. Kur'ân'a göre kainat, düzenli belli bir zamana kadar nizam içinde devam edecek olan bir "kozmoz"dur (30/8). *"Sen Rahmân'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın"* (67/3-4).

Ulûhiyyet, Nübüvvet, Âhiret, Kur'ân'ın hakkaniyeti arasında birbirini gerektiren ayrılmaz ilgi vardır; bunlardan birinin ispatlanmasıyla öbürleri de ispatlanmış olur.

b. Enfüsî deliller (insan unsuru)

Kur'ân bütün toplumlara ve çağlara hitâp ettiğinden, onda, Allah'ın varlığının ve birliğinin ispatına dair zikredilen deliller, başka hiçbir semâvî kitâpla kıyâslanamayacak kadar çoktur. Allah'ın varlığını bilmenin bir yolu da, ülfet perdesinden sıyrılıp, kainattaki varlıkları, özellikle de canlıları

---

25 Tefsîru'l-Menâr, 11, s. 63; ayrıca bkz. VIII, s. 482.

26 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 30/24 tefsirinde, VI, s. 3815.

bilip tanımaktır.[27] *"Biz onlara, hem dış dünyada hem de kendi varlıklarında âyetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?"* (41/53). Bu varlıklardan biri de, en güzel şekilde yaratılan insandır (95/4). İnsan, yaratılışı ve hayatını sürdürürken karşılaştığı olaylar itibariyle birçok yönden Allah'ın varlığına delâlet eden işâretler taşır. Bunlardan bir kısmı âfâkî delillerdir ki, bunları yukarıda ele aldık, öbürleri ise enfüsî delillerdir. Bu delillerin bir amacı da, Kur'ân'ın hakkaniyetini ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dâvet ettiği her şeyin gerçekliğini ispâttır.[28]

Kur'ân, müteaddit âyetlerinde, insanın dikkatini, onun halden hale geçişine ve geçirdiği değişikliklere çekmiştir ki, bununla Yaratıcısını bulsun.[29] *"Size ne oluyor ki Allah'a yücelik yakıştırmıyorsunu? Oysa O sizi aşama aşama yarattı"* (71/13-14).

İnsanın yaratılışını anlatan âyetler, onun geçirdiği on merhaleden bahseder. Bu merhaleler şunlardır:

l. Çamur (tıyn) merhalesi (6/2; 23/12; 37/11 vb.). Bu mertebe, ilk insan olan Adem'in halk olunduğu, binâenaleyh bu, insan cinsinin, insan uzviyetinin ilk mertebesi olup, başlangıcında hiçbir insan tohumu yoktur.[30] Başka bir ifade ile, insanın yoktan yaratılması merhalesidir. 2. Nutfe (sperm) merhalesi (16/4;18/37; 22/65 vb.), 3. Alakâ (embriyo) merhalesi (23/14; 40/67; 75/38), 4. Mudğâ (bir çiğnemlik et) merhalesi (23/34), 5. Kemik merhalesi (23/14), 6. Et merhalesi (23/14), 7. Bambaşka bir yaratık yapılma merhalesi (23/14), 8. Çocukluk merhalesi (40/67), 9. Olgunluk merhalesi (22/5;40/67), 10. İhtiyarlık merhalesi (40/67).

İnsan bu safhalar üzerinde düşündüğü takdirde, Yaratıcı'nın Hayy, Alîm, Kadîr, Semi' ve Basîr olduğunu pekâlâ anlayabilir.

İnsan, bu tavırlardan, safhalardan ders almayı unutuyor. Çünkü bunlardan bazısını -cenin ve çocukluğun ilk safhası gibi- bilinçli bir şekilde ya-

---

27 Krş. İbnu Rüşd, Faslu'l-Mekâl, s. 2.

28 Bkz. İbnu'l-Cevzi, Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tesîr, Beyrut 1384/1964, VII, s. 267-268.

29 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn el-Beyhakî, el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd, Thk. Dr.es-Seyyid el-Cümeylî, 1. tab', Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, 1408/1988, s.27.

30 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 23/14 tefsirinde, V, s. 3432.

şamamıştır. Şuûrunda olmakla beraber öteki merhalelerde de bir önceki-ni unutur; çünkü merhaleler arasında uzun süre geçmektedir. Onun için Kur'ân, bu safhaları insanın düşüncesine ve hayâline sunar ki, geçmiş, halihazır ve gelecek birbirine bağlı aynı şeritte olsun. İnsan, bu safhaları kendisinde ve başkalarında müşahede etmektedir. Fakat, o bu safhaları Kur'ân'dan takip edince hayâlinde ve zihninde canlandırır; bizzat görüp yaşadığı tertip ile âyetlerde anlatılan tertibi bir araya getirir. Bu şekilde âyetleri takip edince husûsî bir şekilde bundan etkilenir; çünkü bu doğrudan doğruya kendisine yöneltilmiş bir hitâptır.[31]

Diğer yanda, insanın güzel bir şekilde ve surette yaratılması (40/64); çeşitli nimetlerle rızıklandırılması (27/64; 10/31); insanların renklerinin ve dillerinin değişik olması (30/22; 35/28) da insanı Yaratıcısına götüren birer âyettir.

Her kavmin dili başka başka olduğu gibi, aynı kavimde muhtelif kabilelerin, zümrelerin de dillerinde başkalık vardır. Hatta her şahsın bile dili diğerlerinden ayırt edilebilir. Renk, beniz de böyledir. Kiminin beyaz, kiminin siyah, öbürünün sarımtırak, diğerinin esmer olduğu gibi her şahsın benzinde bile diğerlerine göre bir özellik hissedilir. Bütün bu değişiklikler içinde küllî düzeni muhafaza ve idare etmesi, ilim ve yaratmasındaki kemâl ve hikmeti gösterir. Demek ki dillerin ve renklerin ayrı ayrı olmasında hikmet vardır. Demek ki bir insan ne kadar çok lisan bilirse, Allah'ın âyetleri hakkında o kadar çok malûmât edinmiş olacaktır.[32]

Öte yanda, parmak izleri birbirine benzeyen iki insanın olmayışı; aynı grup kana sâhip olsalar bile, iki insanın kanlarının taşıdığı DNA maddesi aynı olan iki kişinin bile bulunmaması, Yaratıcıya ve O'nun nihâyetsiz ilmine delâlet eden gerçeklerdendir.

İnsanın kendi nefsinden eşinin yaratılması (16/72), ona karanın ve denizin karanlıklarında yol gösterilmesi (27/63); ölümün ve hayatın yaratılması (67/2), bütün bunlar, insanı Halık'ına götüren birer müşahhas delildir.

---

31 Tevfik M. İzzeddin, Delilu'l-Enfüs. el-Kâhire, Dâru's-Selâm, 1407/1986, s. 80.

32 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 30/22 tefsirinde, VI, s. 3813.

Ayrıca, şu tabiî kanunlar, hadiseler ve geçmiş ümmetlerin başına gelen musîbetler de gerçeği bulabilmesi için insana yol göstermelidir:

Göklerde ve yerde bulunan varlıkların insanın emrine ve istifadesine verilmesi (31/20); rızık bakımından insanların bir kısmının ötekilerden üstün kılınması (16/71); geçmiş insanlardan hak yolda olanların iyi, yanlış yolu tutanların kötü âkıbete uğramaları (30/9) vb. Bu cümleden olarak, zulmeden kişi ve kavimlerin yok olması (11/103), Peygamberleri yalanlayan Nuh kavminin boğulması (25/37), Lût kavminin günahları yüzünden mahvolması (15/74-77), Firavun ve kavminin boğulması (10/90-92), hakkın gâlip, bâtılın mağlup olması (3/6,13) gibi gerçekler de insanları Allah'a yönelten vâsıtalar olarak zikir olunmaktadır. Eski insanların eserlerinden ve kalıntılarından alınacak dersler vardır (20/128; 32/26). Kezâ, tabiî afetler de insanları hakka yöneltmelidir (7/133).

Kur'ân'ın bu delilleri, fikrine ehemmiyet verilen hiç kimse tarafından itiraz edilmeyen meşhur ve iknâî delillerdir.[33] Şekilleri ve yapıları farklı olan gökler, orada bulunan varlıklar, cisimler ve onlarla alâkalı olarak meydana gelen hadiseler; yeryüzü, oradaki envâi türlü unsurlar, mâdenî terkipler, bitkiler, hayvanlar ve husûsiyle de insan; onun bedenî ve ruhî yapısı, bütün bunlar *mümkin*in Mûcid'e, *hâdis*in Muhdis'e ihtiyâç duymasının zarurî olduğunu gösterir ki, buna fıtrat da şahitlik eder.[34] O halde, Allah'ı inkar edenler bu yola sapmışlarsa, bu, sadece kendi varlıkları hakkında sadâkatle düşünmeye bir saatlik vakit ayırmamalarından ve çevrelerindeki varlıklara ve hadiselere dikkatli bir şekilde bakmamalarından ve üzerinde düşünmemelerinden kaynaklanabilir.

Zira, *mümkin* ve *hâdis* olan her şey, varlıklarıyla Kadîm, Kadîr, Hakîm bir Yaratıcıya delâlet eder. Şu da kesin bir aklî delildir: Bir şey dünyada var dense, yalnız o şeyin bir emâre ve delilini göstermek kâfi gelir. Yok denip nefy edilse, yeryüzü karış karış dolaşılıp, o şeyin bulunmadığı ispatlanmadığı müddetçe o iddiâ ispatlanmaz.[35] Karış karış dolaş-

---

33 Teftazânî, Şerhu'l-Mekâsıd, IV, 21-23; krş. el-Gazzâlî, Kitâbu'l-İktisâd fi'l-İ'tikâd, Beyrut,Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1409/19S8, s. 19.

34 Teftazânî, Şerhu'l-Mekâsıd, IV, s. 22-23; krş. Gazzâlî, İktisâd, s. 19.

35 B. Said Nursî, Lem'alar, s. 112.

mak ise imkânsız denecek kadar zordur. Onun içindir ki, inkar hep ârızî ve binde birden daha az nisbette bulunmakla nâdir olmuştur. Nâdir olan ise yok hükmündedir. İnkar ve nefy (olumsuzluk) tarafını tutanlar, mantıken birbirlerine kuvvet veremezler. Her birinin kabul etmemesi kendilerine ait çeşitli şahsî sebeplere bağlıdır. Kimisi "gözlerim iyi görmüyor", kimisi "aklım almıyor", kimisi "benim bilgi imkânlarım bana bunu düşündürüyor" demek durumundadır. Yani dış dünyaya hükmetmeksizin "şahsî sebep" ileri sürmeye mecburdurlar. Bu ise başkası için geçerli bir kuvvet teşkil etmez. Bunların durumu, meselâ çok dar bir geçitten geçmeye mecbur kalanların durumu gibidir ki, ancak bir insanın sığacağı o dar geçitten herkes tek tek geçme durumundadır, o işte başkasının faydası olmaz. Fakat varlığı kabul edenler, kendi dışlarında objektif dünyaya ait hüküm verdiklerinden, birbirlerine kuvvet verirler, sayıları arttıkça dâvâları kuvvet kazanır, işleri kolaylaşır. Bu durum, çok ağır bir yükü omuzlayanların birbirlerine destek olarak onu kaldırmalarına benzer.

Aynı şekilde bir mantık kuralı olarak, bir mesele hakkında ispat edenin sözü nefy edenin sözüne tercîh edilir. Çünkü ispat edenin yardımcıları var, sözünde kuvvet olur. Nefyedenin yardımcısı olmadığından tek kalır, sözünde kuvvet yoktur. Hatta bin adam bir şeyi nefy ederse, bir adam gibidir. Bin adam da ispat ederse, ispat edenlerin her birisi bin olur. Çünkü hepsi bir şeye bakıyorlar. Ve bir noktaya parmak bastıklarından birbirini takviye ediyorlar. Nefy edenlerde birbirini takviye etmek yoktur, her birisi tek kalır.[36]

İnsan, his ve tahminine dayanarak, böyle bir Yaratıcının mutlak olarak Ğani ve her şeyin O'na muhtaç olduğunu; O'nun ise hiçbir şeye muhtaç olmayıp, varlığı kendi Zât'ından olduğunu anlar. Bu husûstaki iknâî deliller o kadar çoktur ki, zannı kuvvetlendirip, yakin derecesine ulaştırır.

Kur'ân'da birçok âyet, insanın rûh hallerini ve Rabb'i ile olan alâkasını hatırlatır. Kur'ân, sadece ibâdetlerde değil, her gün ve bütün bir ömürde insanı Allah ile münâsebete getirir. İnsan Cenâb-ı Hakk'ın, her haline uygun bir ismiyle O'na yönelir. En gizli, en mahrem duygularını;

---

36 B. Said Nursî, Mesnevî, s. 77.

şükür, üzüntü, keder, tasa ve ihtiyaçlarını doğrudan doğruya Rabb'ine açar (12/86). Çünkü her isteği verecek O'dur (20/36). Çaresiz kalana "bir çıkış yolu açacak ve ummadığı yerden onu rızıklandıracak da O'dur (65/2). Maddî manevî karanlıklardan, sıkıntılardan endişelerden de O kurtarır (6/63, 64; 20/40). Hastalık anında şifâ veren (26/80), günahları örtecek, tövbeyi, duâyı kabul eden de O'dur (9/104;40/1-3;42/26;37/75). Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez (12/87). Allah vaat eder, vâdinde durur (30/6; 21/9), öğüt verir (24/1), korur (29/67). Kendine yönelenleri sever (3/31; 38/40), zerre kadar haksızlık etmez (4/40), kendisinden hiçbir şey gizlenemez (28/77).

Demek ki, insanın hiçbir rûhî yönü Allah'a gizli kalmamaktadır. İnsan hemen her yönden kendisini kuşatan bir Yüce Varlık karşısında olduğunu hisseder. Bunlar, kişiye, Allah'ı kendisine tanıtan en derûnî ve enfüsî deliller cümlesindendir. *"Yahut duâ ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü onun üzerinden kaldırıyor ve sizi eskilerin yerine yeryüzünün hâkimleri yapıyor? Allah ile beraber başka bir ilâh mı var?"* (27/62). Kur'ân'da nazarî psikoloji ilmi bulunmaz, bizzat yaşanan rûhî tecrübelerle Allah duyulur, bilinir ve neticede kalbî huzura kavuşulur.

Dinin aslı bir, fürûu ve yolları muhteliftir.[37] Bütün Peygamberler, ümmetlerine Allah Teala'nın zâtını değil, yarattığı varlıkları, nimetleri düşünmelerini öğütlemişlerdir. Zira, Allah Teala, Zât ve sıfatlar olarak nihayetsizdir. Akıl ise sınırlıdır. Sınırlı olanın sınırsızı idrâk etmesi kâbil değildir.[38] Allah Teala, ihâtâ olunmak suretiyle idrâk olunamaz; çünkü yaratıklar O'nun zâtının künhüne vâkıf olamaz. O'na âyetleri delâlet eder. Kalbler O'nu bilir, lâkin akıllar idrâk ve ihâta edemez. Müminler, ihâta etmeksizin ve nihayetini idrâk etmeksizin O'nu göreceklerdir.[39] Akıl, O'nun varlığı hakkında canlı bir şekilde çalışır, işler; lâkin, işleyişinde mantıkçıların bilinen kaidelerine istinat etmez.[40]

---

[37] Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğâ, Nşr. Heyet, el-Kâhire, Dâru't-Turâs, 1355, I, s. 86. Bu konuda Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî'nin İrşâdu's-Sikât alâ't-Tevhîd ve'-Meâd ve'n-Nübüvvât, Thk. Dr. İ.Ibrâhim Hilâl, el-Kâhire, Mektebetu'n-Nahda'l-Mısrıyye, 1390/1975) eseri vardır.

[38] Fahruddîn er-Râzi, Acâibü'l-Kur'ân, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984, s. 126.

[39] Râzi, Acâibu'l-Kur'ân, s. 124.

[40] Akkâd, Allah, s. 211.

2. Âfâk ve Enfüsten Çıkan Aklî deliller

Allah'ı tanıma yolları sınırsızdır. Yüce Zât'ın mevcûdiyeti şuûru, insan olarak bizde fıtrîdir; yaratılıştan mevcûttur. İnkâr etmek isteyenler, benliklerindeki bu derin şuûru baskı altında tutarak inkar etmektedirler.

İnsanoğlunun inanç tarihi incelendiğinde, onun, mantık kaidelerinden ve aklî delillerden daha çok, kainatı anlamaya ve onu kavramaya itimat edip, ehemmiyet verdiği müşahede olunur. Kevni anlayış, her türlü aklî taksîm ve tahlil ile gelen yakinden çok daha kuvvetlidir. Felsefe dahi, ilk asırlarında, Allah'ın varlığı hakkında iknâ için deliller getirmekle ilgilenmemiştir. İlk filozoflar, fen bilimlerinden bahsederken ve tabiî gerçekleri yorumlarken, önce Allah'ın varlığından bahsederlerdi. Meselâ, Aristo, inkar ve ilhâdda olan birini iknâ etmek için Allah'ın varlığını ispat etmemiştir. Lâkin, kainatın gerçekleri hakkındaki yorumu bu ispât olmadan tamamlanmadığı için o ispatı yapmıştır. O, dîn ve imân uğrunda, zamanındaki hiç kimseyi ispât vâsıtasıyla iknâ etmek için çalışmamıştır.[41]

Aristo ve benzerlerine göre, Allah'ın varlığı meselesi, hidâyet ve dalâlet konusunda olduğu gibi dinî veya gaybî bir mesele değildir; lâkin o, göklerde ve feleklerde şekillerin ve hareketlerin tasavvurunun tamamlandığı geometrik gerçekler gibi aklî bir gerçektir.[42]

Tevhide istinat eden dinler arasındaki ihtilâf, Allah'ın sıfatları husûsundadır. Bundan ötürü birbirleriyle olan tartışmalarda Allah'ın varlığına dâir deliller ileri sürmeleri söz konusu olmazken, diğer münkirlere karşı deliller geliştirmişlerdir.

Kur'ân'ın, âfâk ve enfüse dair işaret ettiği husûslardan çıkan aklî deliller şunlardır:

a. Yoktan var etme, yaratma delili

Yaratma delili, bu konuda kullanılan delillerin ilki, en basiti ve iknâ etme bakımından en kuvvetlisidir. Bu âlemin hâdis olduğu; sonradan

41 Akkâd, Allah, s. 212-213.

42 Akkâd, Allah, s. 213.

meydana geldiği kabul edilmektedir. İnsan, fıtrî vicdânına danışınca, hiçbir şeyin kendiliğinden, sebepsiz olamayacağını anlamakta güçlük çekmez. O, kendi varlığının başlangıcını bildiği gibi, kendisinden türeyen nesillerin varlığını da müşahede etmektedir. Kendisi, yaratıkların en mükemmeli iken bu kainatın yaratılmasında herhangi bir rolünün olmadığını da pekâlâ bilir. En üstün bir varlık olan insanın, bu kainatın yaratılışında bir rolü olmayınca (52/36), öteki varlıkların böyle bir işte hisselerinin olamayacağı anlaşılmış olur.[43] Varlık âlemi ise muhteşem bir eser ve delil olarak gözler önünde durmaktadır.

Varlıkların en yeteneklisi olan insan nevinden hiç kimse, şimdiye kadar bu eserin sahibi olduğu iddiasında bulunmamıştır. Halbuki, bütün ilâhî menşeli kitaplarda olduğu gibi, Kur'ân'da da bu muhteşem varlığa Allah sahip çıkmaktadır (2/107;189; 5/17; 18; 6/73; 17/111; 24/42; 25/26; 38/10; 40/16;45/27;48/14;57/5;85/9vb.). Müessirsiz eser olamayacağına göre, bu kainatın da müessirinin olması zarurîdir. İnsan, kendisini ve içinde yaşadığı kainatı inkar etmeden Allah'ı inkar edemez.

Âlemin değişmesi ve halden hale intikâli, onun hâdis olduğunun göstergesidir.[44] Hareket eden bütün cisimlerin, başka bir şeye muhtaç olmayan bir muharrikinin olması gerekir.[45] Bütün âlem, değişkendir (büyüme, küçülme, renk ve mâhiyet değişmeleri gösterir). Değişen şey ise, eninde sonunda yok olmaya mahkûmdur. Yok olması ise onun muayyen bir başlangıcının olduğuna delâlet eder. Mâdem ki yok iken var olmuştur ve varlık kazandıktan sonra yok olmaya doğru yol almaktadr. O halde bir yaratanı vardır. Yaratma tecezzî kabul etmez; bir şeyi yaratan her şeyi yaratır. Her şeyi yaratamayan hiçbir şeyi yaratamaz. Kainattaki bir noktayı yerinde yaratabilmek için bütün kainatı yaratabilecek sonsuz bir kudrete sahip olmak gerekir.[46]

Varlıklar âleminin sonradan yaratıldığı yani hâdis olduğu an-

---

43 Dr. Veli Ulutürk, Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, Nil Yay., (yayın no: 4) İzmir,1988, s. s. 166.

44 Zerkeşî, Burhan, II, s. 25.

45 Akkâd, el-Felsefetu'l-Kur'âniyye, s. 115.

46 B. Said Nursî, Sözler, s. 636.

laşıldıktan sonra, bir başlangıcının, bir önünün olduğu da anlaşılmış olur. Hâdis olan var olabileceği gibi yok da olabilir. Onun var olması, tesadüf ettiği vakitten önce de sonra da olabileceğinden, onun varlığını bu vakte tahsis eden birine muhtaç olduğu bedâhetle anlaşılır.[47] İbrâhim (a.s.) da bu nevi bir istidlâlde bulunarak, bütün hâdis şeylerden yüz çevirip, her şeyin yaratıcısı ve ilk var edeni olan Rabbine yöneldi (6/79).

Bir fiilin fâilsiz olması imkânsız olduğu gibi, yokluğun (adem) fâil olması da imkânsızdır.[48] O halde, bütün varlık alemini yoktan var eden, yaratan, her şey kendisine muhtaç, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan, varlığı aklen zarurî olan Alîm, Hakîm, Kadîr biri vardır ki, o da Allah Teala'dır.

Biz, birtakım cansız maddeler görmekte, sonra bunlarda bir hayatın meydana geldiğini müşâhede etmekte, böylece burada hayatı icat eden bir varlığın mevcût olduğunu kesinlikle bilmekteyiz. Bu Allah Teala'dır. *"(...) O Allah'tan başka yalvardıklarınız var ya, onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. (...)"* (22/73).

Yaratma, Allah Teala'nın varlığını, birliğini, ilmini, hikmetini ve kudretini ispat eden en belirgin bir mefhumdur. Bu vasıf, Allah ile diğer varlıkların arasını en keskin çizgi ile ayırt etmektedir. Yaratıklar plânında bile, bir şeyin sanatkarı o şeyin cinsinden ve aynısı değildir. Ayakkabıcı ayakkabı, terzi kumaş, marangoz tahta, aşçı yemek değildir. Bu kainatın yaratıcısını da kainat içinde aramak aynı şekilde abestir. Varlıkları ortaya koyan elbette vardır ve var edicidir.

b. İmkân delili

Mümkin, hem varlığında, hem yokluğunda bir sebebe muhtaçtır. Mümkinin her iki tarafı da bir müessire muhtâçtır. İhtiyacın mânâsı, varlık ve yokluğundan her biri, bizatihi kendinden değil, hâricî bir şeye bağlıdır, demektir.[49] Başka ifade ile, mümkin, bir şeyin hem var, hem de

---

47 Cüveynî, İrşâd, s. 49; krş. Beyhakî, İ'tikâd, s.25.

48 Zendânî, K. Tevhidi'l-Hâlik, I, s. 21.

49 Teftazânî, Şerhu'l-Mekâsid, I, s. 481; M. Cemaluddin el-Kâsımî, Delâilu't-Tevhid, 1. tab', Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984, s. 47-48; M. Hüseyn et-Tabâtabâî, Nihâyetu'l-Hikme, Tehrân, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1362, s. 43.

yok olabilmesinin ihtimâl dâhilinde oluşu yani varlığı ile yokluğu müsâvi olan, var veya yok olabilen demektir. Meselâ, kar, yağması da yağmaması da muhtemeldir. Mümkinin varlığı ve yokluğu kendi dışında bir sebeple olur. Şu halde mümkin, kendiliğinden mevcut olmayıp, sonradan bir müessirin eseri olarak meydana gelmektedir. Zira, mümkin olan varlıklar birbirini icâd ile, geriye doğru nihâyetsiz devam edip, teselsül edemez. Yahut o onu, öbürü öbürünü icâd edip devir sûretinde dahi olamaz. Mümkinin varlığını yokluğuna tercih edecek bir müreccihe, muhdise ihtiyaç vardır. Ama bu teselsül sona kadar devam edemez. Öyle ise bir Vâcibu'l-Vücûd vardır ki bunları icâd ediyor.

Bununla beraber, imkân noktasının hadsiz bir genişliği olup, sayılamayacak yönden Vâcibu'l-Vücûd'un varlığını gösteriyor. Şöyle ki: Her şey, vücûdunda, sıfatında, varlığını devâm ettirdiği müddetçe gayet muntazam bir yolu takip ediyor. Her bir sıfatı da mahsus bir tarzda ona veriliyor. Varlığını devam ettirdiği süre içinde değiştirdiği sıfat ve haller dahi böyle bir tahsis ile veriliyor. Demek bir muhassısın (tahsis edicinin) iradesiyle, bir muraccihin tercihiyle, hakîm bir mûcidin icâdiyledir ki: Hadsiz yollar içinde, hikmetli bir yolda onu sevkedip, muntazam sıfatı ve durumları ona giydiriyor.[50] Meselâ, su, hidrojen ve oksijen elementlerinden oluşan ve gaz, sıvı ve katı halde bulunabilen bir maddedir. Suyun molekül yapısının çok basit olmasına karşılık fizikî ve kimyevî özellikleri çok karmaşıktır. Bu özelliklerden birinin yokluğu yahut oranının mevcuttan fazla veya eksik olması halinde o su olmaktan çıkıp başka bir maddeye dönüşür. O halde onu bu kıvâmda yaratan, bu kıvama getiren yani onu su yapan bir muhassısı vardır.

Mümkin olan varlıklar sonradan yaratılmıştır. Bunu mümkinâtın kendisinin başarması yani kendi kendine var olması kâbil değildir. *"Yoksa kendileri, hiçbir şey olmadan (yani bir yaratıcı olmadan) mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir?"* (52/35). Mümkin varlıklar içinde yaratıcı aranamaz. Bunun, vücûdu olmayan bir şey tarafından meydana getirildiğinden de bahsedilemez. O halde bu âlemi yoktan var eden, ona varlık ka-

50 B. Said Nursî, Sözler, 639.

zandıran, bütün kemâl vasıflarıyla muttasıf Allah Teala'dır. Bu, aklen zarurîdir.

c. Gaye delili

Bu delil de, özünde Yaratma delilinin geniş bir şeklidir; çünkü Yaratıcı'nın mevcûdiyetine varlıkları delil olarak getirdikten sonra bu varlıkların yaratılmasında, işleyişinde ve oluşunda bir kasıt görüldüğü anlaşılır.[51]

İnsan, varlıklara baktığı zaman, her şeyin yerli yerince olduğunu; her şeyde bir maslahat, bir gaye olduğunu görür. Öyle ki, bunlardan birinin, farklı bir şekilde, miktarda veya konumda olduğunu farz ettiği zaman, ondan beklenen maslahatın hâsıl olmadığını kesin bir şekilde görür ve itirâf eder. Âlemin her parçası, her durum ve hadise en dakîk bir sanatla, en uygun yere yerleştirilmiştir. Nitekim, gök cisimlerini, yeryüzünün şeklini, dağları, denizleri, hayvânları, bitkileri ve insanları konu edinen eserler, bu gerçeği dile getirirler. Bütün bunlardan kesinlikle anlaşılır ki, bu mükemmel kainatı yaratan Alîm, Hakîm, Hayy, Kadîr bir yaratıcı vardır ki o da Allah Teala'dır.[52]

Diğer tarafta, kainatta mevcut olan her şey insanın varlığına uygundur. Tabiata bakılıp, üzerinde düşünülünce, içinde oturanın ihtiyaç duyduğu her şeyi ihtivâ eden hazır bir ev gibi olduğu görülür. Gök çatı gibi yükseltilmiş, yeryüzü döşek gibi döşenmiş, yıldızlar kandiller gibi dizilmiş, cevherler erzâk gibi depolanmış, nebât çeşitleri yiyecek, giyecek ve öteki ihtiyaçlar için hazırlanmış, hayvan sınıfları çeşitli ihtiyaçları gidermek için emre âmâde kılınmış; insan ise evin sâhibi gibi bütün bunlar onun istifadesine sunulmuştur. Bunlar, kainatın tedbir, takdir ve nizâm ile yaratıldığını, onun nihâyetsiz derecede kudretli ve hikmetli bir Yaratıcı'sının olduğunun apaçık delilleridir.[53] Yine, kainatta var olan bu uygunluk ve uyumluluk, irate sahibi bir fâilin mevcudiyetinin zarurî netice-

---

51 Akkâd, Allah, s. 222.

52 Krş. Kâsımî, Delâlilu't-Tevhîd, s. 33.

53 Beyhakî, İ'tikâd, s. 24.

si olduğunun da kesin bir delilidir. Zira, bu mükemmel ve dakik uyumun tesâdüfî olması muhaldir. Buna yaratılışın birliği de şâhitlik eder. Bu birlikte zerreler, bitkilere tarla; bitkiler hayvanlara gıda; hayvanlar insanlara yiyecek, giyecek ve binecektir. Su, hepsinin hayat kaynağı, hava ve rüzgar ise soluğudur. Bu unsurlar öyle bir bütünlük arz eder ki, her biri öbürü için elzemdir. Varlıklar arasında görülen bu zarurî bağımlılık, hepsinin belli bir maksatla, tek olan bir Halık'ın kudret elinden çıktığının delili olmaktadır. Kezâ, gök ile yer de bir tevhit arz eder. Şöyle ki: Yeryüzü taban, gökyüzü tavan, yıldızlar bu tavanın süsü, güneş de taban ile tavan arasında ortaya çıkan hâneyi aydınlatan lambadır. Demek kainat, insan denen misafir için hazırlanan bir hân veya konak durumundadır.

Öteki varlıkların insana uygun bir şekilde yaratıldığı husûsunu ele alalım. Gece gündüz, güneş ve ayın insanın varlığını sürdürmesine, ihtiyaçlarını görmesine uygun bir tarzda olduğunda şüphe yoktur. Mevsimlerin, içinde yaşanılmakta olan dünyanın insana uygun olması da böyledir. Ayrıca hayvanlar, bitkiler ve cansız maddelerin, yağmurlar, nehirler ve denizlerin, kısaca toprak, su, ateş ve havanın doğrudan veya dolaylı olarak insanın ihtiyaçlarına uygun bir tarzda oluşu da yine bu cümledendir. Bu uygunluk bedendeki organlarda ve hayvanların uzuvlarında, yani bu organların onun hayatına ve varlığına muvâfık olmasında da kendini açığa vurmaktadır. Kısaca, canlıların uzuvları, onların yaşama ve varlıklarını sürdürmeleriyle ahenktâr olduğu görülmektedir. Bunları bilmek, yani varlıkların faydalarını tanımak bu kısma dâhil olmaktadır. Bundan dolayı Allah Teala'yı tam bir marifet ve bilgi ile tanımak için, varlıklardaki faydaları, hikmetleri ve gayeleri araştırmak gerekir. Meselâ: *"Biz, arzı bir beşik, dağları birer kazık yapmadık mı? Ve sizi çift çift yarattık. Uykunuzu dinlenme yaptık. Geceyi karanlığı ile sizi örten bir elbise yaptık. Gündüzü geçiminiz için çalışıp kazanma zamanı yaptık. Üstünüzde yedi sağlam gök binâ ettik. Orada parıl parıl parıldayan bir lamba yarattık. Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl su indirdik ki onunla dâneler, bitkiler ve ağaçları birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım"* (78/6-16) âyetleri bu inâyet ve gaye deliline işâret eder.

Pek çok kimsenin bilip öğrenmek için çaba sarf ettiği Cenâb-ı Hak ve O'nun iradesinin ilmini doğru bir şekilde öğrenmek sadece Müslümanla-

ra nasip olmuştur. Bu bilgiyi, her Müslümanın temiz simasından ve olgun davranışlarından okumak mümkündür. Ancak, böyle bir kimse bir çocuğun anne ve babasının tabiat ve mâhiyetini anlayamaması gibi Allah'ın zâtını ve mahiyetini idrâk edemez. Fakat bebeğin diğer kadınların arasında kendi annesini tanıması gibi O'nu tanır ve sever.

B. Vahdâniyet

Ehâd ve Vâhid, Kur'ân'da zikrolunan Esma-yı Hüsnâdandır. Ehad kısaca "Tek", Vâhid ise "Bir" olarak ifade edilebilir. Allah hakkında el-Vâhid "şeriki olmayan" el-Ehad ise "şebîh ve nazîri olmayan" demektir.[54] Buradaki "Bir"den maksat "cüzlere, parçalara ayrılmayan" demektir. Allah'ın birliğini ifade eden el-Vâhid vasfı, sayı itibariyle birlik değil, şeriki olmamak bakımından bir olduğunu ifade eder.[55]

Kur'ân, tanrı tanımayanlara fazla önem vermemiş yalnız tanrı tanıyıp, O'nu anlamak ve kavramakta sapıtan ve yanılan kimselerin, bu yanlış inançlarını bahis konusu ederek onlara deliller getirmek suretiyle yanlışlarını düzeltmelerine fırsat vermiştir. Tanrı tanıma duygusu, bütün insanlarda umûmîdir. Tanrı tanımayanlar bu umûmî duygudan sapmış, çizgi dışı kimseler olarak kabul edilebilir. Kaldı ki, "Din dışı insanların çoğu, halâ sahte dinleri ve yozlaşmış mitolojileri sürdürmektedirler"[56] tespiti göz önüne alınırsa, Kur'ân'ın bu tutumu çok daha iyi anlaşılır. Çünkü, gerçek anlamda, hiçbir insanın dinî kurallardan tecrit olunması kâbil değildir. Havasız insan yaşayamayacağına göre, temiz havadan kaçan kirlisini solur. Aynen bunun gibi de hak dini tanımayan sahtesine sarılır. Mücevheri bilmeyen, kömürü pırlanta diye takınır, saklar. O halde, doğru bir inanç üzerinde durup, onu ortaya koymak ve yanlış inancın eksiklerini, kusurlarını, geçersizliğini ispatlamak daha kestirme yoldur.

Kur'ân'ın beşeriyete sunduğu Allah'ın birliği inancı, mevcût inançları

---

54 İbnu Kesîr, Tefsir, 112/1 tefsirinde, IV, s. 520.

55 el-Kâdî Ebû Bekr el-Bakıllânî, el-İnsâf fîmâ Yecib İ'tikâduh velâ Yecûzu'l-Cehl bih, Thk. İmâduddîn Ahmed Haydar, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986, s.49; Cüveynî, İrşâd, s.69.

56 Eliade, Kutsal ve Din Dışı, s. 181.

nakzediyordu. Putperestler putlara tapıyor, onların yardımı ile kuvvetli olacaklarına, düşmanlarına üstün geleceklerine inanıyorlardı (36/74-75). Kur'ân ise onların bu saçma ve gülünç tavırlarını ortaya sererek onların vahdâniyete inanmalarının mecbûriyet olduğunu bildiriyordu: Bunlar ne biçim mabut ki, ancak abitleri ile varlıklarını sürdürüyorlar?

Kur'ân, Allah'tan başkasından Ulûhiyyeti, aklî delillerle reddetmektedir. Bu husûs, üç âyette etraflı bir şekilde anlatılarak ispâtlanmaktadır.

1. *"Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de (yer de gök de) bozulup gitmişti. Arşın sahibi Allah onların nitelendirmelerinden münezzehtir"* (21/22).

2. *"Allah çocuk edinmemiştir. Onunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Öyle olsaydı her tanrı, kendi yarattığını alıp götürürdü ve onlardan biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı. Allah, onların koştukları vasıflardan berîdir"* (23/91).

3. *"De ki: 'Eğer dedikleri gibi O'nunla beraber başka tanrılar olsaydı o zaman onlar Arşın sahibine gitmenin yolunu ararlardı"* (17/42).

Birinci âyetin delâlet ettiği husus insan fıtratında tabiî bir istidât olarak bulunmaktadır. Şöyle ki: Her biri diğerinin işini yapan ve yetkisine sahip olan iki idarecinin bir şehri veya devleti idare etmelerinin mümkün olmayacağı bilinen bir husûstur. Zira, bir neviden olan iki fâilden tek tip bir fiil vücuda gelmeyeceğinden, ikisinin birlikte yapacağı iş ve idare sonunda o şehrin veya devletin düzeninin bozulması kaçınılmaz olacaktır. Ancak biri iş görür ve idare eder de öbürü âtıl ve boş kalırsa, o zaman bu durum meydana gelmez, ama böyle bir şey de Ulûhiyyet sıfatlarına aykırı olan ve bulunmaması gereken bir durumdur. Boş duranın ilâhlık vasfını hâiz olamayacağından yine ilâhın bir olması icap eder. Şüphesiz ne zaman bir yerde aynı neviden olan iki fiil ve idare bir araya gelirse, mutlaka o yerin idaresi ve düzeni bozulur.[57] Buna göre şöyle bir durum ortaya çıkar:

Kainatta iki tanrı olsaydı, kainat bâtıl olurdu.

Halbuki kainat muntazam olarak vardır.

Şu halde birden fazla tanrı yoktur.

---

57 Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbnu Rüşd, el-Keşf 'an Menâhici'l-Edille fî 'Akâidi'l-Mille, Thk. Mustafâ 'Abdulcevâd 'İmrân, 3. Mısr, 1388/1968, s. 50.

Eğer âlemin iki Yaratıcısı, Tanrısı olsaydı şu iki ihtimâlden biri olacaktı: Bunlar âlemi yaratmak için ya ittifâk ederler, ya da ihtilaf ederlerdi. İttifâk ettiklerini düşünürsek aynı esere iki müessirin, tam bağımsız olarak sahip olması imkânsız olduğuna göre, aynı şeyin, aynı anda iki varlığa sahip olduğunu kabul etmek gerekir ki, bu mümkün değildir. Her birinin bağımsız olarak kainata mâlik olmayıp, birleşerek yaratmaları, ihtiyacı gerektireceği için Ulûhiyyetin vasıfları ortadan kalkar, ikisinden birinin âciz olması lâzım gelir.[58]

Birinin bağımsız olarak yaratmasından sonra, ikincisinin yaratıcı olması da mümkün değildir; çünkü var olanın tekrar var etmesi mânâsız olur. Kaldı ki, bu ittifâk tamamen farazîdir. Zira, Allah'ın tam bir hâkimiyet sahibi olması gerekli bir şarttır.

İhtilâf durumunda ise, biri var etmek, öbürü var etmemek isterse, hiçbirinin idaresi gerçekleşemez. Aynı anda âlem, hem var, hem de yok olamaz. Âlem var olduğuna ve tek nizâma sahip olduğuna göre, ortaksız olarak bunun sahibinin de tek olduğu ortaya çıkar. Böylece, sonradan temanu' bürhânı adı verilecek delili, mezkûr âyet sâde ve vecîz bir şekilde açıklamış bulunmaktadır.

"Her ilâh kendi yarattığını idare etmeye kalkışırdı" âyetini ele alalım: Bu âyet fiilleri değişik (ve tek tip olmayan) birçok ilâh kabul edenleri reddetmektedir. Çünkü birinin yaptığını öbürünün yapmasına elvermeyecek şekilde fiilleri muhtelif olan ilâhlardan, bir mevcûdun meydana gelmemesi icap eder. Bu takdirde âlem "bir" olduğu için, fiilleri mükemmel olan ilâhlardan âlemin vücûda gelmemesi zarurî olur. Zira, her birinin fiili tam ve mükemmel olursa, ilâhlardan her biri âlemi tek başına yaratmaya muktedir olur. Bu durumda âlemi yaratmak için bir ilâh kâfî geleceğinden öbür ilâhlara ihtiyaç kalmaz. Şayet fiilleri tam ve mükemmel olmazsa o zaman da noksan ve kusurlu varlıklar olacaklarından, hiçbiri ilâh olamaz. Madem ki âlem tam bir varlık olarak vardır, o halde fiilleri tam ve mükemmel sadece yaratıcı ve idare edici bir tek ilâh vardır.

---

[58] Zerkeşî, Burhân, II, s. 25-26; krş. Bakıllânî, İnsâf, s. 50; Cüveynî, İrşad, s. 70.

"Eğer dedikleri gibi O'nunla beraber başka tanrılar olsaydı o zaman onlar Arş'ın Sâhibi'ne gitmenin yolunu ararlardı" (17/42) ayeti de birinci âyet gibidir. Yerde ve göklerde mevcut Allah'tan başka, âlemi icâd ve yaratmaya kâdir ilahlar bulunsa ve bunların âleme nispeti de yaratıcının ona nispeti derecesinde olsa, bu ilâhların Allah ile beraber Arş üzerinde olmaları icap ederdi. Bu takdirde de bir tek nispetle bir tek yere mensup yek diğerinin dengi iki mevcut var olurdu. Şüphesiz iki denk varlık belli bir yere belli bir nispetle mensup olamazlar. Çünkü nispette ittihat ve birlik olursa, mensupta da ittihat ve birlik bulunmuş olur. Yani birbirinin misli ve dengi olan iki varlık, belli bir yere hulûl edemeyecekleri, belli bir yeri tutamayacakları gibi belli bir nispette belli bir yere de mensup olamazlar. Bu iki denk ilâhın belli bir mahal ile kâim olma özelliğine sahip olduklarının farz edilmesi halinde durum budur. Halbuki ilâhın Arş'a nispeti bunun zıddıdır, yani arş ilâhla kâim olur, yoksa ilâh Arş ile kâim olmaz.[59] *"(...) O'nun kürsüsü semâları ve arzı kaplar. Bunları muhafaza etmek O'na ağır da gelmez. O yücedir, büyüktür"* (2/255).

Kur'ân-ı Kerîm, kainattaki muntazam işleyişin, Allah'ın varlığının şahidi olduğunu belirtmenin yanı sıra, aynı zamanda O'nun birliğinin de delili olduğunu haber verir. *"De ki: 'Hamd Allah'a, selâm O'nun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı yoksa ortak koştukları şeyler mi? Yahut gökleri ve yeri kim yarattı? Size gökten su indirdi ve onunla sizin bir ağacını dahi bitiremeyeceğiniz gönül açan bahçeler bitirdik. Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hayır, onlar haktan sapan bir kavimdir. Yahut şu dünyayı durulacak yer yapan, arasından ırmaklar çıkartan, üstünde sağlam dağlar yaratan ve iki deniz arasına bir perde koyan kimdir? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hayır çokları bilmiyorlar. Yahut duâ ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü onun üzerinden kaldırıyor ve sizi yeryüzünün hâkimleri yapıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Ne de az düşünüyorsunuz? Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren ve rahmetinin önünde rüzgarları müjdeci gönderen kimdir? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hâşâ, Allah onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. Yahut yaratmağa kim başlıyor, sonra onu kim iâde ediyor? Sizi gökten ve yerden kim*

[59] İbnu Rüşd, Keşf,s.51.

rızıklandırıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? De ki: 'Eğer doğru iseniz delilinizi getirin" (27/59-64). Yani bir tanrı daha olsaydı ilk yaratılış yapılamazdı, iki kudret birbirine mânî olurdu. Biri galebe etse, mağlup ilâh olamaz; bir şey yaratılamazdı ve şu görülen yaratılıştaki düzen bulunamaz ve siz yerden ve gökten rızıklanamazdınız. Demek ki, bu yaratılışı ta başından yapan ve sizi gökten ve yerden maddî ve mânevî rızıklandıran ve sonra çevirip soracak olan Allah Teala'dan başka ibâdet olunacak hiçbir şey yoktur.[60]

Kainatta her şey birbirine bağlıdır. Bir şey her şeysiz yapılmaz. Bir şeyi yaratan her şeyi yaratmıştır. Öyle ise her şeyi yapanın Vâhid, Ehad, Ferd, Samed olması zarurîdir.[61]

Bütün kainatta, özellikle de canlılarda ve bilhassa onların terbiye ve iâşelerinde, her tarafta aynı tarzda ve umulmadık bir sûrette, beraber ve birbiri içinde hakîmâne ve rahîmâne bir gaybî el tarafından olan bir umûmî tasarruf, mutlak rubûbiyeti gösterir. Mutlak rubûbiyet şirki kabul etmez. Çünkü o rubûbiyetin kendi cemâl ve kemâlini izhâr ve hünerlerini teşhir gibi en mühim maksat ve gayeleri cüz'î şeylerde ve canlılarda temerküz edip, bir araya geldiğinden, en cüz'î bir şeye ve en küçük bir canlıya kendi başı ile müdâhele eden bir şirk, o gayeleri bozar ve o maksatları tahrip eder ve canlıların yüzlerini, o gayelerden ve o gayeleri irade edenden çevirip sebeplere yönelttiğinden ve bu durum rubûbiyetin mâhiyetine aykırı olduğundan elbette böyle bir mutlak rubûbiyet hiçbir cihetle şirke müsâade etmez.[62]

Dünyayı, âhireti ve her şeyi kaplamış bir rahmet, vahidiyet içinde ehâdiyetin tezâhürüdür. Güneş ışığı karşısındaki bütün eşyayı ihâta etmekle vâhidiyete bir örnek olduğu gibi parlak ve şeffaf her şey dahi kabiliyetine göre güneşin hem ışığını hem hararetini hem ışığındaki yedi rengini hem de aks-i misâlini almakla ehâdiyete bir örnek olduğundan elbet-

60 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 27/64 tefsirinde, V, s. 3696; krş. Ahmed el-Bedevi, Min Belağati'l-Kur'ân, s. 376.

61 B. Said Nursî, Mesnevî, s. 228.

62 B. Said Nursî, Şuâlar, s.127-128.

te o ihâtalı güneşi gören kimse "Arzın güneşi vâhiddir, bir tektir." diye hükmeder ve her parlak şeyde hatta katrelerde güneşin ışıklı, aksini müşâhede eden o kimse, güneşin ehâdiyetini yani bizzat güneşi -sıfatlarıyla- her şeyin yanındadır, diyebilir.

Aynen öyle, Rahmân-ı zü'l-cemâl'in geniş rahmeti dahi, ziyâ gibi onun eşyayı ihâtası, o Rahmân'ın vâhidiyetini ve hiçbir cihette şeriki bulunmadığını gösterdiği gibi, her şeyde, bilhassa canlılarda ve husûsiyle de insanda o rahmetin perdesi altında o Rahmân'ın birçok isimlerinin ışıkları her ferde, bütün kainata baktıracak ve onunla münâsebetli kılacak bir hayat vermesi dahi O Rahmân'ın ehâdiyetini ve her şeyin yanında hazır ve her şeyi yapan O olduğunu ispât eder.

Her birliği bulunan yalnız birden sudûr edecektir. Madem her şeyde ve bütün eşyâda bir birlik var; demek, bir tek zâtın icâdıdır.[63] Tabiatın perdesi ile Allah'ın nûrunu görmeyen insan, her şeye bir ulûhiyyet verip kendi başına musallat eder.[64]

---

63 B. Said Nursî, Sözler, s. 508.

64 B. Said Nursî, Sözler, s. 505.

II. ÂHİRET

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın varlığına ve birliğine imândan sonra en çok Âhirete iman meselesi üzerinde durmuştur. Kur'ân'ın üçte birinin Âhiret hayatı ile alâkalı oluşu, meselenin ehemmiyetini gözler önüne sermektedir. Birçok âyette, Âhirete imân, Allah'a imân ile birlikte zikr olunduğu gibi, Âhireti inkar edenlerin Allah'ı da inkar durumuna düştükleri bildirilir (Bkz.4/38;13/5). Çünkü sorguya çekileceği ve dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği ikinci bir hayata inanmayan kimsenin Tanrı'nın varlığını kabul edişi, çoğu zaman felsefî bir kanaatten öteye geçemez. Felsefî kanaatler kalbin değil fikrin ürünleridir ve kişinin davranışlarına yön verme gücünden genellikle yoksundur.

Âhiret âlemi düşüncesi, insan rûhunda derin bir yer tutar. Hatta bu düşünce, insanın rûhî ve fikrî uyanıklığının ölçüsü sayılacak kadar derin olup, kökü hayli geçmişe dayanmaktadır.

M. Ö. 2600 yıllarında Mısır'da, bir Âhiret inancı vardı ve bu inanç, yalnız kâhinlere ve dîn adamlarına münhasır değildi; halk arasında da yaygındı.[65] Bu yaygınlık, Âhiret inancının köklerinin, bu tarihten daha önceki zamanlara kadar uzandığını göstermektedir. Ayrıca, ikinci diriliş inancı -farklı olmakla beraber- birçok dinde vardır.[66] Tevrat ve İncil'de bu

---

65 Seyyid Kutub Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân, Tehrân, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts., s. 12 (Prof. Dr. Abdulkadir Hamza, 'Alâ Hâmiş Târihi'l-Mısriyyi'l-Kadîm'den naklen).

66 İbn Rüşd, Keşf,118; Şevkânî, İrşâdu's-Sikât, s.20; B. Said Nursî, İşârâtu'l-İ'câz fî Mezâni'l-İ'câz, Türkçeye Çev. Abduimecîd Nursî, 4. baskı, Sözler Yay., İstanbul, 1986, s. 163; Akkâd, el-Felsefetu'l-Kur'âniyye, s. 180; 'Afîf Abdulfettâh Tabbâra, Rûhu'd-Dini'l-İslâmi, 20. tab', Beyrut, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, s. 116; Bekir Topaloglu, DİA, ÂHİRET md., I, s. 543-544;

hayatın varlığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Kur'ân, Kitab ehlinin hepsinin aynı olmadığını, onlardan bazılarının Âhirete inandıklarını bildirir (3/113-114). Zerdüşt dîninde eski Mısır inancına yakın bir fikir bulunmaktadır. Yine, bütün kitaplı dinlerden önceki ve sonraki filozoflar Âhiret hayatının vukû bulacağına inanmışlardır.[67] Hatta bu inancın izleri, Batılı gururun bir tezâhürü olarak "ilkel" diye yaftalanan toplumlarda dahi görülmektedir.[68] Kezâ, geçmişte ve şu anda hemen her yerde yaşayan, bedevî medenî, âlim câhil bütün insanlarda, dünyada gerçekleşmeyen bir adaletin gerçekleşeceği; iyilik yapanın mükâfât, kötülük yapanın ise cezâ göreceği; bu hayatın akabinde başka bir hayat olduğu husûsunda ilhâma benzer gizli bir şuûr vardır.[69]

Kur'ân-ı Kerîm, Âhiretten, kıyâmetin vukû bulma şeklinden, cennet ve cehennem tablolarından çokça bahseder. Birçok sûrede, öldükten sonra dirilişi bahis konusu etmiş, bunun imkânına müşahhas deliller getirmiştir. Zira, öldükten sonra diriliş inancı, bu dünya hayatında insanlığın selâmeti için, büyük ehemmiyeti hâizdir. Eğer bütün insanlarda bu inanç kökleşmiş olsa durumlarının düzelip, iyilik ve güzelliklerinin artacağında, kötülük ve fenalıklarının ise eksileceğinde şüphe yoktur. Kısacası, "her iki dünya saâdeti" Âhiret inancı ile doğrudan irtibâtlıdır.

A. Âhiret İnancının Psiko-Sosyal Temelleri

Âhiret hayatına imân, insanın sırât-ı mustakime girip, üzerinde kararlı olmasına vesile olur. Ancak, Allah'a ve O'nun hesâp gününe kuvvetli bir inanış, insanı kurtuluşa sevk eder. Bu sayede insan, Kur'ân'ın belirttiği ve hedef olarak gösterdiği Allah'ın velisi dostu insan mertebesine ulaşır. Böyle bir insan mahzûn olmayacağı gibi ona korku da yoktur.

Kur'ân'da, Kıyâmet günü insanın yaptıklarının ve iç yapısının nasıl

---

Doç. Dr. Sadık Kılıç, Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim, İzmir, 1993, s. 265; krş. Seyyid Kutub, Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân, s. 10

67 Akkâd, el-Felsefetu'l-Kur'âniyye, s. 180.

68 Sadık Kılıç, Mitoloji, s. 265.

69 Tabbâra, Rûhu'd-Dini'l-İslâmî, 20. tab', Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1980, s. 116.

gözler önüne serileceğinin gayet canlı tasvîri, insanın kendine bir çeki düzen vermesi, hesâba çekilmeden önce kendini hesâba çekmesi gayesine matûftur. Kendi kendini muhâsebeye çeken insan, noksanlıklarını görür ve bunları telâfi etmeye çalışır. Zira, orası ekim yeri değil harman yeridir, mahsul alma yeridir.

Âhiret inancının içtimâî hayat için son derece lüzumlu ve zarurî olduğunun yüzlerce delili vardır. Bunlardan bir kısmını burada kaydetmek yerinde olacaktır. Öldükten sonra dirilme ve hesâba çekilme inancı insanı iknâ eden ve gönlünü yatıştıran müessir bir vâsıtadır. Melek tabiatına bürünmüş herhangi bir mükâfât ve vaat beklemeyen insanların sayısı pek azdır. Karşı tarafta ise şeytan tabiatına bürünmüş insanlar yer almaktadır. Bunlar, üzerlerindeki bütün baskı ve gözetime rağmen cemiyete zarar veren davranışlarda bulunurlar. Bunların da sayıları pek azdır. Geriye kalan geniş halk yığınları, ancak kontrol ve murakabe altına alındıklarında dosdoğru hareket edip vicdânlı bir davranış göstermeye muktedir hale gelebilirler. Bu sonuncu büyük kitleye mükâfat vaat etmenin yanında cezâ verileceğinden bahsetmek, az veya çok bunların davranışlarında etkili olmaktadır. Öldükten sonra ilâhî bir hesâp gününe inanma, en kuvvetli idareciyi bile ürkütüp yıldırabilir. [70]

Şu husûslar da Âhiret inancının içtimâî hayat için zarurî olduğunu gösteren deliller cümlesindendir.

1. Beşer nevinin yarısını teşkil eden çocuklar, ancak kendilerine acıklı ve dehşetli görünen ölümlere karşı cennet fikri ile dayanabilirler. Gayet nazik ve zayıf vücutlarında ancak bu şekilde mânevî bir kuvvet bulabilir, son derece mukâvemetsiz rûh hallerinden dolayı o cennet ile bir ümit bulup, sevinçli olarak yaşayabilirler. Meselâ, cennet fikri ile şöyle der: "Vefât eden kardeşimden veya akrabamdan yahut da arkadaşım, tanıdığımdan 'şimdilik' ayrı düştüm. Yakında cennette tekrar biraraya geliriz".[71]

2. İnsan nevinin yarısı olan ihtiyarlar, pek yakınlarında olduklarını

---

[70] Prof. Dr. Muhammed Hamidullâh, Resûlullâh Muhammed, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, irfan Yay., İstanbul, 1973, s. 72.

[71] B. Said Nursî, Sözler, s.88; krş. Seyyid Kutub, Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân, Tehrân, ts., s.11.

hissettikleri kabre karşı, ancak uhrevî hayata inanmakla tahammül edebilir ve çok alâkadâr oldukları hayatlarının yakında sönmesine ve güzel dünyalarının kapanmasna mukabil onunla bir teselli bulabilirler. Rûhen çocuklar gibi çabucak üzüldüklerinden, ölüm ve yok olma düşüncesinden kaynaklanan elim ve dehşetli ümitsizliğe ancak bâkî hayat ümidiyle karşı koyabilirler. Yoksa o şefkate layık, "rüku' halini almış" muhteremler sükûnete, kalb istirahâtına çok muhtaç o endişeli babalar ve analar, öyle rûhî ve kalbî dalgalanmalar hissedeceklerdi ki, bu dünya onlara karanlık bir zindan, hayat ise kasvetli bir azap olurdu.

3. İçtimâî hayatın medârı olan gençlerin, delikanlıların, şiddetli galeyânda olan hislerini ve aşırılığa meyilli bulunan nefis ve hevâlarını tecâvüzlerden, zulümlerden, tahriplerden alıkoyan ve içtimâî hayatın güzelce sürmesini temîn eden cehennem fikridir. Yoksa cehennem endişesi olmazsa "Hak gâlibindir" kâidesiyle o delikanlılar, hevesleri peşinde biçâre zayıflara, âcizlere dünyayı cehenneme çevirip, yüksek insanlığı gayet süflî bir hayvanlığa dönüştüreceklerdi.

4. Beşer nevini dünya hayatında en toplayıcı merkez, dünyevî saâdet için bir sığınak, bir cennet aile hayatıdır. Herkesin evi küçük bir dünyasıdır. O ev ve aile hayatının varlığını sürdürmesi ve saâdeti ise samîmî, ciddî, hakîkî, şefkatli ve fedâkârca bir merhamet ile olabilir. Bu hakîkî hürmet ve samîmî merhâmet ise ebedî bir arkadaşlık, dâimî bir beraberlik, hadsiz bir zamanda ve hudutsuz bir hayatta ailece birlikte bulunma fikri ve inancı ile olabilir. Meselâ, mümin bir kişi: "Bu refikam ebedî bir âlemde, hayatta arkadaşımdır. Şimdilik, ihtiyar ve çirkin olmuş ise de zararı yok; çünkü ebedî bir güzelliği var, gelecekteki böyle dâimî arkadaşlığın hatırı için her türlü fedâkârlığı ve merhâmeti yaparım" diyerek o ihtiyar hanımına güzel bir hûri gibi muhabbetle, şefkatle, merhametle mukâbele eder[72] ve şu âyet-i kerîmeleri hatırlar: *"Bu dünyâ hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu, işte asıl hayat odur, asıl yaşanacak yer orasıdır keşke bilselerdi"* (29/64). *"(...) Âhiret yurdu daha hayırlıdır. (...)"* (16/30, 41; 42/20). Dünyayı isteyen onun sınırında durur, ötesine geçmez; Âhiret'i isteyen ise dünyayı azık temin ettiği bir istasyon sayar.

---

72 B. Said Nursî, Sözler, s. 88 vd.

Ölüm, aklın kavramakta güçlük çektiği bir olaydır, insan kendi tükenişini ve yok oluşunu düşünmek bile istemez. İnsan, geçmişteki hatıraları ve gelecekteki ümitleri ile yaşar. İşte dînin bu alanda yardımı büyüktür, insana bir gelecek vaadeder. Ölümsüzlük, Âhiret hayatı inancı, ölüm karşısında duyulan korku ve endişenin en etkili ilâcıdır. Özellikle İslâm dininde "öldükten sonra dirilme, öldükten sonra hayat" gibi ifadelerle ölüm âdeta bir geçiş, bir köprü mâhiyetine büründürülmüştür.

Öldükten sonra hesâba çekileceğini bilen insan, hareketlerine çekidüzen verir, kendisini kontrol eder, hatalı işler yapmaktan sakınır. Yalnız başına kaldığı zamanlarda bile, "bir kamera"nın ona dönük olduğunu düşünerek başkalarına zarar vermekten, haddi aşmaktan, çizginin dışına çıkmaktan korkar, çekinir, uzak durur. Büyük bir meydanda, bu dünyada iken münâsebette, alışverişte bulunduğu herkesle tekrar bir araya geleceğini, yüz yüze olacağını, her şeyin ayân beyân ortaya konacağını bilen insan, onlarla olan münasebetlerini bu gerçeğe göre ayarlar. Kezâ, haksızlığa uğrayan insan, hakkının bir gün mutlaka alınacağını bilir; onun için karamsarlığa düşmez, dünya ona bir zindan olmaz.

Eğer bu haşir gerçeğinin neticeleri insanlıktan çıksa, o çok önemli ve yüksek olan insanlığın mâhiyetinin mikrop yuvası bir lâşe hükmüne ineceğini ispât eder.

Beşerin idare, ahlâk ve içtimâî hayatı ile çok alâkadâr olanların Âhiret inancının ehemmiyetini, bu gerçeklere bakarak değerlendirmeleri gerekir.

B. Âhiret İnancının Delilleri

İmanın öteki esasları, bütün delilleriyle Âhiret hayatının varlığına delâlet eder. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risâletine delâlet eden bütün mûcizeleri ve bütün nübüvvet delilleri, hakkaniyetinin bütün bürhânları, hepsi birden Âhiretin tahakkukuna şahâdet ederek ispât ederler. Çünkü, Hz. Resul'ün bütün davaları, vahdaniyetten sonra haşrin vukûu üzerinde temerküz ediyor. Yine bütün peygamberleri tasdik eden ve ettiren hârikulâde durumların, âyetlerin ve delillerin tamamı da aynı hakikati gösterir.

Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerîm'in hakkaniyetini ispât eden delillerin hepsi birden öldükten sonra dirilişin varlığına şahâdet edip ispât eder. Haşrin vukû bulacağını ispât eden bütün deliller de Kur'ân'ın Allah tarafından vahiy olunduğuna şâhitlik eder. *"Âhirete inananlar bu (Kur'ân'a) inanırlar (...)"* (6/92). Müminler, *"Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Âhirete de kesinlikle imân ederler"* (2/4).

Kur'ân-ı Kerîm'in üçte biri haşir ve Âhiret hayatını teşkil ediyor ve onu, bütün gerçeklerine temel taşı yaparak, her şeyi onun üzerine binâ ediyor. Kur'ân, bu vakıâyı, insanların rûhlarına hissettirecek ve duyularına işleyecek çeşitli isimlerle zikretmiş ve "öteki dünyâ" veya "öteki gün" demek olan *Âhiret ve Âhiret günü*, *kıyâmet*, *vâkıâ*, *hesâp günü*, *dîn günü*, *hüküm günü*, *saat*, *hâkka*, *kâriâ*, *âzife* adlarını vermiştir.[73] Kur'ân'da "el-Âhire" lafzı 115, "el-Yevmu'l-Âhir" 26 yerde vârid olmaktadır ki, hemen tamamı münhasıran öldükten sonraki hayatı ifade eder.

Bu kâinâta dikkat edilirse, her tarafa kök salmış iki unsur görülür: Hayır-şer, güzel-çirkin, fayda-zarar, kemâl-noksan, ışık-karanlık, hidâyet-delâlet, nûr-nâr, iman-küfür, tâât-isyân, korku-itminân, sevgi-nefret gibi eserleri ve meyvalarıyla kâinâtta zıtlar birbiriyle çarpışıyor. Dâimâ değişikliğe mazhar oluyor. Başka bir âlemin mahsullerinin tezgahı hükmünde çarkları dönüyor. Elbette o iki unsurun birbirine zıt olan dalları ve neticeleri ebede gidecek, temerküz edip birbirinden ayrılacak. O vakit; cennet veya cehennem sûretinde tezâhür edecektir. *"O gün tartı tam doğrudur. Kimin sevap tartıları ağır gelirse işte onlar kurtulanlardır. Kimin sevap tartıları hafif gelirse, işte onlar da âyetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyâna sokanlardır"* (7/8-9).

Fıtrat, her şeye kadir bir Yaratıcı'ya inanmak hissine beşeri kendiliğinden sevk ettiği gibi, yine o fıtrat aynı Yaratıcının insan için hüsrân çekilecek yahut ebedî mutluluk içinde yaşanacak ikinci bir yaratmaya kâdir olduğunu en veciz bir lisân ile tebliğ edip duruyor.

Öldükten sonra diriliş meselesi, bir itikat ve inanç meselesinden öte bir araştırma ve tefekkür meselesidir.[74] Akıl bu meseleyi hareket sa-

73 Bkz. 3/148; 75/1; 7/32; ¼; 14/41; 37/20,21; 44/40; 30/55; 53/57.

74 Akkâd, Allâh, s. 181.

hasından çıkartmaz. Hatta, son zamanlarda pozitif ilimlerden yola çıkan bazı araştırmacılar, ilmî verileriyle bu meseleye kapı aralayacak tespitlerde bulunmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, diğer inanç mevzularında olduğu gibi haşrin vukû bulacağı husûsunda insandan sadece bir teslimiyet istemez; lâkin onu düşünüp, tefekkür etmeye, aklını kullanıp, gerçeği bulmaya ve benimsemeye teşvik eder. Bunu yaparken, muârızların iddiâlarını serdettikten sonra delillerle bunları teker teker çürütüp geçersizliğini ortaya koyar. Kur'ân, sadece bununla yetinmez; insanın aklına gelebilecek muhtemel suâlleri de kaydedip, bunların cevâbını vermek sûretiyle insanın zihninden bütün şüpheleri, tereddütleri ve istifhâmları izâle ederek onu doygunluğa ulaştırır. Bunu yaparken muhâtabına müşahhas âyetler, ölçüler, misâller verir; bu vâsıtalarla hakkı bulmasını kolaylaştırır. Adetâ muhâtabının elinden tutarak onu hakka götürür ve ona kenetler.

Malûm olduğu üzere, birçok konuda olduğu gibi, Kur'ân, Âhiret inancına dâir getirdiği delilleri tasnîf etmez; bu delilleri iç içe sunar. Ancak biz bunları, kolaylık sağlaması bakımından ayrı ayrı ele almaya çalışacağız. Şu kadar var ki, burada tedâhüller dolayısıyla bir zorluk söz konusu olabilmektedir. Âhiret inancının delilleri şunlardır:

1. Göklerin ve yerin yaratılışı

Göklerin ve yerin yoktan var edilmeleri son derece büyük ve dakîk bir nizâm ile kâim oluşları, Allah'ın varlığına, birliğine ve her şeye kâdir olduğuna delâlet ettiği gibi, insanların öldükten sonra tekrar diriltileceklerinin de en büyük bürhânlarıdır. Bunlar, öyle müşahhas delillerdir ki, peşin hükümlü olmayan basiret sahibi her kişiyi iknâ edecek kuvvettedir.

Kur'ân, önce haşirden şüphe duyan muârızların hareket noktalarını tespit eden sözlerini nakleder. Bu, onlar hakkında bilgi vermek maksadı ile değil, belki inkarcıların kafa yapılarını, iddiâlarında dayandıkları noktayı ortaya koymak içindir. O çağda yaşayan münkirin bahanesi ne ise, bugünkünün söylediği veya düşündüğü de aynıdır, başka değil. Kur'ân-ı Kerîm, bu çeşit tasavvur sâhiplerine cevap vermekle, nâzil olduğu çağda-

kilerle beraber, her zaman ve asırdaki bütün şüphecilere ve inkarcılara cevap vermiş olmaktadır. Bu husûsu kaydettikten sonra, muârızların Âhiretten şüphe etme sebeplerine geçelim. Onlar şöyle derler:

"(...) 'Biz kemikler ve ufalanmış toprak haline geldikten sonra, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?' dediler" (17/98). *"Fakat o kimse ki anasına babasına: 'Öf size, benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken benim (öldükten sonra diriltilip) çıkartılacağımı mı bana vaat ediyorsunuz?' dedi. Onlarsa Allah'a sığınarak: 'Yazık sana, etme, gel inan; Allah'ın sözü gerçektir' derken o: 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir' der."* (46/17).

Bu düşüncede olanlara şu şekilde cevap verilmiştir: *"Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, kendilerinin benzerini yaratmaya da kâdirdir. Kendileri için bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur (...)"* (17/99). *"Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın ölüleri diriltmeğe de kâdir olduğunu görmediler mi? Evet O her şeye kâdirdir"* (46/33). *"Onları ilkin yaratan, tekrar diriltir"* (36/79). Tabiatın kendi kendine değil, tabiat üstü mutlak kudret sahibi bir Halık tarafından yaratılıp idare edildiğini kabul edenler, O'nun ikinci hayatı da yaratıp devam ettireceğine inanmakta güçlük çekmezler.

Gökleri ve yeri, yoktan var eden ve kudretiyle onları düzenleyen Allah, yine o kudretle yok olduktan sonra şekilleri ve misilleriyle onları tekrar yaratır.[75] Burada daha az ve daha küçük olan (insanın öldükten sonraki dirilişi)ın varlığına ait imkân, ondan daha büyük ve daha muazzam olan (göklerin ve yerin yaratılışı)ın vukû bulması üzerine binâ olunmaktadır. Zor bir şeyi yapan aynı cinsten daha kolay bir şeyi haydi haydi yapar. Bu, meseleyi insanların idrâkine yaklaştırmak, onların kavramasını temin etmek içindir, yoksa Allah için her şey müsâvidir.

Göklerin ve yerin yaratılışıyla birlikte güneş ve aya da dikkat çekilmektedir. *"Görmediniz mi Allah nasıl yedi göğü birbiri üstünde tabaka tabaka yarattı, ayı bunların içinde bir nûr, güneşi de bir lamba yaptı? Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi. Sonra yine oraya geri çevirecek ve tekrar çıkar-*

75 Taberî, Câmiu'l-Beyân, 17/99 tefsirinde, VIII, s. 154; Zerkeşî, Burhân, II, s. 26; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 17/99 tefsirinde, XV, s. 177.

tacaktır" (71/15-18). Yedi kat göğü, yeri, ay ve güneşi, bütün bunların boyun eğdiği nizâm ve intizamı yaratan Allah, bunların yanında çok cüz'î bir hadise olarak kalan, insanın tekrar yaratılmasına elbette kâdirdir. Son derece büyük ve çetin bir işi yapanın, bunlara göre son derece küçük ve kolay bir işi yapabileceğinden şüphe edilir mi?

Nitekim, Kur'ân, bu mukâyeseyi gözler önüne sermektedir:*"Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz yoksa gök mü?"* (79/27).*"Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan daha büyük bir şeydir"* (40/57).

Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha azâmetlidir. Öyle ki insan, onlara göre bir zerrecik gibi kalır, hatta insan, arzın üzerinde bir mikrop, arz ise bütün âlemin içinde bir zerre mesabesindedir. Buna göre şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır:

Gayet büyük varlıklar olan gökleri, yeri ve içindekileri yaratan Allah'tır.

Bunlarla kıyaslandığında, insanın tekrar yaratılması, küçük bir hadise olarak kalmaktadır. Kaldı ki, kudret elinde güneş ile zerre birdir.

O halde insan öldükten sonra tekrar diriltilecektir.

Haşir gerçeğini anlamayanlara, uyaran ve kınayan bir üslupla şöyle hitâp olunmaktadır: *"İlk yaratma ile yorulup âciz mi kaldık ki, yeniden yaratamayalım? Doğrusu onlar yeni bir yaratmadan kuşku içindedirler"* (50/15).

Acaba, Allah Teala, ölüleri nasıl diriltir? şeklinde, zihinlerinde bir istifhâm oluşan kimselerin bu merakları şu şekilde izâle edilir: *"Gökleri ve yeri yaratan onların benzerlerini yaratamaz mı? Elbette yaratır. O çok bilen yaratıcıdır. O'nun işi bir şeyin olmasını istedi mi ona sadece 'ol' demektir, hemen oluverir. Yücedir O ki, her şeyin hükümranlığı O'nun elindedir ve siz O'na döndürüleceksiniz"* (36/81-83).

Haşri anlamanın bir başka vâsıtası da yeryüzüdür. *"De ki: Yeryüzünde gezin, bakın ilkin nasıl yarattı, sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü Allah her şeye kadirdir"* (29/20). Kâinât, bütün âyetleriyle, kelimeleriyle öldükten sonraki dirilişin vukû bulacağına şâhitlik ediyor. Hatta kainattaki her bir cüz'ün iki yönü vardır. Biri hakka bakar, O'na delâlet eder, öteki ise Âhirete bakar, onun varlığını ister. Meselâ, bir insan kendi

vücûduyla, güzel yaratılışı ile Yaratıcı'nın varlığına ve birliğine delâlet ettiği gibi; emelleri ve istidâtları ebede kadar uzandığı halde, süratli bir şekilde ölmesi ve zevâl bulması, Âhiret'in varlığına delâlet eder. Bütün varlıklarda görülen hikmetli intizam, güzel yardımlaşma, muvâzeneli adalet hikmetli Yaratıcı'nın varlığına ve vahdetine şâhit oldukları gibi, Âhiret'in ve ebedî saâdetin de yaratılmasına ve varlığına delâlet eder.[76]

2. İnsanın ilk ve sonraki yaratılışı

Daha önceki bahislerde, Kur'ân'ın, âfâkî ve enfüsî (41/35) olmak üzere iki nevi delil sunduğunu belirtmiştik. Bu deliller, Ulûhiyyet ve risâleti ispât ettiği gibi Âhiret'in varlığına da birer kesin delildir. Yukarıda kaydettiklerimiz âfâkî delillere girmektedir. Bu arada sunacaklarımız ise enfüsî delillerin şümûlüne girer.

İnsan, "emânet"i yüklendiğinden (33/73), sorumluluğunu anlamak durumundadır. Bunun için Kur'ân'ın muhatâbı insandır. İnsana hitâp ederken onun dikkatini yine kendi üzerinde; ilk yaratılışı, dünyaya gelmeden önce geçirdiği merhaleler üzerinde temerküz ettirir. Bu müşahhas delil, öteki inanç meselelerine bürhân teşkil ettiği gibi öldükten sonra dirilişin gerçekleşeceğine de şâhitlik eder. İnsanın yaratılışı, buna iki açıdan delâlet eder:

a. İlk yaratılış,

b. Sonraki yaratılış.

İlk yaratılış; yoktan var olma, Hz. Âdem'in topraktan yaratılışıdır. İkinci yaratılış ise; insanın ebeveyninin vücutlarının muayyen yerlerinden gelen sıvıların bir araya gelmesi neticesinde varlığının başlangıcı, anasının karnında geçirdiği merhaleler, dünyaya gelişi ve sonraki safhalardır. Kur'ân, bu her iki yaratılışa ayrı ayrı dikkat çektiği gibi, ikisini de aynı anda zikretmekte ve haşir gerçeğini bunlara kıyâsla insanın aklına yaklaştırmaktadır.

İnsanın, öldükten sonraki dirilişine delil olarak onun ilk yaratılışını zikreden âyetlerden birkaç örnek sunalım. "*İnsan: 'Ben öldükten sonra mı*

---

76 B. Said Nursî, Mesnevî, s. 44.

diri olarak çıkartılacağım?' diyor. İnsan önceden hiçbir şey değilken kendisini nasıl yarattığımızı düşünmüyor mu?" (19/66-67). *"Dediler ki: 'Biz kemikler, ufalanıp toprak olduktan sonra mı sâhiden yeni bir yaratılış ile diriltileceğiz?' De ki: 'İster taş olun, ister demir, ister gönlünüzde büyüyen herhangi bir yaratık, (ne olursanız olun, Allah sizi mutlaka diriltecektir). 'Bizi kim tekrar hayata döndürebilir?' diyecekler, de ki: 'Sizi ilk defâ yaratan döndürür'. Sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar ve 'Ne zaman o?' diyecekler. 'Pek yakın olabilir' de. Sizi çağıracağı gün, O'na hamd ederek çağrısına uyar, dirilip kalkarsınız ve kabirlerde yahut dünyada pek az kaldığınızı sanırsınız"* (17/49-52).

Putperestler, kendilerinin toprak ve çürümüş kemik olduktan sonra dirileceklerini inkar etmekte çelişkiye düşmüşlerdir. Zira onlar, insanların ilk defâ topraktan kan, et, kemik ve sonra insan sûretine konduklarını biliyorlardı. Başlangıç maddesi toprak olan bir kimsenin tekrar toprak olduktan sonra ikinci defâ yaratılmasını inkar etmesi mâkûl değildir.[77] *"Sizi topraktan yarattık yine oraya döndürürüz ve sizi bir kez daha ondan çıkartırız"* (20/55). *"Allah: 'Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan dirilip çıkartılacaksınız' dedi."* (7/25).

İlk yaratma ile ikinci yaratmanın benzerliklerini ortaya koymaya çalışan İbn Teymiyye (728/1328), bu konuda şu izâhı yapar: "Allah Teala'nın haber verdiği iâde, makûl olan iâdedir. Bu, müşriklerin ve müminlerin Resûlullâh'tan (s.a.s.) anladığı iâdedir ki, buna iâde lafzı delâlet eder. İâde (ikinci yaratılış)'nin gerektirdikleri ile bed' (ilk yaratılış)'in gerektirdikleri (levâzımı) arasında fark olmasına rağmen ikinci yaratılış, ilk yaratılışın aynıdır. Bu fark, -bazılarının sandığı gibi- birinci cesedin iâde olunmasının; ikinci cesedin her yönden birincisinden farklı bir durumda olmasına mânî olmadığı gibi, diğer bazılarının zannettiğinin aksine ikincisinin birincinin aynı olmasını da gerektirmez. Allah Teala, insanı yoktan var ettiği gibi, yok olduktan sonra da onu yaratır. Binâenaleyh, insan toprak olup, bu toprakta yetişen nebâtı başka bir insan yerse, bu insanı da (toprağa karışıp orada yetişen nebâtı yemek sûretiyle) başka bir insan veya hayvan yerse ve bu hayvanı da diğer bir insan yerse, bütün bunlarda her iki in-

[77] Krş. Takiyyüddîn Ahmed b. 'Abdulhalîm İbnu Teymiyye, Tefsir Sûreti'l-İhlâs, Thk. Abdulâlî A. Hâmid, Bombay, ed-Dâru's-Selefiyye, 1406/1986, s. 77.

sanın yok olduğu anlaşılır. Her ikisi, tıpkı yaratılmadan önce olduğu gibi toprak olmuş olur. Daha sonra ikisi de topraktan iâde olunur".[78]

Bir şeyi ilk defâ yapmak ikinci defâ yapmaktan daha zordur. Başka ifade ile, bir işi ikinci defâ yapmak birinci defâ yapmaktan kolaydır. Beşer aklı nokta-i nazarından baktığımız zaman bu böyledir. Bu husûs kâinât için böyle olduğu gibi insan için de böyledir. İnsanın sonradan yaratıldığının delillerinden biri, onun ölümlü olmasıdır. O halde insanı yoktan yaratan bir Halık vardır. İnsanı ilk defâ yaratan ikinci defâ da yaratır. Hem birinci yaratılışla kıyâslanınca ikincisinin çok daha kolay olduğu pekâlâ anlaşılır. *"İlkin yaratan O'dur, sonra onu çevirip yeniden yapar. Bu, O'na daha kolaydır, göklerde ve yerde en yüce durum O'nundur. (...)"* (30/27).

Şu kaydedeceğimiz âyetler de haşri, insanın ilk ve sonraki yaratılışına ve yeryüzünün ihyâsına benzeterek insanın anlayışına yaklaştırır ve bunun pekâlâ mümkün olduğunu açık seçik bir şekilde ortaya koyar: *"Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz, bilin ki biz sizi önce topraktan, sonra nutfe (sperm)den, sonra alaka (embriyo)dan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et parçasından yarattık, ki size kudretimizi açıkça gösterelim. Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz, sonra sizi bir bebek olarak çıkartıyoruz, sonra güç ve kabiliyetlerinize ermeniz için sizi büyütüyoruz. İçinizden kimi henüz çocukken öldürülüyor, kimi de ömrün en kötü çağına itiliyor ki, bilirken bir şey bilmez hale gelsin. Yeri de kurumuş ölmüş görürsün. Fakat Biz, onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman titreşir, kabarır ve her güzel çiftten bitirir"* (22/1-5). Bu âyetlerde öncüllerden beş netice çıkmaktadır. Şöyle ki:

1. Allah Teala, Kıyâmet zelzelesinin çok şiddetli olduğunu haber verdi. Bu haber haktır. Gaipten gerçek haber verenin hak olması da haktır. O, bu sıfatlara göre Kıyâmeti getirir. Bu haberin doğruluğu, ancak bunu idrâk etmeleri için ölülerin diriltilmesi ile bilinir.

2. Kıyâmeti getiren ölüleri de diriltir. Demek ki, ölüleri O diriltir.

3. Kıyâmet gününde, Allah hakkında bilgisizce tartışanların cezâlarını göreceği haber verildi. Bu suçun karşılığının verilmesi elbette gereklidir.

---

[78] İbnu Teymiyye, Tefsir Sûreti'l-İhlas, s. 79-80. Zerkeşî, Burhân, III, s. 469-470.

4. Kıyâmet gelmeden mücâzât işi görülmez. Kabirdekiler dirilmeden de Kıyâmet gelmez. Öyleyse ölüleri O diriltir.

5. Allah, kupkuru toprağa su indirir ve her güzel çiftten bitirir. Yeri, ölümünden sonra diriltmeye kâdir olan, kabirde bulunanları da diriltir.[79]

Ayrıca, 23/12 -16; 40/67; 75/36-40; 19/66-67; 71/14; 86/5-8; 21/104; 36/78-79; 7/29; 20/55 vb. âyetlerde de insanın ilk ve sonraki yaratılışları anlatıldıktan sonra, öldükten sonraki diriliş buna benzetilmek sûretiyle mesele insanın kavrayabileceği bir tarzda sunulmuş olmaktadır.

Burada birbirine eşit ve denk olan iki şeyden birinin varlığının imkânı öbürüne kıyâs edilmekte yani varlık sahasına çıkışına benzetilmektedir. Birincisinin vukûu müşâhede olunduğuna göre, ikincisinin imkânı kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Hiçbir şey olmadan insanı yaratan, elbetteki ölümünden sonra onu tekrar yaratmaya kâdirdir.[80] Zira, en acip, en garip, Allah'ın kudretine en çok delâlet eden şey, O'nun, cevherleri ve arazları yoktan var etmesidir. O halde ikinci yaratmanın benzeri ortadadır.[81] Allah Teala için bu her iki yaratma da aynıdır. İlk yaratma O'na zor gelmediği gibi iâde, ba's, haşir de tâbir olunan ikinci yaratma da O'nun için kolaydır. Çünkü, tabiî noktasından bakıldığında, ilk yaratma tabiata aykırıdır, fakat ikincisi tabiîdir.

Daha önce işâret ettiğimiz gibi, "zorluk" ve "kolaylık" insan için söz konusudur. Muhatap insan olduğundan, mesele onun anlayabileceği bir tarzda sevk edilmektedir. Yoksa Allah için "zor gelmek" diye bir şey söz konusu olamaz. Her Müslüman varlık âlemi öncesinde mevcut olan rûhun, Allah'ın " كُنْ = ol!" emri sayesinde, bir yaşlı Sare'nin İshak'ı (11/71-73; 14/39); Hanna'nın Hz. Yahya'yı;[82] bir bâkire olan Meryem'in Hz. İsa'yı dünyaya getirmesine (19/20-21) sebep olduğunu bilir.

---

[79] Zerkeşî, Burhân,III,s.469-470.

[80] Taberî, Câmiu'l-Beyân, 19/66 tefsirinde, VIII, s. 362.

[81] Zemahşerî, Keşşâf, 19/66 tefsirinde, IV, s. 26.

[82] "*(Allah buyurdu): Ey Zekeriyyâ, Biz sana bir oğul müjdeleriz, adı Yahyâ'dır. Daha önce ona hiç kimseyi adaş yapmadık. (Zekeriyyâ): 'Rabb'im, dedi benim nasıl oğlum olur? Karım da kısırdır. Ben ise ihtiyarlığın son sınırına vardım. Evet öyledir, dedi, fakat Rabb'in: 'O bana kolaydır, daha önce sen de hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım' dedi*" (19/7-9).

Varlık âlemindeki yüz binlerce, belki milyonlarca hayat şekilleri, sonsuz kudret ve hikmet sâhibi bir Yaratıcı'ya delâlet etmektedir. Eğer Allah, bu kâinâtı ve içindekileri yaratmaya muktedir ise -ki muktedir olduğuna âlim-câhil, bilgili-bilgisiz, mümin-münkir herkes şâhitlik etmektedir-, onu başka bir hayat ile değiştirip, insanları işledikleri amellere göre o hayatta muhâkeme etmeye ve hak ettikleri karşılıkları kendilerine vermeye de muktedirdir. Zira, kudrete nispetle her şey müsâvidir. Kainatı elinde tutmayan zerreyi diriltemez. Nev'in diriltilmesi, ferdin diriltilmesi gibidir.

İnsanın başıboş bırakılması düşünülemez. Zira o, en güzel şekilde yaratılmıştır. En güzel şekilde yaratılan insanın, çok kısa bir sürede yok olması haşri gerektirir. Ehemmiyetli ve kıymetli şeylerin aynıyla iâde edilmeleri sünnetullahtandır. Başka ifade ile, eşyânın çoğunun misliyle tazelenmesi; mevsimlerin değişmesi, asırların yenilenmesi o ehemmiyetli şeyleri aynıyla iâde ediyor. Günlük, senelik ve asırlık haşirlerin umûmunda, şu âdetullâh kaidesi ekseriyetle zorunlu görünüyor. Fenlerin ve ilimlerin ittifâkı ve şâhitliğiyle, varlık âleminin en mükemmeli ve en ehemmiyetlisi insan olup, insanın bir ferdi sâir hayvanların bir nevi hükmündedir. Bundan, haşir ve büyük neşirde beşerin her bir ferdinin, ayniyle, cismiyle iâde edileceği kat'i bir şekilde anlaşılmış olur.[83]

Hiç kâbil midir ki: İnsan, hilâfet ve emânetle şereflendirilsin, Rubûbiyetin küllî işlerine şahit olarak çok dairelerinde, ilâhî vahdâniyyetin dellâllığını ilân etmekle, çoğu varlığın tesbih ve ibâdetine müdâhale edip, zâbitlik ve müşâhitlik derecesine çıksın da sonra kabre gidip, rahatça yatsın ve hiç uyandırılmasın! Küçük büyük her amelinden suâl edilmesin! Kaldı ki, insanın sonsuz istek ve arzuları da Kıyâmeti ister. Zira, ebedî hayatın temel taşı ve anahtarı olan Allah'ı bilmek, O'na imân etmek ve bunların vesilelerinden başka şeyler, insana nispeten aşağıdır, hatta belki çoğunun kıymetleri yoktur. Hakîm Yaratıcı'nın rahmet hazinesinin sarf mahalli ancak Kıyâmet ve haşirdir.

Kur'ân, insana, yaratılışının yanı sıra, aldığı gıdâlara da dikkat etmesini; bunların da mesaj yüklü olduğunu bildirir (80/24-42). İnsanın, aldığı

---

83 B. Said Nursî, Lem'alar, s. 105.

gıdâların yetişmesi ve vücûdunda geçirdiği değişiklikler dahi Âhiretin varlığına delâlet eder. Şöyle ki: Gıdâ maddelerinin zerresi olan tohum havada, toprakta, suda dağılmışken, birden hareket emrini almışçasına, kasti bir hareket hissettiren bir şekilde toplanıyorlar. Sanki onlardan her bir zerre, bir vazifeyle muayyen bir yere gitmeye memurmuşçasına gayet düzenli toplanıyorlar. Bunların gidişatından, muhtâr bir fâilin husûsî bir kânûnu ile sevk edilip, cansızlar âleminden canlılar âlemine gittikleri anlaşılır. Sonra belirli bir nizâm ile rızık olarak bir bedene girip, o bedende dört mutfakta pişirildikten, dört değişimi geçirdikten ve dört süzgeçten süzüldükten sonra bedenin her tarafına yayılarak bütün muhtaç olan âzâların, muhtelif ve ayrı ayrı ihtiyaç derecelerine göre Hakîkî Rezzâk'ın inâyetiyle ve muntazam kanunlarıyla parçalanıp ayrılırlar. İşte o zerrelerden hangisine hikmet nazarıyla bakılsa şu görülecektir: Son derece dakîk, muntazam ve bilgili bir şekilde sevk olunan o zerreye, kör ittifak, kanunsuz tesâdüf, sağır tabiat, şuursuz sebepler, hiç karışamaz. Çünkü her birisi, esas unsurundan tutun da beden hücresine kadar hangi safhaya girmişse, o safhanın muayyen kanunlarıyla sanki isteyerek amel ediyor. Bu derece nihâyetsiz bir kudret ve hikmetle rububiyet eden bütün mahlukâtı tasarrufunda tutan, nizam ve intizam dâiresinde döndüren Allah Teala'nın ikinci dirilişi yapmaması veya yapamaması hiç mümkün müdür? Bütün bunlar haşri uzak bir ihtimâl olarak görmeyi ortadan kaldırıyor.[84]

Kabir safhası, bir nevi insanın dünyaya gelmeden önce annesinin karnında geçirdiği safha gibidir. İnsan nasıl ki annesinin karnında geçici bir süre kaldı, tıpkı bunun gibi kabirde de geçici bir süre kalacaktır. Ondan sonra ilk defada olduğu gibi yeniden doğacaktır. Evlat, annesinden bir parça, insan topraktan bir cüz. Öldükten sonra yine o bütüne karışma ve tekrar o bütünden çıkma, dirilme...

3. Yeryüzünün ihyâsı

İnsanların öldükten sonra tekrar diriltilmesine daha husûsî bir misâl, kışın ölü gibi olan yeryüzünün ilkbaharda tekrar diriltilmesidir: *"Allah'ın*

---

84 B. Said Nursî, Sözler, s. 491,

rahmetinin eserlerine bak ki, nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor? Şüphe yok ki, O, ölüleri de diriltecektir. O her şeye kadirdir" (30/50). *"O'nun âyetlerinden biri de şudur: Sen, toprağı boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine suyu döktüğümüz zaman titreşir ve kabarır. Onu dirilten Allah elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir"* (41/39). *"Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek tâneli ekinler bitirdik. Birbirine girmiş kat kat tomurcuklar, yüksek hurma ağaçları yetiştirdik. Kullara rızık olması için. Ve o su ile ölü bir memlekete can verdik. İşte çıkış da böyledir"* (50/9-11). Baharın bir damla suyu, zaman olur ki onun yeşermesi için kâfi gelir.

Yeryüzünün yağmur ve bitkilerle ihyâsı, öldükten sonraki dirilişin misâllerinden biridir. Zira her sene gözümüzün önünde yüz binlerce çeşit bitki ve ağaç haşri yaşamaktadır. Hatta bunlardan bir kısmı senede birkaç defa buna sahne olur. İşte o birbirine muhalif, son derece karışık çeşitleri en güzel bir tarzda, hatasız, karışıklığa meydan vermeden, yanlış yapmadan, öldürüp tekrar dirilten Allah, onlar gibi bir tür canlı olan insanı da öldükten sonra tekrar diriltir.

Esasen insan ile nebat arasında ortak noktalar çoktur. Bunlardan, hemen akla gelenler şunlardır: Her iki tür, soğuğa sıcağa karşı duyarlıdır; ne çok sıcağa ne de soğuğa dayanabilirler. Her ikisinin varlığı güneşe, havaya, suya ve toprağa bağlıdır. Aralarında oksijen, karbondioksit alış verişi cereyan etmektedir. İnsan, oksijen alıp, karbondioksit ihraç edecek özellikte; ağaçlar da bunun tersini icrâ edecek mahiyette yaratılmıştır. Nitekim, Kur'ân bu noktaya işâret eder (6/38). Yaratılışın birliğini göstermesi bakımından bu husus ehemmiyet arz etmektedir. Cenâb-ı Hakk, bir kuşun tüylü libâsını hangi kânunla değiştiriyorsa, her sene yeryüzünün libâsını da aynı kânunla yeniler. Her asırda dünyanın şeklini hangi kânunla değiştiriyorsa, Kıyâmet gününde kainatın şeklini aynı kânunla değiştirir. İnsan vücudundaki hücreleri hangi kânunla tazelendiriyorsa, baharda arzı hangi kânunla ihyâ edip, çınar ağacını hangi kânunla diriltiyorsa, bir sineği hangi kânunla canlandırıyorsa, öldükten sonra insanları da aynı veya benzeri bir kânunuyla ihyâ eder, diriltir. Atomu yaratan güneşi de ya-

ratmıştır. Sivrisineğin gözünü yaratan, pirenin midesini tanzim eden, güneş sistemini de tanzim etmiştir. O'na göre bunlar arasında hiçbir fark yoktur. *"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, bir tek kişinin yaratılıp diriltilmesi gibidir. Allah, işitendir, görendir"* (31/28).

Bu kadar çok varlık, bunların birbirleriyle olan düzenli ilişkileri ve aksamasız işleyişi, bu kainatın yaratılmasının, başlı başına "büyük bir yatırım" olduğunu gösterir. Bilhassa, iktisada kafası iyi çalışan günümüz insanının, meseleye sadece bu açıdan bakması halinde bile önemli bir mesafe alacağında şüphe yoktur. Âlemde abes olmadığı gibi fıtratta da israf yoktur. Bütün bunların, sırf bir hiç denebilecek olan dünya hayatı uğruna yaratılması israf olurdu. Oysa Allah israfı sevmez.

İnsanın haşrini, yeryüzünün ihyâsına benzeten öteki âyetlere de işâret etmekle yetinelim: 20/55; 71/14-18; 23/12-16; 30/24-27; 35/9. Esas konusu, insanın öldükten sonra diriltilmesi olan ve Kur'ân'da bu konuyu en etraflı bir şekilde işleyen Kâf sûresinde de yeryüzünün öldükten sonra dirilişine dikkat çekilmekte ve bu, ikinci dirilişin bir delili olarak aklını kullananlara sunulmaktadır. Kezâ, toprakta yetişen meyveler de önemli ipuçları verir. Meyvelerin yetiştiği toprağı inceleyecek olursak, bu meyvelerde var olan husûsiyetlerin hiçbirini yetiştikleri toprakta göremeyeceğimiz gibi, birbirlerine aykırı şeyler ihtivâ ettiklerini bile söyleyebiliriz. Meselâ, bazı meyvelerin dış kısmı yeşil, kabuğunun altı beyaz, içi kıpkırmızı, çekirdekleri ise simsiyah olup, büyük çoğunluğu kendine özgü tadı ile sudur. İnsan vücudunun da büyük çoğunluğu sudur. Oysa toprak kahverengi olduğu gibi meyvenin yetiştiği mevsimde de kupkurudur, susuzdur. Kısacası, meyvelerle yetiştikleri toprak/yer arasında, görünürde hiçbir benzerlik yoktur. Bütün bu türlü türlü renkleri, mütenevvi lezzetleri, gayet güzel görünümleri yoktan yaratan Allah, elbette ölüleri de diriltir.

Bilhassa hayvanlarda ve bitkilerde daima meydana gelen haşirlere dikkat edip düşünen kimse, elde edeceği işâretlerle haşrin vukûuna süratli bir şekilde intikâl edecektir ki bunda, hem aklî hem naklî deliller mevcuttur.[85] Hayat ile ölüm birbirine ne kadar yakınsa dünya ile Âhiret de birbirine o kadar yakındır.

---

[85] B. Said Nursî, İşârâtu'l-İ'câz, s. 163.

4. Uyku ve uyanıklık halleri

Bundan önceki bahiste, Kur'ân'ın, haşre somut bir misâl olarak, yer yüzünün kışın kuruduktan, öldükten sonra baharda kabarmasını, dirilmesini ve yeşermesini verdiğini gördük. Ancak, bu durumda şüpheciler bir yanda "yeni bir bitkisel hayatın mümkün olabileceğini kabul edelim" derken, diğer yanda "hislerin ve şuûrun vücudumuzla alakası kesildikten sonra, insanî hayatımız tekrar nasıl başlayabilecek" diyerek bunun imkânsız olduğunu iddiâ edebilirler. Böyle düşünen birine, günlük tecrübeyi hatırlatmak yetecektir; çünkü ard arda gelen uyku ve uyanıklık halleri ölümden sonra da hayatın olacağı husûsunda bize güzel bir örnek teşkil eder. İşte Kur'ân'ın, haşrin vukû bulacağı hakkındaki delillerinden biri de budur.

Normal olarak uyuma ve uyanık bulunma vakitleri ile gece ile gündüzün birbirlerini takip etmeleri de öldükten sonraki dirilişin birer delilidir. "O'dur ki geceleyin sizi öldürür gibi uyutur, gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra belirlenmiş bir süre geçirilip tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir. Sonra dönüşünüz O'nadır; sonra O, dünyada yaptıklarınızı size haber verecektir" (6/60). Kezâ, (39/42) âyeti de aynı husûsa dikkat çeker. Bir yaprağın, bir tanenin, bir taşın düşmesiyle yıldızların hareketlerindeki düşme ve genel çekim aynı mânâda nasıl birleşiyor ve ondan bunları çıkartmak nasıl ilmî ise, uyuyup uyanmaktan öldükten sonra dirilişi anlamak ondan daha açık bir gerçektir. Gayet normal bir durum gibi görünen uyuyup uyanma meselesi, gerek biyolojik ve gerekse psikolojik açıdan son derece dikkat çekicidir. Her gün yıpranıp ölen insan vücudundaki hücrelerin, her gece kesintiye uğrayan duyuların misilleriyle iâde olunup hayatlarını devam ettirmesi rûhun birliğine ve bekâsına delâletten evvel Allah'ın varlığına, bekâsına, vahdâniyetine ve insanın ruhanî ve cismanî olarak tam mânâsıyla öldükten sonra dirilişine kâdir olduğuna delâlet eden şâhitler ve kesin delillerdir. Bu delillerle öldükten sonra dirilişin yalnız mümkün olduğu değil aynı zamanda fiilen vukûu da görülmektedir.[86]

---

[86] M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 6/60 tefsirinde, III, s. 1949-1950 (sadeleştirerek ve özetle); krş. Râzî, et-Tefsiru'l- Kebir, XIII, s. 12; Âlûsi, Rûhu'l-Meânî, VII, s. 174.

Her şeyin, birbirini mütenâkız bir tarzda çift yaratılması ve bunların birbirlerini takip etmesi Âhiret'in vukû bulacağına dair bir hüccettir. Dünya hayatı kışa, geceye, uykuya, karanlığa, sıkıntıya, ölüme ve köpüğe; Âhiret hayatı ise bahara, gündüze, uyanıklığa, rahatlığa, canlılığa ve köpüğün altındaki suya benzer. Kışı bahar, geceyi gündüz, uykuyu uyanıklık, karanlığı ışık, sıkıntıyı rahatlık, hayatı ölüm, soğuğu sıcağın takip etmesi nasıl ki tabiî ve hatta zarurî ise, dünya hayatından sonra Âhiret hayatının gelmesi de tıpkı bunun gibi tabiî ve hatta zorunludur.

5. Tânelerin ve çekirdeklerin açılması

Allah Teala'nın vasıflarından biri, "Tohumları ve çekirdekleri açan" anlamını ifade eden "Fâliku'l-habbi ve'n-nevâ"dır.[87] *"Tâneleri ve çekirdekleri açtıran muhakkak Allah'tır. Ölüden diriyi çıkartır, diriden ölüyü çıkartan O'dur"* (6/95). Bu vasıftan sonra gelen kısmın onu tefsir ettiği düşünülebilir. Allah tohum ve çekirdekleri yer altında çürümekten ve bozulmaktan korur, onları canlanıp büyümeye hazırlar, sonra da onları açar. Tohumdan ekin, çekirdekten ağaç, yumurtadan civciv (veya bunların zıtlarını) çıkartır. Ölü gibi olan tohum ve çekirdeklere büyüme kabiliyeti vererek canlandıran Allah, canlı varlıklardan sadece bir tür olan insanı da elbette öldükten sonra diriltir.

Ağaç, çiçek ve otların türlü türlü tohumlarından bir avuç alıp karanlıkta, basit, cansız bir toprağa gömüp serpelim. Sonra da eşyâyı fark etmeyen, nereye çevrilse oraya giden bir su ile sulayalım. Daha sonra senelik dirilişin meydanı olan bahar mevsiminde gelip baktığımızda, son derece karışık ve birbirine benzeyen o tohumcukların Hafîz isminin tecellisi altında mükemmel bir itaat ile hatasız olarak Fâtır-ı Hakîm'in tekvinî emirlerini yerine getirdiğini görürüz.[88] Bunlar öyle münasip hareket ediyorlar ki, onların hareketlerinde şuûr, basiret, kast, irade, ilim, kemâl ve hikmetin parladığını da müşâhede ederiz. Çünkü o birbirine benzeyen to-

87 Taberî, Câmiu'l-Beyân, 6/95 tefsirinde, V, s. 275; İbn Kesir, Tefsîr, II, s. 147,

88 Krş. "*Biz yerde her nebatı bir ölçüye göre bitirdik*" (15/19).

humcuklar, birbirinden seçilip ayrılıyorlar.[89] İşte insanların öldükten sonraki dirilişleri de aynen bu "vatandaşlar"ının neşv ü nemâsı gibidir. Onlar da Hafîz isminin tecellisine mazhar olarak diriltilecektir. *"İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet toplarız, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter"* (75/3-4).

6. Yeşil ağaçtan ateş çıkması

İnsanların öldükten sonra diriltilmeleri, esasen Allah'ın kudretiyle alâkalı bir durumdur. Yukarıda kaydettiklerimiz, bir yönden de Allah'ın kudretine delâlet eder. Yeşil ağaçtan ateş çıkartması O'nun kudreti ile alâkalı olduğundan, öldükten sonraki diriliş buna kıyaslanmaktadır.

İnsan *"Kendi yaratılışını unutarak bize bir mesel verdi: 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' dedi. De ki: 'Onları ilk defâ yaratan diriltecek. O, her yaratmayı bilir. O, size yeşil ağaçtan ateş yaptı da siz ondan yakıyorsunuz"* (36/78-80). Meşhur olan bu ağaç merh ve afâr denilen iki ağaçtır; ikisi de yemyeşil suları damlarken, merh çakmak yerine afâra sürtülmek sûretiyle ateş çıkartır. Bu, bedevîlerde bilinen bir husustur. Âyette, كُنْ emrini anlamağa zihinleri yaklaştırmak için bir misâl verilmektedir.

Burada haşri akıllarına sığdıramayanlara zımnen şöyle denir: Kışın ölmüş kemikler gibi sayısız ağaçları baharda dirilten, yeşerten, hatta her ağaçta yaprak, çiçek ve meyve cihetiyle üç haşrin numunelerini gösteren bir Zât'a karşı inkar ve uzak bir ihtimal olarak bakmakla kudretine meydan okunmaz. Ayrıca burada bir delile daha işâret vardır: "Size ağaç gibi kesif, ağır, karanlık bir maddeden ateş gibi latîf, hafîf, parlak bir maddeyi çıkartan bir Zât'tan, odun gibi kemiklere ateş gibi bir hayat ve nur gibi bir şuûr vermeyi nasıl uzak bir ihtimâl olarak görüyorsunuz?!" Sonra bir delil daha tasrîh edilmektedir: "Bedeviler için kibrit yerine ateş çıkartan meşhur ağacın, yeşil iken iki dalı birbirine sürüldüğü vakit ateşi yaratan ve rutûbetiyle yeşil ve hararetiyle kuru gibi iki zıt tabiatı birleştirip, onu bu-

[89] Krş.*"yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan biribirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır"* (13/4).

na kaynak etmekle her şey O'nun emrine bakar, O'nun kuvvetiyle hareket eder. Hiçbirisi başıboş olmayıp, tabiatıyla hareket etmediğini gösteren bir Zât'tan, topraktan yapılan ve sonra toprağa dönen insanı topraktan yeniden çıkartması uzak bir ihtimâl olarak görülemez".[90]

Diğer tarafta, bu âyet, öldükten sonraki dirilişin imkânını ispat eden kıyâsla beraber, yeniden diriliş ile ilk yaratılış arasında (yeniden diriliş lehine) fark bulunduğundan tutturarak inkar görüşüne inâtla sarılanın şüphesini ve itirâzda direnmesini kırmıştır. Bu âyette, şek ve şüpheye mahal bırakmayan tecrübeye dayanan pratik bir delil mevcuttur. Çünkü görünmeyen geleceğe, gözle görülen örnek getirilmiştir. Demek ki, mücerret nazarî akılla bilinemeyecek gerçekler tecrübe ile ortaya çıkabilir.[91] Ayrıca tecrübe ile ortaya çıkanların, mücerret akıl ile bilinenlerden hem daha çok ve hem de daha güvenilir olduğu mâlumdur.

Allah Teala'nın iki benzer şeyden birini diğer şeyden yarattığını gördüğümüz gibi, bir şeyi onun zıddı olan diğer bir şeyden çıkarttığını ve yarattığını da görmekteyiz. İnsanoğlu bile bunu hayatında tatbik etmektedir. Meselâ, elektrikten istediği zaman ateş, istediği zaman buz, istediği zaman sıcak, istediği zaman soğuk elde edebiliyor. Bu kanunları yaratan Allah da öyle yapabilir. Su ile ateş de birbirine zıttır. Suyu bol yeşil ağacın yanması suyun ateşe döndürülmesi ile olur. Bunu en ilkel insan bile görmüş ve denemiştir. Hatta birbirine zıt iki şey aynı anda bir arada bulunabilmektedir; sıcak suyun içinde, iki zıt cisim, yani ateş ile su, görünüşte birbirine girmiş durumdadır.

Ateşi, onun zıddı olan yeşil ağaçtan çıkartmaya kâdir olan Allah, ölülere de can vermeye kadirdir. Bir şeyi zıddına çeviren, onu benzerine de çevirebilir.[92] Su ile ateş birbirine zıt şeylerdir. Suyun bol miktarda bulunduğu yeşil ağaçtan ateşin çıkması imkânsız gibi görünürken, ateşi yeşil ağaçtan çıkartan Allah, insanı da öldükten sonra diriltir. İnsanı toprağa çeviren, onu tekrar hayata çevirmeye de kâdirdir. Bu hadiseleri tabiî gördü-

---

90 B. Said Nursî, Sözler, s. 372.

91 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 36/80 tefsirinde,VI, s. 4042.

92 Zerkeşî, Burhân, II, s. 26-270; krş. İbnu Teymiyye, Tefsiru Sûreti'l-İhlâs, s. 72-73.

ğümüz, haklarında hiç şüphe etmediğimiz gibi, haşir ve yeni hayat şekillerinin yaratılmasını da gayet tabiî görmek zorundayız.

7. Kainatta abesin olmayışı

Öldükten sonraki diriliş inancının, farklı olmakla beraber hemen bütün dinlerde olduğuna işâret etmiştik. Bu meseledeki inanç, vahiydeki ittifâk ile herkese göre bu husûsta ittifâk eden zarurî delillerin varlığı esasına istinat etmektedir. Bu ittifâkın herkesçe hâsıl olduğu esaslardan biri de şudur: İnsan, varlıkların birçoğundan daha şereflidir. Her mevcûdun halinden, onun abes olarak yaratılmadığı, sadece kendisinden beklenen bir fiil için yaratıldığı; onun var oluşunun gayesini (semeresini) bu fiilin teşkil ettiği âşikâr olduğuna göre; böyle olmaya insanın her şeyden daha fazla lâyık olduğu sonucu ortaya çıkar.[93] Çünkü, hemen bütün varlıklar insanın istifadesine sunulmuştur. İnsan, iyi veya kötü bütün fiillerinin karşılığını bu dünyada tam olarak alamamaktadır. O halde, her şeyin hakkının tam olarak verileceği, yaratıldığı gayenin tamamlandığı bir zaman, bir zemin vardır: Âhiret. *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkar edenlerin zannıdır. Ateşten vay hallerine o nankörlerin!"* (38/27). *"Bizim sizi boş yere bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"* (23/115). İnsanın sonsuz istek ve arzuları Kıyâmet'i ister. Hakîm Yaratıcı'nın rahmet hazinesinin sarf mahalli ancak Kıyâmet ve haşirdir.

Hikmet sâhibi Yaratıcı'nın her şeyde en kısa yolu, en yakın yönü, en güzel ve en hafif şekli ihtiyâr etmesi, kainatta abes bulunmadığını, ciddiyet olduğunu gösterir. Ciddiyet, ebedî saâdetin gelmesiyle olur, yoksa bu varlık yok sayılır ve her şey abes olurdu. Halbuki O, abes ve israf gibi bâtıl şeylerden münezzehtir. Bu husus müminlerin diliyle şöyle ifade olunmaktadır: *"Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzere yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: Ya Rabbenâ derler, bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateş azâbından koru!"* (3/191).

"İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?" (75/36). Demek ki insan, kendi-

93 Krş. Seyyid Kutub, Meşâhidu'l-Kıyâme, s. 12.

sinden beklenen ve istenen birtakım fiiller için yaratılmıştır. Ayrıca bu fiillerin ona mahsus olması da gerekmektedir. Çünkü görüyoruz ki, bütün varlıklar tek tek ele alındıkları zaman, sadece kendilerinde bulunan ve diğerlerinde bulunmayan yani kendilerine hâs fiiller için yaratılmışlardır. Bu böyle olduğuna göre kendine özgü fiiller itibariyle insanın gayesinin diğer canlılardan ayrı olması gerekir. Bilhassa hayvanlarda ve bitkilerde dâima meydana gelen haşirlere dikkat edip düşünen kimse, elde edeceği birçok emârelerle haşrin gerçekleşeceğine, süratli bir intikal ile hükmedecektir.[94]

8. Dünyadaki fiilî, vâkiî dirilişler

Meydana gelmesinden önce tahmin olunması bile mümkün olmayan, fakat vukû bulduktan sonra kabul etmekte tereddüde mahal kalmayan öyle hadiseler vardır ki, bunlardan her biri birer iknâ aracı, delili ve bürhânıdır. Bu hadiseleri haber veren kaynağın hakkaniyeti ispatlandıktan sonra, bunların da gözler önünde cereyan etmiş birer vâkıadan farkı kalmaz.

Öldükten sonraki dirilişin, dünyadaki fiilî örneklerinin her biri, bu dâvânın doğruluğunu ispatlayan birer kuvvetli bürhândır. Kur'ân-ı Kerîm, haşir gerçeğini akıllara yaklaştırmak ve onu ispatlamak için bu vâkıaları hatırlatır. Bunlar, cereyân ettikleri çağdakilere ışık tuttuğu gibi, her zaman ve mekândaki insanlara da mesaj iletecek mâhiyettedir. *"Yahut şu kimse gibisini görmedin mi ki, duvarları, çatıları üstüne yığılmış ıssız bir kasabaya uğramıştı. Allah bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?" demişti. Allah da kendisini yüz sene öldürüp sonra diriltti. 'Ne kadar kaldın?' dedi. 'Bir gün ya da bir günün birazı kadar kaldım' dedi. Allah: 'Hayır, dedi, yüz yıl kaldın. Yiyecek ve içeceğine bak, bozulmamış. Eşeğine bak, seni insanlara bir ibret kılalım diye (bunları böyle yaptık). Kemiklere bak, nasıl onları birbiri üstüne koyuyor, sonra onlara et giydiriyoruz! 'Bu işler ona açıkça belli olunca: 'Allah'ın her şeye kâdir olduğunu biliyorum' dedi"* (2/259). Gelecek geçmişin hâtırasına sahiptir. Gerek uyku, gerekse ölüm, ilk uyanmada insanda bir iz bırakıp gidiyor. Öyle olmasaydı, öldükten sonra dirilen adam, o anda

---

[94] B. Said Nursî, İşârâtu'l-İ'câz, s. 163.

kendisini mâziye bağlamaz, vücûdunun o anda başladığını zannederek, "kalmadım, yeni doğuyorum" derdi.[95]

Âyetteki "Allah bunu öldükten sonra nasıl diriltecek?" ifadesinden kastedilen mânâ şu olabilir:

Edecek ama acaba nerden edecek? Nasıl edecek, ne zaman edecek? Âyetin son cümlesi ile öncesi ve sonrası dikkate alındığı zaman bu kişinin mümin olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Bu tespit, öldükten sonraki dirilişe inanmanın, araştırma ve incelemeye istinat eden bir konu olduğunu ortaya koyması bakımından ehemmiyet arzetmektedir. Nitekim, bunu takip eden âyetten, Hz. İbrâhim'in de böyle bir araştırma yaptığını öğreniyoruz (2/260).

Diğer tarafta, kesilen bir ineğin parçasıyla vurulunca maktulün dirilip katilini söylemesi (2/68-73); Kehf ve Rakîm ashâbının mağarada "üç yüz artı dokuz yıl"[96] kalmaları (18/25); Hz. İsa'nın çamurdan yaptığı kuşa, -Allah'ın izni ile- can vermesi ve yine -Allah'ın izni ile- ölüleri diriltmesi (3/49; 5/110), bütün bunlar, öldükten sonraki dirilişe fiilî, vakiî delillerdir. Bunlar, istisnaî durumlar olmakla beraber Âhiret vakıâsı için birer kesin bürhan olmaktadır. Kur'ân'ın Allah tarafından vahiy olunduğu anlaşıldıktan sonra bu vak'aların, insanın gözünün önünde cereyân etmiş gibi bir tesir meydana getireceğinde şüphe yoktur. Bu aklî ve naklî delillerin mecmûu, haşir inancını perçinlemekte ve bu husûsta hiçbir şüpheye mahal bırakmamaktadır. Çünkü bu deliller, her an taze ve yenidir; insan, günlük tecrübeleri ile haşir örneklerini dâimâ yaşamakta ve seyretmektedir.

Görüldüğü gibi, ölüm ötesi hayata inanmayan muârızların iddiâsı, her türlü delilden uzak, kuru bir vehimden ibârettir. Fakat Kur'ân'ın yeniden diriliş dâvâsının saymaya gelmez delilleri vardır. Bunların büyük çoğunluğu da uzakta değil, mümin münkir herkesin yanı başındadır. Yine, Kur'ân'da anlatılan Âhiret manzaraları, yakalayıcı ve kavrayıcı birer gerçekten başka bir şey değildir.

---

95 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, 2/259 tefsîrinde, II, s. 885.

96 Âyette geçen, "üçyüz artı dokuz yıl" ibaresi, güneş yılına göre üçyüz yıl, ay yılına göre ise,üçyüz-dokuz yılı ifâde etmektedir. Bunu Zeccâc (Ö: 311/923) gibi çok önceleri yaşamış bir âlim belirtmiştir. Dr. Muhammed A. Drâz, en-Nebeu'l-Azîm (Nazarât Cedîde fi'l-Kur'ân), 7. tab', el-Kuveyt, Dâru'l-Kalem, 1413/1993, s.38.

C. Âhiretin Varlığının Sebepleri

Âhiret düşüncesi, fonksiyonunu bu dünyada icrâ etmektedir. Zira, Kur'ân, bu dünyanın nizâmı ve düzeni için gelmiştir. İnsanın yaratılışındaki gaye, onun bu dünyadaki yaşayışı, işleri ve durumudur. Bu dünyada ona irade ve kudret verilerek, buna karşılık sorumlu tutulmuştur. Öteki dünyada sorumluluk yoktur. İnsan öteki dünyadaki değerini buradan götürecektir. İnsanların, bu dünyada dinin istediği en üstün mertebeye ulaşabilmelerinde Âhiretin rolü büyüktür.

Şu kainat sâhibinin büyük bir keremi, geniş bir merhameti, izzeti, celâli ve haysiyeti var. Kerem, nimet vermek ister. Merhâmet ihsânsız olmaz, izzet gayret ister. Haysiyet ise edepsizlerin terbiye edilmesini ister. Ama bu dünyâda, o merhamete lâyık olandan binde bir yapılmıyor. Zâlim izzetinde, mazlum zilletinde kalıp, buradan göçüp gidiyor. Demek ki bütün bunlar "en büyük mahkemeye" kalıyor. *"Allah, gökleri ve yeri gerçek olarak yarattı, ta ki her can, kazandığının karşılığını görsün. Onlara haksızlık edilmez"* (45/22).

Öldükten sonra diriliş, birçok sebepten dolayı oldukça ehemmiyetlidir. Kur'ân, hem aklî ve hem de naklî delillere istinat eden ölümden sonraki dirilişin, gerçekleşmesinin gerekli olduğunu şu sebeplere bağlar:

1. Allah'ın va'dinin gerçekleşmesi

Sürekli değişen, her an yenilenen bir dünyada yaşıyoruz. Ne çocuklar hep çocuk kalıyor, ne gençler hep genç. Yapraklar hep yeşeriyor ve düşüyor; çiçekler açıyor ve soluyor; yıllar geliyor ve gidiyor. Her ân değişim, her ân yenilenme, ân be ân gelip gitmeler içinde yaşıyoruz. Bütün bunların bir noktaya, bir sona doğru seyrettiğini; bir va'di, bir gayeyi gerçekleştirmeye müteveccih olduğunu insan hissediyor.

"Onlar var güçleriyle yemin edip: 'Allah ölen kimseyi diriltmez!' dediler. Hayır, diriltecektir. Bu O'nun gerçek olarak üzerine (aldığı kesin olarak yerine getireceği) bir vaattir. Ama insanların çoğu bilmezler" (16/38). *"Hepinizin dönüşü, O'nadır. Bu Allah'ın gerçek olarak verdiği sözdür. O, insanı ilkin ya-*

ratır sonra inanıp iyi işler yapanlara adaletle karşılık vermek için onu diriltir. İnkâr edenlere gelince, küfürlerinden dolayı onlara kaynar sudan bir içki ve acı bir azap vardır" (10/4).

Ölümden sonraki diriliş, Allah'ın üzerine aldığı bir va'ddir. Allah, hiçbir sûrette, ne va'dinden ve ne de vaîdinden hulfeder (2/80; 3/9; 13/31; 22/47; 39/20). İnananlar, kendilerine vaat olunan mükâfatlara kavuşacakları gibi; inkar ve inat edenler de tehdit olundukları şeylere duçâr olacaklardır. Bunun gerçekleşmesinde, en ufak bir tereddüt söz konusu değildir. Zira, kainata dikkatli bir gözle bakıldığında her şeyin bir gayeye hizmet ettiği görülür. Âlemde gayesiz hiçbir şeyin olmayışı, her şeyin "bir vaad"in gerçekleşmesine hizmet ettiği anlamına gelir.

2. Mutlak adaletin gerçekleşmesi

Âhiretin adaletle kuvvetli bir alâkası vardır. İnsan bu dünyada iyilik ile kötülüğün, fazilet ile rezaletin çarpıştığını görmektedir. Birçok defâ haksız haklıya baskın çıkıyor. İnsan kısa ömrü ile bunun esas olması gerektiği şekilde gerçekleştiğini göremiyor. Bu durumdan üzüntüye kapılıyor. Onun vicdânı iyinin kötüye karşı gelmesini istiyor. İyiliğe karşı mükâfat, kötülüğe karşı cezâ verilecek bir günün varlığını zorunlu buluyor. Eğer hayr ve şerrin karşılığı burada tam verilmiyorsa, elbette Âhiret âleminde verilecektir.[97] Böylece uhrevî hayat hakikati, dünyadaki tüm oluşlara yansımış, var oluşun en gerçekçi, ona derinlik ve anlam kazandıran yegâne boyutunu teşkil etmiştir. Âhiret hayatı, ilahî adaletin tamlığı ve infâzı bakımından temel ve merkezî bir konuma sahiptir. Hatta adalet anlamı insana Âhiretin varlığını hissettiriyor.

Allah Teala, böyle mükemmel işleyen bu kâinâtı, yüce gayeler ve maksatlarla yaratmıştır. Bu gayelere imân ve ubûdiyetle karşılık veren müminlere mükâfâtının bulunmaması, o maksatları reddederek tahkîr eden dalâlet ehline de mücâzâtının olmaması mümkün değildir. İnsanlara saçları adedince vazifeler yükleyip, buna karşılık olarak da yalnız bir saç teli hükmünde olan dünyevî bir ücret verilmesini akıl kabul eder mi? Bu ka-

97 Seyyid Kutub, Meşâhidu'l-Kıyâme, s. 11-12.

dar yıl hayat sürmüş bir varlığın, işe yaramaz bir metâ gibi bir yana atılması mümkün değildir.

Hem Allah Teala Hakîm'dir, Âdil'dir (11/1). Biz dünyada Hakîm ve Âdil Allah'ın rızâsına muvâfık olmayan şeyler görüyoruz. Bunlar, bir kısım insanların diğerlerine zulüm ve haksızlık etmesi, çok kötü işlerle meşgul olması gibi şeylerdir. Dünyada bunları gidermek mümkün olmuyor. Öyle ise, mazlûmun zâlimden hakkını alacağı, adaletin tecellî edeceği bir zaman ve zemin gereklidir. Binâenaleyh, insanoğlundan salih ile zâlimin aynı karşılığı, mükafatı göreceklerini, aynı hayatın aynı ölümün kendilerine hibe edileceğini sanmamaları gerekir. *"Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler gibi yapacağımızı mı sandılar? Hayatları ve ölümleri onlarla bir olacak değil mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*(45/21). Demek ki, adalet, Kıyâmette bütün insanlara şâmil kılınacaktır.

Ayrıca kötü işlerle iştigâl eden kimselerin terbiye olacağı bir vakit gerekir ki, bu Âhiret yurdundan başkası değildir. *"İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün (kendilerine denir ki): Dünyâ hayatınızda bütün güzel şeyleri zâyî ettiniz orada bunlarla safâ sürüp bunları tükettiniz. Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün alçaltıcı bir azap ile cezalandırılacaksınız"* (46/20).

O gün herkes çalıştığının karşılığını görür: *"Artık, kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür"* (99/7-8).

"Allah'ın Kitab'ını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için gizli ve açık sarf edenler, asla batmayacak bir ticaret umarlar ki, Allah onlara ücretlerini tam ödesin ve lütfünden onlara fazlasını da versin. Çünkü O bağışlayan, çok karşılık verendir" (35/29-30).

İnananlar ve salih amel işleyenler, yaptıklarının karşılığını fazlasıyla görecekler; inanmayıp kötü davranışlarda bulunanlar ise cezâsını. Bu mahza adalettir. İyiliğe karşılık fazlasıyla iyilik, lütuf; kötülüğe ise misli ile mukâbele... (28/84; 40/46; 6/160).

Âhiret hayatı olmasa, dünyada insanların yaptığı işlerin hesâbı nere-

de görülecek? Bir an için Kur'ân-ı Kerîm'in hükmünü düşünmeden akla başvurursak, akıl, "eğer bir hesâp görülmeyecekse dinî tekliflerin; emirlerin, nehiylerin bir mânâsı kalmadığına" hükmeder. Cennetin ve cehennemin niçin halk edildiği anlaşılmaz. Şu hale nazaran, sorguya çekilecek bir hesâp gününün olması gayet tabiîdir. *"Kıyâmet saati mutlaka gelecektir. Herkes peşinde koştuğu hayır ve şerrin karşılığını görsün diye (...)"* (20/15). *"Bugün her can, kazandığının karşılığını görür. Bugün zulüm yoktur. Allah hesâbı çabuk görendir"* (40/17). *"Biz, güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız. Hakk'ı yalanlayanların vay haline o gün!"* (74/44-45).

3. Yaratılış gayelerinin tahakkuku

İnsanın yaratılışının ehemmiyetli gayeleri vardır. Göklerin, yerin ve bu ikisinde bulunan canlı cansız varlıkların, husûsiyle de kainatın meyvesi durumundaki insanın yaratılmasının beyhude olması düşünülemez. Bütün bunların, sadece dünya hayatıyla sınırlı bir amaca hizmet etmesi, elbette mümkün değildir. *"Bizim sizi 'boş yere, gayesiz' yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"* (23/115) âyeti bu gerçeği ifade eder. Dünyada birçok şeyin insanın istifadesine sunulduğunu, onun emrine verildiğini, her şeyin onun hayatını sürdürmesine elverişli olacak şekilde yaratıldığını görüyoruz. En fakirinden en zayıfına kadar herkese mükemmel rızıklar veriliyor. Son derece kıymetli ve leziz yiyecekler, çeşit çeşit giyecekler, muhteşem ziyâfetler vardır. Kainatta insanın istifadesine sunulmuş her şey, vazifesine gayet dikkat ediyor; kimse zerre miktarı haddine tecâvüz etmiyor. En büyük şahıs (güneş), en büyük bir itâatle mütevâzî bir şekilde, büyük bir korku ve heybet altında hizmet ediyor. O halde, insanın mesûliyeti son derece büyüktür; zira, salâhiyetler arttıkça mesûliyetlerin de ona paralel olarak artacağı, günlük hayatta müşâhede edilen bir vâkıâdır.

İnsanın yaratılışının gayeleri vardır (krş. 33/72). Bu yaratılışta, Allah'ın da bir hikmeti vardır.[98]

Yaratılışın gayelerinin tahakkuku için insan halkolunmuştur. Bu gayeler şunlardır:

---

98 İbnu Kesir, Tefsir, 23/115 tefsirinde, III, s. 244.

a. Ubûdiyyet

İnsanın bu dünyaya gönderilmesinin gayesi, kainatın Yaratıcı'sını tanımak ve O'na imân edip ibâdet etmektir. İnsanın fıtrî vazifesi Allah'ı bilmek, O'na imân etmek, izân ve yakin ile varlığını ve birliğini tasdik etmektir. Hatta yaratılışın gayesi de ubûdiyettir. Allah Teala'ya kulluk etmek, dünya ve Âhiret saâdetine vesile olduğu gibi, aynı zamanda şahsî olgunlaşma vâsıtasıdır. İbâdet, Yaratıcı ile kul arasında kutlu bir bağdır; fikirleri O'na çevirir. İbâdetin rûhu ihlastır. İhlas, yapılan ibâdetin yalnız emredildiği için yapılmasıdır. Eğer başka bir hikmet ve fayda ibâdete illet gösterilirse, o ibâdet bâtıl olur. Faydalar ve hikmetler muraccih olabilirler, illet olamazlar.[99] Yerde ve göklerde ne varsa hepsi; şimşekler, melekler, gruplar halinde uçan kuşlar, dağlar vs. her şey ister istemez, sabah akşam Allah'ı tesbih ve O'na secde etmektedir (13/13,15;16/49;17/44; 22/18;24/36; 55/6; 59/24; 38/18 vb.). Lâkin insan onların tespihini anlamaz (17/44).

İnsan, ancak yaptığı ibâdet ile değer kazanır; ibâdeti olmazsa ehemmiyetini kaybeder (25/77). Çünkü, yaratılışının gayesi budur: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (51/56). İbâdete verilen cevâbın karşılığının görülmesi için de Âhiret zarurîdir.

b. Amellerin karşılığının eksiksiz olarak verilmesi

Böyle muhteşem bir yerde, güzelce hizmet eden itaatkâr kimselere mükâfât, isyân edenlere ise mücâzâtın olmaması kâbil değildir. Burada "yok" hükmünde olduğuna göre, orada gerçekleşecektir. *"O hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, mutlak Gâlib'tir, bağışlayandır"* (67/2).

"Amellerin tartılması", Kur'ân'ın haşir düşüncesinde önemli bir yer tutar.[100] Esas konusu haşir olan Kıyâmet sûresindeki, *"Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar, Rabbine bakar. Yüzler de var ki o gün asıktır"* (75/22-24) âyeti de yaratılışın gayesine bir başka yönden ışık tutar.

---

[99] B. Said Nursî, İşârâtu'l-İ'câz, s. 95.

[100] Yine 21/47; 7/8-9; 23/102-103; 101/6-9 âyetleri de Kıyamet gününde, hiçbir haksızlığa maruz kalmaksızın herkesin yaptıklarının karşılığını göreceğini bildirmektedir.

c. İhtilâfların son bulması

Âhiretin varlığını zarurî kılan birçok sebep vardır. Hakikat ve kemal arayışlarını bunlar arasında sayabiliriz. İnsanların, çoğu bu konuda farklı görüşlere sahip oldukları ve herkesin kendi görüşünün doğruluğuna inandığı bir realitedir. Çelişen görüşlerin hepsini doğru kabul etmek de mümkün değildir. O halde hakikatin bütün açıklığı ile ortaya çıkacağı ve herkes tarafından anlaşılıp benimseneceği bir gün olmalıdır. Böylece, dünyada görüş ayrılığına sebep olmuş konuların gerçek durumu ortaya çıkacak, böylece, doğru ile yanlış, hak ile bâtıl, haklı ile haksız açık seçik bir şekilde birbirinden ayrılacaktır. Bu arada, Âhiretin vukûundan şüphe edenlerin yanıldıkları da ortaya çıkan en önemli husûsların başında gelecektir: *"Onlar var güçleriyle: 'Allah ölen kimseyi diriltmez!' diye Allah'a yemin ettiler. Hayır, diriltecektir, bu O'nun kesin olarak yerine getireceği bir vaattir. Ama insanların çoğu bilmezler. Diriltecektir ki hakkında ihtilaf ettikleri gerçeği onlara açıklasın ve inkar edenler de yalancı olduklarını bilsinler"* (16/38-39).

Allah'ın ölüleri diriltmeyeceğini zannedenler, mahlukâtın yok olduktan sonra yeniden yaratılmayacağını iddia edenler; bütün bunların yalan söylediklerinin ortaya çıkması ve Allah'ın va'dinin gerçekleşmesi için haşir ve neşir vukû bulacaktır.[101] Bununla beraber, dünyada, insanların görüş ayrılığına düştükleri her hususta, Âhirette işin aslı açık seçik herkese ilân edilecektir.

D. Âhiret Vâkıâsının Aklî İzâhı

Bir saray veya şehir hakkında birisi: "Şu saray veya şehir, tahrip edilip yeniden sağlam bir şekilde binâ ve tamir edilecektir" şeklinde dâvâ etse, onun dâvâsına karşı şu suâllerin sorulması kaçınılmaz olur:

1. Niçin tahrip edilecek? Sebep ve muktazi var mıdır? Eğer "evet" var diye ispat etse.

2. Bunu tahrip edip, tamir edecek usta muktedir midir? Yapabilir mi? Eğer "evet yapabilir?" diye ispat etse.

---

[101] Taberî, Câmiu'l-Beyân, 16/39 tefsirinde, VII, s. 584.

3. Tahribi mümkün müdür? Hem sonra tahrip edilecek midir? Eğer "evet" diye tahrip imkânını ve vukûunu ispat etse.

Acaba şu hârikâ saray veya şehrin yeniden tamiri mümkün müdür?

Mümkün olsa, acaba tamir edilecek midir? Eğer "evet" diye bunları da ispat etse; o vakit bu meselenin hiçbir cihetinde, hiçbir köşesinde en ufak bir şüphe ve vesvesenin girebileceği hiçbir menfez kalmaz.[102]

Şimdi bu suâllerin cevaplarının izâhını görelim:

1. Akıl, hikmet, istikrâ ve tecrübenin şahadetleriyle sabit olan varlıkların yaratılmasında abesiyet ve isrâfın olmayışı, Âhiret hayatına işâret eder. Fıtratta isrâf ve yaratılışta abesiyet olmadığına delil, her şeyin yaratılışında en kısa yolun seçilmesidir. Bazen bir şey, yüz vazife ile görevlendirilir, bir ince şeye binlerce meyve ve gaye takılır. Madem isrâf yok ve abesiyet olmaz, elbette haşir ve neşir olacaktır. Çünkü dönmemek üzere yokluk her şeyi abes eder; her şey israf olur. Halbuki kesinlikle abes yoktur. Kainatta hiçbir şeyin başıboş olmaması bunun açık delilidir. *"Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"* (23/115).

2. Allah'ın muktedir olduğuna gökler, yer ve ikisi arasında bulunan canlı cansız bütün varlıklar hadsiz hesapsız yönden delâlet ederler. Çünkü, bedâhet derecesinde açıktır ki, tahrip tamirden çok kolaydır. Kezâ, bir şeyi tekrar yapmak ilk defâ yapmaktan daha kolaydır. *"İlkin mahlûku yaratan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapar. Bu O'na daha kolaydır. (...)"* (30/27). O kudretin dairesinde, büyüğün küçüğe karşı tekebbürü yok. Cemâatın ferde karşı rüchânı olamaz. Küll, cüz'e nispeten, kudrete karşı fazla nazlanamaz. *"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, bir tek kişinin yaratılıp diriltilmesi gibidir. (...)"* (31/28) âyetini hatırlayalım.

Demek ki, aklın mümkün gördüğünü ve kulağın duyduklarının da şâhitlik ettiğini kabul etmeye hükmetmek gerekir.[103]

3. Nasıl ki Kıyâmet ve haşre muktazi var ve haşri getirecek fâil de

---

102 B. Said Nursî, Sözler, s. 483.

103 Cuveynî, İrşâd, s. 317.

muktedirdir, aynı şekilde şu kâinâtın ölümü de mümkündür. Bir şey tekâmül kânununa dâhil ise, o şeyde her halükârda neşv ü nemâ vardır. Neşv ü nemâ ve büyümek varsa, ona her halükârda bir ölüm de vardır. Fıtrî ölümü varsa, her halükarda fıtrî bir eceli de vardır. Nasıl ki insan küçük bir âlemdir; yıkılmaktan kurtulamaz. Âlem dahi büyük bir insandır; o dahi ölümün pençesinden kurtulamaz. O da ölecek, sonra dirilecek veya yatıp haşir sabahı gözünü açacaktır.

Ölecek âlemin dirilmesi mümkindir. Çünkü kudrette noksan yoktur. Muktazi ise gayet kuvvetlidir. Mesele ise mümkinâttandır. Mümkin bir meselenin gayet kuvvetli bir muktazisi var ise, fâilin kudretinde de noksan yok ise, ona mümkin değil; bilakis vâki sûretinde bakılabilir.[104]

İkinci diriliş, bu dünyadaki oluş gibi değildir. Bu, meydana gelir sonra bozulur. O ise meydana gelir, fakat bozulmaz, o devamlı ve bâkîdir.[105]

---

104 B. Said Nursî, Sözler, s. 498.

105 İbnu Teymiyye, Tefsir Sûreti'l-İhlâs, s. 73.

III. NÜBÜVVET

Allah Teala, insanı yarattı ve ona akıl verdi. Bunun yanında ona irade hürriyetini de verdi. Aklın karşısına konan irade hürriyeti, onun insan hareketleri üzerine etkisini azalttı ve bazen onu yanılttı. Bu durum, insanı akılsızca hareketlere itti. Akılsızca yapılan işler er veya geç insana zarar verdi. İnsana verilen bu akıl ona yetmedi. Aklı destekleyen ve onun hür iradesinin tesirinden uzak olarak ona kendi başına hüküm vermesine yardım eden bir de vahiy gönderdi. Zira, insan, hemcinsleriyle birlikte yaşamak durumundadır. Onlarla birlikte hayatını devâm ettirirken, her şeyin Yaratıcı'sı tarafından gönderilmiş olmak gibi meziyeti hâiz birisinin açıkladığı, hakkında görüş birliğine varılmış bir kânuna ihtiyaç duyar.[106] Çünkü, Allah'ın müdâhalesi olmazsa insanın yaptığı işler kusurlu, eksik ve gayesiz olur. Akıllı kimse, bu muhkem nizamın Alîm ve Hakîm olan Yaratıcı tarafından olduğunu anlayınca, kullarını hidâyet etmek için, yarattıklarından birini elçi olarak göndermesini rahatlıkla anlar.

Kaldı ki, Sânî'in hikmeti ve fiillerinin abesiyetten berî oluşu, kâinattaki en küçük ve en az şeyde nizamın gözetilmesi ve ihmâlin olmayışı, beşer nevinin yol göstericiye olan zarurî ihtiyâcı, beşer nevinde Nübüvvetin varlığını kesinlikle lüzumlu kılar.[107] Karıncayı emirsiz, arıları arıbeysiz bırakmayan Ezelî Kudret elbette beşeri Nebîsiz bırakmaz. Âlemin nizamının sırrı böyle ister. Hayat sebebiyle karınca yer küreden büyük olur.

---

106 Teftazânî, Şerhu'l-Mekâsıd, V, s. 19.

107 B. Said Nursî, Muhâkemât, İstanbul, 1991, Sözler Yay., s. 122 (sadeleştirerek). Ayrıca bkz. age, s. 127

Ayrıca, insanlar, bir arada ve birbirlerine bağlı yaşamak durumunda olduklarından neticede ilahî kânunlara muhtaçtırlar. Bütün insanların itâât etmeleri için bu kânunların vahiy edilmiş olması icap eder. Binâenaleyh, bütün insanların kabul edebileceği kânunların meriyete konması için bir Resûl'ün gönderilmesi zarurîdir.[108]

Kâinatın Halık'ı olan Allah Teala'nın varlığını, yarattıklarının en mütekâmili olan insanın duyup, hissetmesi aklın kabul ettiği bir yoldur. Başka ifade ile, Yüce Yaratıcı varlığını mahlukat arasında insana duyuracaktır. Zira, en mütekâmil varlık insandır. Allah'ın insanı varlığından haberdâr edişi, elbette insan topluluğu içinde en temiz, eksiklerden en uzak şahsa nasip olacaktır. Bu ilahî bildiri, insanoğluna bir nizam getirici mâhiyete ulaştığı zaman, onu telakkî edecek zâtın bu tebliğin Tanrısından geldiğinden emin olması gerekli olur. İşte beşer câmiası içindeki bu arınmış zâta Nebî, Resûl; o tebliğe de vahiy denir.

Nübüvvete iman, Rubûbiyyet ve Ulûhiyyete iman üzerine binâ olunur. Nübüvvetin ispatına, ancak Allah'a, O'nun ilim, hikmet, meşiet ve âlemin işlerini tedbirine inanan kimse muhatap olur. Beşeriyetin büyük çoğunluğu kudret sâhibi bir Yaratıcı'ya inanır. Bu, insanın fıtratında var olan bir durumdur. İnsan, kâinatta müşâhede ettiği bu nizamı O'nsuz düşünemez. Allah'a inanan insanların büyük çoğunluğu, Resûllere de inanırlar. Allah, Resûllere çalışmakla elde edilemeyen bir nevi ilim ve hidâyet verdi ve onları kendi katından âyetlerle destekledi. Hidâyete istidâdı olan insanlar onlara inandı. Sözüne itibâr edilen herkes; bütün filozoflar ve öteki insanlar, beşer nevinden bazı zâtların, kendilerine gelen vahye dayanarak, insanları mutlu eden güzel fiil ve ilim nevinden bazı hususları halka tebliğ ettikleri, çirkin fiillerden onları menettikleri[109] hususunda ittifâk etmişlerdir.

Resûller, Allah'a ve Âhiret gününe iman etmeye ve salih amel işlemeye dâvet hususunda müttefiktirler.[110] Mekke'de nâzil olan sûreler, bütün

108 Prof. Dr.Muhammed Hamîdullah, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 11

109 Krş. 4/162-163; 46/9.

110 Tefsîru'l-Menâr, I, s. 216

Peygamberler nezdinde müşterek olan umûmî iman hakkındadır. Bu müşterek iman bazı ümmetlerde miktar ve vasıf bakımından daha büyüktü.[111]

Allah Teala, Resûlleri beşeriyeti hidâyete erdirmek için gönderdi. Onlar da insanların durumuna uygun olanı bildirdiler, hayatlarında ortaya çıkan her türlü fesâdı ıslâh etmek için onlara doğru yolu gösterirler. Rab'lerinin kendilerini niçin yaratıp, yeryüzünde halife yaptığını; hangi işlerinden râzı olacağını, hangisinden öfkeleneceğini onlara öğretirler. Öte yanda, işledikleri her işin karşılığını haber verir; müminlere Allah'ın kendileri için hazırladığı nimetleri müjdeler, kafirleri ve münâfıkları da kendilerini bekleyen acıklı gelecekle uyarır, inzar ederler.[112]

Nebînin tebliğinde akıl, mantık ve hisler omuz omuza hareket eder. O, sadece kitlelerin hissiyâtından hareketle yola çıkıp, insanları sokağa dökmediği gibi, bütünüyle mantık kesilip onları aksiyon ve faaliyetten mahrum bırakan birer uzlet insanı haline de getirmez.

Peygamberler, hassâs ve yıkılmaz şahsiyetleri ile ilahî mesajı ilân ederek insanları, düşük ahlâkî gerilimden; nûr ile nârı, hidâyet ile dalâleti, karanlık ile aydınlığı birbirinden ayırtedebilecek bir teyakkuz durumuna geçmeleri için vicdânlarını uyandıran fevkalâde insanlardır. Bu durumu ifade eden temel kavram Nübüvvettir.

Allah'ın kulları üzerindeki en büyük nimeti Nübüvvet ve Risâlettir.[113] Nübüvvet, "Hak'tan halka bir elçinin gönderilmesidir."[114] "Nebî" kelimesi, ya onun konumunun yüceliğini, makâmının üstünlüğünü bildiren "yükselmek" anlamını ifade eden "nebâve" kökünden veya Allah Teala'ya yönelişe vesile olduğu için "yol" anlamına gelen "nebî" kelimesinden yahut da Allah'tan mesaj getirdiği için "nebe" kelimesinden türemiştir.[115] Nübüvvet kavramının bütün bu mânâlara şâmil olduğu açıktır.

---

111 Takiyyüddîn Ahmed b. 'Abdulhalîm İbn Teymiyye, Mecmuatu'r-Resâil ve'l-Mesâil, Thk. M. Reşid Rıza, 2. tab', Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992,1, s. 342.

112 Zendânî, Tevhîdi'l-Hâlık, I, s. 9.

113 Fahruddîn er-Râzî, İsmetu'l-Enbiyâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981,s. 28.

114 Teftazânî, Şerhu'l-Makâsıd, V, s. 5; krş 2/62.

115 Teftazânî, Şerhu'l-Makâsıd, V, s. 5.

Nebî ve Resûl, vahyini insanlara tebliğ etmek üzere Allah tarafından gönderilen insana denir.[116] Resûl, Nebî'den daha hâstır. Hatta, Resûl'ün, tebliğ vazifesini tamamlayıncaya kadar ilahî teminâtta olduğu, muhaliflerinin canına zarar veremeyeceği söylenmiştir.

Allah Teala, sayılamayacak kadar çok faydalar temin ettiği için bir rahmet ve lütuf eseri olarak kullarından dilediğini bu iş için vazifelendirmiştir. Mutezile'nin iddiâlarının aksine, bu O'na gerekli değildir.[117] Zira, Resûl gönderilmeyen toplumlar yaptıklarından mesûl değildir (17/15; 28/59).

Resûllerin gönderilişi, insanların yaptıklarından mesûl olacaklarının en büyük göstergesidir; bundan sonra hiçbir mâzeret ileri sürülemez. Günlük hayatta bile cihazları, fabrika talimatına uygun kullanma zarureti vardır. Aksi takdirde mesûliyet kabul edilmemektedir. *"Bunları müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak gönderdik ki Resûller geldikten sonra insanların Allah'a karşı bahâneleri kalmasın. Allah mutlak Gâlib'tir, hüküm ve hikmet sahibidir"* (4/165).

İnsanlık tarihi boyunca, birçok Resûl gelip geçmiştir. Her bir Resûl, aynı zamanda Allah Teala'nın bir delilidir. İnsanlar, onlara olan bağlılığa ve ilgiye göre ehemmiyet kazanır veya kaybederler. Onlara düşmanlık edenler, Allah'a düşmanlık etmiş, dostluk gösterenler de Allah ile dost olmuş olurlar (3/31).

Müslümanlar, Resûller arasında ayırım yapmaksızın hepsine inanır (2/285). Bütün Resûller, Nübüvvet zincirinin birer halkasıdırlar. Bu vâkıâ, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dilinden şu şekilde ifadesini bulur: "Bütün Peygamberler, baba bir ana ayrı kardeşlere benzer".[118] Aslının korunmadığını hatırlattıktan sonra Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın dilinden nakledilen şu ifadeyi kaydedelim: *"Sanmayınız ki, ben şeriati yahut Peygamberleri yıkmağa geldim, ben onları kaldırmak için değil, tamamlamak için geldim. Gerçekte sizi temin ederim ki, gökyüzü ve yeryüzü var oldukları müddetçe gönderilme maksatları hâsıl oluncaya kadar o kanunun bir tek noktası veya virgülü kaybolmayacak (...)"*[119]

---

116 Cürcânî, Ta'rifât, NEBÎ md, s. 358-359.

117 Teftazâni, Şerhu'l-Makâsıd, V, s. 5

118 Buhârî, Enbiyâ 48; Müslim, Fadâil 143-145; Ebû Davûd, Sünne 13; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, s. 319,406,463.

119 Matta, 5: 17-18, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1991.

İlahî hikmetin gereği olarak insanların iyilik ve saâdeti için gönderilen Resûller, vazifelerini îfâ ederlerken çeşitli belâlara, sıkıntılara, ızdıraplara maruz kalmış; muhaliflerinin her türlü fiilî ve sözlü saldırılarına uğramışlardır.[120] Bütün bunlara rağmen, hiçbir zaman fütûr göstermemiş; vazifelerini yerine getirmeye son derece kararlı bir şekilde devâm etmişlerdir. Müminlerin dünya hayatında örnekleri, genel anlamda bütün Resûller, Hz. İbrahim ve beraberinde bulunanlar (60/4, 6), özelde ise Hz. Muhammed'dir (s.a.s.) (33/21).

A. Nübüvvete Muhalefet Sebepleri

Beşer tarihinin bütün safhaları filozoflar, bilginler ve ıslahatçılarla doludur. Beri tarafta, Allah'ın elçilerinin isimleri de kaydedilmiştir. İnsanlık meselelerini halletmede ilahî dâvetlerle, beşer kaynaklı dâvetleri karşılaştırdığımızda aradaki bâriz farkı görürüz: İlahî ıslâh hareketi, hayatın bütün yönlerine şâmil olup, nefsin içine nüfûz edecek kadar derin ve dâima insanlar tarafından uygulanmış ve uygulanmaktadır. Beşerî dâvetler ise cüzidir; hayatın bütün cephelerine şâmil değildirler. Aynı zamanda sathî olduklarından rûhların derinliklerine nüfûz edemezler. Muvakkat oldukları için de, kısa sürede devre dışı kalır ve sahiplerinin isimleri tarihe karışır. Hatta zâhiri ıslah, bâtını ifsat olanlar da az değildir.[121]

Hal böyleyken, insanların ilahî tebliği kabul etmemekte direndikleri, bunun için çeşitli bahâneler ileri sürdükleri bilinmektedir. Kur'ân, Resûllere muhalefet sebeplerini kaydederek, zaman zaman Resûllerin dilinden olmak üzere muârızlara cevaplar vermiştir. Resûllere yapılan itirâzların sebeplerini ve onlara verilen cevapları görelim:

1. Resûlün melek olmayıp insan olması

Allah Teala üstündür ve insan duyularının ötesindedir. Onunla insan arasında ontolojik eşitlik bulunmadığından herhangi bir kimseyi "aracı" olarak seçmesine yani "Resûl" dediğimiz kimseyi arzu ve isteklerini bize

120 Resûllerin maruz kaldıkları fiilî ve sözlü saldırılara temas eden âyetler için bkz. 7/109; 28/48; 10/2; 38/4; 51/39, 52; 34/44; 46/7; 54/2; 61/6; 5/110; 27/13 vb.

121 Zendânî, Kitâbu Tevhîdi'l-Hâlık, II, s. 11-12.

bildirmek üzere görevlendirmesine zaruret vardır.[122] Görevlendirilecek bu kimse ile insan arasında ontolojik eşitliğin bulunması da zarurîdir. Hal böyleyken, müşriklerin en belirgin itirâzları bu yönde olmuştur. *"İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman inanmalarına engel olan, sadece: 'Allah, Resûl olarak bir insan mı gönderdi?' demiş olmalarıdır. De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, Biz de onlara gökten Resûl olarak melek gönderirdik"* (17/94-95). Hz. Muhammed (s.a.s.) da benzeri bir itirâzla karşılaşır. *"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?' dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, artık kendilerine hiç göz açtırılmazdı"*(6/8). Yani elçi olarak melek indirilseydi, "Kıyâmet kopardı"[123] yahut "kendilerine melek gelmesine rağmen bu tutumu takınsalardı onlara hiç mühlet verilmez, âcilen azap onların yakalarına yapışırdı"[124] (bu onlar için bir nevi Kıyâmet olurdu). Bu nevi cedelde, muârıza mühlet verip, dinlemeye sevk etmek suretiyle onu inkârından caydırmak mümkün olabilir.[125]

Öte yanda, insan ile melek arasında ontolojik eşitlik (nevi birliği) olmaması, Resûlün beşer olmasını aklen lüzûmlu kılmaktadır. Hem Resûl melek yapılsaydı bile, onunla muhatap olabilmeleri ve kendisinden istifade edebilmeleri için "bir adam" (insan) sûretinde olurdu. Bu durumda yine şüpheye düşer ve inkâr ederlerdi (6/9). Kur'ân müşriklerin bu iddiâlarını sık sık ele alır.[126]

Müşriklerin bu itirâzının, Peygamberlerin şahsiyetiyle değil de, risâletin mâhiyeti ile ilgili olduğu dikkat çeker. Bundan, şirkin insanlardan birinin Allah'ın elçisi olmasını kolay kolay kabule yanaşmadığı sonucu çıkabilir. İblis'i yoldan çıkartan da benzer bir bahâne değil miydi? O şöyle demişti: *"Ben, bir çamurdan, değişken bir balçıktan yarattığın bir beşere secde edemem!"* (15/33). Müşriklerin tâbi oldukları mihrâkı[127] açığa çıkartması bakımından bu nokta ehemmiyetlidir.

---

122 Krş. İzutsu, Kur'ân'da Allah ve insan, s. 156.

123 Tefsîru Süfyân es-Sevrî, s. 106.

124 Taberî, Câmiu'l-Beyân, 6/8 tefsirinde, V, s. 151; krs. İbn Kesîr, Tefsîr, II, s. 116.

125 A. Bedevi, Min Belâğati'l-Kur'ân, s. 376.

126 Bkz. 25/7-8; 64/6; 6/91; 14/10; 21/3; 23/24, 34; 54/24.

127 Krş. "*Kim Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse ona bir şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun ayrılmaz bir arkadaşıdır*" (43/36).

Resûllerin insanlar arasındaki durumu, başın bedendeki durumu gibidir. Onlara hayrı beyân ediyor; salih amel işleyenleri en güzel mükâfat ile müjdeliyor; onlara kötülüğün yollarını gösterip buradan gidenlerin uğrayacakları kötü âkıbetle uyarıyorlar. Onlar, insanlara ilahî çağrıyı yapmak, o çağrıya uyarak onu tatbik etmenin mâhiyetini kendilerine öğretmek, onları cehalet karanlığından kurtarmak için insanlar arasından seçilmiş kimselerdir. Bu tıpkı şuna benzer: Bir sanayi kuruluşu, mamulleri olan âletleri doğru kullanabilmeleri ve bir pürüzün çıkması halinde onu giderebilmeleri için uzmanlarını ve elemanlarını, bilgilendirmek ve eğitmek üzere müşterilerine gönderir. İşte Risâlet de tıpkı bunun gibidir.[128] Demek ki, âzâmi bir uyumun ve mutâbakatın sağlanması için Resûl ile, gönderildiği taraf arasında ontolojik bir birliğin olması şarttır. Kur'ân-ı Kerîm, Resûllerin herhangi bir mahlûk gibi birer beşer olduklarını kendi dillerinden sık sık hatırlatarak Risâleti iyice kavratmak istemiştir (14/11;18/110;41/6). Ayrıca, Ulûhiyyetle Risâletin iltibâsı tehlikesine karşı uyarıda bulunmuş, Resûllere Ulûhiyyet izâfe edenleri reddetmiştir.[129]

2. Resûlün maddî zayıflığı

Resûlün maddî açıdan zayıf durumda olması, müşriklerin sığ ve maddeci bakışları sebebiyle gerçeği görmelerine mâni olmuştur. Onların, maddî kuvvetin kendilerinde olmasıyla, hakkın da kendilerinde olması gerektiği vehmine kapıldıkları anlaşılıyor.

Hz. Şuayb'a (a.s.), müşrik olan kavmi: *"Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem seni aramızda güçsüz görüyoruz"* (11/91) demiş ve müşrik akrabalarının hatırı olmasaydı, kendisini taşlayarak öldüreceklerini söylemişlerdir. Yine Firavun zorbalığının ileri gelenleri, Hz. Musâ'nın dâvetine icâbet etmeyişlerini, sırf kendilerinin maddî üstünlüklerine, onun ve beraberindekilerin ise zayıflıklarına bağlayarak demişlerdi ki: *"Elbette, biz onları ezecek üstünlükteyiz"* (7/127). Kezâ, Kureyş müşriklerinin, Hz.

128 Zendânî, Kitâbu Tevhidi'l-Hâlık, I, s. 9.

129 4/171; 5/73,116 vb. âyetler Resûller dâhil, beşere Ulûhiyyet izâfesini reddetmektedir.

Muhammed (s.a.s.) için "ebter" demelerinin[130] temelinde yine bu mantıksızlık olsa gerektir.[131] Kur'ân (meselâ, Tekâsur sûresinde), maddî varlıklarla (mal ve evlât çokluğu ile) övünmenin bir helâk sebebi olduğunu bildirir.

Esasen Resûllerin maddî yönden zayıf durumda oluşları, risâletlerinin en belirgin delillerinden biridir. Zira, her resûl, gönderildiği toplumun hayatındaki yanlışlıkları, çirkinlikleri, düzensizlikleri ortadan kaldırmaya, bunların yerine iyileri, doğruları, güzelleri; her iki cihânda huzur ve mutluluk verenleri ikâme etmeye çalışmıştır. Binâenaleyh, güçsüz bir kimsenin, madde ve insan unsuru bakımından her türlü imkânı hâiz bir hükümet tarafından bile kolayca başarılamayacak bir işe girişmesi ve neticede gâlip taraf olması, o kimsenin yalnız olmadığını, nihayetsiz derecede güçlü, kuvvetli bir yerden desteklendiğini göstermesi bakımından yeterli bir delil olsa gerektir.

"Allah'a ve Resûllerine düşman olanlar, onlar en alçaklar arasındadır. Allah: 'Elbette Ben ve Resûllerim gâlip geleceğiz' diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, gâliptir" (58/20-21). Demek başlangıçta aksi görünse bile gerçek anlamda gâlip olanlar Resûllerdir, getirdikleri hak davasıdır. Kur'ân, bu gerçeği sıklıkla hatırlatıp, Resûllerle birlikte müminlerin de Allah'ın yardımına mazhar olduklarını bildirir.[132]

3. Mevki-makam düşkünlüğü

Müşrikler, her türlü ikbale, mevki ve makama kendilerini layık ve ehil görürler. Onlara göre, Allah, Resûlü'nü, dünya bakımından, önemli mevki sâhibi olanlar arasından seçmelidir. *"Onlar: 'Bu Kur'ân, iki şehrin birinden ileri gelen bir büyük adama indirilmeli değil miydi?' dediler"* (43/31). Kur'ân, onlara şu cevâbı verir: *"Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyor-*

130 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b Ziyâd el-Ferrâ', Meâni'l-Kur'ân, 2. tab', Beyrut, Âlemu'l-Kutûb, 1980, III, s. 296; Taberî, Câmiu'l-Beyân, 108/3 tefsirinde, XII, s. 725; el-Vâhidî, Esbâbu Nuzuli'l-Kur'ân, Thk. Kemâl B. Zağlûl, 1. tab', Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991, s. 494-495; İbn Kesîr, Tefsir, IV, s. 510; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXX, s. 317-318.

131 "Ebter" kelimesi, "Güçsüz ve zayıf kimse" anlamını da ifade eder. Taberî, Câmiu'l-Beyân, 108/3 tefsirinde, XII, s. 725.

132 Meselâ bkz. 10/103; 12/110; 25/37; 40/51 vb. âyetlere.

lar? (...)" (43/32). *"Yücedir O (Allah) ki dilerse sana bundan daha hayırlısını, altlarından ırmaklar akan bahçeler verir ve senin için saraylar yapar"* (25/10). *"Hikmeti dilediğine verir. Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir. Bunu ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar"* (2/269).

4. Statükocu zihniyet

Mevcût durumu değiştirip, yerine daha iyisini daha güzelini ikâme etmek hiçbir zaman kolay olmamıştır. İnsanların, alıştıkları bir hayat tarzını -yanlış da olsa- terk etmeleri kolay değildir. Statükoyu muhâfaza etme zihniyeti dâima var olagelmiştir. Müşrikleri, Resûllerin dâvetine uymaktan alıkoyan, şirklerinde ısrâr etmeye sevkeden âmillerden biri de bu statükocu zihniyet olduğu anlaşılmaktadır. *"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun!' dense, 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' derler (...)"* (2/170). Müşriklerin belirgin itirâz sebeplerinden biri olan bu hususu Kur'ân sık sık ele alır[133] ve onların bu itirâzlarına karşılık kendilerine bazı suâller tevcih eder. Suâlin, Kur'ân'ın sık kullandığı iknâ cihâzlarından birini teşkil ettiğini hatırlattıktan sonra, müşriklerin bu itirâzlarına cevap olarak tevcih edilen suâlleri kaydedelim.

1. *"(...) Babaları hiçbir şey bilmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsa da mı?"* (5/104).

2. *"(...) Peki ama, ataları birşey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı atalarının yoluna uyacaklar?"* (2/170).

3. *"(...) Şeytân onları alevli ateşin azabına çağırmış olsa da mı babalarının izinde gidecekler?"* (31/21).

4. *"Dediler ki: 'Ey Sâlih, sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişi idin. Şimdi atalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi men mi ediyorsun? Biz senin bizi çağırdığın şeyden şüphe içindeyiz, kuşkulanıyoruz!' (Salih onlara): 'Ey kavmim, dedi, bakın ya ben Rabb'imden bir delil üzerinde isem ve O, bana kendinden bir rahmet vermişse? Peki O'na karşı gelirsem beni Allah'tan kim kurtarır? Sizin bana, ziyânımı artırmaktan başka bir katkınız olamaz!"* (11/62-63).

---

133 Bkz. 7/28; 10/78; 21/53; 26/74; 31/21; 43/22-23; 21/54; 26/76; 34/43; 6/ 148; 7/70; 11/62; 14/10.

5. Hitâp Hz. Muhammed'edir (s.a.s.). *"İşte böyle, senden önce de hangi memlekete uyarıcı gönderdiysek mutlaka onun varlıklıları: 'Biz babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de izlerine uyarız.' dediler. 'Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dînden daha doğrusunu getirmiş olsam da yine babalarınızın yolunu mu tutacaksınız?' dedi. Dediler ki: 'Doğrusu biz seninle gönderileni tanımıyoruz"* (43/24). Bu âyetlerin mefhumu şudur: Ey insanlar, atalarınız, Allah'ın işinden bir şey anlamamalarına; gerçeği bulamayıp doğruyu idrâk etmemelerine, eğri yolu tutup doğrusuna sırt çevirmiş olmalarına rağmen, nasıl oluyor onların peşinden gidiyorsunuz da Rabbinizin size emrettiği doğru yolu, güzel ahlâkı, mahza adâleti terk ediyorsunuz?

Mezkûr âyetler, nazara gücü yeten kimseleri, taklitten sakındırmaktadır.[134] Kezâ, inanç ile alâkâlı bir meseleyi Allah'tan başkasından almayı, bu hususta, düşünüp idrâk etmeden, körü körüne taklidi menetmektedir.[135] Çünkü körü körüne taklit, bir nevi hastalık olan bedenî ve zihnî tembelliğe sevk etmektedir. Göz tembelliği bir rahatsızlık olduğuna göre bu tembellikler de birer hastalıktır. Sakınmak gerekir.

Onun için, Kur'ân öğretiminin şu iki düşmanına karşı dâimâ muhalefet ettiğini görmekteyiz: Bunlar, düşüncesiz arzunun izlenmesi (4/135; 38/26) ile körü körüne bağlılıktır (43/23).

Atalarının üzerinde bulunduğu yanlış ve kötü yolun doğrusu ile değiştirilmesinden daha tabiî ne olabilir? Bu husus bedâhet derecesinde açıktır. Toplum hayatının, statükoculuğa fedâ edilmesinin akla uygun hiçbir tarafı yoktur.

Kur'ân, buna karşı iki çare sunar: Birincisi; Hz. Yusuf'un dili ile bildirilir: *"Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. (...)"* (12/38). Tâbi olunacak en hayırlı atalar Resûllerdir.

İkincisi: Kur'ân, aklın ve mantığın bedihî sınırları dışında her türlü kayıttan uzaklaşıp, sakin bir kafa ve ferdî tefekkürle, zihinleri bu ezici sosyal bağlardan kurtarmanın mümkün olacağını bildirir. *"De ki: 'Size bir şeyi öğütlerim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker durup düşününüz. (...)"* (34/46).

---

134 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 2/170 tefsirinde, II, s. 40-41.

135 Seyyid Kutup, fî Zilâli'l-Kur'ân, 2/170 tefsîrinde, II, s. 184.

Bu ilahî tavsiyeyi dikkatlice düşündüğümüz zaman, hastalıkla ilacın birlikte tavsif olunduğunu görürüz: Her şeyden önce bu ilahî tavsiyede, bir gerçeğin zımnen takrir olunduğunu görmekteyiz. Şöyle ki, toplumsal zeka, fertlerinin zihnine ortak damgası basar ve insanlar toplum halinde bulunduğu zaman, fert olarak bulundukları zamandan farklı bir şekilde düşünürler. Onun için âyet-i kerime, toplumun her bir ferdinin yalnız başına kalmasını veya bir arkadaşıyla baş başa vererek, bazen toplumun tesirinden ve baskısından kurtulmaya çağırır. Toplumsal zekanın hâkimiyetini ve fertler üzerindeki fiilî etkisini kabul etmekle beraber âyet-i kerime, ortak zeka mahsulü kararların her zaman doğruya en yakın görüş olmayacağına işaret etmektedir. Binâenaleyh, her ferdin kendi hür düşünme hakkını kullanarak doğru ve hayırlı olanları yerinde bırakıp, yanlışlık ve sapmaları düzeltmek için bu genel kararları nezih bir tenkide tâbi tutmasını bildirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, iknâ mekanizmalarından aynı anda, birkaçını kullanabilmektedir. Yukarıdaki âyetlerde bu husus dikkat çeker. Zira, burada suâl metodu ile muhâtaba imkân verme usûlü aynı anda kullanılmıştır (11/62-63). Yine muhataplar müşrik olmalarına rağmen, onlara karşı yumuşak bir üslûp kullanılması da dikkat çeker.

5. Yeryüzünde hâkimiyet kurma vehmi

Peygamber'in dünyevî hâkimiyet peşinde koştuğunu vehmetmeleri de, müşriklerce onları kabul etmemek için bir bahâne olmuştur. Hz. Musa ve Hz. Harun'a (s.a.s.) karşı, Firavun ve hükümetinin ileri gelenleri şöyle derler: "Siz ikiniz, bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çevirmek ve yeryüzünde saltanat ve hâkimiyet elde etmek için mi geldiniz? Biz size inanmıyoruz"(10/78). Hz. Nuh da kavminin hâkim sınıfı tarafından aynı suçlamaya mârûz kalmıştı (23/24). Müşrikler, Allah'a çağıran Resûlün dünyevî bir üstünlük aradığını vehmeder ve saltanatlarını yitirmek endişesiyle, tevhide gelmekten kaçınırlar. Anlaşılan, bu kuşku, hâkim grupların fitne ve âfeti yani ayak bağıdır.[136]

[136] S. Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, s. 295.

Aslında, hiçbir Resûl, yaptığı tebliğe karşılık, dünyevî herhangi bir gaye peşinde olmamıştır. Kur'ân, bu gerçeği birçok Resûllerin dilinden bildirmek sûretiyle, müşriklerin bu tür iddiâlarını geçersiz kılmaktadır. *"Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine aittir"* (26/109). *"Sizden bir ücret istemeyenlere uyun, onlar doğru yoldadırlar"* (36/21). Resûllerin, tebliğ vazifelerine karşılık insanlardan herhangi bir ücret talep etmedikleri 6/90; 11/29, 51; 25/57, 127, 145, 164, 170; 42/23; 38/86 âyetlerinde de beyân olunmaktadır. *"Biz Peygamberler mîrâs bırakmayız; bizim geriye bıraktığımız sadakadır"*[137] hadîsi o iddiâyı çürüten bir başka delil olmaktadır.

Eğer müşrikler, bundan, zulüm üzerine kurdukları çarpık düzenlerinin sürmesini kasdediyorlarsa bu elbette mümkün değildi. Resûl, hakkı ikâme etme durumundaydı. Müşriklerin keyfi için bundan vazgeçecek değildi.

Şu da bir gerçektir ki, Resûllerin tebliği, müşriklerin rahatını kaçırmıştır. Bunun sebebi, iddiâ edildiği gibi Resûllerin dünyevî gayeleri değil, müşriklerin dünyaperest olmalarındandır. Bu hayattan ötesini düşünmeyip, bütün imkânlarını burada tükettiklerinden (46/20), mahza adâlet olan Resûllerin getirdikleri kaidelere tâbî olmayı bir türlü kabullenemediler. Çünkü, Risâletin bir hususiyeti de insanları birbirine kul olmaktan kurtarıp, sadece Allah'a kul yapmaktır. Bu da şirkin kolayca benimseyip, kabulleneceği bir şey değildir.

6. Keyfî istekler

Müşrikler, Resûllerden, haber verdikleri şeylerin doğruluğunu, hemen o anda ve kendi inatçılıklarını tatmin edecek şekilde ortaya koyacak deliller isterler. *"Ey Hûd! Sen bize açık bir beyyine getirmedin, senin sözünden ötürü tanrılarımızı terketmeyiz ve sana inanmayız"* (11/53) derler. *"Firavun kavminin içinde seslenip dedi ki: Ey kavmim, Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz? Yahut ben, şu aşağılık neredeyse söz anlatamayacak durumda olan kimseden daha iyi değil*

137 Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, s. 463.

miyim? Eğer o doğru söylüyorsa üzerine altın bilezikler atılmalı, yahut yanında kendisine yardım eden, onu doğrulayan melekler de gelmeli değil miydi?' Kavmini küçümsedi, onlar da ona boyun eğdi. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim idiler" (43/51-54). Anlaşılan onlar; doğru inancı, güzel ahlâkı öğreten bir Resûl değil, istedikleri her şeye "olsun" demekle gerçekleştirecek üstün bir kudret bekliyorlardı. Allah, hikmeti gerektirirse Resûlünün elinde bir mûcize gösterebilir. Kaldı ki, kibir ehli birçok mûcizeyi görmelerine rağmen yine inanmadılar. Bir bahâne bulmak sûretiyle kendi kendini aldatmak konusunda kibir ve inat ehli, dâimâ serbest bırakılmıştır.

Yine kavmi, Musa'ya (a.s.), senin bizden üstün bir tarafın yoktur; bir meziyetin olmadan senin bize önderlik yapmana râzı olamayız. Niçin, biz değil de, Musâ ve Harun peygamber olarak tayin edildi? Allah'ı açıkça görüp, O, bize onlara inanmamızı emretmedikçe onları tasdik etmeyiz, derler. Kur'ân, bu durumu şöyle bildirir: *"Bir zaman: 'Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız' demiştiniz de derhal sizi yıldırım yakalamıştı; siz de bunu görüyordunuz"* (2/55).

Mekke müşrikleri de, Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'den; Risâletle alâkası bulunmayan olur olmaz bir sürü şey istemişlerdir: *"Dediler ki: 'Bize yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız veya hurmalıkların, bağların olup, aralarında ırmaklar akıtmalısın. Yahut da iddiâ ettiğin gibi göğü tepemize parça parça düşürmeli, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı, yahut göğe yükselmelisin. Üzerimize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin sadece göğe çıkmana da inanmayız (...)"*(17/90-93). Bütün bu garip isteklere karşı Allah, Resûlüne sadece şöyle demesini emreder: *"Fe subhânellâh! Ben Resûl olan bir insandan başka bir şey miyim?"* (17/93). Ben, O'nun Âdem oğlu bir kulundan başka bir şey miyim? Benden istediğiniz bu işleri nasıl yapabilirim? Bunları ancak, benim de sizin de Yaratıcınız olan yapabilir. Ben, sadece bir elçiyim; benimle gönderileni size tebliğ ediyorum. Benden yapmamı istediğiniz, hem benim ve hem de sizin kulları olduğumuz Allah'ın kudretinde olan şeylerdir. O'ndan başkası bunlara güç yetiremez. Aslında, Hz. Resûl'ün sıdkının gayet büyük bir bürhânı vardır; o, gerçeği arayanlara, her zaman ve zeminde ışık tutacak mâhiyettedir: *"Kendilerine okunan*

Kitap'ı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır" (29/50-51).

B. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletinin Delilleri

İslâmî görüş açısından, bir kimsenin vahiyler alan bir Resûl sayılabilmesi için mûcize göstermesi asla zarurî değildir. Bir kimse Resûl bile olsa, gösterdiği bir mûcizede onun insanlık vasfından gelen birşey bulunmayıp, herşey Allah'a bağlıdır ve O'nun takdir ve emriyle olmaktadır.[138] Kısaca söylemek icabederse: 1. Öyle kimseler vardır ki bunların herhangi bir mûcizeye ihtiyaçları yoktur, 2. Bir kısım insanlar ise buna ihtiyaç duyarlar, 3. Nihâyet bir üçüncü kısım vardır ki bunlar pek açık mûcizeler de görseler iknâ olunamazlar.[139] Denebilir ki, henüz gelişmemiş bir rûhî mânevî yapıya sâhip orta derecedeki şahsiyetler, bir Allah Resûlü'nün getirdiği iman yapısına katılabilmek için mûcizelere muhtaçtırlar. İşte gerçekte durumun böyle olduğu kabul edilirse, mûcizelerin sağlayabileceği fayda pek sınırlı olacağı sonucuna varılacaktır. Resûlullah'ın (s.a.s.) gösterdiği bütün mûcizelerin gerçekliğine tam mânâsıyla inanmakla beraber, esas varlığı vâcip (zarûrî) olduğu için Allah'a, Allah'ın Resûllerine ve doğruluk derecesi gözlerimizin önünde serili durması dolayısıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s.) getirdiği ilahî öğretime inanmak lâzım gelir.[140] Mûcizeler, gönül ve kalbimize sığmayan bir şeyi kabul etmemiz için bizi zorlayan olaylardır. Mûcize bir nevi zor ve cebir vâsıtasıdır; cebir ve zor altında kalarak gösterilen bir itaat ve teslimiyet ise değer taşımaz.[141] Kur'ân-ı Kerim'de bu konu pek açık bir sûrette gösterilmiştir. *"Dediler ki: 'Ona*

---

[138] Krş. "*(Musa) dedi: 'O, âsâ'mdır. Ona dayanıyorum ve onunla davarıma yaprak silkeliyorum ve onunla daha birçok işimi görüyorum. (Allah) buyurdu: '(yere) at onu ey Musa!' (Musa) attı, bir de ne görsün o koşan kocaman bir yılan! (Allah): 'Al onu, dedi, korkma, Biz onu yine ilk durumuna sokacağız*" (20/18-21).

[139] (Mesalâ, bkz. "Biz o Fir'avn'a âyetlerimizin hepsini gösterdik yine de yalanladı ve dayattı" (20/56)

[140] Prof. Dr. Muhammed Hamîdullâh, İslâm Peygamberi, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, 4. baskı, İstanbul, 1980 /1400, 1, s. 131-132.

[141] Muhammed Hamîdullâh, İslâm Peygamberi, I, s. 132.

Rabb'inden âyetler (mûcizeler) indirilmeli değil miydi?' De ki: Âyetler (mûcizeler) Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan Kitap'ı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır" (29/50-51). Mûcizeler üzerinde uzun uzun durmak niyetinden vazgeçiren diğer bir sebebi Kur'ân-ı Kerîm şöyle bildirir: *"Allah'ın Resûlünde sizin için, Allah'a ve Âhiret gününe ümitle bağlananlar için ve Allah'ı bol bol zikredip hatırlayanlar için muhakkak (arkasından gidilmeye değer) pek güzel bir örneklik vasfı vardır"*(33/21). Yeri gelmişken, Kitap ve Sünnet'te "mûcize" kelimesinin geçmediğini, buna mukabil "bürhân" ve "âyet" tâbirlerinin geldiğini hatırlayalım.

Öte yandan, sıradan bir insan için mûcize göstermek mümkün değildir. Şayet Allah bütün insanların mutlak iyi ve güzel davranışlar içinde bulunmalarını dilemiş olsaydı, onları melekler kadar itaâtkâr yaratırdı, artık Peygamberler göndermeye de ihtiyaç kalmazdı yahut bu Peygamberlerin duâ ve yakarışlarını kabul ederdi de bütün inanmayan kâfirler bir anda mümin ve Müslüman hale gelirlerdi. Mâmafih mûcize aklen muhal değildir; alışılmış durumlara aykırı olması onun meydana gelişini muhal kılmaz.[142]

Muayyen bir şahsın Nebî olup olmadığı, ya müşâhede ya tevâtür ya da işitme yoluyla bilinir. Zira, tıp ve fıkıh ilmini bilen bir kimse, fakih ve tabiblerin kendilerini görüp, hallerini müşâhede etmese bile, sözlerini işitme sayesinde onları tanır. Bu itibârla, Kur'ân ve hadisler çok mütâlâa edilirse Allah Resûlü'nün en üstün Nübüvvet derecesinde olduğuna dâir zarurî bir bilgi hâsıl olur. Nübüvvet hakkında kesin bilgiyi bu yolda aramak gerekir, yoksa değneği ejderhaya çevirmek, ayı ikiye bölmek gibi mûcizelere bakmakla bu elde edilmez. Sadece bu mûcizelere bakar ve bunlara sayılamayacak derecede hariçteki karineler eklenmezse, beklenenin aksine bir netice husûle gelebilir.[143] Firavun ve adamlarına "birbirinden büyük" mûcizeler gösterilmesine rağmen inanmadılar (43/48). Kur'ân-ı Kerîm, bir diğer sebebi de şöyle

142 M. Abduh, Risâletu't-Tevhîd, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986, s. 45 vd.

143 Krş. Gazzâlî, Münkiz, s. 54-55.

zikreder: *"Bizi âyetler (mûcizeler) göstermekten alıkoyan şey, evvelkilerin onları yalanlamış olmasıdır. (...)"* (17/59).

Öte tarafta, bir düzme peygamber de hadiseler üzerinde kehânette bulunarak, hârikulâde şeyler yapabilir ve hiç olmazsa görünüşte buna benzer bazı faâliyetlerde bulunabilir.[144] Kaldı ki, mûcizeler, vukûuna şâhit olmayanlar için azâmî olarak ancak, naklî delil kuvvetinde olabilir. Naklî delil ise, hem aklî hem naklî delil kuvvetinde olmadığından, müşâhede etmeyenler üzerinde tesiri fazla değildir. Oysa, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâleti evrensel ve ebedîdir. Binâenaleyh, O'nun Risâletinin delillerinin ve işaretlerinin de her çağ ve yerde yaşayan her seviyeden insana hitâp edecek tarzda olması gerekir. Ayrıca, insanın hareketleri üzerinde müessir olan kuvveler (akıl, kalb, his, vicdân vb.) mütenevvi olduğundan, getirilecek delillerin de bütün bu kuvvelere hitâp edecek mâhiyette olması tabiîdir. İşte Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Risâletine getirdiği deliller hem aklî hem naklî ve hem de hissî olup, sadece muayyen bir yerde ve zamanda değil, her çağda her yerde insanı tepeden tırnağa saran bedâhet derecesinde açıktır. Bunlar, her seviyeden insana hitâp edip, muârızı iknâ eder, müminin imanına da iman katar ve onu mutmain eder.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın varlığı, Âhiret ve mutlak Nübüvvet gibi inanç ile alâkalı meselelerde olduğu gibi, Nübüvveti ispât eden bir Resûl olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâleti hakkında da insandan sadece sözlü bir tasdik istemez; aksine onu düşünmeye, tefekkür etmeye, akletmeye sevk eder; bu hususta deliller ve bürhânlar göstererek, bunlardan hareketle gerçeği kendi aklı ile bulması için ona yol gösterir. Zira, bu yolla varılan kanaat ve inanç asla sarsılmaz. Nitekim, bu şekilde Hz. Musa'ya inanan sihirbazlar, Firavun'un, ellerini ve ayaklarını çaprazlama keseceği tehdine aldırmadılar, fütur getirmediler (7/123-126; 20/71-73; 26/49-51).

Şimdi, Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetine delil olarak getirdiği ve her çağda, her yerde ve her seviyeden insana hitâp edecek mâhiyette olan aklî, naklî, müşahhas delilleri görelim:

144 Prof. Abdulahad Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, Cev. Y. Doç. Dr. Nusret Çam, Nil Yay., izmir, 1992, s. 137-138.

1. Kur'ân-ı Kerîm

Hz. Muhammed (s.a.s.), bir maddeyi bir halden başka bir hale dönüştürmek gibi hârikulâde bir işi davasının önüne sürerek herhangi bir kimseyi veya bir topluluğu risâletine dâvet etmemiştir. Hârikulâde durumlar nevinden olmak üzere zuhûr eden şeyler, meydân okuma (tahaddî) bahis konusu olmaksızın tabiî halleri esnasında ortaya çıkıvermiştir.[145]

Allah Teala, her Resûle, gönderildiği kavme ve çağa uygun gelecek bazı mûcizeler verdi. Hz. Musa'nın (a.s.) gönderildiği toplum, tabiî ilimler, sihir ve sanatta mâhir olduklarından asâsının yılana döndüğünü gördüklerinde, -inâd ehli hâriç- onun Allah tarafından gönderildiğini anladılar ve ona iman ettiler. Hz. Musa'nın Nübüvvetini en önce sihirbazlar anladılar ve "ilk inananlar" oldular. Zira onlar, sihir konusunda uzman olduklarından, gördüklerinin sihir olmadığını kavramada güçlük çekmediler (7/123-124; 20/71; 26/49).

Gönderildiği toplum, tıp sâhâsında mütehassıs olduğundan, Hz. İsa'ya, *"Allah'ın izni ile anadan doğma körleri, alaca hastalıklıları iyileştirme ve ölüleri diriltme"* mûcizeleri verildi (3/49; 5/110).

Hz. Muhammed'in Nübüvvet asrındaki Araplar ise fesâhat ve belagatta başkalarının ulaşamayacağı bir dereceye ulaşmışlardır; onların en zekîleri, bütün aklî ve hayâlî kuvvelerini harekete geçirerek lisânlarını en iyi bir şekilde kullanıyorlardı. Böyle bir toplum içinde zuhûr eden Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ise nazım, üslûb, fesâhat ve belagat ile ihtivâ ettiği mânâlar bakımından beşer takatini aşkın bir kitap olan Kur'ân verildi. Böylece, Hz. Muhammed'in kavmine gösterdiği büyük bir bürhânı oldu ki bu, öteki Resûllerin gösterdikleri âyetlerden daha kuvvetli, daha şümûllü idi. Zira, onların mûcizelerini, kendileriyle birlikte yaşayanlar müşâhede etti. Lâkin Son Peygamber'in Risâletinin bürhânını, saadet asrına muttalî olanlarla birlikte sonraki çağlarda yaşayanlar da gördüler ve görmektedirler. Çünkü, kendisine Kur'ân gönderilen Zât, sadece gönderildiği çağda yaşayanlara değil bütün insanlara gönderildiğinden (34/28), Nübüvvetinin âyetinin de bütün insanlar için delil ve rehber olma vasfını

145 İbnu Rüşd, Keşf, s. 97.

hâiz olması gerekmiştir. Onun için Kur'ân, sadece bir sâhâda mütehassıs olan kimselere hitâp etmekle kalmadı, müteaddit sâhalarda değişmez gerçekler vaz'ederek, her branştan âlimleri hayrette bırakıp, onları peşine taktığı gibi, akılla birlikte his, kalb, zihin ve vicdâna da hitâp etmek sûretiyle aynı anda bilginlerle birlikte geniş halk kitlesinin de ışığından istifade etmesini sağlamıştır.

Bir kimsenin Resûl olduğuna aklî ve ilmî hârikalardan ziyâde amelî ve ahlâkî faziletler delâlet eder.[146] Nitekim, Hz. Peygamber'in halkı dâvet ettiği, onunla meydan okuduğu ve peygamberlik davasının doğruluğuna delil olarak gösterdiği bürhân Kur'ân-ı Kerîm'dir. Allah Teala, O'na bunu emretmiştir. *"Dediler ki: 'O'na Rabb'inden mûcizeler indirilmeli değil miydi?' De ki: 'Mûcizeler Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım'. Kendilerine okunan Kitabı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır"* (29/50-51). *"Biz senden önce de, kendilerine vahiy ettiğimiz erkeklerden başkasını Resûl göndermedik. (...) Onları açık delillerle ve Kitaplarla gönderdik. Sana da bu Kur'ân'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar"* (16/43-44). Kur'ân, her asırda yeni nâzil oluyormuşçasına tazeliğini, gençliğini muhafaza ediyor. O, ezelî bir hutbe olarak bütün asırlardaki, bütün beşer tabakasına birden hitâp ettiği için böyle dâimî bir şebâbetinin bulunması lâzım gelmiştir. Hatta, fikirleri farklı, kâbiliyetleri değişik asırlardan her birine, sanki o asra mahsus gibi bakar ve ders verir. Beşerin eserleri ve kanunları, beşer gibi ihtiyar oluyor. Değişikliğe ve tebdile uğruyor. Fakat Kur'ân'ın hükümleri ve kanunları, o kadar sâbit ve köklüdür ki, asırlar geçtikçe daha ziyâde kuvvetini gösteriyor. Eğer bu kendilerine yetmezse işte meydan! Onun benzerini getirsinler bakalım (17/88; 11/13).

Kur'ân, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risâletini, sadece hakka şâhitlik eden Allah'ın şahâdetiyle de teyid eder. *"Allah, sana indirdiğini kendi ilmi ile indirmiş olduğuna şâhitlik eder. Melekler de buna şâhitlik ederler. Allah'ın şâhitliği de bir şeyin gerçekliğini ispât için kâfidir"* (4/166). *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah kâfî. O göklerde ve yerde ne*

---

146 Krş. Gazzâlî, Munkiz, s. 54; İbnu Rüşd, Keşf, s. 97.

varsa hepsini bilir. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler, işte ziyâna uğrayacaklar onlardır" (29/52).

Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletine delâleti şu temsille anlaşılır: Birçok hastalığın zuhûr ettiği bir ülkede, doktor olduğunu iddiâ eden bir adam, bu iddiâsının delili olarak hastaları tedâvî eden tıp ilmi ile alâkalı kitabını getirir. Mütehassıs tabipler o kitabı mütâlaa etmeleri neticesinde o konudaki en iyi kitap olduğunu müşâhede ve itirâf ederler. Sonra ona sayılamayacak kadar hasta başvurur, kendilerine yazılan reçetelerdeki ilaçları alanlar iyileşir ve sıhhat bakımından en sağlıklı insanları oluştururlar.[147] Hal böyleyken bu iki ilmî ve amelî bürhândan şüphe edilir mi? Kaldı ki, rûhları tedâvi etmek, bedenleri tedâvi etmekten daha zor bir iştir. Ahlâkî hastalıkları, içtimâî rahatsızlıkları tedâvi etmek, fertlerin uzuvlarını iyileştirmekten daha ağır bir iş olduğu malûmdur. Zira, içtimâî hastalıklar bulaşıcı ve müzmindir. Bilindiği üzere Kur'ân, doğru inanç esaslarını, yüce ahlâk kaidelerini, içtimâî ve medenî usûlleri ihtivâ etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân'ın getirdiği kaideler, ölçüler ve prensipler vâsıtasıyla, her türlü kötülükte, câhilî hareketlerde kaybolmuş, cehalet ve putçuluk rezilliklerine boğulmuş bir toplumu iyileştirdi, birleştirdi, onlara kitap ve hikmeti öğretti ve bedevî olsun medenî olsun bütün toplumların önüne geçirdi.[148] Zâhirî tahakküm, baskı kullanma ile mümkündür. Fakat fikirlere galabe etmek, hem de rûhlara sevgi beslemek; huyları kontrol altına almak, hem de hâkimiyetini vicdânlar üzerinde dâima muhâfaza etmek; hakikatin ayırıcı özelliğidir. Kur'ân'ın en ayırt edici özelliği, sunduğu hidâyette yatmaktadır ve onun temel hedefi de insanın değerini yükseltmektir. Ümmî, bedevî Arapların sırf Kitabullâh'a ve sâdık Mübelliğ'ine olan inançlarından ötürü hayatlarını, mallarını ve kazançlarını fedâ edecek seviyeye getirilmeleri fevkalâde bir hadise değil midir?

Kur'ân mûcizdir (benzerini getirmekten insanları âciz bırakmıştır); onun mûciz oluşunun bir delili de şudur: Kur'ân, Araplara muâraza yapmaları için meydan okudu; lâkin yapamadılar. Eğer yapabilselerdi, kesin-

---

147 Gazzâlî, Münkiz s. 52; Râzî, en-Nübüvvât ve mâ yeteallak bihâ, Thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Beyrut, Dâr ibn Zeydûn, 1406/1986, s. 191; Tefsiru'l-Menâr, I, s. 218.

148 Tefsiru'l-Menâr, II, s. 219; krş., Râzî, en-Nübüvvât, s. 191.

likle yaparlardı, bunun aksi iddiâ edilemez; çünkü, muârazadan âciz kalınca Hz. Peygamber'e savaş açtılar. Eğer kelâmla muârazaya güçleri yetseydi, ondan son derece güç ve meşakkatli olan harbe başvurmazlardı. Savaşa girişmeleri, muâraza yapamadıklarının bir delilidir.[149] Bu konuya ileride tekrâr döneceğiz.

2. Ahlâk-ı hamîdesi

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yüce ahlâkına işaret ederek, O'nun müminler için numûne-i imtisâl olduğunu bildirir: *"Allah'ın Resûlünde sizin için, Allah'a ve Âhiret gününe ümitle bağlananlar için ve Allah'ı bol bol zikredip hatırlayanlar için muhakkak (arkasından gidilmeye değer) pek güzel bir örneklik vasfı vardır"* (33/21). *"Kasem olsun ki, sen büyük bir ahlâk üzerindesin"* (68/4). Resûlullah Aleyhissalâtu ve's-Selâm'ın, aynı zamanda nübüvvetinin de birer büyük bürhânı olan ahlâk-ı hamîdesinden bazı noktalara burada işaret edelim:

a. Sıdkı

Hiç kimse, O'nun ne din işlerinde, ne de dünya işlerinde hilâf-ı vâki birşey söylediğine şâhit olmamıştır. Öyle ise O'ndan hilâf-ı hakîkat vukû bulmamıştır. Zira, eğer O'ndan böyle bir tek şey sâdır olmuş olsaydı, muârızları tarafından açığa çıkartılır ve ilân edilirdi.[150] Tarih ortadadır, araştırılsın bakalım! Böyle bir iddiâ şöyle dursun, sonraları muârızları olacak kimseler bile O'na "Muhammedu'l-Emîn" dememişler miydi? Kaldı ki, Arapların hiçbirisi Hz. Peygamber'i ziyârete giderken, O'nun sıdkını anlamak için kâhinleri tâbi tuttukları bir denemeyi O'na tatbik etmeyi akıllarının köşesinden bile geçirmiyorlardı.

b. Kararlılığı ve azmi

Hz. Muhammed (s.a.s.), Risâletini edâ ederken çeşitli sıkıntı ve meşakkatlere marûz kalmasına rağmen, başlangıçta tuttuğu yolu hiçbir zaman

149 Fahruddîn er-Râzî, Nihâyetu'l-İ'câz fî Dirâyeti'l-İ'câz, Thk. Dr. Ahmed Hicazî es-Sakâ, el-Kahire, el-Mektebetu's-Sekâfî, 1989, s. 54.

150 Râzî, Erbaîn, II, s. 88.

değiştirmedi. Kimsenin malına, mevkisine tamah etmedi. Marûz kaldığı bu sıkıntılara ve meşakkatlere karşı sabretti, azminde fütur getirmedi. Sonra düşmanları mağlup olup büyük ordusu, kuvvetli ve gâlip devleti de olup, mal mülk, zevce vb. dünyevî isteklerini yerine getirebilecek güce ve kuvvete erişince, yine ilk tuttuğu yoldan şaşmadı; dünyadan sarf-ı nazar edip, Âhirete yönelik tavrını hiç değiştirmedi.[151] O, ilk gününden son gününe kadar tuttuğu güzel yolu tâkip etti, bundan hiç şaşmadı. Halbuki yalancı, düzme birinin bütün bunları başarması imkânsızdır. Şu âyet buna işaret eder: *"(Ey Resûl), de ki: Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum ve ben size kendiliğimden bir şey teklif edenlerden de değilim"* (38/86).

Ayrıca, Hz. Peygamber'in Mekke ve Medîne'deki hareket tarzı bir mimarın aktivitesini andırır. Mimar, bir binâyı yaparken o binanın projesinden son marangoz keserinin vuruşuna kadar ilgilenir. Yapı içinde hiçbir bölünme olmamalıdır. Hiç kimse bir mimarın sadece bazı fikirler ileri sürerek yahut birkaç tasarı ortaya koyarak bir binayı bitirdiğini iddiâ edemez. Resûlullah'ın (s.a.s.) Medîne'deki muâmeleleri, O'nun Mekke'deki gidişatında bir yön değiştirme değil, tamamen O'nun mantıkî devamı olarak algılanmalıdır.

c. Cesâreti

Ne kadar büyük olursa olsun (Ahzâb ve Bedir gazvelerinde olduğu gibi) hiç kimseden çekinmemiştir. O'na bu cesâreti Rabbi aşılamıştır: *"Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni duyur; eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini duyurmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu yola iletmez"* (5/67). *"Ey Nebî, Allah sana ve sana tâbî olan müminlere yeter"* (8/64).

Etrafında koruma görevlileri eksilmeyen bir hükümdar bile bunu garanti edemez. Birçok koruma görevlisine rağmen, nice idârecilerin, suikastçıların ellerinden kurtulamadıkları malûmdur. Fakat bu gerçek vâde Resûlullâh'ın gösterdiği itimat ne büyük! Said b. Cübeyr'den şöyle nakledilmiştir: Geceleri Resûlullâh'ın yanında müminler nöbet tutardı. Bu âyet

[151] Râzî, Erbaîn, II, s. 91

iner inmez korumayı bıraktı ve: "Artık gidebilirsiniz. Çünkü Allah beni korumayı deruhte etti" dedi.[152] Gerçekte, Allah O'nu birçok yerde korudu.

Bu durumu teyid eden birçok hadiseden biri Resûlullah'ın (s.a.s.) Huneyn gazvesinde gösterdiği kararlı tavır ve kahramanlıktır. O savaşta Müslümanlar dağılmış, Hz. Peygamber düşmanlar arasında tek başına kalmıştı. Müslümanlar bozguna uğrayınca o, kısrağını düşman cihetine sürdü. Amcası Abbas da kısrağın gemini tutarak sürat yapmasını engelliyordu. Derken müşrikler, Resûlullâh'ın bulunduğu tarafa geldiler, etrafını sardılar. O ise dönüp arkasına bakmadı bile. Aksine kısrağından indi. Hareketleriyle adeta: "İşte elinizdeyim, elinizden geleni yapın!" demek istiyordu. Sonra şöyle dedi: "Ben Peygamberim, bunda yalan yok. Ben Abdulmuttalib'in torunuyum." Onlara meydan okuyor, sanki bulunduğu yeri bildiriyordu. Neticede O'na en ufak bir zarar bile veremediler, bilakis Allah, O'nu görünmez ordularıyla destekledi, kendi eliyle düşmanları defetti.[153]

Yine en tehlikeli durumlarda, -meselâ, Sevr Mağarası'nda olduğu gibi- kurtulma yolu ve ümidi normalde gözükmezken, gayet metânetli ve son derece emîn ve mutmaîn bir şekildeki hal ve tavrı; yanındaki Hz. Ebû Bekir'e: *"Tasalanma, Allah bizimledir"* (9/40) demesi, Nübüvvet ve ciddiyetine kâfî şâhit olup, hak ile kenetlendiğine kuvvetli delildir.

d. Şefkât ve merhâmeti

Kavminin iman etmesini çok istedi; bu uğurda tebliğini aralıksız sürdürdü ve hiç ümidini kesmedi. Onların karşı tavır koymalarını ise cehaletlerine vererek, aydınlığa çıkmaları için onlara duâda bulundu. Hatta kavminin hidâyete ermesi yönündeki ısrarından ötürü ilâhî uyarmaya muhatap kaldığı bile oldu: *"Herhalde sen, onlar bu söze inanmıyorlar diye üzüntüden kendini helâk edeceksin"* (18/6). Ümmetine karşı da son derece şefkat ve merhâmet doluydu. *"Muhakkak, içinizden size öyle bir Resûl geldi*

---

152 Tirmîzî, Tefsir, Mâide sûresi bölümünde; Taberî, 5/68 tefsirinde, ha. no: 12276, IV, s. 647; el-Vâhidî, Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân, s. 204-205.

153 Buhârî, Cihâd 52, 61, 97, 167; Müslim, Cihâd 78-81; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, s. 207, III, s. 376; IV, s. 281.

ki sıkıntıya uğramanız O'na ağır gelir; size düşkün, müminlere şefkatli, merhametlidir" (9/128).

e. Tevâzuu

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), makamının yüceliğine rağmen insanların en mütevazısı idi: Hastayı ziyâret eder,[154] cenazeye iştirâk eder, kölelerin dâvetine icâbet eder, ayakkabısını tamir eder, elbisesine yama yapar,[155] ev işlerinde ailesine yardım ederdi. Çocuklara selâm verir, onların hal ve hatırını sorardı.[156] Resûlullah'a (s.a.s.) bir adam getirildi; heybetinden, adam titremeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Sâkin ol! Ben bir kral değilim. Ben güneşte kurutulmuş et yiyen Kureyşli bir kadının oğluyum"*[157] dedi. Ashâbı ile, onlardan biri imiş gibi otururdu; yabancı biri içlerinden hangisi olduğunu bilmezdi. Ta ki, yabancı birinin kendisini tanıyabileceği topraktan bir oda kendisine yapılıncaya kadar. Ona hitap edene, "Buyrun (Lebbeyk)" derdi. Ashâbına, ikramen künyeleri ile hitâp ederdi.

O'nun kalbinde dünyâya karşı meyil yoktu; Kureyş O'na mal, zevce ve riyâset teklif ettiğinde bütün bunları reddederek, onlara iltifat etmedi. Allah Resûlü Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm, dünya ve servet ehline karşı aziz; fakirler, düşkünler ve ehl-i din ile de son derece mütevazı idi. Hz. Ali (r.a.), Resûl-i Ekrem'i (s.a.s.) şöyle tavsif etmiştir: Resûlullah, insanlardan eli en açık, gönlü en geniş, dili en sadık, en vefâlı, en yumuşak tabiatlı, çevresine karşı en cömerdi idi. Allah Teala, O'nun hilmini tescil edip, bunun faydasını beyân ederek, yüce ahlâkın öteki güzel hasletlerini de bildirip O'nu faziletlerin madeni yaptı: *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için mağfiret dile. Yapacağın işler hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever"* (3/159).

---

154 Buhârî, Mardâ 12, Selâm 47; Tirmizî, Duâ 111; Ahmed b. Hanbel, Müsned. IV, s.284.

155 Ahmedb. Hanbel, Müsned, VI, s. 106, 121, 167,242,260.

156 Buhârî, İsti'zân 15; .Müslim, Selâm 15.

157 İbnu Mâce, Et'ime 30.

f. En zor işleri başarması

Beşer tarihi şahitlik etmektedir ki, en büyük dâhi, ancak bir veya iki hissi, seciyeyi ve istidadı uyandırmaya ve harekete geçirmeye muvaffak olur.

Hürriyet, hamiyet ve muhabbet hissi bu cümledendir. Arap Yarımadasındaki bedevî kavimlerde, gizli, örtülü ve kapalı olan binlerce yüce hissi birden uyandırıp, ortaya çıkartmak, galeyana getirmek ancak Hakikat Güneşi'nin ışık saçan hususiyetidir. İşte Arap Yarımadası, on üç asır beşerin terakki kaydetmesinden sonra, en meşhûr filozoflardan yüz tane gönderilsin. Bunlar yüz sene kadar çalışsın; acaba o zamanda gerçekleştirilenlerin yüzde birini yapabilirler mi?! Yine, tüzel bir kişi hükmünde olan bir devletin, tabiî gelişmesi hükmünde olan şekillenmesi zamanla mümkündür ve önceki devlete galebe çalması da tedricîdir. O halde, Hz. Muhammed'in (s.a.s.), maddî ve manevî olarak hâkim, hem de gayet büyük bir devleti kısa bir zamanda meydana getirmesi ve güçlü devletlere bir anda galebe etmesi, O'nun Nübüvvetinin bir bürhânı değil midir?

Öbür tarafta, kalblerinin katılığı, "kız çocuklarını diri diri toprağa gömme" gibi müşahhas işlerden anlaşılan o toplum fertlerinin kalblerini aydınlatması ve yumuşaklığın ve ince kalbliliğin tezahürü olan hayvanlara merhamet, hatta karıncaya şefkat gibi işlerle tezyin etmesi; öyle büyük bir inkılâptır ki, hiçbir tabiî kanuna uymadığından, basiret sahipleri bunun hârikulâde olduğunu tasdik eder.

Hz. Muhammed (s.a.s.), bütün bu sıfatları kendinde toplamış, ahlâkta kemâlin en yüksek mertebesindeydi. Bu kemâl sıfatlardan bir ikisini kendinde bulunduran kimselere tesadüf edilir, bu normaldir. Fakat, bütün bu sıfatların tamamını şahsında toplayan bir ikinci şahsa rastlanmış değildir. O gün öyle olduğu gibi bugün de böyledir. Bütün bu sıfatların kemâl derecesinde O'nun şahsında yerini alması, Risâletinin en büyük delillerindendir.

Daha önce hiçbir tecrübesi olmayan ve sıradan bir insan nasıl olur da dâhi bir yazar, komutan ve neticede muzaffer bir lider olabilir? Bir kimsenin bir stratejisi dâhisi ve tamamıyla yeni bir sosyal nizamın mimarı ol-

ması sıradan bir hadise midir? Bir insan nihâî başarısını önceden haber verebilir mi? Mekkî olan Kamer sûresinde, henüz üç beş Müslüman varken ve akıbetleri oldukça şüpheli iken, ileride müşriklerle harb olacağı, üstelik şirk ordusunun hezimete uğrayacağını haber vermiş ve bu ilkin Bedir'de gerçekleşmiştir. *"O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardır"* (54/45). Hz. Ömer'den (r.a.) rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Bu âyet nâzil olunca, 'Bozguna uğrayacak topluluk kimdir?' diye söylenmeye başladım. Bedir gününde Kureyş bozuldu, kaçmaya başladı. Hz. Peygamber'e baktım, arkalarından kılıcı çekmiş سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ (54/45) âyetini okuyordu.[158] O zaman bu âyette kastedilenlerin kimler olduğunu anladım".[159] Kur'ân, metninin eksiksiz muhâfaza ve intikâl edeceğini (15/10), İslâm'ın muzaffer olup (24/55), Mekke'yi fethedeceğini de bildirmiştir (48/27). Ayrıca, Kur'ân, istikbâle dâir daha başka gaybî haberler de ihtivâ etmektedir (10/92 vb).

Hülâsa, fikren yükselip O'nun sîretine toplu bir bakış yapılacak olursa yüce ahlâktan meydana gelen nice parlak deliller görülür. Bunlardan sadece bazı örnekleri göz önüne getiren kimse tertemiz, dürüst, ağırbaşlı, bilmediği hususta tek söz söylemeyen, gördüğünü gizlemeyen, kendisini övenlere kulak vermeyen ve büyüklerin süsü olan tevazuu, liderlerde eşine nâdiren rastlanacak derecede açık sözlülüğü, âlimlerde pek az rastlanacak derecedeki titizliği ile arz-ı endâm eden bir şahsiyet karşısında olduğunu anlamakta gecikmez. Böyle bir zât, ne aldanır, ne de aldatır; hâşâ!

3. Beşer oluşu

Kur'ân, Resûlullâh'ın (s.a.s.) beşer olduğuna (18/110; 41/6), O'nun da beşerde bulunan yeme, içme ve ölme gibi halleri bulunduğuna (25/20; 39/30) işaret ederek bunu zihinlere yerleştirir. Bu, Müslümanları, Ehl-i Kitap'ın düştüğü küfre (5/17, 72; 9/30, 31) düşmekten muhâfaza ettiği gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) davasını da ispât eder. Zira, olumsuz taraflarını, zaaflarını bir tarafa bırakalım, normal olarak bir insanın göstere-

158 Taberî, Câmiu'l-Beyân, Hane No: 32823, XI, s. 567; İbnu Kesîr, Tefsir, IV, s. 240.
159 İbnu Kesîr, Tefsir, IV, s. 240.

ceği maharetler, meziyetler, iyi ve güzel hasletler aşağı yukarı bellidir. Çoğu zaman, her insan, bir hasletle tanınır. Meselâ, bir kimse ya cesaretle veya cömertlikle yahut diğergamlıkla veyahut çalışkanlıkla şöhret kazanır. Bütün bu vb. güzel hasletlerin tamamını kemâl mertebesiyle, kendinde toplayan bir insan görülmemiştir. Eğer "bir insan", sadece alelâde insanlara değil, aynı zamanda fevkalâde meziyetleri olan insanlara, on dört asır gibi uzun bir zamanda numune-i imtisâl olmuş ve beşeriyetin bunca terakkisine rağmen halâ erişilememiş ve bundan sonra da erişilemeyeceği kabul, tespit, tasdik ve teslim edilmişse bu, O'nun durumunun harikulâdeliğini ispât eder. *"De ki: 'Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sâhip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır elde ederdim. Bana kötülük dokunmamıştır. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."*(7/188). *"De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım; Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu bana vahiy olunuyor. Kim Rabb'ine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabb'ine yaptığı ibâdette hiç kimseyi ortak etmesin"* (18/110).

4. Bi'setten önce geçirdiği ömür, ümmîlik

Hz. Peygamber'in Risâletinin en büyük delillerinden biri de O'nun eşsiz siretidir. Bisetinden sonraki hayatı ile beraber hususiyle bisetinden önceki hayatı da O'nun hakkaniyetine bir bürhân olmaktadır. *"De ki: (...) Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz?"* (10/16).

Kavmi arasında geçirdiği kırk sene zarfında, Kur'ân'ın ihtivâ ettiği ilimlere, üslûbu ve belagatına dâir kendisinden hiçbir şey naklolunmayan bu ümmî zâtın kalbine bu Kur'ân'ı ilkâ eden, Allah'tan başka kim olabilir? Kur'ân'n ihtivâ ettiği i'câz vecihlerinden her biri, maddî nazâriyelerden ve taklit bağlarından sıyrılan herkes için iknâ edici birer delildir. Zira, âlemlerin Rabb'ine inanan hiç kimse, eşsiz bir üslûpla, bu kadar güzel mânâlara şâmil olan bu Kitap'ın kaynağının ümmî bir zât olabileceğini tasavvur edemez. Bu ancak Azîz ve Celîl olan Allah'ın O'na hâs kıldığı bir vahiydir.

Tarih, siyer ve rivâyet nokta-i nazarından dikkat olunursa; yetim olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) (93/6), dört yaşından kırk yaşına kadar, hususiyle şânı, ahlâkı ve içindekini dışa vurmada doğuştan gelen hararetin en kızgın zamanında, tam bir istikamet ve iffetle, hiçbir gizli durumu muhafaza etmeyen -özellikle öyle inâtçılara karşı- bir hileyi imâ etmeden yaşadığı, sonra süregelen ahlâkın pekişme ve devâm etme zamanı olan kırk seneden sonra o büyük inkılap nazara alınırsa, haktan geldiğini ve hakikat olduğunu tasdik etmeyen, kusuru kendinde aramalıdır.[160] Zira, kırk yaş, pek çok ihtirâsın sönüp gittiği veya hiç olmazsa artık tahakkukundan ümit kesildiği bir çağdır.[161]

Nübüvvetten ne önce ne de sonra hiçbir çirkin fiil O'ndan sadır olmamıştır. Risâletten önce, Kâbe binâsının yapımı esnasında Haceru'l-Esved'in yerine konması hakkında ihtilafa düşen Kureyşliler O'nun hakemliğine başvurduklarında O, en güzel bir şekilde ihtilâfı bertaraf ederek meseleyi tatlıya bağlamıştır.[162]

Hz. Muhammed (s.a.s.), ümmî olup (7/157, 158), ümmî bir kavim arasından neşet etti (62/2). Kitap okumadı, şiir söylemedi, irticâlen de olsa hutbe irat etmedi, herhangi bir kabileye başkanlık yapmadığı gibi, insan topluluklarının kanunlarını ve dinlerini de tanımadı. Eğer bu saydıklarımızla alâkası olsaydı, bunlar, Nübüvvetten önce ve sonra, kendisinden işittikleri ve öğrendikleri her şeyi rivâyet etmek isteyen tâbîleri naklederlerdi yahut Nübüvvetini inkâr etmede kullanmak üzere düşmanları yayarlardı. O, kırk yaşına gelinceye kadar böyleydi. Bedîhî bir şekilde bilinmekte ve kabul edilmektedir ki, herhangi bir ilimde temâyüz eden bir kimsenin üzerinde, henüz gençliğinde bu ilimle ilgili mahâret belirtileri görülür.[163] Oysa, Hz. Muhammed'de (s.a.s.) bu kâbilden bir şey müşâhede olunmadı. Bu devrede O'nun hakkında söylenen şey, O'nun emîn olduğu ve kavminin oyun ve eğlenceye dalma ve putlara tapma gibi bâtıl işlerinde onlardan uzaklaştığıdır.

---

160 B. Said Nursî, Muhâkemât, s. 132 (sadeleştirerek).

161 Kasım Küfrevî, Hz. Peygamber'e Dil Uzatanlar, İstanbul, 1969, s. 25.

162 İbnu Hişâm, Sîre I, s. 156.

163 Tabbâra, Rûhu'd-Dîni'l-İslâmî, s. 449.

Öte yanda, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) zuhûr ettiği kabilenin mensupları ilim ehli olmadığı gibi, o diyârda hiç âlim de yoktu. Hatta onlara cehalet galebe çalıyordu.

Yine O'nun, kısa süreli iki Şâm yolculuğundan başka seyahati de vâkî değildir.[164] Bilginler ve filozoflar da bu diyâra gitmediler ki, O'nun ilmi bunlardan aldığı söylenebilsin.[165] O, gerek Nübüvvetten önce ve gerekse Nübüvvetten sonra bilginlerden bir şey öğrenmemiş, onlardan bu konulara dâir hiçbir söz işitmemiştir. Bu, O'nun, hiçbir bilginle karşılaşmadığı anlamına gelmez.

Hz. Peygamber, Risâletinden sonra, karşılaştığı âlimlerden bazı sözler işittiği gibi, onlar da kendisinden bazı şeyler işitmişlerdi. Fakat soran ve öğrenen o âlimlerdi; kendisi onlara muallim, vâiz, müjdeleyici ve uyarıcı olmuştur.

"Şu hadise gerçekten şaşırtıcı değil midir? Ümmî bir millet içinde ümmî bir adam.. Sadece bâtıllarına ve günahlarına iştirâk etmeksizin aralarında bulunuyor. Ücretli çobanlık ve ücretli ticâret yaparak kendisinin ve çoluk çocuğunun geçimini temin etmekle meşgul oluyor. Ne ilimle ne de âlimlerle hiçbir münâsebeti yok. Böylece ömrünün 40 senesini bu tarzda geçiriyor. Bu vaziyet devâm edip giderken birden bire bir sabah kalkıp, şimdiye kadarki yaşayışından hiç bilmediği ve bir tek kişiye bir harfle olsun bahsetmediği meseleleri bize anlatmaya başlıyor. Hem de nasıl? O çok eski çağlarda cereyân etmiş olup da ilim ehlinin defterlerinde, bohçalarında saklayıp gizledikleri bilgileri gün ışığına çıkartıyor".[166]

O halde, bu evsâftaki bir beldede, böyle bir kabilede, hiçbir sûrette ilimlerle iştigâl etmeksizin ve hiçbir âlimden de ders almaksızın bir insanın çıkıp, Allah'ın Zât'ını ve sıfatlarını, isimlerini ve hükümlerini, geçmiş peygamberlerin kavimleriyle olan durumlarını bütün zeki ve akıllı kimseleri yanına yaklaşmaktan âciz bırakacak kadar büyük miktarda teferruatıyla bilmesi, O'nun

---

164 İbnu İshâk, es-Sîre, Thk. Muhammed Hamdullah, Konya, 1981/ 1401, 53, 58; İbnu Hişam, Sîre I, s. 147-148, 153; Râzî, Erbaîn, s. II, 89.

165 Râzî, Erbaîn, H, s. 89.

166 Dr. Muhammed A. Draz, en-Nebeu'l-'Azîm (Nazarât Cedîde fi'l-Kur'ân), 7.tab', el-Kuveyt, Dâru'l-Kalem, 1413/1993, s. 38.

Allâmu'l-Ğuyûb tarafından gönderildiğine delâlet etmektedir. *"Fakat biz (Musa'dan sonra) birçok nesiller yarattık da onların üzerinden uzun zamanlar geçti. Sen Medyen halkı arasında oturmuş da değildin ki (orada olanları görüp öğrenesin de) âyetlerimizi bunlara okuyasın. (Musa'ya) seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak (orada geçenleri sana bildirdik) ki senden önce kendilerine bir uyarıcı Peygamber gelmemiş olan toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar"* (28/45-46).

Hatta, evvelkilerin kıssaları, geçmiş insanların başlarından geçen olaylar öyle bir şekilde anlatılmıştır ki, muârızlarından hiç kimse, "falan yerde hata vardır" deme imkânını bulamamıştır. Kezâ, hiç kimse, "O bir kitap buldu veya bir âlimden ders alıyor" da diyemedi.[167] *"(Ey Muhammed) sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun. Öyle olsaydı o zaman (Allah'ın sözlerini boşa çıkartmaya çalışan) iptalciler, kuşkulanırlardı"* (29/48).

Kaldı ki, bir insan, ne kadar zeki, kabiliyetli ve maharetli olursa olsun, çok fende meleke sahibi olamaz. Fenler, zamanın ilerlemesi ve bilgi birikiminin neticesidir. Gelecekteki bedîhî bir şey, geçmişte nazarî olabiliyor. Hem de geçmişi gelecekle kıyâs etmek, yanlış neticeye götürür. Bedevilerin basitliği ve sadeliği, medeniyet ehlinin hîle ve desîselerini kaldıramaz. Hîle, ancak medeniyetin perdesi altında gizlenebilir. Hem pek çok ilim, âdet, hal ve hadiselerin telkiniyle teşekkül edebilir. Diğer yanda, beşerin bakışı, geleceğe nüfûz edemez, müstakbele mahsus olan şeyleri göremez. Yine, beşer kanununun tabiî bir ömrü vardır; beşer nefsi gibi o da son bulur. Hem zaman ve mekân muhitinin, nefislerin teşekkülünde büyük tesiri vardır. Eskide harikulâde olan şeyler, şimdi normal bir şey olarak görülebiliyor. Zeka ne kadar hârika olursa olsun bir fenni tamamlamaya kâfî değilken nasıl olur da çok fenlerde yeterli olabilir?

Şimdi zaman tünelinden dalarak Asr-ı Saâdete çıkılırsa karşılaşılacak manzara şudur: Tek başına, yardımcısız, saltanatı görünmeyen tek bir şahıs; bütün âleme karşı mübâreze etmiş ve yer küresinden daha büyük bir hakikati omuzuna almış; bütün beşer nevinin saâdetine kefil olan bir dîni getirmiştir. Üstelik bu şahıs ümmîdir.

---

[167] Râzî, Erbaîn, II, s. 90.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmî olan kavminden bir mualliminin olmadığında şüphe yoktur. "Anasından doğduğu gibi kalıp, dîne dâir bir şey bilmemek" mânâsına gelen el-ümmiye (ümmîlik) onların belli başlı vasıfları iken, artık bu hususta başka delile ihtiyaç duyan biri olmasa gerektir. "İslâm öncesi Arapların en meşhûr lakapları olan 'Cahiliyye' konusu da böyledir. Onlar ilmin temelinden yoksun olduklarından, kendilerine 'cehalet' kökünden gelen bir kelime (câhiliyye) isim olmuştu. Böyle iken, Kitap'ında müteaddit defâlar onları cehaletle tavsif eden ve Kitap'ının birçok sûresinde cehaletlerini serdeden muallimlerini yetiştirmek şöyle dursun, (ondan daha geri durumdaki) başkalarını nasıl yetiştirebilirlerdi ki?".[168] Bûsirî'nin dediği gibi, O'nun bu vasfı hakkaniyetinin en büyük delilidir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Hz. Muhammed (s.a.s.), Nübüvvet davasını izhâr etmeden önce bu ilahî meselelere girmez ve bu konuları araştırmazdı. Asla O'nun dilinden Nübüvvet ve Risâlet sözü geçmemiştir.[169] Bunun doğruluğunu şöyle ispatlayabiliriz: Eğer O'nun, Risâlet ve Nübüvvet iddiâsından önce bu meseleler hakkında araştırmaları olsaydı kâfirler O'na şöyle derlerdi: "Sen ömrünü, tedebbür ve tefekkür ile geçirdin. Neticede başarılı da oldun ve bunları izhâr ediyorsun." Oysa O'na ve Nübüvvetine saldırmaya aşırı istekli olmalarına rağmen, muârızlarından hiç kimsenin böyle bir sözü söylememiş olması, O'nun, nübüvveti izhâr etmeden önce bu ilimlerle meşgul olmadığını ortaya koyar. Bilindiği gibi, bir kimse, ömrünün kırk senesini, bu tür ilmî meselelerle uğraşmadan geçirirse, sonra bir defâ bu konulara girip, geçmiş ve gelecek insanları muâraza etmekten âciz bırakan bir kelâm getirirse, hatta bin dört yüz sene geçmesine rağmen, O'na muâraza etmeye kalkışan birisi çıkmadığına göre, bu durumda sârih akıl bunun ancak vahiy ve tenzîl yoluyla olabileceğine şâhitlik eder. *"(Ey Muhammed), bunlar sana vahiy ettiğimiz gayb haberlerindendir. Ne sen ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz. O halde sabret, sonuç (şirkten, günahlardan kaçarak Allah'ın azâbından) korunanlarındır"* (11/49). Aslında bu durum, dost düşman herkese

168 Draz, en-Nebeu'l-Azîm, s. 56-57.

169 Râzî, Erbaîn, II, s. 90-91.

açıktır. *"Yoksa Resûllerini tanımadıkları (onun doğruluğunu, dürüstlüğünü bilmedikleri) için mi onu inkâr ediyorlar"* (23/69). *"(Ey Resûl) sen bundan önce bir Kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun. Öyle olsaydı o zaman (Allah'ın sözlerini boşa çıkartmaya çalışan) iptalciler, kuşkulanırlardı"* (19/48). Ümmîlik, diğer insanlar için bir eksiklik, hatta bir zül olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in Risâletinin hakkaniyetinin bir delili olmaktadır. Eğer o, okur yazar olsaydı, iptalciler bunu, insanları O'nun sıdkından şüpheye düşürmek için kullanırlardı.[170]

Diğer tarafta, bir ümmînin, âlimler arasında revâçta olan bir fende fikir beyân edip, ittifâk olan noktalarda muvâfık olarak, ihtilâf olan noktalarda ise muhalefet edip, hataları tashih etmesi, onun üstünlüğünü ve ilminin kesbî olmadığını ispât eder. Hz. Resûl (s.a.s.), malûm olan ümmiliğiyle, hazır ve seyrediyormuş gibi, geçmiş Peygamberlerin hallerini açıklamasıyla; bütün âlemin gözleri önünde öyle büyük bir davada, kendine tam bir güvenle davasına bir delil olarak o hallerin can alıcı noktaları hükmünde olan esaslarını zikretmiştir. Bununla beraber, önceki kitapların ittifâk noktalarında tasdik edici ve ihtilâf noktalarında ise tashih edici olarak kıssaları ve Nebîlerin hallerini bize anlatması, O'nun sıdkını ve Nübüvvetini isbât eder.[171] *"İşte sana da böyle emrimizden bir rûh vahiy ettik. Fakat biz vahiy ettiğimiz o Kitap'ı, bir nûr yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi, onunla doğru yola iletiyoruz. Ve şüphesiz ki sen doğru yola götürüyorsun: Göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi Allah'ın yoluna. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner"* (42/52-53).

Son derece mükemmel olan âlemin Yaratıcısına, hikmet ve hükümlerle yaratılmışların işlerini düzenleyen, herşeyi yaratıp, sonra da hidâyet eden Allah Teala'ya inanan, Hz. Resûl'ün (s.a.s.) mütevâtir ve ilhâm kaynağı siyerini okuyan kimse, ümmî olan Muhammed'in (s.a.s.) bisetinin, O'na bütün i'câz vecihlerine şâmil olan Kur'ân'ın verilmesinin, beşerî kesbî öğretimlerin mahsûlü olduğunu, insanlık tarihini değiştiren hidâyetinin alelâde işlerden olduğunu iddiâ etmesi mümkün değildir. Aksine, insaflı olmak kaydıyla, milletlerin dîn ve dünya işlerinde meydana

170 A. Bedevi, Min Belâğati'l-Kur'ân, s. 271.

171 B. Said Nursî, Muhâkemât, s. 133.

gelen bu inkılâbın, Hakîm ve Alîm olan Rabb'in inâyetiyle gerçekleştiğine inanmaktan başka yol bulamayacaktır.[172] *"O'dur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar, önceden, apaçık sapıklık içinde idiler"* (62/2).

Yine insanın herhangi bir işle ilgisi olmadığını anlamak için, o işi yapmaktan maddeten âciz olmasını tespit etmek yetmez mi?

Akıllı olan insan düşünsün bakalım: Bu ümmî Nebi (s.a.s.), ilmî vasıtaları itibariyle bu Kur'ân'ın mânâlarına acaba kaynaklık edebilir mi? Asla.

5. Mübâhele

Mübâhele, "haksızın lânete uğraması için, hararetle ve içtenlikle Allah'a yalvarıp yakarmak, haksıza bedduâda bulunmaktır". Kur'ân, Necrânlı Hıristiyanları mübâheleye çağırdı, onlar ise bu çağrıya uymaktan korkup kaçarak bundan vazgeçtiler. Oysa, kendilerinden, hem onların ve hem de Hz. Peygamber'in çocuklarını ve zevcelerini getirdikten sonra, bir yerde toplanarak samimi ve kuvvetli bir şekilde Allah'a yalvarıp, her iki gruptan yalancı olanın Allah'ın lânetine ve gazâbına uğramasını dilemekten başka bir şey istenmiyordu.[173] Bu konuya işaret eden Âl-i İmrân sûresindeki âyet şöyledir: *"Kim sana gelen ilimden sonra seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: 'Gelin! Oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lânetle duâ edelim de, Allah'ın lânetini yalancıların üzerine atalım"* (3/61).

Bu âyete istinâden Hz. Peygamber (s.a.s.), Necrân'dan gelen Hıristiyanları mübâheleye çağırınca, düşünmek için mühlet istediler. İçlerinden, görüşüne değer verdikleri Âkib isminde biri şöyle dedi: Ey Hıristiyanlar, (Hz.) Muhammed'in, Allah tarafından gönderilmiş bir Resûl olduğunu biliyorsunuz. Bir Peygamber ile mübâheleye giren bir toplumun küçük-

---

172 Tefsîru'l-Menâr, I, s. 222.

173 Muhammed 'Abdul'azîm ez-Zerkânî, Menâhilu'l-İrfân fî UIûmi'l-Kur'ân, el-Kâhire, el-Halebî, 1336/1918, II, s. 400. Mübahale konusunda Massignon'un La Mubâhala (Paris, Imp. Administrative, 1944) diye bir çalışması mevcuttur. Muhammed A. Draz, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, s. 185, 23. dipnot.

büyük hiçbir ferdi iflâh olmaz. Eğer böyle bir şeye kalkışırsanız mahvolursunuz. Eğer dîniniz üzere kalmak istiyorsanız, Resûlullah ile musâlahaya varıp, memleketinize dönün. Bunun üzerine onlar da mübâheleden vazgeçip, bir muâhede ile İslâm'ın zimmetini kabul edip, gittiler.[174]

Mübâhele kendisi ile alâkalı olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in en değerli varlıkları, ciğerpareleri olan âli beytini de götürmesi, kendisine olan güvenini ve doğruluğuna olan inancını göstermesi bakımından câlib-i dikkattir. Bu hadise, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Nübüvvetine delâlet etmektedir; zira, muvâfık olsun muhalif olsun, hiç kimse bahis konusu mübâheleye cevap verenlerin olduğunu söylememiştir.[175]

Hz. Peygamber'in duâsının kabul olduğunu göstermesi bakımından şu hadiseyi de kaydedelim: Kureyş'in eziyetleri dayanılmaz bir hal alınca, onlara, "Hz. Yusuf'un kıtlık yılları gibi kıtlığa uğramaları" için bedduâ etti. Bunun üzerine kuraklık başladı, ekinleri kurudu, hayvanları telef oldu, kıtlık onları istilâ etti. Derken, Hz. Peygamber'e yağmur duâsı için şefaât dilemeye geldiler. Resûlullah duâ etti, bunun üzerine yağmur yağdı; öyle ki boğulmaktan korktular. Bu sefer yağmurun dinmesi için duâ etmesini dilediler. Hz. Peygamber'in duâsı üzerine bu durumdan kurtuldular.[176] Mübâheleden kaçınan Necrân heyetinin bu hadiseden haberdâr olması imkân dahilindedir. Resûlullah'ın (s.a.s.) duâsının kabul olunduğunu bildiren rivâyetlerin mecmuu tevatür derecesine varmaktadır.[177]

Beşer tabiatından haberdar olan kimse, küçük bir davada, küçük bir kavimde, alışılmışa aykırı küçük bir fiilin serbestçe işlenemeyeceğine baksa; gayet büyük bir haysiyetle, nihâyet derecede cesim bir davada, geniş bir kavimde, hadsiz bir inâda karşı, her cihetten ümmîliğiyle beraber, hiçbir cihetle aklın müstakil olmadığı meselelerde, tam bir serbestlik ve son

---

174 İbnu Hişâm, Sîre.'ll, s. 169-170.

175 İbnu Hişâm, Sîre.'ll, s. 169-170

176 Buhârî, Ezân 128, İstiskâ 2, Cihâd 98, Edeb 110; Müslim, Mesâcid 294; Ebû Davud, Salât 216; Nesâî, Tatbik 28; İbnu Mâce, İkâme 145; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, s. 239, 255.

177 Meselâ bkz. Buhâri, İstiskâ 7, Salât 68, Cumua' 35; Nesâî, İstiskâ 10, Mesâcid 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, s. 147; Râzî, Erbaîn, II, s. 92 vd.

derece güvenle, herkesin gözü önünde zikir ve nakilden, güneş gibi sıdkın tulû edeceğini görür.[178]

Ancak, kibir ve haset, kişi ile mutluluğu arasında yoğun bir tabaka oluşturmaktadır. Hasede saplanan kimse gerçeği göremez. Kibirli olan yardım göremeyeceği gibi, gerçek ve doğruya da ulaşamaz. *"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her âyeti görseler de yine ona inanmazlar. Doğru yolu görseler, onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar âyetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular"* (7/146).

6. Kitap sâhipleri

İslâm âlimleri, bütün hak dînlerin, Resûllerin, Nebîlerin ve onlara nâzil olan ilâhî menşeli Kitapların çokluğuna rağmen Tevhid, Âhiret ve Nübüvvetin ispâtı hakkında ittifâk ettiklerini bildirmişlerdir.[179] Her Resûl, kendisinden önce gelen Peygamberin nübüvvetini ve getirdiğinin doğruluğunu ikrâr etmiştir. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm, Nübüvvetin birliğine sıklıkla dikkat çeker. *"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen Peygamberlere vahiy ettiğimiz gibi, sana da vahiy ettik. Nitekim İbrâhim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, Sıbtlara (Yakuboğullarına), İsâ'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a, Süleymân'a da vahyetmiş ve Davud'a da Zebur'u vermiştik"* (4/163). *"Bu (Kur'ân veya Peygamber) de ilk uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır"* (53/56). *"De ki: 'Peygamberliği ilk defâ ben ortaya atmadım. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim"* (46/9).

O halde, Nübüvvet bir bütündür. Nübüvvete imanın geçerli olabilmesinin temel şartı, bütün Resûlleri ve son Resûl'ü tasdik etmek ve hepsine iman edip aralarında ayırım yapmamaktır.[180] Nasıl ki, bir telefon nu-

---

178 B. Said Nursî, Muhâkemât, s. 132-133.

179 Şevkânî, İrşâdu's-Sikât, s. 21, 27, 46.

180 Krş. "*Resûl, Rabb'inden kendisine indirilene inandı, mü'minler de. Hepsi Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına ve Peygamberlerine inandı. 'O'nun Resullerinden hiç birini diğerlerinden ayırmayız' dediler. Ve dediler ki: 'işittik itaat ettik!' Rabb'imiz, bizi bağışlamanı dileriz? Dönüşümüz sanadır*" (2/285).

marasında bir rakam eksik bırakıldığı takdirde görüşme mümkün olmuyorsa, tıpkı bunun gibi Resûllerden birini inkâr etmek Nübüvvete imanı geçersiz kılar. Bu itibarla, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nebîlik ve resûllük sıfatını inkâr etmek, Allah'tan gelen vahyi ve bütün Peygamberleri inkâr etmek demektir. Nübüvveti inkâr ise Halık'ı inkârdır.[181]

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetine inanmadan öteki Peygamberlere inanmanın mümkün olmayacağını, O'nun Nübüvvetini inkâr edenin öbürlerini de inkâr etmiş olacağını ifade eden İbnu Kayyim (751/1350), bunun şu iki yolla bilinebileceğini kaydeder:

Birincisi: Önceki Peygamberler, Son Resûl'ün Nübüvvetini müjdelediler ve ümmetlerinden, O'na iman etmelerini istediler. O halde O'na inanmayan, önceki Peygamberlere de inanmamış olur. Öbürlerine inanmak O'na inanmayı zarurî kılar.

İkincisi: Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dâveti, baştan sona önceki Resûllerin dâvetiyle tetâbuk eder. Öteki Peygamberler de temel meseleler olarak O'nun getirdiğini getirdiler.[182] Dolayısıyla O'na inanmayan öbürlerine de inanmamış olur. Eğer O, gönderilmemiş olsaydı öteki bütün Nübüvvetler tamamlanmamış olurdu. O, tasdik olunmazsa, kendisinden önce geçen hiçbir Peygamber tasdik olunmamış demektir.[183] Nitekim bu, Peygamberlerin haberdar olduğu, gönderildikleri insanları haberdar ettikleri bir husustur. *"Allah, Peygamberlerden şöyle söz almıştı: 'Bakın, size Kitap ve hikmet verdim, imdi yanınızda bulunan (Kitapları) doğrulayıcı bir Peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu husustaki ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?' demişti. 'Kabul ettik' dediler. 'O halde şâhit olun, ben de sizinle beraber şâhit olanlardanım' dedi"* (3/81).

---

181 Şevkânî, İrşâdu's-Sikât, s. 184.

182 Krş. "*Ey Kitâp ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a ibâdet edelim, O'na hiç birşeyi ortak koşmayalım; birbirimize Allah'tan başka rabler edinmeyelim. 'Eğer yüz çevirirlerse: 'Şahit olun, biz müslümanlarız!' deyin*" (3/64).

183 İbnu Kayyim el-Cevziyye, Kitab Hidayeti'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ, Thk.Heyet,1. tab', Beyrut, 1410/1990, s. 279-280.

Resûller birbirlerini tasdik ettikleri gibi, Son Resûl'ü de müjdelemişlerdir.[184] Onun için, bütün Nebîlerin Nübüvvetlerinin delilleri, Hz. Muhammed'in (sav) sıdkına delildir ve onların bütün mûcizeleri, O'nun mânevî bir mûcizesidir.[185] Buna rağmen, İslâm Peygamberi zuhûr edince Kitap ehlinden çoğu O'nu inkâr ettiler.[186] Bunun sebebini Kur'ân şu şekilde açığa çıkartır: *"Kitap sâhiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. (...)"* (2/109). "Yoksa Allah'ın lütfünden insanlara verdiği vahiyler yüzünden onları kıskanıyorlar mı? Oysa Biz İbrahim ailesine de Kitap ve hikmet vermiş ve onlara büyük bir mülk bağışlamıştık" (4/54). Bunun yanında, Kitap Ehli Yahudilerden köklü bilgi sâhibi olanların durumunun farklı olduğunu öğreniyoruz. "Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve Müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, Zekatı verenler, Allah'a ve Âhiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz" (4/162).

Esasen, Kitap ehlinden olan rahipler ve hahamlar, bisetinden önce Resûlullah'ı (s.a.s.) Araplardan daha iyi biliyorlardı. Zira, Hz. Peygamber'in sıfatlarını ve adını Kitaplarında görüyorlardı.[187] Bunlardan samîmî olanlar inandılar ve inanmaya devâm ediyorlar, inatçılar ise bu gerçeği gizlemeye çalıştılar. Kur'ân-ı Kerîm, bu hususa defalarca işaret etmiştir. *"Onlar ki, yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları o Resûl'e, o ümmî Peygamber'e uyarlar. O Peygamber ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten alıkoyar; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri harâm kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. O'na inanan, destekleyerek O'na saygı gösteren, O'na yardım eden ve*

---

[184] Tevrat, İncil, Yahudi hahamları, Hıristiyan papazları, ile Arap kahinlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s.) in bi'setinden önce ondan bahsettikleri hakkında, meselâ, bkz. İbnu Hişam, Sîre, I, s.166, 171, 187; Beyhakî, İ'tikâd, s. 207; Râzî, Erbaîn, 1, s. 93; İbnu Kayyim, K. Hidayeti'l-Hayâra, s. 80;137; Tefsîru'l-Menâr, I, s. 295; Abdulahad Davûd, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhamed, 1992.

[185] B. Said Nursî, Muhâkemât, s. 134.

[186] Krş. "*Kendilerine Kitâb'dan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar puta ve batıla inıyorlar ve inkâr edenler için: 'Bunlar inananlardan daha doğru yoldadır' diyorlar*"(4/51).

[187] İbnu İshâk, Sîre, s. 62.

O'nunla beraber indirilen nûra uyanlar, işte felâha erenler onlardır. De ki: 'Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sâhibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah'ın Resûlüyüm. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî Peygamberi olan Elçisine inanın -ki o Resûl de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır,- O'na uyun ki doğru yolu bulasınız. Musa kavminden gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır" (7/157-159). *"Ne zaman ki, onlara Allah'ın katından, yanlarında bulunan (Tevrat)ı doğrulayıcı bir Kitap (Kur'ân) geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken o bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler; artık Allah'ın lâneti, inkârcıların üzerine olsun!"* (2/89). *"İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyeti -biz Kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra- gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem bütün lânet edebilenler lânet eder"*(2/159). *"Meryem oğlu İsa da: 'Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın Resûlüyüm, benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir Resûlü müjdeleyici olarak geldim' demişti. Fakat İsâ'nın müjdelediği Resûl onlara apaçık deliller getirince: 'Bu apaçık bir büyüdür' dediler"* (61/6). Âyette geçen "müjdeleyici" kelimesi, hak yolu takip edenlerin iyi bir âkıbetle müjdelendiklerini ifade etmekle beraber, bütün Resûllerin Hz. Muhammed'i (s.a.s.) tebşir ettiklerine, O'nun geleceğini haber verdiklerine ve kavimlerini buna hazırladıklarına da işaret eder. Böylece son Peygamber geldikten sonra O'na inanmayanların ileri sürebilecekleri hiçbir bahâneleri kalmamış olmaktadır. O halde, Risâletine Allah'ın şâhitlik ettiği, Kitap verilen Resûllerin müjdelediği, kendisinden önce geçen Nebîlerin yolunu tâkip eden Resûl'ü, Nübüvvet davasında tasdik etmek, emrettiği hususlarda O'na itaat etmek zorunludur.

Hz. Muhammed'in Risâletinin en büyük bürhânı olan Kur'ân-ı Kerim, kendisinden önce nazil olan Kitapları tasdik ettiği gibi (2/97, 285; 3/3; 5/48; 6/92; 35/31), önceki Kitaplar da Hz. Muhammed'in (s.a.s.) geleceğini müjdelemişlerdir. Bu yönden de Nübüvvetin bütünlüğü anlaşılmaktadır. Binâenaleyh, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletinin delilleri, aynı zamanda öteki Resûllerin Nübüvvetinin delilleridir. Onun için, Hz. Muhammed'in hayatı ilim ciddiyetinden, objektiflikten nasibini almamış, mutaassıp, ga-

razkâr bir tavırla ve İslâmiyet sar'asının tesiriyle tahrife çalışılırsa, ortada Peygamberliği ispât edebilecek tek bir Nebî kalmaz.[188]

Hz. Peygamber'in gelişini Tevrât ve İncîl'in müjdelediğinin Kur'ân'daki nakli delillerini kaydettikten sonra bunun aklî ispâtına geçelim. Hz. Peygamber, Tevrât ve İncîl'de kendisinden bahis olunduğunu haber verdi. Yukarıda kaydettiğimiz âyetlere ilâve olarak şu âyetleri hatırlayalım. *"Kendilerine Kitap verdiklerimiz, O'nu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, gerçeği gizlerler"* (2/146). *"Ey Kitap ehli, gerçeği gördüğünüz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"* (3/70). Eğer Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Tevrât ve İncîl'de müjdelendiği bir vâkıa olmasaydı bu, Yâhudi ve Hıristiyanların O'nu kabul etmemek için en büyük nefret sebepleri olurdu. Oysa hiçbir akıllının, maksadına ulaşmasını engelleyen, gayesini iptal eden faydasız bir iş yapması mümkün değildir. Halbuki, O'nun insanların en zekîsi ve en maharetlisi olduğuna akıllılar arasında en ufak bir tartışma yoktur.[189]

Tevrât ve İncîl'in Hz. Peygamber'i (s.a.s.) müjdelediklerinin bu Kitaplardaki örneklerine geçmeden önce bir hususu hatırlatmakta fayda vardır. Kur'ân'a göre Yahûdiler, Hz. Musa'ya gönderilen Kitabı tahrif etmişlerdir. On dört asır önce, hiçbir insan, hele ümmî Araplar, bunu akıllarından bile geçiremezlerdi. Son birkaç asırdan beri Eski Ahid'in metin tenkidi çalışmaları başlayınca, bir müddet sonra metnin değiştirildiğini, karıştırıldığını, kaybolan kısımlarının olduğunu aralarında Yahudi ırkından olan bilginlerin de bulunduğu Garplıların kritikleri ortaya koymuştur. Bu bilginler, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının sert hücumlarına maruz kalmalarına rağmen, bu gerçeği ilân etmekten çekinmemişlerdir. Hatta bazı papazlar da İbranice metinlerin yanlışlarla dolu olduğunu ve sonradan yazıldığını ifade etmişlerdir.[190] "Eski Ahid metninde insan eliyle yapılmış değişikliklerin oranı oldukça

188 Kasım Küfrevî, Hz. Peygamber'e Dil Uzatanlar, s.7.

189 Râzî, Erbaîn, s. 93.

190 Doç. Dr. Hikmet Tanyu, Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, ilmî inceleme ve Tenkidi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1966, Cilt: XIV, Ankara, 1967, s. 110-114. Krş. Prof. Dr. Günay Tümer Birûni'ye göre Dinler ve İslâm Dîni,DİB yay.,s204.

büyük görünüyor. Bir nüshadan öbür nüshaya, bir tercümeden öbürüne vakî olan sayısız tasarruflarla, iki bin yıldan fazla bir zaman boyunca, aslî metnin uğramış olduğu değişikliklerin vardığı boyutlar, zahmet çekilmeksizin anlaşılıyor".[191] Hatta bu vakıâyı bizzat Tevrat haber vermektedir. "Çünkü siz Hayy olan Allah'ın, ordular Rabbinin, Allah'ınızın sözlerini değiştirdiniz".[192]

Aynı şey İnciller için de söz konusudur. İnciller, tevhidî ve İslâmî bir gözle okunup incelenmedikçe, onlardan hak dîni ve hakikati elde etmek hiçbir şekilde mümkün olmaz. Ancak bundan sonra hakikisi düzmesinden ayırd edilebilecek, bu düzme bilgilerden, gerçek ancak bu şekilde ortaya çıkartılabilecektir. Kezâ, yalnız İslâmî bir rûh ve inançtır ki, Kitab-ı Mukaddes'i süzgeçten geçirip yanlışları, çer çöp kabilinden lüzumsuz şeyleri ayırtıp bir kenara atabilir.[192] Gerçi Kitab-ı Mukaddes, tenkitçi bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Fakat, bu tenkitçilik, muhâtabı hakikatin gömülü bulunduğu mezarın kapısına kadar getirip şüphe ve korkudan bitmiş bir vaziyette öylece bırakacaktır. Bu tenkitçilik, içeride birikmiş olan ezelî dokümanları ve malzemeleri araştırmaya imkân verecek kapıyı asla açmaz. Bu "tarafsız" tenkitçiler ister mütefekkir, ister akılcı ve isterse eyyamcı olsun, istisnasız hepsi de acınacak kadar, soğuk, şüpheci ve insanı ümitsizliğe düşüren kimselerdir. Şayet bu bilginler kendilerine rehber olarak Kur'ân'ın rûhunu almış; asıl Tevrât ile İncîl'in hakîkî, mânevî ve gerçek tatbikatçısı olarak da Hz. Muhammed'i kabul etmiş olsalardı çalışmaları böyle istikrarsız ve yıkıcı mâhiyet almayacaktı.[193] Kaldı ki, "Eski Ahit, Hıristiyanlarca da mensûh addedilmektedir.[194]

Bu zarurî istitrâttan sonra, şimdi Tevrât ve İncîllerde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risâletini müjdeleyen metinlere geçebiliriz.

---

191 M. Bucaille, Kitâb-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim, s.20.

192 Yaremya, 23/36. A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 205.

193 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 332.

194 Prof. Dr. Muhammed Hamîdullâh-Dt. Macit Yaşaroğlu, Kur'ân-ı Kerîm Târihi, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası, Çev. M. Said Mutlu, DİB Yay., Ankara, 1991, s. 29.

a. Tevrât'ta vârid olan tebşîrler

Burada özellikle, önceleri bir Hıristiyan din bilgini olup, sonradan Müslüman olan Prof. Abdulahad Davud'un tespitlerinden faydalanacağız. Merhûm yazar İbrânî, Süryanî, Ârâmî ve Yunan dillerini bildiği için eski dînleri orijinal kaynaklarından tetkik etme imkânı bulmuştur. Buna ilâve olarak, onun eski bir Hıristiyan din adamı olması ve ele aldığı konuları en eski ve en orijinal kaynaklardan tâkip etmenin yanında, zamanında yazılmış diğer eserlerdeki bilgileri de süzgeçten geçirip değerlendirmesi yazdıklarını daha da dikkate değer kılmıştır. Bu babta, Tevrât ve İncîl gibi kadîm kitaplarda bu hususta gelen haberlerden bazı numûneler kaydedip, bunların Peygamber Efendimiz'e delâlet yönlerini mezkûr yazarın tespitlerinden aktaracağız.

1. Eski Ahid'de, sık sık Hamad;[195] Hemed;[196] Mahmad, Mahamod[197] geçer. Arapça şekli "Muhammed" olup, aynı kökten veya fiilden türeyen bu kelimeler arasında yazılış şekilleri itibariyle bazı ufak farklılıklar bulunsa bile aslında bunlar kök ve mânâ birliğine sâhiptirler. Bunda zerre kadar şüphe yoktur.[198]

2. Kitab-ı Mukaddes'in Yâhudilere âit bölümünün son Kitabı, bir şahıs isminden ziyâde bir unvân mâhiyetinde olan "Malaki" adını taşımaktadır ki, "bir haberi bir kimseye ulaştırmak için görevlendirilmiş kimse" demektir. Adı geçen kitapta şöyle bir tebşir geçmektedir: *"İşte elçimi gönderiyorum ve O benim önümde yol hazırlayacak ve aradığınız Adon (Efendi) ve şevkle beklediğiniz Ahid Elçisi mâbedine ansızın gelecektir. İşte geliyor der, Orduların Rabbi"* (Malaki, 3/1). Burada müjdelenen Elçi, başka bir elçinin önünde yol açmak için görevlendirilmeyip doğru, emîn ve güzel bir dîni kurup geliştirmek için tâyin edilmiştir. Onun vazifesi, Allah ile kulları arasındaki yolda bulunan her türlü engeli kaldırmak ve bu ulu yoldaki insanların her türlü tehlikeden haberdar olup korunması ve kolay

---

195 Çıkış 20/17.

196 Haggay 2/7; Yeremya 25/34 vb.

197 Yeremya'nın Mersiyeleri 1/7-10; 2/4 vb.

198 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 194.

yürümesi için bütün çukurları kapatıp, pürüzleri, tümsekleri yok etmektir.[199] Şurası muhakkaktır ki, Allah'ın bu Yüce Elçisi, bir şeriatı bir avuç Yâhudinin istifadesi için ıslah ve idâre etmek üzere değil, aksine bütün insanlığın değişmez ve cihânşümûl dînini tesîs etmek için geliyordu.[200]

Bu tebşirde sözü edilen şahıs, Dinin Elçisi, Başkumandan ve Ahdin Elçisi gibi üç önemli özelliğe sâhiptir. Onun şu üç sıfatı daha bulunmaktadır. "Câmie veya Mâbede ansızın gelmek, insanlar tarafından beklenmek ve araştırılmak, çok arzulanıp özlenmek."[201]

O'nun önderlik vasfına, tarih ve siyer kitaplarının kaydettiği yüzlerce örnek vardır. Biz şu hususa işaret etmekle yetinelim. Hz. Peygamber'in dînî görevi tatminkâr bir ilerleme kaydetseydi Mekke'yi terk etmeyecekti; çünkü Arapların dînî merkezi olan bu şehri ele geçirmek, O'nun ilk hedefi idi. Fakat O, Mekke'de tamamıyla reddedilmemiştir; çünkü böyle olsaydı, Medînelilerin, kendi ülkesinde itibârını yitirmiş birini dînî ve siyasî bir önder olarak dâvet etmeleri imkânsız olması gerekirdi. Hiç kimse, acıdığından ötürü birini önder olarak seçmez.[202]

Bu Elçi, bu dinleri ilgâ ve İbrahim, İsmail ve diğer hak Peygamberlerin eski dinini, bütün insanlığa hitâp edecek şekilde yeniden tesis etmek gibi iki vazife için gönderilmiştir. Bu durumda O'nun insanı Allah'a kavuşturacak en kısa yol yani ibâdet bakımından en kolay ve hurâfe gibi saçma sapan dogmalarla bozulmadan, dâimâ saf kalacak şekilde sağlam ve mantıklı bir din olması gerekti. Bu Elçi, kendilerini rehber ilân eden ve böyle iddiâlarda bulunan yüzlerce kimsenin önderliğine lüzum duymaksızın, Allah'a inanıp bağlanmak isteyen herkese cevap verebilecek bir yol, bir din tesis etmekle görevlendirilmiştir. Buna ilâve olarak bu kimsenin Kudüs veya Mekke'deki mabetlerden birine ansızın geleceği bildirilmiştir. Kezâ, O, put tasvirlerini sadece kırmak sûretiyle değil, eski putperestliği kökünden söküp atacak birisidir. Allah ile kul arasında mutlak bir

---

[199] A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 124-125.

[200] A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 125

[201] A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 131.

[202] Fazlur Rahman, İslâm, Çev. Doç. Dr. Mehmet Dağ, Doç. Dr. Mehmet Aydın, İstanbul, 1981, Fakülteler Matbaası, s. 21.

vâsıtanın, papazın, azizin veya kutsal bir nesnenin aracı olamayacağını söyleyen cihanşümul bir dinin, yeni bir yolun tesisini sağlamak gibi fevkalâde bir vazifenin üstesinden gelmek ise ismi Muhammed Mustafa (s.a.s.) olan bir Resûle nasip olmuştur.

3. Eski Ahid'in özünü teşkil edecek kadar önem arz eden meşhur bir tebşîr, Tekvin kitabında şu şekilde geçer:

"Şilo gelinceye kadar

Saltanat âsâsı Yahuda'dan,

Hükümdarlık âsâsı da ayaklarının arasından gitmeyecektir ve milletlerin itaâti de ona olacaktır."[203]

Prof. A. Davud, bu ibâre hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Şilo" kelimesi, "saltanat ve şeriat sahibi", "büyük ve kanun koyucu bir otoritesi olan" ve milletlere hükmeden şahıs anlamlarını ifade eder. O halde bu kudrete sâhip ve böyle kanun koyucu kimdir? Bu şahıs Hz. Musa (a.s.) olamaz; çünkü İsrâil'in on iki kabilesini ilk defâ kendisi nizama sokmuş olup, Yahuda kabilesinde kendisinden önce bir kral veya Peygamber çıkmış değildi. Yahuda'nın neslinden gelen ilk Peygamber ve kral olması hasebiyle bu şahıs Davud da olamaz. Pek tabiîdir ki bu şahıs Hz. İsa da olamaz. Çünkü Hz. İsa (a.s.) İsrailoğullarının, Davud'un sulbünden geleceğini bekledikleri Mesih olmadığını bizzat kendisi itirâf etmiştir.[204] Kezâ, Hz. İsa (a.s.) yazılı bir şeriat bırakmadığı gibi saltanat âsâsını rüyasında bile görmemiştir.[205] Diğer tarafta, Hz. İsa, Hz. Musa'nın şeriatını ortadan kaldırmayıp, aksine onu devâm ettirmek için geldiğini ve son Peygamber olmadığını açık açık söylemişti.[206]

Oysa, Hz. Muhammed (s.a.s.), İsrailoğullarının bütünüyle eskimiş saltanat âsâsını ve uygulanamaz hale gelmiş eski şeriatla bozulmuş ruhbanlığın yerine yenilerini getirmek için Kur'ân ve askerî güçle gelmiş ve Allah'ın en saf dinini ilân ederek, insanların maddî ve mânevî dünyası için en elverişli emir ve ahlâkî hükümleri vaz etmiştir. İslâm Peygamberi, böylece, farklı kavimlere mensup insanların hakiki bir kardeşlik meydana

---

203 Tekvin 49/10.

204 Matta 22/44-45; Markos 12/35,37; Luka 20/41-44.

205 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 67-68.

206 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 68.

getirmelerini sağlayan İslâmiyeti tesîs etmiştir. Bütün Müslümanlar bu Allah Resûlü'nü sevip itâât ettiler. Fakat asla ona tapmadıkları gibi, kendisine ilahî bir pâye veya sıfat da atfetmediler.

Şilo kelimesinin ikinci mânâsı da birincisi kadar önemli olup, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) delâlet etmektedir.[207] Bu kelime, "sulh, sükûn, sessiz ve güvenilir" anlamlarına gelen "şalah" fiilinden türemiştir.[208]

Arabistan Peygamberlik tarihine baktığımızda İslâm Peygamberi'nin öncekilere göre oldukça sâkin, barışçı, güvenilir, düşünceli ve cezbedici bir şahsiyete sâhip olduğunu görürüz. İşte bu yüzden kendisine Mekkeliler "Muhammedu'l-Emîn" ismini vermişlerdi. Ancak Mekkeliler O'na "Emîn" sıfatını verirken Şilo hakkında en küçük bir fikre sâhip değillerdi. Fakat putperest Arapların bu cehaleti, yazılı kaynaklara sâhip olan ve bunların muhtevâlarını bilen inançsız Yahûdileri şaşırtıp hayrete düşürmek için Allah tarafından kullanıldı (Söyleyene değil söyletene bak, misâli). Arapça أَمَّنْ fiilinin aynen İbranca "aman" kelimesi gibi "metin, sürekli, değişmez, emîn" demek olup, dolayısıyla "gönül rahatlığı, inançlı ve güvenilir" mânâlarını da ihtivâ etmesi, "emîn" kelimesinin Şilo (Shiloh) kelimesinin tam karşılığı olduğunu gösterir ve onda bulunan bütün anlamları aynen içine alır.[209] Ayrıca, bu kelime Kur'ân'da sıklıkla geçen "Resûl" kelimesinin karşılığı da olabilir ki, bu durumda da Hz. Muhammed'e (s.a.s.) işaret eder.[210]

Hz. Yakup'un (a.s.) bu hikmetli sözleri hakkında yapılan araştırmaların tamamı dikkate alınır ve bu sözlerin İslâm Peygamberi'nin şahsında fiilen gerçekleştiği düşünülürse, Yahudilerin başka bir Şilo'nun gelmesini boşuna beklediklerini ve Hıristiyanların Şilo ile kastedilen şahsın Hz. İsa (a.s.) olduğuna inanmakla yanlış bir düşüncede ayak direndiklerini kabul ve ilân etmekten başka yol kalmayacaktır.[211]

4. Eski Ahid'de gerçek Peygamberin iki vasfı şu şekilde geçer: "Bir Peygamber İslâm'ı (Şalom) söylerse ve o Peygamberin söylediği çıkarsa

---

207 A, Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 69.

208 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 64.

209 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 69-70.

210 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 70.

211 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 171.

işte bu Peygamber'in gerçekten Allah tarafından hak Peygamber olarak gönderildiği bilinecektir."[212]

Peygamber, imâm ve Allah'ın yeryüzündeki herhangi bir halifesinin memuriyetine şahâdet edip doğrulayabilecek tek din İslâm'dır. Onun için muhabbet ve hürmet gibi bütün beşerî duyguları böyle bir dinin gayesi uğruna fedâ eden bir kimse şeksiz şüphesiz Allah'ın hak Peygamberi ve yeryüzündeki halifesidir. Putperestliğin, söndürüp yerini bir türlü alamadığı tek din İslâmiyet'tir. Allah'ın, Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın tanıyıp ibâdet ettikleri Allah olduğunu anladığımız zaman İslâm'ı tek hak din ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) de O'nun bütün Peygamber ve kullarının efendisi kabul etmekte zorluk çekmeyiz.

Eğer İslâmiyet, bir Peygamberin veya Allah'ın dünyadaki vekilinin hak olup olmadığını bilmemiz konusunda bir ölçü ve kıstâs değilse, bu hususta başka bir ölçü yok demektir. Hatta bu noktada mûcize de her zaman yeterli bir delil değildir. Çünkü sihirbazlar da hârika şeyler meydana getirmektedirler (bkz. 7/115-120). O halde Yeremya'nın dediği gibi, "bir Peygamber, Allah'tan vahiy alır ve bir din ismi ve bir hayat nizamı olan İslâm ile peygamberlik ederse, onun Allah tarafından gönderildiğinin bilinmesi kaçınılmaz olur".[213]

b. İncillerdeki Tebşîrler

İnciller, tevhidî ve İslâmî bir gözle okunup incelenmedikçe, onlardan hak dini ve hakikâti elde etmenin hiçbir şekilde mümkün olmayacağını, ancak bundan sonra hakikisinin düzmesinden ayırt edilebileceğini belirtmiştik. Kezâ, yalnız İslâmî bir rûh ve inancın, Tevrât'ı süzgeçten geçirip yanlışları, çer çöp kabilinden lüzumsuz şeyleri ayırıp bir kenara atabileceğini de ifade etmiştik. O halde, Kur'ân-ı Kerîm, Kitab-ı Mukaddes için bir ölçü, bir mikyâs, bir musahhihtir. Bundan, kadîm kitaplardaki haberlerden, Kur'ân'ın tasdikinden geçenlerin gerçek olduğu sonucu ortaya

212 Yeremya 28/9.

213 Krş. "*İbrahim, ne Yahudi ne de Hıristiyandı; dosdoğru bir Müslümandı. Müşriklerden de değildi*" (3/67).

çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İsa'yı bize "Meryem oğlu" olarak takdim etmektedir. Aynı şekilde, Hz. İsa'ya vahiy edilen ve ilk havarîlerin de bu şekilde duyup öğrendikleri Allah kelâmı asıl İncil de Hz. İsa'ya "Meryem oğlu" der. Ne yazık ki, o daha sonra hikaye ve efsanelerle doldurulup tahrif edilmiştir. [214]

Kaldı ki, Kitab-ı Mukaddes'in Kur'ân'ın, hakemliğinden ve süzgecinden geçirilmesi zaruret arz etmektedir. "Bir kere düşünülsün, bütün beşer tarihi, Hz. İsa'dan bu yana gözden geçirilsin. Şu âlemde, Hz. İsa'yı ve annesini bunca ittihâmlardan, ilâhî bir belgeye sâhip Hz. Muhammed'den (s.a.s.) başka kim tebrie etmiştir? Allah'ın O'na indirdiği Kutsal Kitap olmasaydı, Hz. İsa'nın yardımına hangi avukat koşacaktı? Hangi Periklit, bu azim dâvanın yükünü kaldrabilecekti? Ve eğer bu avukat Hz. Muhammed (s.a.s.) değilse, nerede kaldı Hz. İsa'nın bu söylediklerinin gerçekliği? Nerede kaldı bu Peygamberlerin bu sıdk u sadakati?"[215]

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hz. İsa (a.s.) tarafından müjdelendiğini haber verir. *"Meryem oğlu İsa da: 'Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın Resûlüyüm, benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir Resûlü müjdeleyici olarak geldim' demişti. Fakat İsâ'nın müjdelediği Resûl onlara apaçık deliller getirince: 'Bu apaçık bir büyüdür' dediler"* (61/6). Halbuki, İnciller'de bu haber mevcuttur ve birçok yerde geçmektedir. Şimdi bu hususa yani İnciller'in Peygamber Efendimizi müjdelemesi konusuna gelelim:

1. Hz. İsa'ya gelen İncil'in özü ve rûhu, onun bir duâsındaki meşhûr şu ifadede mevcuttur: "Senin saltanatın geliyor." Mezheplerinin adı ve iman dereceleri ne olursa olsun, yirmi asırdan beri bütün Hıristiyanlar "Senin Saltanatın Gelsin" ibâresini, gerek duâ ve gerekse vaâzlarında tekrarlayıp dururlar.[216] Hıristiyanların Allah'ın bu saltanatını beklemeleri ile Yâhudilerin Mesih'i beklemeleri arasında mâhiyet bakımından hiçbir fark yoktur. Zira, bu her iki bekleyiş de, düşüncesiz ve akıl almaz bir hayalperestlik olup, boş bir ümide ısrârla sarılmış bir temennidir. Zira, Allah'ın

214 A. Dâvud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 300.

215 Kasım Kufrevî, Hz. Peygamber.., s. 30.

216 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 160-161.

sevgili kullarından kuvvetli bir saltanat kurmak için görevlendirilen "insanoğlu" Hz. Muhammed'dir (s.a.s.).[217] Madem ki Hz. İsa, Allah'ın saltanatının müjdecisidir, o halde ona gelen İncil'in de Kur'ân'ın habercisi olması gerekir. Hz. İsa'nın görevi müjdecilik, ondan sonra gelecek olan Peygamberin vazifesi de eski Ahid'in Haggay Kitapında belirtildiği üzere (2/9) Mabet'e zafer kazanmış bir fâtih olarak ansızın gelmek ve burada "selâm" dînini tesis edip Kudüs'ü mâbediyle birlikte daha şerefli kılmaktır.

2. Kiliselerin İncilleri, "Davut'un Efendisi kimdir?" sorusuna Hz. İsa'nın verdiği cevâbı nakletmemiştir. Halbuki üslubu vahiy yoluyla gelmiş bir Mukaddes Kitaba uygun düşmesi, Hz. İsa'nın kendisi ve Peygamberlik göreviyle ilgili çok açık ve mantıklı sözler ihtivâ etmesi, bunlardan da önemli olmak üzere Hz. İsa'nın İslâm Peygamberi'ne dâir sözlerini ihtivâ etmesi sebebiyle kilisenin reddettiği Barnaba İncili bu sorunun cevabını vermektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak ile Hz. İbrahim arasında, Hz. İsmail üzerine bir sözleşme yapılmış olup "Şânı en yüce" ve "Övülmeye lâyık" bir insanın, Hz. İshak'ın, dolayısıyla da Davut'un soyundan değil de Hz. İsmail'in soyundan geleceğine dair açık ifadeler mevcuttur.[218] Barnaba İncîli, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) rûhunun kendisine yaptığı bir konuşma olarak Muhammed'in (s.a.s.) her şeyden önce yaratıldığını söylemiştir. Bu sebeple Hz. Yahya'nın geleceğini haber verdiği Peygamber hakkında "Benden sonra gelen, benden ileri oldu, çünkü benden önce idi"[219] şeklindeki ifadesi, Müslümanların bu inancına uygun düşmektedir.[220]

3. İncil'de mevcut bir başka tebşire göre de, Hz. İsa, gittikten sonra Periqlytos adında başka bir Resûl'ün gönderileceğini söylemiştir.[221]

Kitaplarda anlatılan Periklit, İslâm Peygamberi'dir (s.a.s.). Ahmed'den başka Periklit'in, fizikî, ahlaki, ameli bütün özelliklerini ve işaretlerini kendinde toplayan başka birisi yoktur.[222]

---

217 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 160-

218 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 115-116.

219 Yuhanna 1/15.

220 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 222.

221 Yuhanna 14/16.

4. Hz. İsa, Yâhudilerin bekledikleri Mesih'in İsmâiloğullarından Ahmed adındaki biri olduğunu ve Allah'ın yeryüzündeki saltanatını kılıç ve kelâmullâh ile bu Peygamber'in tesis edeceğini haber verip ilân etmiştir.[223] Hz. İsa, kendisinin "Nihai Kurtarıcı" mânâsında Mesih olmadığını ifade etmiştir. Yoksa O, bunu isim-sıfat olarak inkâr etmemektedir.[224]

5. Hz. İsa, icraâtıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s.) geleceğini müjdelemiştir. Şöyle ki, o, kilisesine "Misfa" demiştir. Misfa'nın bütün görevi, arıtılıp seçilmiş biri yani Mustafa gelinceye kadar bu son Peygamber'i aramak ve gözetlemek idi. Şayet İsa, Mustafa olsaydı Misfa teşkilatının daha fazla devam etmesine lüzum kalmayacaktı. O halde, "Misfa" kelimesi ve teşkilâtı İslâm Peygamberi Muhammed Mustafa'ya delâlet eder.[225]

6. Hz. Yahya'nın Hz. İsa'yı tanıdığı ve Mesih olarak kabul ettiği açıktır. Fakat Hz. Yahya zindana düştüğü zaman şakirtlerini Hz. İsa'ya göndererek, "Gelecek olan sen misin, yoksa bir başkasını mı bekleyelim?"[226] diye sorar. Yine Hz. Yahya Matta İncili'nin üçüncü bâbında bulunan vaâzında, Allah'ın Resûlü ve Elçisinin yakında geleceğini haber vermiştir. Her dört İncil'de de mevcut olan rivâyete göre, Vaftizci Yahya, İsa'nın teyzesinin oğlu ve akrânı olup, ondan altı ay kadar büyüktü. Hz. Yahya[227] (a.s.), kendisinden sonra bir Peygamber geleceğini tebliğ etmiş[228] ve bununla da kalmayıp, kendisinden sonra gelecek bu Peygamberin kuvvet ve şeref bakımından kendisinden üstün olduğunu, hatta kendisinin, onun çarıklarının bağlarını çözmek için eğilmeye dahi lâyık olmadığını itirâf etmiştir.[229]

Yahya'nın (a.s.) geleceğini haber verdiği bu Resûl, Hz. İsa olamaz. Zira, onunla yaşıttı. O halde, Allah ve din uğrunda şerefli görevler ifâ eden,

222 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 299.
223 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 160-161.
224 A. Davud, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, s. 325.
225 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 59.
226 Matta, 11/3 vb).
227 Hz. Yahya'nın mu'cizevî bir şekilde dünyaya gelişini Meryem sûresinin ilk âyetleri (19/2-14 anlatmaktadır.
228 Matta 3/12.
229 Yuhanna 1/27.

insanlık için Büyük Rahmet ve cesur bir kumandan olan şahıs Hz. Muhammed'den (s.a.s.) başka kim olabilir?

7. Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın ağzından şu sözler nakledilir: "Bununla beraber ben size hakîkati söylüyorum; benim gitmem sizin için hayırlıdır, çünkü gitmezsem tesellici size gelmez; fakat gidersem onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman, günah için, salâh için ve hüküm için dünyayı ilzâm edecektir. Size söyleyecek daha çok şeylerim var; fakat şimdi siz bunlara tahammül edemezsiniz Fakat o hakikat rûhu gelince size her hakikât yolunu gösterecek; zira, kendiliğinden söylemeyecektir; fakat Allah'tan her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir. O beni tâziz edecektir."[230]

Şimdi, sanırım şu âyet-i kerîmeyi daha iyi anlayacak duruma geldik: *"Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler"* (2/146). Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetinin delilleri, aynı zamanda Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna da delâlet eder.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletine vâkıf olunabilecek yollardan biri de, O'nun şeriatını öbürleri ile mukâyese etmektir. Şöyle ki: Peygamberlerin Nübüvvetini temin eden fiil, Peygamberlerin Allah Teala'dan aldıkları vahiy ile dînî hükümleri vaz etmekten ibârettir. Kur'ân-ı Kerîm'in ihtivâ ettiği, saâdete götüren ve amel ve ilim itibâriyle faydalı hükümleri, diğer Semâvî Kitap ve şer'î hükümlerle mukâyese edilerek incelenecek olursa, ondaki hükümlerin nihâyetsiz derecede diğer şer'î hükümlerden üstün olduğu görülür.[231]

Bu deliller, gayet mantıklı, tutarlı ve iknâ edici nihaî deliller olup, herbirisi rahatlıkla bir kitabın hacmini dolduracak mahiyettedir. Hakikat kendi kendisini yücelttiği gibi, onu telkin eden kimselere de şeref verir. İnanmaya yanaşmayanlarn durumu ise, iknânın önünde ciddi engeller olan kıskançlık ve inâd ile izâh edilebilir. Zira, "inâdın gözü meleği şeytan görür" sözü meşhurdur.

---

230 Yuhanna, 16/7-14.1

231 İbnu Rüşd, Keşf, s. 102.

Diğer tarafta, Kur'ân'ın "Ehl-i Kitap" tabirinden şu da anlaşılmıştır: En çok kendine güvenen ve Kur'ân'ın sözlerine karşı kulağını kapayan, şu hazır asrın Ehl-i Kitap insanları, Kur'ân'ın bu yol gösterici hitâbına o kadar muhtaçtır ki, sanki o hitâp doğrudan doğruya şu asra yöneliktir. Zira, "yâ ehle'l-Kitap" lafzı, "ya ehle'l-mektebe" mânâsını dahi tazammun eder.[232] Yani bu ifadeden kütüphâne sahibi; okumuş, yazmış, araştırmada bulunmuş, hakikate susamış kimseler de anlaşılmıştır. Nitekim, çevre, tarih vb. âmillerin olumsuz tesirlerinden kurtularak, samimi bir şekilde hakikati araştırma neticesinde, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hak Peygamber olduğunu kabul ve tasdik eden kimselerin sayısı hiç de az değildir.

Her zaman ortaya konan bir vâkıâ var: Bütün eski dinî kitaplar Allah'ın büyük bir Resûlünün geleceğini bildirdiler.[233] Sadece Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed ile Nübüvvete mühür konduğunu söyler (33/40;5/3).

O'ndan sonra Peygamber gelmeyeceğini şu yolla da anlayabiliriz: Resûller, genellikle bozulan işleri düzene koymak, yoldan çıkmış insanları yola getirmek, kendilerine yabancılaşan toplum fertlerini aslî fıtratlarına döndürmek gerektiği bir anda gelmişlerdir. Oysa İslâm dinini seçenlerin sayısı her gün artmakta, Müslüman olanlar daha bir şuurlanmakta, Kitap'larına sarılmanın önemini daha iyi anlamaktadırlar; böylece insanlık kemâle doğru gitmektedir. O halde, insanlar gün geçtikçe İslâm'ı seçiyorsa, Kur'ân onların dînî her türlü ihtiyâçlarına cevap veriyorsa, yeni nâzil olmuş gibi tazeliğini muhâfaza ediyorsa, insanlar gittikçe onu daha iyi anlıyorlarsa bu demektir ki, o son hak Kitap ve onu getiren de son hak Resûl'dür.

Öte yanda, Zerdüştîlerin kitabı Zend Avesta'da, Brahmanist Hinduların Purana ve Vedalar'ında Hz. Muhammed'in (s.a.s.) gelişini haber veren pasajlar mevcuttur.[234] Bu tebşir, Brahmanizm'in dini kitaplarında da yer almaktadır.[235]

232 B. Said Nursî, Sözler, s. 378-379.
233 A. Davud, Tevrat ve incil'e Göre Hz. Muhammed, s. 56.
234 Muhammed Hamîdullâh, Kur'ân-ı Kerîm Târihi, s. 41.
235 Muhammed Hamîdullâh, Resûlullâh Muhammed, s. 43.

7. Ondört asırlık zaman

Gerçeğin, gizlilik perdelerini delip geçen etkin bir kuvveti vardır. Bir insan ne kadar suni davranırsa davransın; kızdırıldığı, zorlandığı, daraldığı, muhtaç olduğu, arzusuna nâil olduğu veya güvendiği biriyle baş başa kaldığı zaman, işlerinde ve sözlerinde, esas fıtratını ortaya koyan birtakım davranışlardan hali olamaz. Bir huy insanda bulundu mu, başkaları tarafından bilinmiyor zannedilse de bilinir. "Sahtekârlık, kanaatte riyâdır. Yalanın asla doğruluk vasfı olmayacağı gibi, riyânın da iknâ kuvveti yoktur. Mekanikte projeksiyon kuvveti itme kuvvetinin tam ölçüsü olduğu gibi. Kezâ, tarihte, icrâât ilhâm kuvvetinin tam ölçüsüdür. Bu kadar yükseğe, ileriye ve uzun zamana hitap eden bir fikir, çok kuvvetli bir fikirdir, bu kadar kuvvetli olması için tamamen samimi ve tamamen inanılmış olması lâzımdır."[236]

Binâenaleyh, eğer Hz. Muhammed (s.a.s.) hak Peygamber olmasaydı, şimdiye kadar çoktan gerçek durum ortaya çıkmış olurdu. Nitekim, "yalancının mumu yatsıya kadar yanar" kaidesince, düzme olanların gerçek yüzünün ortaya çıkması hiç de zaman almamıştır. Zira, Nübüvvet, köklü bir müessese olup, birçok delili vardır. Düzme birtakım delillerin arkasına sığınarak hiç kimse uzun süre Nübüvvet iddiâ edemez. Onun için, Cenâb-ı Hak, Resûlüne, hakkaniyetine zamanı şahit tutmasını bildirir. Hz. Peygamber'in hakkaniyetinin en büyük delili olan Kur'ân da zaman üstüdür; ne eski ne de yeni hiçbir "zaman" onu pörsütemez, geçmiş ve geleceğin ilmî hakikatleri ona şâhid tutulduğu takdirde ancak onun daha fazla parlaklığını gösterir. *"Ne önünden ne de arkasından onu boşa çıkartacak bir söz gelmez. Çünkü o hüküm ve hikmet sâhibi ve çok övülen Allah tarafından indirilmiştir"* (41/42). *"Yoksa onlar senin hakkında: 'O bir şairdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar? De ki: 'Gözetleyin ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim. Acaba onlar hayâl mi görüyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?"* (52/30-32). *"De ki: (...) Yakında kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu bileceksiniz"* (67/29). *"Görmedin mi Allah nasıl bir benzetme yaptı: Güzel söz, kökü yerde sâbit, dalları yükseklerde olan güzel bir*

---

236 Muhammed Hamîdullâh, Kur'ân-ı Kerîm Târihi, s. 29.

ağaç gibidir. O ağaç, Rabb'inin izni ile her zaman yemişini verir. Allah, öğüt almaları için insanlara böyle benzetmeler yapar. Kötü sözün durumu da gövdesi yerin üstünden kopartılmış, sabit olmayan kötü bir ağaca benzer" (14/24-26). Gövdesi yerin üstünden kopartılmış, yânî kökünden ayrılmış bir ağacın canlılığını ve yeşilliğini sürdürmesi ne mümkün?! O hemen solar, sararır, kurur; değil meyve vermek kendi hayatiyetini bile devam ettiremez. Binâenaleyh kimin haklı olduğunu zaman gösterecektir ve gösterdi de. Onun için müşriklerin zamanı delil olarak göstermesi, onların âleyhinde olmak üzere, Hz. Muhammed'in hakkaniyetine büyük bir bürhân olmuştur. "Sel gider, kum kalır."

Gerçeği, her şeyden önce zaman ortaya çıkartır. "Zaman gösterir" sözü meşhurdur. Bin dört yüz seneyi aşkın zamanın her bir senesi, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetinin katî ve kavî bir bürhânı, bir şâhidi olarak mümin münkir herkesin gözünün önünde birer dağ gibi durmaktadır. Hatta, zaman ilerledikçe Peygamber Efendimizin hakkaniyeti daha iyi anlaşılmakta, Müslüman olmayanlar bile bunu itirâf etmektedirler. Meselâ, daha yeni sayılabilecek bir tarihte (1975), M. H. Hart adlı bir araştırmacı, dünya tarihini hallaç pamuğu gibi atarak iz bırakmış şahsiyetleri incelemiş ve en etkili yüz kişiyi tespit etmiştir. Bu araştırmanın bizi alâkadâr eden yönü, yazarın ilk sırayı İslâm Peygamberi'ne (s.a.s.) tahsis etmesidir.[237]

Demek ki altın, her zaman ve her yerde altındır; zamanın geçmesiyle mâhiyet değişikliğine uğramaz. Onun hususiyetlerini bilenler tanımada güçlük çekmezler. Düzmesini altın diye sunanların gerçek durumunun ortaya çıkması ise zaman almaz. Ancak, gözünde kusur olan, 'bulanık görüyorum'; hasta olan, 'su acıdır' der.

---

[237] Michael H. Hart, En Etkin Yüz, Çev. Prof. Ahmet Satoğlu, Sabah yay., İstanbul, 1994.

IV. KUR'ÂN'IN KAYNAĞI

Kur'ân-ı Kerim, lafız ve mânâ itibariyle Allah katındandır.[238] O, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) vahiy yoluyla nazil olmuştur. Bugün okuduğumuz şekilde Hz. Osman'ın mushafında cem olunmuştur. Nazil olduğu gibi kalmıştır.

Burada esas mesele, Kur'ân-ı Kerim'in gerçek kaynağını araştırmak ve bilmektir. Yânî Kur'ân, onu getiren Resûl'ün ilminin veya vicdânın, umûmî bir deyişle bir beşer şuûrunun eseri midir yoksa, onun ilâhî ve müteâl bir vasfı olduğuna dâir karşı konulmaz deliller var mıdır?

Bütün insanlar, bu Yüce Kitab'ın, milâdî 6. asırda Mekke'de doğmuş, Abdulmuttalib'in torunu ve Abdullah'ın oğlu Hz. Muhammed (s.a.s.) isimli ümmî zâtın lisânı ile tebliğ olunduğunu kesinlikle bilirler. Meselenin buraya kadar olan kısmını kabul etmek konusunda müminle münkir arasında görüş ayrılığı yoktur.[239] Çünkü meselenin tarih olarak sabit olması o derece aşikardır ki, yeryüzünde başka hiçbir hadise ve hiçbir kitap hakkında tarihin şahâdeti bu derecede kuvvetli değildir. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s.) bu Kitabı nereden getirdi? Kendi bilgisine mi dayandı? Kendi vicdânının veya şuûrunun telkini sonucunda mı ortaya çıktı? Yoksa bir öğreten mi var? Varsa bu muallim kimdir?

Bizzat Kur'ân, kendisinin Hz. Muhammed'in olmayıp *"Arş'ın sâhibi*

---

238 İbnu Teymiyye, Mecmuatu'r-Resâil ve'l-Mesâil, 2. tab', Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412-1992,III, s. 396.

239 Krş. Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Nşr. A. Jefery, el-Kâhire 1954, s. 278.

katında değerli, güçlü, sözü dinlenen ve güvenilen şerefli bir elçinin getirdiği talimat" (81/19-21) olduğunu bildirir. Bu elçi Cebrâil (a.s.) olup, ilmi her şeyi kuşatan Allah Teala'dan onu almış, sonra da Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kalbine açık bir Arapça halinde onu indirmiştir. Ne mânâlarını keşfetmek ne de ifadelerini kalıba dökmekte O'nun en ufak bir rolü olmamıştır. "Vahiy olunan bir vahiyden başka bir şey söz konusu değildir" (53/4). Yânî Hz. Muhammed, Kur'ân'ı herhangi bir talebenin hocasından bir metni öğrenmesi tarzında öğrenmiş, metnin hazırlanması konusunda en ufak bir hissesi olmamıştır. Metni aldıktan sonra yaptığı iş sırasıyla:

1. Ezberlemek,
2. Onu anlatıp tebliğ etmek,
3. Açıklamak ve tefsir etmek,
4. Tatbîk ve icrâ etmek olmuştur.[240]

Hal böyle iken, Hz. Muhammed (s.a.s.), Kur'ân'ı tebliğ ederken, müşriklerin muhalefetine, onların itirâz ve iftirâlarına mâruz kalmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, müşriklerin iddialarını ketmetmeden kaydeder ve bu hususta onlarla tartışarak her akıl ve basîret sâhibine, iddiâlarının çürüklüğünü gösterir. Bu yolla o, sadece nâzil olduğu çağdakilere değil, aynı zamanda sonraki bütün çağlarda gelecek muârızlarına da cevap vermiş olmaktadır. Çünkü "kurnaz müşrikler, kendilerinden sonra gelecek kurnazlara fazla bir şey bırakmadılar."

A - Kur'ân'a Muhalefet Sebepleri

Kur'ân-ı Kerîm, kendi aleyhinde ortaya atılan sözleri nakletmekten çekinmemiş, aksine onları büyük bir titizlikle kaydetmiştir. O, Allah katından olduğunu gösteren delillerle, kendisine karşı öne sürülen delilleri yan yana zikretmek sûretiyle insana düşünme payı vermeyi ve karşı gelenle diyalog ve münasebet kurmayı amaçlamıştır. İnanmayana söz hakkı vererek, daha sonra inanıp inanmamayı onun sorumluluğuna bırakmıştır.

Kur'ân, muhaliflerinin itirâz sebeplerini kesin bir dille sadece reddet-

240 Drâz, en-Nebeu'l-'Azîm, s. 20.

mek yerine bunları teker teker ele alarak çürüklüğünü ortaya koyduktan sonra gerçeği kabul edip etmemeyi onlara bırakmıştır. Bununla birlikte, tasavvur olunabilecek ihtimâlleri ele alarak, bunların dayanaktan mahrum olduğunu ortaya koymak sûretiyle şüpheye mahal bırakmamıştır. Bu yolla, nâzil olduğu çağda yaşayan muhaliflerine gerekli cevabı verdiği gibi, sonraki her zaman ve çağda yaşayan herkesi düşünüp taşınmaya, hakkı ve gerçeği yakalamaya sevk etmiştir.

O, çevrenin olumsuz tesirinden etkilenerek bile bile gerçeğe karşı cephe alanları kendi haline bırakmaz; onları hesaba çekip sorgular, neticede acı âkıbetlerini haber vererek tehdit eder; dünyayı onlara dar eder. *"Hayır, çünkü o bizim âyetlerimize karşı bir inatçı kesildi. Onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. Zira o düşündü, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti. Yine kahrolası nasıl ölçtü biçti. Sonra baktı, sonra surat astı, kaşlarını çattı, sonra arkasını döndü böbürlendi, 'bu dedi, rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir. Bu sadece bir insan sözüdür.' Onu Sekar'a sokacağım. Sekar'ın ne olduğunu sen nereden bileceksin"* (74/16-27).

Kur'ân'a muhalefet edenlerin belli başlı iddiâları şunlardır:

1. "İftira" olduğu iddiâsı

Belagattaki farklı seviyelerine rağmen, hemen bütün Araplar, Kur'ân'ın beşer sözü olmadığını anladılar. Onun için insanları onu dinlemekten alıkoymaya çalışıyorlardı. Zira, çok iyi biliyorlardı ki, hiçbir Arap bu Kur'ân ile beşer sözünü birbirinden ayırt etmede güçlük çekmez. Fakat onu tavsîf etmekte bir türlü karar veremiyorlardı. Bunun için çeşitli nitelemelerde bulundular:

"İnkâr edenler: 'Bu, O'nun uydurduğu düzmeceden başka bir şey değildir. O, onu uydurdu, başka bir topluluk da kendisine yardım etti' dediler de kesin bir haksızlığa ve iftirâya vardılar. (...) De ki: 'Hayır, onu, göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah indirdi. (...)" (25/4, 6). Onların bu iddiâlarına başka âyetlerde de yer verilir.[241] Kur'ân, muhaliflerin bu iddiâlarını, ileride tafsilatlı olarak ele alınacak olan tahaddi âyetleri ile reddederek onların

[241] Bkz 10/38;11/13-35; 16/ 101; 21/5;23/38; 25/4; 28/36; 32/3; 34/8,43; 42/24; 46/8

gerçek durumunu da ortaya koyar: *"Yoksa 'onu uydurdu' mu diyorlar? De ki eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardıma çağırın! Hayır, bilgisini kavramadıkları, yorumu kendilerine gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Bak o zalimlerin sonu nasıl oldu! Onlardan kimi ona inanır, kimi de inanmaz. Rabb'in bozguncuları çok iyi bilir. Eğer onlar seni yalanladılarsa de ki: 'Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım!' İçlerinden sana kulak verip dinleyenler de vardır. Fakat sağırlara sen mi duyuracaksın? Hele akıllarını da kullanmıyorlarsa! İçlerinden sana bakanlar da var. Fakat körleri sen mi yola getireceksin? Hele sezgileriyle de görmüyorlarsa? Allah insanlara hiç zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmediyorlar"* (10/38-44).

Kur'ân, kâfirlerin inkâr sebepleri konusunda tasavvur olunabilecek ihtimâlleri sunuyor. Fakat bu ihtimâlleri, kesin olumsuz ifadelerle reddetmiyor. Aksi halde böyle bir karşı koyma, hasmın katı tutumunu ve inâdını artırmaktan başka bir fayda temin etmez. Bunun yerine o ihtimâllerin çürüklüğünü ortaya koyuyor ve onları tartışıyor. Çürüklüğü tafsilâtlı bir şekilde anlamayı muhâtabın aklına havale ediyor. İhtimâllerin her birini tartışırken içlerine, aklın hakikati bulmakta ve onu şüpheli şeylerden ayırmakta kullandığı mantık kurallarından birini yerleştiriyor. Ancak tartışmada kullanılan öncülleri, mantıktaki gibi sıralayarak bir sonuç üzerine oturtmuyor, aklını kullananların anlayabileceği bir şekilde kaidenin rûhuna ve fikrî özüne oturtuyor.[242]

Kur'ân, ne Hz. Muhammed'in ve ne de herhangi başka bir mahlûkun onda hiçbir rolü bulunmadığını; lafzı ve mânâsiyle Allah katından indirildiğini son derece açık seçik bir ifade ile bildirmektedir (12/2; 18/27; 73/4; 75/16-19; 96/1-5). Hal böyleyken, insanlardan bir kısmının, onun Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından olmadığı gerçeğini kabul etmekte delile ihtiyâç duymalarına doğrusu şaşmak gerekir. Böyle bir davada davacının diliyle ikrâr ettiği şâhitlik yeterli olup, ondan başka aklî ve naklî bir delil aramaya hâcet kalmaz. Çünkü rehberliğini iddiâ eden ve birtakım mûcize ve

242 Bûtî, Menhec, s. 43.

hârikalarla bunu teyit eden kimse, hiç kendisine âit bir mülkü başkasına mal eder mi, o maldan tamamen vazgeçer mi? Hem de o mülk paha biçilmez kıymetteyse.

Öte yanda, insanın herhangi bir işle ilgisi olmadığını anlamak için, o işi yapmaktan maddeten aciz olmasını tespit etmek yeterlidir. Aklı olan insan düşünsün bakalım: Bu ümmî Nebî (s.a.s.), ilmî vâsıtaları itibariyle bu Kur'ân'ın mânâlarına kaynaklık edebilir mi?

İnsanlığın mutluluğa ulaşma vâsıtası olan salih işler ile mutluluğuna engel olan ve uhrevî bedbahtlığa sebep olan kötülükler bilindikten sonra ancak dinlerin vaz olunması için gerekli bilgiye sâhip olunur. Beşerî mutluluğu ve bedbahtlığı bilmek, rûhun ne olduğunu, cevherinin neden ibâret olduğunu, uhrevî saâdetin ve bedbahtlığın derecesinin ne olduğunu bilmeyi gerektirir. Bunlara ilâve olarak, bu bilgilerin ne kadarıyla insanların mesut olacağını, insanları hangi yollardan bu bilgileri edinmeye sevk etmenin uygun olacağını da bilmek gerekir. Bütün bunlar -hiç değilse büyük kısmı- ne öğrenme, ne sanat ve ne de hikmetle idrâk olunabilir.

Bütün bu hususlar, en mükemmel şekilde Kur'ân'da mevcut olduğundan, artık onun Hz. Muhammed'in (s.a.s.) aracılığı ile gelen Allah kelâmı olduğu da anlaşılmıştır. Hz. Muhammed'in ümmî olduğu, ümmî, bedevî bir kavim içinde yetiştiği, bu kavmin asla ilimlerle meşgul olmadıkları, onlara herhangi bir ilmin nisbet edilmediği, uzun asırlar boyunca kendilerinde hikmetin kemâl derecesine ulaştığı milletlerin alışılagelen âdetleri üzere varlıklar hakkında araştırma ve inceleme yapmadıkları göz önüne getirilirse, bu (ne Hz. Muhammed'in, ne de başka bir beşerin Kur'ân'da herhangi bir rolünün bulunmadığı hususu) iyice pekişmiş, bu konuda yakîn hâsıl olmuş olur.

Kur'ân'ın Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından olmadığının bir başka delili, vahyin, bazen arzu etmediği tarzda gelmesidir. Kur'ân bazen, O'nun görüşünde hatalı olduğunu bildirir, bazen meyletmediği bir şeye izin verirdi. Az bir miktar oyalanacak olsa, Kur'ân'dan şiddetli bir uyarı gelirdi. Bu en önemsiz sayılabilecek şeylerden ötürü de olabilirdi.[243]

---

243 Meselâ bkz. 66/1; 33/37; 9/43,113; 8/67-68; 80/5-12; 9/80-84.

Bir diğer husus, ilâhî emir, Peygamberimize bazen mücmel veya müşkil bir tarzda gelirdi ki, Allah Teala bilâhare bir açıklama bildirmeksizin, ne kendisi ne de ashâbı, o emirlerden kesin maksadı anlayamazlardı. Meselâ, 2/284-286 âyetleri bu nevidendir. Şimdi kendi kendimize soralım: Hangi akıllı kimsenin aklı, kendisinin bile anlayamadığı sözler telkin edebilir? Hikmetini bilemeyeceği emirler verebilir? Bu durum da O'nun âmir değil memûr, kâil (söyleyen) değil nâkil (nakleden) olduğunun açık delillerindendir.[244]

2. "O'na bir insan öğretiyor" iddiâsı

Kur'ân'ın bildirdiği hususlardan haber vermek, çok çeşitli mevzuları muntazam olarak bir araya getirerek cem etmek, beşer takatini aşan bir husustur. Mamafih, muarızlar onun "beşer sözü" olduğunu iddiâ ettiler. Halbuki, Kur'ân'ı tebliğ eden Zat'ın ümmî olduğunu ve beraberinde onu yazdırıp okuyan kimsenin olmadığını biliyorlardı. Bu tür iddiâların sebebi cehalet ve acizliktir.

Allah Teala, uzun süre Kur'ân hakkında düşünüp taşınan ve neticede inâdından ve cehaletinden "bu beşer sözüdür" demekten başka söz söylemekten âciz kalan birinin -ki Velid b. Muğire el-Mahzûmî olduğu söylenir- durumunu şöyle bildirir: *"O düşündü, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti. Yine kahrolası nasıl da ölçtü, biçti. Sonra baktı. Sonra surat astı, kaşlarını çattı, sonra arkasını döndü, böbürlendi; 'bu dedi, rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir. Bu, sadece, bir insan sözüdür'"* (74/18-25).

Onların bir başka iddiâsı da şöyle haber verilir:

"Biz onların, 'O'na bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili a'cemî, bu ise apaçık Arapça bir dildir" (16/103).

ع ج م kökü, Arapça'da "kapalılık ve gizlilik" anlamını ifade edip, açık ve anlaşılır olmanın zıddıdır. Âyette anahtar konumdaki اَلأَعْجَمِي ise "Arap olsun, başka bir kavimden olsun dili tutuk olup, açık olmayan kimseye"

244 Drâz, en-Nebeu'l-'Azîm , s. 28 (geniş bilgi için aynı yer vd.na bkz.).

denir.[245] Bu kelimenin Arapça'da ifade ettiği mânâ ile, âyetin tefsiri hakkında vârid olan rivâyetleri[246] birlikte mütâlâa ettiğimizde, burada kastedilen kişinin, Arap asıllı olmadığı gibi dilinin de fasih olmayıp, tutuk olduğu anlaşılmaktadır.

Onların esas maksadı, insanların aklını çelmek, fikirlerini Allah'tan bir beşere çevirmektir. Halbuki bu dedikleri büsbütün akıl dışıdır. Çünkü, Hz. Muhammed'e öğretiyor diye fikirleri eğmek istedikleri o beşerin Arap olma ihtimâli yoktur. Zira Kur'ân cihâna meydan okuyup dururken Arapların içinde öyle bir muallim olsaydı, hiç şüphesiz, kalkıp "Sana öğreten ben değil miyim?" diye yüzüne vururdu. Yahut Kur'ân'a nazîreler yapıp hiç olmazsa el altından dağıtverirdi. Arapların bütün edipleri, zenginleri bununla uğraşırken Hz. Peygamber'in mâlî ve maddî hiçbir zorlayıcı kuvveti yoktu. O'na muâraza etmek için çok sebep bulunuyordu. Bu şartlar altında öyle bir şahsın kendini tanıtmaması ihtimâl dışıdır. Onun için Arapların içinde öyle bir muallimin olmadığı anlaşılmış oldu. Öyleyse böyle bir şahıs olsa olsa Arapların dışındaki herhangi bir kavimden bir a'cemî (yabancı) farz olunabilirdi. Bundan dolayı Araplar da dikkatleri Arap olan birine değil başkasına çeviriyorlardı.-[247] Halbuki bu Kur'ân parlak bir Arapça'dır. Öyleyse, Arapların bile nazîre yapmaktan âciz kaldığı bu Kitaba, dili tutuk bir yabancının kaynaklık etmesi nasıl mümkün olur?!

3. "Öncekilerin masalları, şiir, sihir.." demeleri

Kur'ân'ın kararlı tutumu karşısında muârızları son derece kararsız, oynak, huzursuz ve zihinleri karışık bir durum sergiliyorlar. Durmadan görüş değiştirip, akıllarına her ne esiyorsa söylüyorlar. Bu, muhaliflerin âleyhine bir durumdur. Zira, çelişkili birçok iddiâ, sâhibinin kararsızlığını, zihninin karışıklığını ve en önemlisi haksızlığını ve gerçeği kabul etmemedeki inâdını açıkça ortaya koyar. Kur'ân'ın bu iddiâları cevaplaması olduk-

---

245 Tabressî, Mecme'u'l-Beyân, 16/103 tefsirinde, XIV, s. 125; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 16/103 tefsirinde, XIV, s. 233 .

246 Bu rivâyetlerin en meşhuruna göre, burada kasdedilen Rûm asıllı bir köledir. Taberî, Câmiu'l-Beyân, VII, s. 647 ud.

247 M. HamdiYazır, Hak Dini, V, s. 3127 vd.

ça ehemmiyetlidir. Zira, bu şekilde hem onlara ve hem de onlardan sonra gelecek olanlardan bu eski işporta metâını tezgahlayacak bezirganlara gerekli cevap verilmiş olmaktadır.

Bir diğer iddiâları da şudur:

"(...) Bu evvelkilerin esâtîrinden başka bir şey değildir. Ve Allah'ım, eğer bu senin yanından gelmiş gerçekse başımıza gökten taş yağdır yahut bize acı bir azap ver' demişlerdi" (8/31-32). Onların bu iddiâlarına 6/25; 8/31; 16/24; 23/83; 25/5; 27/68; 46/17; 68/15; 83/13 âyetlerinde de yer verilmiştir.

Âyette geçen اَلاَسَاطِير kelimesi اَلإسْطاَر veya الأُسْطُورَة kelimesinin çoğuludur. Müşriklerin bundan kastettikleri şudur: *"Bize okunan bu âyetler, önceki ümmetlerin kaydedilen haberlerinden ibârettir."*[248] Onu beşere izâfe ederek, Allah tarafından vahiy olunmadığını, önceki insanların haberlerinden derleme olduğunu iddiâ etmek istiyorlardı.[249] Acaba, akıl böyle bir şeyi kabul eder mi?

Eğer, iddiâ ettikleri gibi o, öncekilerin haberlerinden derleme olsaydı, ona muârazâ etmek mümkün olurdu. Zira, insanların bilgi açısından tekâmül ettikleri bilinen bir gerçektir. Kur'ân'a ilk muhatap olan Arapların bilgi düzeyleri, onlardan çok önce yaşamış olan insanlarınkinden daha ileride olması gerekir. Eğer öncekiler böyle bir şeye kaynaklık edebilmişlerse, onlardan sonra gelenler, bilgi açısından kendilerinden daha ileride bulunduklarından, onların eserlerinin benzerini meydana getirmekten aciz olmamaları gerekirdi. Benzerini meydana getirmek şöyle dursun, insanlık ilmen tekamül ettikçe acizliğini daha iyi anlayıp, Kur'ân'ın Allah katından olduğunu daha iyi anlamakta, ona iman etmektedirler. Onların bu iddiâlarının çürük olduğu bedîhî bir şekilde anlaşıldıktan sonra ötekilerine bakalım:

Öteki iddiâları şöyle haber verilmektedir:

"Hayır, dediler, Muhammed'in söyledikleri, karmakarışık rüyalardır, hayır onu uydurmuş; hayır o şairdir. Eğer bizim kendisine inanmamızı istiyorsa o zaman bize, öncekilerin gönderildikleri gibi O da bir mûcize getirsin" (21/5).

Kur'ân-ı Kerim, ele almaya değer bulmadığından onların أَضْغَاثُ أَحْلاَمٍ

---

248 Taberi, Câmiu'l-Beyân, VI, s. 229.

249 Râğıb, Müfredât, STR md., s. 232.

"karmakarışık rüyalar" iddiâlarına cevap bile vermez. Şiir olduğu iddiâlarını, Kur'ân ile şiir arasındaki açık farkı belirterek reddeder ve bu iddiâda bulunmalarını onların kıt düşüncelerine verir. *"O Kur'ân elbette değerli bir Resûl'ün sözüdür. O bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir"* (69/40-43). Âyette geçen "Resûl" kelimesi "mübelliğ" demektir ki, hem Cibril-i Emîn'e ve hem de Muhammedu'l-Emîn'e işaret eder. Çünkü, muhataplarının farklılığına rağmen her ikisi de mübelliğ idi. Resûl'ün bir mânâsı da mübelliğdir.

Bir şiir mısraının heceleri ölçülü olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in nesri de ölçülüdür.[250] Fakat, Kur'ân şiir değildir. Zaten, Kureyş büyükleri de bilmedikleri bir kelâm nev'i ile karşılaştıkları için şaşırmışlardı. Eğer bu bilip tanıdıkları bir şiir olsaydı, derhal bütün şairleri ile nazîre yapmaya yeltenirlerdi. Zira, bizzat Kur'ân, müşrikleri hiç olmazsa "bir sûre benzerini" yapmaya dâvet ediyordu. Nerede idi, Arabın o meşhûr şairleri, o meşhûr edipleri? Niçin hiç olmazsa bir küçük sûrecik düzerek, bu meydan okumaya karşı koymuyorlardı? Eğer, bu kelâm beşer sözü olsaydı, görüp işittikleri ilkel şiir cinsinden olsaydı, hiç dururlar mıydı bu laf ebeleri?

Ayrıca, bir lisan, dehâsını, toprağın, belagatına sunduğu hususiyetlere, unsurlara borçludur. Arazinin topoğrafyası, hava ve iklim şartları, çiçek ve bitki örtüsü, bir lisânı diğerlerinden ayırt eden servetin özünü teşkil eden fikirlerin ve hayâllerin anasıdır. Böylece toprak, bir milletin dehâsına, ifade belagatına mührünü basmış demektir.

Netice itibariyle de, bir edebiyatın derûnî incelenmesi, büyük ölçüde o lisânın doğmuş olduğu toprakla olan alâkasını ifşâ edecektir. Arap şiirinde kullanılan mecâzlar çölün hem manzarasına ve hem de hayatına uygun mukâyeseler yapma imkanını vermektedir. Câhiliye devrinin usta şairleri, coğrafî muhîtin kendilerine vermiş bulunduğu unsurları mükemmel bir şekilde kullanmışlardır.

Halbuki, Kur'ân-ı Kerîm'deki mecâzlar hemen ekseriya çölün bedevî yaşayışı ile alâkasızdır. Bilâkis, daha çok başka diyarların, başka iklimlerin,

250 Muhammed Hamîdullâh, Kur'ân-ı Kerîm Târihi, s. 73.

başka dünyaların manzara ve unsurlarından istifade etmiş bulunan mecâzlarla doludur. Ağaç yetiştirme tekniğine ve bahçıvanlığa ait unsurlar bize çölün verimsiz topraklarından çok, kalın humus tabakasıyla örtülü bereketli toprakları hatırlatmaktadır. Kur'ân'daki nehirlerin çizmiş olduğu yeşil manzaralar, uçsuz bucaksız Arabistan çölünden çok, Nil'in, Ganj'ın ve Fırat'ın geçtiği bereketli toprakları akla getirmektedir: Ölmüş toprağı canlandırmak için rüzgarların taşıdığından bahsedilen bulutlar, bu çöl kıtasının, kızgın bir kupaya benzeyen ve bizzat çöl gibi yakıcı semasının rastladığı manzaralardan değildir.

Kur'ân'da öyle nazarî unsurlar vardır ki, ne Arap semâsıyla ilgilidir ne de toprağıyla. Bu hususa, Nûr sûresinden iki örnek vereceğiz:

Birincisi:

"O inkâr edenlere gelince: Onların âmelleri, düz arazide serap gibidir. Susayan onu su sanır, fakat yanına gelince hiç bir şey olmadığını anlar ve yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesâbını tam görür, O hesâbı çabuk görendir" (24/39).

Bu kavrayıcı benzetiş, tamamen Arap çöllerinin dümdüz ve engin halini ve serabını ifade etmektedir. Bunlarda tamamen Arap coğrafyasının unsurlarını bulmaktayız.

İkinci örnek:

"Yahut o inkâr edenlerin âmelleri öyle derin bir denizdeki karanlıklar gibidir ki o denizi bir dalga kaplayıp bürümektedir. Bunun üstünde bir dalga, onun üstünde bir bulut. Hülâsa birbiri üstüne yığılmış tabaka tabaka karanlıklar. O kadar ki oraya düşen birisi elini çıkarttığı zaman elini bile göremez. Allah kime nûr vermemişse artık onun için bir ışık yoktur" (24/40).

Birinci örneğin aksine, bu âyetteki teşbihler ne Kur'ân'ın nâzil olduğu coğrafyayla ne de câhiliye devrinin bilgi seviyesiyle iştirâk halindedir.

Bilâkis bu misâl bize, Şimal denizlerinin İzlanda ve Terre-Neuve'ün puslu sahillerinden görülen sisli manzaralarını seyrettirmektedir.[251]

"Eğer gençliğinde Hz. Peygamber'in deniz gördüğü hesaba katılmak

251 Malek Bennabi, Le Phenomene Coranique, Riyad, 1415/1994, s. 187.

istenirse unutmamalıdır ki, bu denizler ancak Kızıldeniz ve Akdeniz olabilir. Şimal denizleri değil. Binâenaleyh, nasıl olup da O'nun bu âyetteki loş manzarayı çizebildiği izâh edilemez bir husus olarak kalır. Maamafih bu dış görünüşünün ötesinde de bu âyette nazarı dikkatimize çarpan az bulunur cinsten bir hususiyet daha bulunmaktadır. Hem iki taraflı bir hususiyet. Dalgaların üst üste gelmesi ve derinliklerde karanlığın hüküm sürmesi. Bu iki çizgi, denizaltı hadiseleri hakkında ilmî bilgisi olmayan kimselerin bilebileceği cinsten şeyler olmayıp ancak son zamanlarda onegraphie ve optik ilimlerinin inkişâfından sonra ortaya çıkartılabilmiş bilgilerdir".[252]

Netice itibâriyle Kur'ân'ın mecâzları ne bir çölde teşekkül etmiş bir lisânın, ne de tamamen kıtavî bir muhitte yaşamış bir insanın dehâsından doğabilecek şeyler değildir. Böylece, Hz. Peygamber'e şairlik isnat etmenin ötekiler gibi tamamen mesnetsiz olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim, Kur'ân, bu iddiayı açıkça reddetmektedir. *"Biz O'na şiir öğretmedik, şiir O'na yakışmaz da. O'na vahiy edilen sadece bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır"* (36/69). Hatta, Hz. Peygamber, Arapların en fasihi olmasına rağmen, veznine uygun tam bir beyit dahi söylemiş değildir.[253]

Aynı şekilde, Hz. Peygamber'e kâhinlik isnat etmek, cehaletten de öte, tam bir hezeyândır. Bir kere bütün kahinler bedevîdir. Hepsi, çocukluklarından itibâren kehânet ile meşgul olagelmişlerdir. Kırk yaşın "doyumsuzluk için bir sebep olacağı iddiâsı bir vehimden öteye geçmez. Kırk yaşına kadar başka işle meşgul olup da birden bire kâhin olan bir tek şahıs gösterilemez.[254] Birçok kimsede kırk yaş, pek çok ihtirâsın sönüp gittiği veya hiç olmazsa artık tahakkukundan ümit kesildiği bir dönemdir. Hele bu doyumsuzluğun kahinlerin elde etmek istediği bilgilere yönelik olduğunu söylemek olur cehalet değildir. Bir kere Hz. Peygamber, hiçbir zaman bir kâhin gibi gelecek okuyucusu olmak istememiş, aksine bu kabil iddiâları temelinden yıkan vahye nâil olmuştur. *"De ki: 'Ben size Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem, size ben meleğim de de-*

252 Malik Bennabi, Le Phenomene Coranique, s. 187.

253 Rafiî, İ'cazu'l-Kur'ân, s. 307.

254 Kasım Küfrevî, Hz. Peygamber'e Dil Uzatanlar, s. 25.

miyorum. Ben sadece bana vahiy olunana uyuyorum'. De ki: 'Körle gören bir olur mu?' Düşünmüyor musunuz?" (6/50). *"Sana Kıyâmet saatinden soruyorlar: Gelip çatması ne zaman diye. De ki: 'Onun bilgisi, ancak Rabb'imin yanındadır. Onu tam zamanında açığa çıkartacak olan, yalnız O'dur. O, göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir'. Sanki sen, onu biliyormuşsun gibi, sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi, Allah'ın yanındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler.' De ki: 'Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda ne de bir zarar verme gücüne sâhip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır elde ederdim. Bana kötülük dokunmamış, beni cin çarpmamıştır? Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim"* (7/187-188).

Hz. Peygamber'in uygulamalarında da bu durum görülmektedir. Muavviz kızı Rebî'in düğününün sabahında küçük kızlar oturmuş, def çalıyorlardı. Derken, Bedir şehitleri içinde yer alan babalarını da anmaya başladılar. İçlerinden biri dedi ki: "Aramızda, yarın ne olacağını bilen Peygamber var". Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) derhal müdahale etti: "Böyle deme! Daha önce söylediğin şeyleri söylemeye bak" dedi.[255]

Onların "sihirdir" demelerine ise Kur'ân, onların kibirlenmelerinin derecesini belirterek cevap verir. *"Eğer sana kağıt üzerine yazılı bir Kitap indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine o inkâr edenler, 'Bu apaçık bir sihirden başka birş ey değildir!' derlerdi"* (6/7).

Kur'ân, onu yalanladıkları takdirde düşecekleri korkunç durumu anlamaları için onları tahrik ederek, bu tabiî korku duygusunu uyardıktan sonra, iyiyi ve kötüyü açıkça ortaya koyan kimsenin yerine çekilip düşünmeleri için onlara mühlet veriyor. Bu üslûp, ondan yüz çevirdikleri takdirde düçâr olacakları kötü âkıbetin korkusunu onlarda gayet güzel uyandırıyor.

"De ki: 'Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur'ân Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâiloğullarından bir şâhit de bunun benzerini (Tevrât'ta) görüp inandığı halde siz inanmağa tenezzül etmemişseniz durumunuz nice olur?! Kesinlikle Allah zâlim bir toplumu doğru yola iletmez" (46/10).

Kur'ân'ı inkâr edenlerin Âhiret'te uğrayacakları acı akıbeti tasvir ede-

---

255 Buhârî, Meğâzî 12, Nikâh 48; İbn Mâce, Nikâh 21.

rek, bu şekilde gerçeği bulmaları için onlara bir imkân daha tanımış olmaktadır:

"O gün zâlim ellerini ısırıp: 'Ne olaydı, keşke ben Resûl ile bir yol edineydim!' der. 'Vâh bana, ne olurdu, ben falânı dost tutmasaydım! O beni, bana gelen zikirden saptırdı. Zaten şeytân, insanı (uçuruma sürükleyip) yapayalnız ve yardımcısız bırakır'. Resûl de: 'Ya Rabbi, kavmim bu Kur'ân'ı terkedilmiş bıraktılar' demiştir" (25/27-30).

Yukarıda görüldüğü gibi, müşriklerin bu iddiâları tamamen inâd eseridir. İnâd, akla dayanmadığından sâhibini ondan vazgeçirmenin yolu, yanlışta ısrar ettiği takdirde maruz kalacağı korkunç durumu haber verip onu kendi haline bırakmaktır. Belki de 'zararın neresinden dönülürse kârdır' hesabıyla inadını kendi kırar.

4. Değişik Kur'ân isteği

Kur'ân, kendi davasını tesîs etmek istediğinden, dâimâ hücumdadır. Ancak, bu arada muârızların iddiâlarını ve muhtemel itiraz sebeplerini ele alarak savunmada bulunmayı da ihmâl etmez.

Müşrikler, Hz. Peygamber'den başka bir Kur'ân getirmesini veya onu değiştirmesini istediler. Fakat O, bunu yapamazdı. Çünkü, Kur'ân O'nun sözü olmadığı gibi O'nun gücünü de aşkındı. Eğer O'nun sözü olmuş olsaydı, muârızları istediğinden, onlara açık kapı bırakmamak için ondan başkasını getirebilir veya onu değiştirebilirdi. Bu durumda, yardımcılarına yardımcılar katar, destekçilerine yenilerini eklerdi. Bu, başarılı olmak için çok istekli olduğu dâveti için daha uygun bir tutum olurdu. Halbuki O, bu istekleri yerine getiremeyeceğini ilân ederek, böyle bir işe giriştiği takdirde kendisini bekleyen tehlikeleri bildirdi. Büyük bir övünç kaynağı olmasına rağmen Kur'ân'ı kendisine nispet etmedi. Bu, muârızlarının âleyhine olan bir delildir. O, onların içinde doğup büyüdü; ne kendisi ne onlar, Kur'ân'dan birşey bilmiyorlardı. İşte şu iki âyet bu hususa işaret etmektedir:

"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman bizim huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar: 'Bundan başka Kur'ân getir veya bunu değiştir' der-

ler. De ki: 'Onu kendi tarafımdan değiştiremem. Ben sadece bana vahyolunana uyarım. Şayet ben Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım. De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz?" (10/15-16).

Eğer bu Kur'ân bana nâzil olmasaydı, onu tebliğ etmekle emr olunmasaydım, onu size okumazdım. Rabbim onu bana vahiy etmeden önce aranızda kırk yıl kaldım. Eğer başkasına âit olan bir şeyi, "benimdir" diye iddiâ etseydim, bunu gençliğimde, Kur'ân'ı size tebliğ etmeden önceki yıllarda yapardım. Hem sonra bugün, eğer bana vahiy gelmeseydi ve onu size okumakla emr olunmasaydım, bundan önce olduğu gibi yine düşmanlığınızdan emîn, rahat bir şekilde olurdum. Beri tarafta, bilirsiniz ki, hayatımda bir şey okumuyordum. Kur'ân'ın haber verdiği hakikatlerle ilgili ilim ve mârifetlerden bir şey öğrenmeye gayret etmiyordum. Nazım ve nesir olarak edebiyâtla meşgûl olmuyordum. Bir gün gelip âleme meydan okumak ve müsâbaka ilân etmek için hazırlanmıyordum? Benim hiçbir zaman Allah'ın kullarından birine iftirâ ettiğimi duymadınız. Bu kadar uzun ömürden sonra nasıl olur da Allah'a yalan isnat etmeye kalkışırım? Yalan söylemeye tenezzül şöyle dursun, hakkımda bir şüphe veya şâibe uyandıracak bir tavrım veya sözüm oldu mu? Hepinizin yanında iffet ve istikâmet, doğruluk ve emânetle bilinen Muhammedü'l-Emîn değil miydim? أَفَلا تَعْقِلُونَ *"O halde niçin düşünmüyorsunuz?"* Bu ifadede, dikkatleri delilin kuvvetine çekecek kadar şiddetli bir kınama ve azarlama vardır.[256]

5. Kur'ân'ın tedrîcen nazil oluşu

Müşrikler, Kur'ân'ın tedrîcen nâzil oluşunu da, ona bir muhalefet ve itirâz sebebi olarak görürler. Muârızların bu yöndeki itirâzları haber verildikten sonra, Kur'ân'ın tedrîcen nâzil oluşunun hikmeti de bildirilir: *"İnkâr edenler: 'Kur'ân O'na bir defada indirilmeli değil miydi?' dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle parça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk"* (25/32). Cereyân eden hadiseler hakkında vahiy nazil

256 Zerkânî, Menâhilu'l-İrfân, I, s. 402.

oluşu Hz. Peygamber'in kalbini güçlendiriyor, basiretini artırıyordu.[257] *"Onu insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik"* (17/106).

Kur'ân-ı Kerîm, insan nefsinin bütün sır ve gizliliklerini ihâtâ eden bakışıyla neredeyse her nefse bir tarz üzere hitâp etmiştir. Burada misâl olarak haddimizi aşıp Kur'ân'ın bir defâda indirilmiş olduğunu düşünelim. Allah Teala ilk sahabîlere çeşitli meşakkat şekillerini teklif etmiş ve onlar da gönül rızasıyla bunları yüklenmişlerdi. Bir âyetle onlara, güçlerinin fevkinde bir yük yüklenmiştir: *"Eğer siz içinizdekini açıklar, yahut gizlerseniz Allah onunla sizi hesâba çeker"* (2/284) âyeti indiğinde bu yükün altında diz çökmüş, perişan olmuşlardı. Nefislerinden geçen, fakat yapmadıkları bir şeyden dolayı Allah onları hesaba çekecektir. İşte buna şaşakalmışlar ve Resûlullâh'a gelip: "Allah sana bu âyeti indirdi ama biz buna güç yetiremeyiz! Bunun üzerine vahiy, emri hafifletmeye ve kolaylaştırarak apaçık müsâmaha prensibini ilân etmiştir.[258] *"Allah, kimseye gücünün üstünde birşey teklif etmez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (...)"* (2/286).

"Vahyin Resûlullah'ın (s.a.s.) şahsını tasvir etmesi, O'nun doğruluğuna vicdânî bir delil ise, kasem olsun ki, nüzulünün tedrîcî oluşu da bu yüce Kitap'ın Alîm ve Hakîm olan Allah'ın kelâmı olduğuna kuvvetli bir mantıkî delildir. Allah, onu Resûlüne yol gösterici, öğüt verici ve her şeyi açıklayıcı olarak indirmiştir."[259]

Galiba müşrikler, Kur'ân'ın tedricen nâzil oluşunu, Resûlullah'tan (s.a.s.) kaynaklanmış olabileceğine yorumluyorlardı. Hz. Peygamber, güya düşünüp düşünüp Kur'ân'ın mânâlarını keşfediyor ve keşfettikçe de peyderpey söylüyordu. Halbuki, Kur'ân'ın mânâları düşünüp taşınma neticesinde keşfolunabilecek cinsten değildir. Bir insan ne kadar düşünürse düşünsün, geçmiş ve gelecek ile ilgili doğru bilgi verebilir mi? Her yerde, her zaman ve her mevsimde tazeliğini hiç yitirmeyen hakikatler vaz' edebilir mi? Bir insanın bu tür haberler vermesi, bir nevi karanlığa taş atması

---

257 Tabressî, Mecma'u'l-Beyân, 25/32 tefsirinde, XIX, s. 105.

258 Vahidî, Esbâbu'n-Nüzûl, s. 98.

259 Subhi's-Sâlih, Mebâhis, s. 62.

gibidir; biri isâbet etse doksan dokuzu boşa gider. Halbuki, Kur'ân'ın hem geçmiş ve hem de gelecek ile ilgili haberleri ve öteki esasları, hakkaniyetinin birer delilidir. Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyi ile Sünnet vahyini birbirinden ayırt ettiğini hatırlayalım.

6. Maddeci zihniyet, sığ düşünce

Sâde insanların çıkar kaygıları lükse, gösterişe alışmış ve bu tür hayata meraklı kimselere göre çok daha az olduğundan, birinciler öbürlerine göre gerçeği görüp kabul etmeye daha yatkın ve daha elverişlidirler. Bu, daima böyle olmuştur. "Nimetin zevâli elemdir" kaidesince belli bir maddî refâh düzeyini yakalayan kimseler, bu rahatlarını kaybetme endişelerinden dolayı, göreceli de olsa lehlerine olan statükonun devâmı için ellerinden geleni yaparlar. Zira, böyle tipler, kendileri hangi tarafta ise, gerçeğin de orada olması gerektiğini vehmederler. Kur'ân'a inanmayanların bir bahânesi de bu yönde olmuştur: *"Ve dediler ki: Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (43/31). "İnkâr edenler, inananlara şöyle derler: Eğer bu iyi birşey olsaydı bunlar ona gitmede bizi geçemezlerdi. Onlar, onun gösterdiği doğru yola erişemediklerinden: 'Bu eski bir uydurmadır' diyeceklerdir. Ondan önce de önder ve rahmet olarak *Musa'nın Kitab'ı var. Bu da kendinden öncekileri doğrulayan Arapça bir Kitaptır. Zulmedenleri uyarmak ve güzel davrananlara müjde olmak için indirilmiştir"* (46/11-12).

İnkârcıların, a) Kur'ân'ın, iki kentin sözde büyük adamlarından birine indirilmesi gerektiği, b) Kur'ân'a ilk inananların sâde insanlar değil de gösterişe meraklı, varlıklı insanlar (kendilerini kastediyorlar) olması gerektiğini vehmetmeleri, ona inanmalarına engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Böyle yanlış düşüncelere saplananlara Cenâb-ı Hak diyor ki: "Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksîm ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki biri, diğerine iş gördürebilsin. Rabb'inin rahmeti, onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır"(43/32). İnsanların dünyadaki mâişetlerini ve derecelerini Allah takdir ve taksîm etmiştir. Onlara

gösterilen ihtimâmdan ötürü dünyanın şu fâni, değersiz şeylerini Allah taksîm ettiğine göre, bu son derece ciddi ve mühim işi (vahiy gönderme işini) O'nun dilediğine vermesi daha lüzumludur.[260]

B. Kur'ân'ın Allah Kelâmı Olduğunun Tespiti

Kur'ân-ı Kerîm beşer gücünü aşkındır; çünkü en doğru mânâları tazammun eden en fasih lafızları, nazım itibariyle de en güzel tenâsübü arzetmektedir. Allah Teala'nın birliği (tevhit), sıfatlarında tenzîh, O'na itâata çağırma, ibâdet etme usûlü; helâl ve harâmı, sakındırma ve mubah kılma, va'z ü nasihat, iyiliği emretme kötülükten sakındırma, güzel ahlâka irşad ve kötüsünden sakındırma gibi hususlarda her şey yerli yerincedir. Akıl nokta-i nazarından bakıldığında bile o mevkiye, vazolunan mevzudan daha lâyık bir şey görülmez. Geçmiş kavimlerden, isyân edip inâda saplananların başına gelen musîbetleri, gelecekteki asırlarda vukû bulacak hadiseleri de haber vermiştir. Bütün bunları hüccet ile lehine hüccet getirilen (muhtec leh), delil ile âleyhine delil getirilen (medlûl aleyh)'i câmî bir üslupla anlatmıştır ki bununla, dâvet ettiği yola mutlak tâbî olmak; emrettiğine uyup, sakındırdığından da uzak durmak gerektiği iyice pekişsin.[261]

Bilindiği gibi, bu tür farklı konularda bilgi verip, onları bir bütünlük, intizam ve insicam halinde sunmak beşerin gücünü aşmaktadır. Hal böyleyken, Kur'ân'ı inkâr eden inâtçılar, onun manzûm olduğunu gördüklerinde "o şiirdir, benzerini getirmekten âciz kaldıklarında ise "sihirdir" dediler. Oysa onun kalblere tesirini, rûhlara etkisini görünce şüpheye düşüyor, hayrette kalıyorlardı ve onunla ilgili bir itirâfta bulunmaktan kendilerini alamıyorlardı. Onun için aralarından biri şöyle dedi: "Onun

---

260 el-Kâdî Ebû Muhammed 'Abdulhâlık b. Gâlib İbn Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz, Thk. A. Abduşşâfî Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993, 43/32 tefsirinde, V, s. 53.

261 Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b.İbrahim el-Hattâbî, Beyân İ'cazi'l-Kur'ân, (Selâs Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân), Thk. M. Halefullâh, Dr. M. Zağlul Selâm, 4. tab', el-Kâhire, Daru'l-Maârif, ts. s. 27-28.

(Kur'ân'ın) öyle bir halâveti (tatlılığı), öyle bir talâveti (güzelliği, parlaklığı) vardır ki sormayın!"[262] Bütün bunlara rağmen, inâtçılar inanmak yerine bir dizi iftirâda bulundular.

Kur'ân'ın, muârızlarının kendisi hakkındaki iddiâlarını büyük bir sadâkatle kaydettikten sonra bunları teker teker ele alarak aklî ve naklî delillerle bunları çürüttüğünü, geçersizliklerini ortaya koyduğunu, böylece, nüzûl dönemindekilerle beraber, bütün çağlardaki muârızlarına cevap vermiş olduğunu belirtmiştik. Bu deliller, imanı olmayanları imana kavuşturur, imanı olanların imanına iman katar, onları itminâna ulaştırır.

Biz, burada Kur'ân-ı Kerîm'in ilahî bir menşei olduğuna iman etmenin, aklî ve müspet delillerini yine ondan bulup, ortaya koymaya çalışacağız. Bu deliller şunlardır:

1. Tahaddî

Kur'ân'ın Allah Teala tarafından olduğunun en büyük delillerinin başında tahaddî gelir. Tahaddî, Kur'ân-ı Kerîm'in benzerini yapmaları hususunda Hz. Peygamber'in insanlara meydan okuması demektir. Muârızlara, "Bir sûresine nazîre yapabilirseniz işte meydan" denmiştir.

Tahaddî veya muâceze âyetlerinden ilk nâzil olan İsrâ sûresindeki Mekkî âyettir. Bu, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kendileri gibi beşer olmasından ötürü Nübüvvetini inkâr edenleri reddetmektedir. Kur'ân'ın i'câzı, Resûl'ün (s.a.s.) beşer olduğunu ikrâr etmekle beraber, kibirlerinden dolayı onu kabule yanaşmayıp, inkâr edenlere karşı açıkça meydan okumuştur.

Evet O, beşer olan bir Resûl'dür ve öteki insanlar gibi bir insan olmasında hiç şüphe yoktur. Bu Kur'ân da O'nun Risâletinin en büyük delilidir ki, insanlara ve cinlere, herkese meydan okumuştur.

"De ki: 'Yemin olsun ki eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka olup yardım etseler de bunu yapamazlar" (17/88).

262 İbnu Hişâm, Sîre, I, 216; Cürcânî, Delâilu'l-İ'câz, s. 388; Hattâbî, Beyân İ'câzi'l-Kur'ân, s. 28.

Mekkî olan İsrâ sûresi, kronolojik nüzûl sıralamasına göre 50. sırada yer almaktadır. Önce "Bu Kur'ân gibi" ile meydan okudu, yâni o zamana kadar nâzil olan kısım (ki bu Kur'ân'ın yarısından azdır) kadar getirin, demektir.[263] Tahaddî âyetlerinin ilki bu ise bundan, daha işin başında onların ümitsizliğe düşürüldüğü, bunun mümkün olmadığı, boşuna uğraşıp teşviş-i huzur etmemeleri yönünde uyarıldıkları anlaşılabilir.

Kur'ân, İsrâ sûresindeki bu umûmî meydan okuyuşundan sonra, sadece bir tek sûresinin benzerini getirmelerini, Allah'tan başka yardım edebilecekleri de çağırmalarını istedi. Meşhûr olan görüşe göre, Yunus sûresi, İsrâ sûresinden hemen sonra Mekke'de nâzil olmuştur. Sadece 40, 94-95-96 âyetleri Medenî'dir. Tahaddî âyeti ise Mekkî âyetler arasındadır. Burada, tartışmanın kesinleşmesi ve delilin takviyesi için tek bir sûre ile meydan okunmaktadır.

"Yoksa 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!" (10/38).

Onlar, Hz. Muhammed'in -hâşâ!- iftira ettiğini ileri sürüyorlardı. Madem öyle, niçin kendileri de O'nun gibi uydurulmuş on sûre getiremesinlerdi?! Nitekim O da bir beşerdi. Yunus sûresinden sonra nâzil olan Hûd sûresi onlara bu şekilde meydan okudu. Burada muârızlardan "on sûre" istenmektedir:

"Yoksa 'onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Öyleyse siz de onun benzeri uydurulmuş on sûre getirin; eğer doğru iseniz Allah'tan başka, çağırabildiklerinizi de yardıma çağırın!" (11/13-14).

Evet, niçin yapamasınlar? Dil onların dili, belâgat, fesâhat, güzel ifade dillerinin alışık oldukları hususlardı! Fakat nerede kaldı on sûre, Tûr sûresindeki âyetin meydan okuduğu gibi bir "söz" bile getiremiyorlardı!

"Yoksa 'onu uydurdu' mu diyorlar? Hayır onlar inanmıyorlar. Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler" (52/33-34).

Meşhûr görüşe göre, kronolojik nüzûl sıralamasında 50. sırada yer

---

263 Dr. Aişe A. Bintu'ş-Şâtî, el-İ'câzu'l-Beyânî (Mesâil Nâfi' b. Ezrak ile birlikte), 2. tab', el-Kahire, Dâru'l-Meârif, 1404/1984, s. 66-67 (Emin el-Hûlî'den).

alan İsrâ sûresi ile, 76. sırada yer alan Tûr sûresindeki bütün bu tahaddî âyetleri, Hicret'ten önce nâzil olmuştur.[264]

Bundan sonra, Medîne döneminin başında, ilk Medenî sûrelerden olan Bakara sûresindeki âyet nâzil oldu. Bununla, bu konuda uzayan tartışmayı noktalamak için "onun misli bir sûre" ile meydân okundu:

"Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'tan başka bütün şâhitlerinizi de çağırın; eğer doğru iseniz bunu yapın. Yok eğer yapamadınızsa, ki asla yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının" (2/23-24).

Müşrik Arapların, Kur'ân'ın mânâ, nazım ve belâgatıyla Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından tebliğ olunduğunu inkâr etmeleri mümkün olmadı. Hal böyleyken, onlara meydan okunması ve onların da bundan âciz kalmaları neticesinde, fesâhat ehli olan herkes kesinlikle şunu bildi: İnsanoğlunun getirmeye güç yetiremediğini getiren bu kimse (Hz. Muhammed) bir Resûldür, zira, sadece Allah Teala'nın kullarından dilediğini bu işe tahsis ettiği kimse bunu getirebilir. Cumhur ve tahkik ehlinin görüşü budur. Tahaddî nazmı, mânâlarının sıhhati ve lafızlarının fasih dizilişi ile alâkalı olarak vâkî olmuştur. Kur'ân'ın i'câz vechi şudur: Allah Teala, Kur'ân'a bir lâfız terettüp ettiğinde, her şeyi ihata eden ilmi ile kastedilen mânâyı en iyi ifade eden o lafzı bilir. Kur'ân'ın başından sonuna kadar bu böyledir. Beşer ise bilgisizlik, unutkanlık ve sürçmeden halî değildir. Kesin bir şekilde bilinmektedir ki, insanoğlunun bilgisi hiçbir zaman kuşatıcı değildir. Halbuki, Kur'ân'ın nazmı, fesâhatın en son mertebesindedir.[265]

Kur'ân'ın meydan okuması, aynı lafızlarla, aynı üslûpla, belâgat yönünden benzerini istemek demek değildir. İnsanların, Kur'ân'ın benzerini söylemekten âciz kalmalarından maksat şudur: "Üslûbu ve ifade tarzı nasıl olursa olsun, belâgat ve beyân bakımından, Kur'ân seviyesinde bir kelâm getirmeleridir. Zaten edipler ve şairler arasındaki mukâyese bu mânâda yapılmış ve yapılmaktadır."[266]

---

264 Bintu'ş-Şâti, el-İ'câzu'l-Beyânî, s. 68.

265 Mukaddemetân, s. 279.

266 Zerkeşî, Burhân, D, s. 99

Kur'ân'ın benzerini meydana getirmek, mahlukâttan hiçbirinin gücü dâhilinde değildir. İnsanoğlunun gücü şundan anlaşılır: Fesâhat ehlinden biri, bir hitâbe veya kaside yazmak için vargücünü ortaya koyar. Sonra en az bir sene bunun üzerinde çalışır, tashihler yapar. Peşinden onu bir meslektaşına verir ve o da onu hususî bir kârihâ ile ele alır, onda değişiklikler yaparak düzeltmelerde bulunur. Daha sonra yine de o hitâbe veya kasidede düzeltilmesi gereken yerler olur. Oysa Kitabullâh'tan bir lafız çıkartılsa, sonra ondan daha güzel bir lafız bulmak için bütün Arap dili taransa makama en münâsip lafzın Kur'ân'ın kullandığı kelime olduğu görülür.[267]

Kur'ân, onlara: "İman etmezseniz mel'ûnsunuz, cehenneme gireceksiniz. Sizin yapacağınız şu üç şeyden biridir: Ya iman edersiniz, ya muâraza edersiniz yahut canınız ve mâlınız tehlikededir, harbe hazır olun" diyordu. Demek, vahye ilk muhatap olan Arapların yânî bahis konusu iddiâ sâhiplerinin iddiâlarını gerçekleştirmeye çok ihtiyaçları vardı. Ama kendilerinden istenmesine rağmen bu iddiâlarını gerçekleştiremediler; Kur'ân'ın meydan okumasına kalemle değil, ancak zayıfların, mağlupların, inatçıların işi olan kılıçla cevap vermeye kalkıştılar. Onların bu tavırları neticesinde kan aktı, birçok insan helâk oldu, akraba ilişkileri (sılâ-i rahim) kesildi, mâllar yok oldu.

Eğer kalemle cevap vermeye güçleri yetseydi bu tehlikeli işlere girişmezler, bu çetin yolu seçmezlerdi. Böylece kolay ve rahat olan sözlü muârazayı bırakıp, son derece zor ve çetin olan işe yönelmezlerdi. Bu, aklı ve zekası olan hiç kimsenin yapacağı şey değildir. Oysa Kureyşliler özellikle zekaları ile şöhret kazanmışlardı. Onların içinde beliğ hatipleri, eşsiz şairleri vardı. Allah Teala, onları cedel ile tavsif etmiştir (43/58). Arapların sözü üzerine, âdet uyarınca ihtiyâç ve zaruret hâsıl olmasına rağmen, eğer acizlikleri mâni olmasaydı bundan vazgeçmeleri, başarı ve zaferi yakalamamaları, bundan gâfil olup, bu husustaki fırsatı kaçırmaları hiç mümkün olur muydu?

Bilindiği gibi akıllı bir insan, helâk olmaktan korkacak derecede şiddetli bir şekilde susadığı zaman ve kendisine içmesi için su sunulduğunda,

---

267 Zerkeşî, Burhân, II, s. 99.

onu içmeyip susuzluktan ölürse, onun su içmekten aciz olduğuna, buna gücünün yetmediğine hükmederiz.[268]

Kur'ân'ın Allah Teala tarafından olduğunun en kolay anlaşıldığı yol budur. Bundan, insanların ona muâraza etmekten âciz kaldıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Müşriklerin, Kur'ân'a muârazaya kalkışmaya cüret gösterememelerinin sebeplerinden bir-iki tanesine işaret etmemiz yerinde olur:

"عَنْ" ve "مِنْ" cer harfleri bazı yerlerde ayrılır, bazı yerlerde ise birbirlerine yakın mânâlar ifade ederler.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاَتِهِمْ سَاهُونَ (107/4-5) Âyet-i kerimede geçen sehiv'den maksat, namaz rekâtlarını karıştırıp, iki rekât mı yoksa üç veya dört rekât mı kıldığını bilmemek değildir. Burada kasdedilen, namaz vakitlerinden bigâne olup namazı geçirmektir. Bu mânâyı anlamamızı sağlayan, âyette geçen عَنْ edâtıdır. Eğer burada kasdedilen, namaz rekâtlarını karıştırmak olsaydı عَنْ yerine فِي kullanılırdı.[269]

Yine نَعَمْ ve بَلَى lafızlarını ele alalım. نَعَمْ olumlu suâle, olumlu cevap verilmek istendiğinde kullanılır. Örnek olarak,

فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ (7/44) âyetini verebiliriz.

بَلَى ise olumsuz soruya olumlu cevap verileceği sırada kullanılır. Meselâ:

اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى (7/172) âyetinde görüldüğü gibi.

Bütün bu vb. dil ile ilgili en ince kaidelere riâyet edildiğini gören müşrikler, Kur'ân'a muâraza etmekten çekindiler; zira, bu onların gücünü aşıyordu. Onlar, bu işe kalkıştıkları takdirde kendilerini hangi zorlukların beklediğinin pekâlâ farkındaydılar. Bu mertebeye ulaşamayacaklarını gördüklerinden muârazadan vazgeçtiler ve cehaletlerinden harbe giriştiler. Neticede korkup kaçtıkları sâhâda (muârazada) şansları ne idiyse, hevesle yöneldikleri sâhâda (harp cephesinde) da nasipleri o oldu.[270] "Orada da yenilip, küçük düştüler."

---

268 Hattâbî, İ'câzu'l-Kur'ân, s. 22.

269 Hattâbî, İ'câzu'l-Kur'ân, s. 32-33.

270 Hattâbî, İ'câzu'l-Kur'ân, s. 35.

Eğer onlar "esasen kalemle cevap verdiler, ama bu cevapları örtbas edildiğinden kılıca sarıldılar" denirse buna şu şekilde cevap verilir: Kur'ân'ın benzerini getirmek mümkün olsaydı, damarlarına dokundurulanlar behemehal muârazayı arzu ederlerdi. Çünkü davayı iptal etmek için muârazaya şiddetle ihtiyaçları vardı. Muâraza etmiş olsalardı, gizli kalmaz, ortaya çıkardı. Zira, ortaya çıkışına rağbet çok olduğu gibi sebepler dahi çoktu. Ortaya çıksaydı, alemde şöhret bulurdu. Şöhret bulmuş olsaydı, behemehal tarihte bulunacaktı. Tarihte bulunmadığına göre, yapılmamıştır. Yapılmadığına göre Kur'ân Allah tarafından vahiy olunmuştur. O halde, onların, *"(..) İstesek, biz de onun gibisini söyleriz. (...)"* (8/31) iddiâlarının hiçbir geçerliliği yoktur. Zira, eğer getirebilselerdi, onlara meydan okununca getirirlerdi.

Tahaddî âyetleri, Kur'ân'ın Allah tarafından olduğuna delâlet etmekle beraber, onun gaybî haberlerinin cümlesindendir.[271] Zira, Kur'ân, açıkça meydan okumakla beraber, bütün insanlar ve cinler bir araya gelseler dahi onun benzerini meydana getiremeyeceklerini bildirmiştir. Bu aynen vâkîdir.

Kur'ân'ın açık delâletiyle, buradaki tahaddî bütün insanlara ve cinlere yöneliktir. Şu iddiânın hiçbir geçerliliği yoktur. Buna göre, sözde, Hz. Peygamber kuvvet kazandıktan, ashâbı çoğalıp gâlip duruma geçtikten sonra muhaliflere Kur'ân ile meydan okudu, onlarla harbe girişti. Muhalifleri de zayıf durumda olduklarından korkudan onun benzerini getirmekten çekindiler.

Bu iddiânın asılsızlığı ortadadır. Zira, tahaddî âyetleri -Bakara sûresindeki âyet hariç-, Hz. Peygamber ve ashâbı her türlü baskı, tehdit, eziyet ve sıkıntıya marûz kaldıkları ve Müslümanlara kıtâl izninin verilmediği bir dönemde yâni Hicret'ten önce, Mekke döneminde nâzil oldu.

En son tahaddî âyeti olan Bakara sûresindeki âyet ise, Müslümanlarla müşrik düşmanları arasında silâhlı çatışma başlamadan önce yani Medîne döneminin başında nâzil oldu.[272]

---

271 Cüveynî, İrşâd, s. 295.

272 Bintu'ş-Şâtî, el-İ'câzu'l-Beyânî, s. 69.

Akla şöyle bir soru gelebilir: Arapların dışında kalan insanlardan fesahat ve belagatı bilmeyenler, yüksek derecedeki bir kelâmı nasıl takdir edecekler? Bu soru, şöyle cevaplandırılmıştır: Her türlü sebep ve sâik bulunmasına rağmen, Arapların Kur'ân'a muâraza etmekten âciz oluşları neticesinde, onlarla beraber diğerleri de Kur'ân'ın i'câzını anlamış olurlar.[273]

Ayrıca Kur'ân, hususiyle Kitap Ehline de meydan okumuştur. *"Tevrât indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine haram kıldığı şeyler dışında, İsrailoğullarına bütün yiyecekler helaldi. De ki: 'Doğru iseniz, Tevrât'ı getirip okuyun"* (3/93). Vahy, Hz. Peygamber'e Tevrât ve İncil'deki sırları bildiriyordu. Halbuki bu kitaplar, o zaman, henüz Arapça'ya çevrilmiş değildi. Arapça'ya çevrilen ilk Mesihî metin, yaklaşık olarak 1060 yılına tekabül eder. Bu kitaplar bu tarihe kadar İbranca olup, ancak mensupları tarafından biliniyordu.

Kur'ân'ın bu meydan okuyuşu, bütün insanların gözlerini açtı ve kuvvetle onları kendine celbetti. Bu hususta dostları ile düşmanları müsâvidir. Dostları ve tâbileri, onun i'câzı ile düşmanlarına cevap verip, susturmak, dinlerini ve Peygamberlerini desteklemek ve teyit etmek için okuyorlardı. Düşmanları ve muhalifleri ise ona karşı çıkacak, ona saldıracak bir yer bulmak amacıyla okuyorlardı. Tahaddî, Kur'ân'ın her dile çevrilmesi, dünyânın her tarafına yayılmasının başlıca sebeplerinden biridir.[274]

2. Çelişkiden uzak oluşu

Kur'ân'ın en önemli hususiyetlerinden biri de çelişkilerden ve tutarsızlıklardan beri oluşudur. Bu husus onun hakkaniyetinin en büyük delillerinden biridir. "Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı" (4/82). Bunu kavramak için üzerinde düşünmek yeterlidir. Onun için, Hz. Resûl (s.a.s.), Kur'ân'ın harflerinden ziyâde mânâlarını anlamaya teşvîk ederdi; zira, mânâsına muttali olmadan harfleri bilmek maksadı hâsıl etmez; lâfız da mânâ içindir.[275] Kur'ân'ın hakkaniyetini anlamak için yine

273 Bintu'ş-Şâtî, el-İ'câzu'l-Beyânî, s. 75 (el-Muğnî, XVI, s. 295-297'den naklen).

274 Zerkânî, Menâhilu'l-İ'rfân, I, s. 313.

275 İbnu Teymiyye, Mecmuatu'r-Resâil, I-II, s. 196.

ona bakmak, onu okumak, üzerinde düşünmek gerekir. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var (hiçbir hakikat gönüllerine girmiyor)?"* (47/24).

Kur'ân'ın hakkaniyetinin bir delili de, çelişkilerden ve tutarsızlıklardan berî oluşudur. Zira, Ademoğlunun kelâmı çelişkilerden uzak değildir. Şairlerin sözleri birbirleriyle kıyaslanınca onların nazmında çelişkiler görülür. Kezâ, fesâhatının dereceleri de değişiktir. Aynı şaire ait iki kasîde eşit değildir. Biri *fasîh*, ötekisi *sahîf* olabilmektedir. Yine kasîde ve şiirler, değişik amaçlara şâmildir. Çünkü, şairler ve edipler, her vâdide ayrı telden çalarlar. Bazen dünyayı över, bazen yererler. Bazen korkaklığı över, buna "ihtiyatlı davranmak" derler, bazen bunu yerer, "zaaf" olarak değerlendirirler. Bazen cesareti metheder, "dayanıklılık" olarak nitelerler, bazen kınar, "ihmâlkârlık" derler. Ademoğlunun kelâmı bu tür tutarsızlıklardan hali değildir. Çünkü, onun kelâmının kaynağı, arzu ve istekler ile içinde yaşadığı durumlardır. İnsanların da halleri değişiktir. Mutluluk ve sevinci anında fesâhat ona yardım eder, kederi anında ise onu terk eder. Kezâ, arzu ve istekleri de böyledir; bazen bir şeye meyleder, başka zaman ise bundan cayar. İster istemez, bu durum onun sözlerine de yansır. 23 sene boyunca -ki bu, Kur'ân'ın nüzûl müddetidir- bir insanın aynı arzu ve istekle, aynı minvâl üzere konuştuğuna rastlanmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şüphesiz bir beşer idi. Eğer Kur'ân, O'nun veya başka bir beşerin sözü olsaydı onda çok tutarsızlıklar olurdu.[276] Onda hiçbir çelişki ve tutarsızlık olmaması, onun Allah kelâmı olduğuna şahitlik etmektedir.

Kur'ân, ihtiyaçlara binâen necimler halinde nâzil olmasına rağmen, bir defâda nazil olmuş gibi uygunluk arz eder. Değişik nüzûl sebeplerine göre geldiği halde, bir tek sebeple nâzil olmuş gibi tesânüd gösteriyor. Farklı farklı soruların cevabı olarak geldiği halde, bir tek sorunun cevabı imiş gibi bir birlik gösteriyor. Ayrı ayrı hadiselerin hükümlerini açıklamak için gelmesine rağmen, bir tek hadisenin açıklamasıymış gibi tam bir uygunluk gösteriyor. O, birbirlerinden farklı ve uzak değişik rûh hallerine sâhip muhatapların anlayışlarına öyle münâsip gelecek şekilde hitâp edi-

---

[276] Suyûtî, İtkân, IV, s. 24 (Gazzâli'ye izâfeten).

yor ki, hitâp ettiği kimseler aynı rûh hallerine ve aynı anlayış derecelerine sâhiplermiş gibi güzel bir akıcılığı var. Birbirlerinden uzak ve farklı insan tabakalarına hitâp ettiği halde, tek bir sınıfa hitâp ediyormuş gibi bir anlatım tarzı var. Hatta her bir sınıf zanneder ki, aslında muhatap yalnız kendisidir. Evet, kalbi hastalıksız, aklı özürsüz, vicdânı sağlam, zevki bozulmamış her insan Kur'ân'ın beyânında güzel bir akıcılık, hoş bir tenasüp, eşsiz bir fesâhat görür.[277]

3. Her seviyeden insana hitâp etmesi

Önceki müellifler Kur'ân-ı Kerîm'in sadece edebî cephesiyle meşgul olmuşlardır. Bunu izâh etmek güç değil. Zira, kıyâs kabul etmez güzelliği ve haşmetli üslûbu, Kur'ân'ın tümüne şâmil bir hususiyettir. Bu öyle bir üslûp ki, hem onun taklit edilemezliğini ispat ediyor ve hem de anlatacaklarını bir bedevînin bile anlayacağı şekilde ifade etmek imkânını veriyor. Zira, geniş kitleye hitap ile seçkinlere hitap tarzı, insanlar arasında birbirinden farklı iki gaye sayılır. Hatta, öğretmenlerin karşılaştığı güçlüklerden biri, aynı sınıfta olmalarına rağmen farklı kavrayışa sahip olduklarından, bütün öğrencilerin anlayacağı bir şekilde konuları sunamamak olduğu bilinmektedir. Çünkü, konular zeki, istidatlı öğrencilere, sıradan olanların anlayacağı şekilde detaylı anlatılırsa birinci gruptakilerin sıkılmalarına ve çok az istifade etmelerine sebep olur. Aksine bir yol tutulup, sıradan öğrencilere hitap ederken, zeki ve kabiliyetli öğrencilerin anlayacağı tarzda konunun ana hatları bildirilmekle yetinilirse, bu defa onlar hiçbir şey anlamazlar. Her iki grubun dersi anlaması temin edilmek istendiğinde, tıpkı çocuklara ayrı, büyüklere ayrı tarzda konuşulduğu gibi, ister istemez iki ayrı hitapta bulunmak gerekir. Aynı cümle ile avamı ve havassı, âlimleri ve cahilleri, ihtiyaçlarını tam giderecek şekilde tatmin etmenin en mükemmel örnekleri Kur'ân'ın beyânında mevcuttur. Edipler, ondaki ifade inceliklerine hayran kalırken sıradan kimseler de onu en güzel bir söz bulurlar; ondaki tabirler akıllarını yormadığı gibi tercümana da ihtiyaç hissetmezler. *"Biz işi anlamak isteyen kimse için Kur'ân'ın an-*

---

277 B. Said Nursî, Sözler, s. 385 (özetle).

laşılmasını kolaylaştırdık. Fakat düşünüp ibret alan var mı?!" (54/17) âyetinde bildirildiği gibi, her isteyen ondan istifade edebilir.

Kur'ân-ı Kerîm, fert ve cemiyet olarak bütün insan sınıflarına, bütün memleketlerde ve bütün devirlerde, insan hayatının bütününe maddî olduğu kadar mânevî bir hidâyet rehberidir. Hükümet başkanından kumandana, sade vatandaştan sokaktaki adama hemen herkes, orada kendisiyle alâkalı olanı bulur. Bunun böyle olduğunu ispat için Kur'ân-ı Kerîm'in kanun olarak, birkaç mazlumdan ibaret ilk İslâm cemâatini de, Atlantik'ten Pasifik'e kadar veya hemen hemen o büyüklükteki tek ve muazzam imparatorluğa hükmettiği zamandaki cemâati de tatmin ettiğini hatırlatmak kâfidir. Cemâat orada değişmez kaideleri, ibâdetleri, içtimâî hayatı, kanunları ve diğer ihtiyaçları için her şeyi bulur.[278] Ayrıca, Hz. Muhammed (s.a.s.) şahsen, o devrin en büyük Arap şehirlerinden ve o şehirlerin en zenginin halkından olmasına rağmen, Kur'ân-ı Kerîm insanların en yoksullarıyla, göçebe ve bedevîyle alâkadar olmayı ihmâl etmemiştir.

Diğer tarafta, Kur'ân'ın üslûbu çevre, kültür ve zaman farklarına sâhip olan bütün insanlara uygundur. Tebliğ ve öğretim üslûbu, herkese değil de, sadece bir grup insan için elverişli olduğu takdirde insanları istenilen kaidelere bağlama yolları tıkanmış demektir.

Bu şart, her kesimden insanın bulunduğu gruplara uygulanması istenen eğitim metodunun şartlarının en ağırıdır. Tebliğciler gayelerine ulaşamıyorlarsa bu metot ve üslûp yönünden bütün muhatapların seviyelerine göre anlatma yolunda hâkimiyet kuramamaktan neşet etmektedir. Kur'ân'ın i'câz vecihlerinin en belirginlerinden biri de bu yönde kendini göstermiştir. Zira, bu eşsiz Kitap, her seviyeden insan tarafından rahatlıkla anlaşılmakla beraber, ifadesinde herhangi bir zaaf, mefhûmları arasında herhangi bir çelişki mahal yoktur.[279] Meselâ:

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا *"Arzı toplanma yeri yapmadık mı?"* (77/25).

Âyetteki كِفَاتًا kelimesi üzerinde düşünelim. Yeryüzü bu kelime ile

---

278 Muhammed Hamîdullâh, Kur'ân-ı Kerîm Târihi, s. 26.

279 Bûtî Menhec, s. 27.

vasıflandırıldı ki, çölde yaşayan bedevî bile anlayabilsin. Bedevi bu kelimeden yeryüzünün, içindekini koruyup himâye ettiğini anlar. Bu şekildeki bir anlama doğrudur. Zira, yeryüzü böyledir. Sonra aynı sıfat jeoloji ve astronomi bilginlerine de ışık tutmaktadır. Hatta bu kelimeden Sâbit b. Kurrâ (Ö: 288/900) şunları anladı: "İnsan yeryüzünde kendisini çeken gizli bir kuvvet sayesinde istikrâr sağlayabilir".[280] Bu kuvvet günümüzde "çekim kuvveti" denilen şeyin aynıdır. Çöldeki köylünün anlayışıyla başlayıp bu asrın bilginlerinin anlayışlarına kadar uzanan şu mânâlar merdivenini كِفَاتًا kelimesi gibi çepeçevre kuşatacak başka hiçbir sözcük yoktur.

Kur'ân, kâinât ile alâkalı bilgi verirken, dar ilmî kalıplardan uzak bir yol tâkip etmiştir. Çünkü eğer böyle olmasaydı, insanlardan az bir kısma hitâp etmiş olurdu. Oysa o, bütün insanlara geldiği için hepsine, her kesime ve tabakaya hitâp etmektedir. Şimdi de güneş ve ay hakkındaki tavsifine bakalım:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا *"Güneşi bir ışık, ayı bir nûr yapan O'dur"* (10/5).

Başka âyetlerde ay "nur", güneş ise "sirâc" diye nitelenmiştir. (25/61; 71/16). Buna göre, güneş, "ışık saçan bir şey" ya da "ışık kaynağı", ay ise "nûr" ya da aydınlatan bir şeydir. Bu çok incelikleri olan bir anlatımdır; farklı kültür seviyelerine, anlayış ve kapasitelerine göre insan sınıflarına dağılacak çeşitli anlamları ihtivâ etmektedir. Bunların hepsi de ay ve güneş için geçerli anlamlardır.

Avâm kesimi, bu iki vasıftan, güneş ve ay arasında müşterek olan en geniş mânâyı yâni "mutlak ışık"ı anlarlar. Âyette geçen "sirâc" ve "nûr" kelimeleri bu müşterek genel anlamda birleşirler.

Bilgili kimseler ise bu müşterek genel anlama ilâve olarak, bu iki vasıftan şöyle bir mânâya ulaşırlar: Güneş ışık ile birlikte ısı da verir. Çünkü bir şey ısı vermek suretiyle aydınlatmıyorsa ona "sirâc" denmez.

Astronomi bilginleri yahut güneş ve ayın yapılarını bilen herkes -tabîî Arapça'nın inceliklerini biliyorlarsa- bu iki vasıftan âyetin şunları ifade ettiğini tespit ederler: "Güneşin ışığı kendi içinden çıkarak yayılmaktadır;

---

280 Bûtî, Menhec, s. 28 (el-Mevâkıf, I, s. 273'den naklen).

ayın ışığı ise karşısındaki başka bir cisimden yansımaktadır. Çünkü, iki kelime arasındaki ince lügat farkı budur. Odayı ışıklı yahut aydınlık olarak niteleyebiliriz, ama, "sirâc" (ışık saçan şey) olarak niteleyemeyiz. Zira, odanın ışığı oda içinde yanan bir sirâcdan yansımaktadır. Sirâcın ışığı ise kendi içinden yayılmaktadır.[281] *"Güneşi bir ışık, ayı bir nûr yapan O'dur"* (10/5) âyeti hakkında Beydâvî şunları kaydeder: "Allah Teala bu âyetle, güneşi kendiliğinden aydınlatan, ayı ise güneşe karşı olma özelliğinden dolayı aydınlanan ve ışığını güneşten alan bir gök cismi olarak yarattığına dikkat çekmiştir".[282]

Bir başka açıdan Kur'ân'ın her kesimden insana hitâp ettiğini gösteren bir örnek verelim:

وَوَصَّيْنَا ٱلاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلَى وَهْنٍ...

"Biz insana ana babasını tavsiye ettik. Annesi onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek (karnında) taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur. Biz insana: Bana ve ana-babana şükret, dönüş Banadır diye öğüt verdik" (31/14). Bu âyeti, kendisini Kur'ân'ın havasına kaptırmış bir kâri'den dinleyen herkes, hâmile bir kadının iniltisini rahatlıkla duyarak, âyetin verdiği mesajı tâ iliklerinde hisseder.

4. Bir sayfaya bakar gibi tabiatı, geçmişi ve geleceği tanıtması

Kur'ân, tevhidin bütün mertebelerini beyân edip, muvâzenesini muhâfaza etmiş ve Rubûbiyyet ve Ulûhiyyetin hallerini kemâl mertebede toplamıştır. Bu muhâfaza, muvâzene ve cem' hususî bir fayda temin etmektedir. Halbuki beşerin eserinde ve fikirlerinin neticesinde bu hususiyet bulunmamaktadır. Ne melekûta geçen velilerin eserinde, ne işlerin içyüzüne muttali olmaya çalışanların kitaplarında, ne de gayb âlemine nüfûz eden rûhânîlerin bilgilerinde bu, hiç bulunmuyor. Bunlar, iş bölümü yapmış gibi her bir kısım hakikâtin en büyük ağacından yalnız bir iki dalına yapışıp, yalnız onun meyvesi ile uğraşıyor. Başkasından ya ha-

---

281 Bûtî, Menhec, s. 27

282 Beydâvî, Envâru't-Tenzil, 10/5 tefsirinde, I, s. 428; Ebu's-Suûd, İrşâd, 10/5 tefsirinde, IV, s. 120.

beri yok yahut bakmıyor. Oysa mutlak hakikat, sınırlı bakışlarla ihâta edilmez. Kur'ân gibi küllî bir nazar lâzım ki, ihâta etsin. Kur'ân'dan başka -her ne kadar Kur'ân'dan da ders alıyor-, fakat cüz'î zihniyle küllî hakîkatin yalnız bir iki tarafını tamamen görür, onunla meşgul olur, onda hapis olur. Ya ifrat veya tefrit ile hakikatlerin muvâzenesini ihlâl edip, tenâsübünü izâle eder. Kur'ân âyetleri ise hakikatleri tamamen ihâta ettiğinden onları tenasüp, intizam ve insicâmla tavsif eder ve gerçek güzelliği gösterir. *"Allah'ı gereği gibi bilemediler. Kıyâmet günü yer, tamamen O'nun avucu içindedir, gökler de sağ elinde dürülmüştür. (...)"* (39/67). *"Allah, ki O'ndan başka tanrı yoktur, dâimâ diri ve yarattıklarını koruyup yönetendir. Kendisine ne bir uyuklama, ne de uyku ârız olmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefâat edebilir? Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. O'nun ilminden, kendisinin dilediğinden başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koruyup gözetmek kendisine ağır gelmez. O Aliyyu'l-'Azîmdir"* (2/255). *"Nice canlı var ki rızkını taşıyamaz, onları da sizi de Allah besler. O işitendir, bilendir"* (29/60) âyetlerinin ifade ettiği câmi hakikatler gibi bütün uhrevî ve dünyevî, ilmî ve amelî İslâm ve iman esaslarının her birini dünya ve Âhiret saâdetini temin eden bütün düstûrları görür ve gösterir. Muvâzenesini muhâfaza, tenâsübün idâme ile o hakikatlerin heyetinin tenâsübünden hâsıl olan güzellik menbâından, Kur'ân'ın bir i'câzı neşet eder.[283]

Diğer tarafta, Kur'ân, Allah'ın varlığının ve birliğinin, ölüm ötesi hayatın varlığının en büyük delili olarak tabiâtı ve hadiselerini göstermektedir. Geçen bahislerde, bu konuyu genişçe ele aldık. Bununla beraber Kur'ân, tabiatın, kendisinin hakkaniyetine delil teşkil edecek işaretler, hüccetler ihtivâ etmekte olduğunu haber verir. Bu, herkes tarafından her yerde müşâhede edilen büyük bir delildir. *"Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki onun Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabb'inin her şeye şâhit olması yetmez mi?"* (41/53).

Buna göre, ilmin verileri ile ünsiyet peyda etmiş her mümine bir gö-

283 B. Said Nursî, Sözler, s. 411.

rev düşmektedir. Rûhun iki kompartımanı olan bilgi ile imanı, vahyin verileriyle, âlimlerin tecrübelerinin müspet neticelerini karşılaştırmak ve bu karşılaştırmanın neticesini de ortaya koymak. Zira, iki gerçek olan bilgi ile imanın birbirlerini tekzip değil, bilakis teyit etmeleri gerekir.

Kur'ân'ın tabiat hakkında verdiği bilgiler, insanlığın ilmî terakkîsinden asırlarca önce verilmiş ve bugün ilim tarafından ancak bulunmuş ve tasdîk edilmiştir. Bunlardan birkaç numûne sunmakla yetineceğiz: Bir âyette, *"Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Gecenin alâmeti olan ayın ışığını giderip gündüzün alâmeti olan (güneşi) aydınlık kıldık"* (17/12) buyuruluyor. Müfessir M. Hamdi Yazır, ayın eskiden güneş gibi olup, sonradan ışığının giderilmesi hakkında şunları kaydeder: *"Kamerin nûru bizâtihi kendisinden olmayıp şemsten müstefâd olduğu eskiden beri ilm-i hey'et ashâbınca malûm ise de onun mukaddema (önceleri) güneş gibi mudiy (ışıklı) iken sonradan böyle mahvedilip sönmüş olduğu bilinmiyordu. Kur'ân'ın haber vermiş olduğu bu hakîkati, nihâyet zamanımız ashâb-ı fenni (bilim adamları) kabul etmişlerdir".*[284]

Ayrıca insanın suda yüzen bir kurtçuk (sperm)dan yaratıldığını (96/2), bitkilerin de insanlar ve hayvanlar gibi erkekli dişili olduğunu (36/36; 20/53; 13/9), rüzgarların aşılama vazifesi gördüğünü (15/22), tıpkı canlı bir organizma gibi insan topluluklarının da ömrünün bir yükselme, egemen olma devresi bulunduğunu, miâdını dolduran toplumların silineceklerini (10/49) vb. birçok tabiat ve toplum kanunlarını bu kadar vecîz bir üslûpla ifade etmesi, onun Azîz ve Müteâl olan Cenâb-ı Hak tarafından gönderildiğinin birer parlak delili hükmündedir.[285]

Kur'ân-ı Kerim'de, fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp gibi sâhalara dâir 750 kadar âyetin olması ve hepsinin ilme ışık tutması, ilim adamlarının ufuklarını açacak mâhiyette olması, onun beşer kaynaklı olamayacağını, ancak ilmi her şeyi kuşatan Cenâb-ı Hak tarafından olduğunu akıl sâhiplerine ifade ve ispât etmektedir.

---

284 M. Hamdi Yazır, Hak Dini, V, s. 3170.

285 Bu konuda geniş bilgi için meselâ bkz. Dr. Abdullâh Şehâte, Tefsîru'l-Âyâti'l-Kevniyye, s,17-23; Zendânî, Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık, I, s. 94 vd.; Suat Yıldırım, Kur'ân İlimlerine Giriş, s. 202-225; Dr. Celâl Kırca, Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri, 2. baskı, İstanbul, 1989, s. 57-134.

Kur'ân'ın önceki insanların kıssalarını ihtivâ etmesi, haberlerini vermesi de onun Allah kelâmı olduğunu ispât eder. Zira, onun mübelliği okur-yazar olmayıp, ömür boyunca kitapları araştırma ve öğrenme gibi bir işe girişmemiştir. Halbuki, Kur'ân, sayılarına varıncaya kadar geçmişteki olaylar hakkında da doğru bilgiler verir. Meselâ, Hz. Nuh'un (a.s.) kavmi arasında 950 sene kaldığını bildirir. Tevrât'ın Tekvin bölümünde de onun 950 yıl yaşadığı yazılıdır. Ehl-i Kitap'a göre Ashab-ı Kehf mağarada 300 güneş yılı kalmıştır; Kur'ân-ı Kerim de onların 300 sene kaldığını ve 9 yıl da ilâve edenlerin bulunduğunu bildiriyor ki bu 9 sene, şemsî ve kamerî yıllar arasındaki farktan ibârettir. Zira, 100 şemsi yıl 103 kameri yıla tekabül eder.[286] Bunu, Zeccâc (311/923) gibi eski bir âlim belirtmiştir. Yazıyı ve aritmetiği bilmeyen ümmî bir ümmetteki ümmî bir zât, bu dakik hesâbı yapabilir mi?!

Kur'ân'ın gelecek ile alâkalı birçok haber ihtivâ etmesi de onun erişilmez olduğunun, beşer takatini aşkın olduğunun bir ifadesidir.[287] Meselâ, *"Allah, Resûlü'nün rüyasını doğru çıkartmıştır. Allah dilerse kiminiz başını tıraş ederek ve kiminiz saçlarını kısaltarak, korkmadan güven içinde Mescid-i Haram'a gireceksiniz Allah sizin bilmediğinizi bildi, bundan önce size yakın bir fetih verdi. O, Resûlünü hidâyet ve hak din ile gönderdi ki, o hak dini, bütün dinlere üstün kılsın. Şâhid olarak Allah yeter"* (48/27-28) âyetleri bu kabildendir. Ayrıca, birçok âyet de (30/1-5; 5/67; 15/10; 24/55; 54/45; 48/16-27; 6/65; 10/92) istikbâlde gerçekleşecek hadiseleri haber vermiştir.

Burada, Kur'ân'ın, önemli bir kısmını ihtiva eden Âhiret hayatına dair pasajlarından bahsetmemiz gerekir. Çünkü, bugün elimizde bulunan Yahudilerin birinci kitabı Ahd-i Kadîm'de Âhiret âleminden hiç bahsedilmez. Söz gelişinden anlaşıldığı kadarıyla buna göre, kötülüğün cezâsı bu dünyadadır. Ancak İncil'de ve Resûllerin İşleri'nde bulunan işaretler, netice itibariyle Yahudilerde Kıyâmet günü inancının bulunduğunu ortaya koyar. İncillerde de azaba, cehennem ateşine veya haricî zulmete dâir çok kısa bazı işaretlere rastlanmaktadır.

---

286 İbnu Kesîr, Kasas mine'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi'ş-Şerîf, s. 41.

287 Bakıllânî, İnsaf, s. 14.

Arap Yarımadasında bazı Yahudilerin ve Hıristiyanların bulunmasına rağmen Âhiret âlemi inancı yarımadada yayılmamış, dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.s.) Kur'ân'ı getirdiği zaman, öldükten sonra dirilme fikri, Araplarca son derece şiddetli inkârla karşılanmıştır: *"İnkâr edenler dediler ki: 'Siz tamamen dağılıp parçalandıktan sonra mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adamı gösterelim mi? Allah'a yalan mı uydurdu, yoksa kendisinde delilik mi var?' Hayır, âhiret'e inanmayanlar, azâb ve haktan uzak bir sapıklık içindedirler"* (34/7-8).

Kur'ân onları, insanlık tarihinde hiç görülmemiş, İslâm'ın gelmesine kadar beşer hayatının hiçbir safhasında görülmeyen bir Âhiret inancı ufkuna yükseltmiştir. Onların bu inancı, kendilerinden önceki insanlık tarihi boyunca gelmiş geçmiş bütün uhrevî düşüncelerin hepsinden mükemmel, temiz ve pâk bir Âhiret inancıdır. Bu husus, Kur'ân'ın hakkaniyetini ispatlayan büyük bir delildir. Zira, hiçbir insan, tamamen gaybi olan bu âlemden kendiliğinden haber veremez. Verse bile birçok tutarsızlık ve çelişkilerden hali olmaz. Kur'ân'da hiçbir konuda çelişki olmadığı gibi, önceki muharref semâvî kitapları tashih etmiştir. Meselâ, Tevrât, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin eşek ile seyahat ettiklerini kaydeder. Kur'ân ise, onların seyahatlerinde deve, اَلْعِير îr (12/70, 82, 94) kullandıklarını bildirir. Eşek kısa mesafelerde kullanılan bir binek hayvanıdır. Uzun, yorucu, susuz çöl yolculuklarına dayanamaz; Filistin'den Mısır'a gelemez. Binâenaleyh, deve ile yolculuk yaptıklarını bildiren haber en doğru ve en dakik olanıdır.[288]

5. Kur'ân'ın korunması

Kur'ân-ı Kerîm, cinlerin, şeytanların ve aldatıcı güçlerin tesirinden ve tasallutundan uzak olduğu gibi kötü niyetli, peşin fikirli olan kimselerin zararlarından da muhâfaza olunmuştur. Bunlar ona ulaşamayacak ve onu anlayamayacaklardır; çünkü, anlamanın ilk şartı peşin fikirli olmamaktır. Aç karınla sofraya oturan gerekli gıdâyı alabilir, tok oturan vakitsiz acıkır.

---

288 Mustafa Mahmud, el-Kur'ân (Muhaveletün li Fehmin Asrî, 7. tab', el-Kâhire, Dâru'l-Maarif, s. 16-17.

Peşin fikirle kafası dolu olan başka bir şey anlamaz. Ancak kafasındakini tekrâr eder durur.

Günümüze kadar geçen zaman, Kur'ân'dan herhangi bir şeyi iptal etmemiştir. Hz. Peygamber'in ifadesi ile o, her vadide ve mevsimde devşirilmeyi bekleyen, tazeliğini hiç yitirmeyen bir turfanda gibidir. غَضًا اَوْرَطِباً[289] "Kur'ân'ın bir nüzûlü vardır, bir de tenezzülü. Nüzûlü geçmiştir yânî Kur'ân inmiştir. Tenezzülü ise Kıyâmet ânına kadar bâkidir".[290] Onun hayranlık uyandıran hüküm ve hikmetleri tükenmez. Kur'ân'ın kelimeleri dikkatle incelendiğinde, bütün mahlukat nevilerine; cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlardaki Allah'ın âyetlerinin birçoğuna şâmil olduğu görülür. O, güneş, ay ve yıldızlar ile, göğün yaratılışını, yeryüzünü, havayı, bulutu ve suyu; denizleri, ırmakları, nehirleri, su kaynaklarını ve gözeleri de anlatır. Onda, birçok milletlerin haberlerinin tafsilâtı, en ideâl hukuk esaslarının beyânı vardır. Bütün bunlar kelimeleri, harfleri ve mânâlarıyla ondört asır boyunca muhâfaza olunmuştur. İlimlerin ve fenlerin gelişmeler kaydettiği bu asırlar, bir âyeti nakzetmek veya onun bir hükmünü iptal etmek ya da onun bir haberini yalanlamaktan âciz kalmıştır. Zira, onu korumayı, Allah Teala bizzat deruhte etmiştir. *"O zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik biz; ve O'nun koruyucusu da elbette biziz"* (15/9). *"O yanlış yola sapanlar kendilerine gelen Kur'ân'ı inkâr ettiler. Halbuki o öyle eşsiz bir Kitaptır ki ne önünden, ne de arkasından onu boş çıkartacak bir söz gelmez. O, Hakîm ve Hamîd Allah'dan indirilmiştir"* (41/42-43).

Evet, Kur'ân sadece metin olarak değil her yönden muhafaza olunmuştur. Zamanımızda sanayinin gelişmesiyle çocuk oyuncağı haline gelmiş o kadar çok şey vardır ki, eğer bunlar iki üç asır önce vücûda gelmiş olsalardı, hârikâlardan addedileceklerdi. Aynı şekilde, sözde de zamanın tesiri vardır. Meselâ, bir zamanda kıymetli bir sözün, başka bir zamanda kıymeti kalmaz. Şu halde bu kadar uzun zamanlar, asırlar boyunca, gençliğini, tatlılığını, hârikalığını (orijinalliğini) muhâfaza eden Kur'ân elbette Allah tarafındandır.[291]

---

289 Ahmed b. Hanbel, Müsned, , I, s. 7.

290 Zerkeşî, Burhan, II, s. 161.

291 B. Said Nursî, İşârâtu'l- İ'câz, s. 125-126.

Kur'ân-ı Kerim ile modern ilmin kesinlik kazanmış neticeleri arasında uygunluk olması, çağımızdaki birçok âlimin en ideâl ahlâk, hukûk vb. prensiplerini geniş halk yığınları ile birlikte idarecilere telkin etmeleri, hatta vicdânlı idârecilerin bu prensiplere bizzat sarılmaları, Kur'ân'ın bir başka cepheden korunduğunu haber vermesi bakımından dikkat çekicidir.[292]

Kur'ân'ın yüce metni de muhâfaza olunmuştur. Bu vâkıânın birçok delilinden sadece birini; müsteşrikler tarafından bu konuda yapılan bir araştırmanın neticesini sunmamız kâfi gelir, sanırım. "Almanya'da Münih Üniversitesi'nde kurulmuş Kur'ân Araştırmaları Enstitüsü, bütün dünyadan topladığı 42.000 kadar tam veya nâtamam Kur'ân nüshâsını bir araya getirip tasnif etmiş ve elli yıl süren bir mukâbele ve tetkikât sonunda bunlar arasında, bir-iki hattât hatası bir yana, hiçbir nüsha farkı olmadığını tespit etmiş ve bu durumu bir raporla dünyânın gözleri önüne sermiştir. Bu enstitü, içindeki vesîkalarla birlikte İkinci Dünyâ Harbi esnasında Amerikan uçaklarının bombardımanları sırasında berhevâ olmuş bulunuyor".[293]

Hülâsa, Kur'ân'ın kendi kendini himaye edip, hakimiyetini devam ettirmesi, hakkaniyetine delalet eden kat'i bir bürhandır.

"De ki: Hiç düşündünüz mü: Eğer bu (Kur'ân) Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâiloğullarından bir şâhid de bunun benzerini (Tevrât'ta) görüp inandığı halde siz inanmağa tenezzül etmemişseniz durumunuz nice olur?! Şüphesiz Allah zâlim bir toplumu doğru yola iletmez" (46/10).

6. İsrailoğulları bilginlerinin O'nu bilmesi

Kur'ân, kendinden önceki Kitapları tasdik ettiği (2/97, 285; 3/3; 5/48 vb.) gibi önceki Kitaplar ve Resûller de Kur'ân'ın sadık mübelliğini müjdelemişlerdir (61/6). Bu, Kur'ân'ın da, önceki Kitapların da haber verdiği bir gerçektir. *"Kendilerine Kitap verdiklerimiz, O'nu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar (..)"* (2/146). Bütün bunlardan, Nübüvvetin bütünlüğü anlaşılmaktadır. Binâenaleyh, Resûller ve Kitaplar, birbirlerini tasdik ve teyit eden

292 Krş. Şahâte, Tefsîru Âyâti'l-Kevniyye, s, 9.

293 Muhammed Hamidullah, Resûlullah Muhammed, s. 198.

deliller olmaktadır. Bundan dolayı Kur'ân, hakkaniyetine Benî İsrail bilginlerini şahit tutar: *"Kesin olan şu ki o Kur'ân, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu er-Ruhu'l-Emin indirdi. Senin kalbine ki uyarıcılardan olasın. Apaçık Arabça bir dille. O, elbette ki öncekilerin Kitaplarında da vardır. Benî İsrail bilginlerinin de onu bilmesi yeterli bir delil değil mi?"* (26/192-197). Kitap Ehlinden samimi olanlar Kur'ân'ın gelişine sevindiler. "Kendilerine Kitap verdiğimiz kimseler sana indirilenle ferahlarlar (...)" (13/36). Zira, Kur'ân önceki semâvî Kitaplar üzerinde müheymindir; onların aslî mesajlarını kollayıp koruyucudur (5/48).

Hülasa, Kur'ân Allah'tan gelmiştir ve O'ndan geldiği gibi kalmış, hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Değişiklik O'nun tabiatına aykırıdır; çünkü o Allah'ındır. Kur'ân'ın, kendi kendini himaye edip, hakimiyetini idâme etmesi, Allah kelamı olduğunun kuvvetli bir delilidir.

İkinci Bölüm

İKNÂ MEKANİZMALARI

İKNÂ MEKANİZMALARI

Gerçek ve fikirlerin dayandığı temel geniş olmalıdır. Ne kadar güvenilirse güvenilsin bir tek gerçek şüphe ile karşılanır. Onun için Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa getirdiği mesajı yerine ulaştırmak ve kökleştirmek için birçok delil ve usûl kullanmıştır. Kur'ân'ın kullandığı eğitim esasları da diyebileceğimiz iknâ mekanizmalarını üç kısımda inceleyebiliriz:

a. Aklî muhâkeme

b. Vicdân duygusu

c. Tarih ve ibret

Kur'ân'da gördüğümüz iknâ mekanizmalarının hepsi birbirinden farklı olmasına rağmen, bu üç esastan birine istinat eder; onun ekseninde döner ve gereklerine uygun bir seyir çizerler. Lâkin bu iknâ cihazları, diğerlerinden müstakil olmayıp, Kur'ân'ın mânâ bütünlüğü içinde şu veya bu şekilde öbürleriyle irtibatlıdır.

Bunlar birbirlerinden ayrılan esaslardır. Ancak nefis ve aklın, asil insan fıtratının temâyül gösterdiği ulvî seviyeye yükselebilmesi için gerekli merdiven, bunların yekûnundan kurulur.[1]

Bu üç faktör insan nefsinde birbirine destek olup, onu herhangi bir cihete yönlendirdiklerinde, önünde hiçbir engel duramaz ve hiçbir mânî onu amacına ulaşmaktan alıkoyamaz.

Bir insan, herhangi bir gerçeğe teşebbüs etmekten, tam anlamıyla ona ulaşmaktan geri kalmışsa, mutlaka bu faktörlerden bir kısmı bu gerçeğe

---

1 Butî, Menhec, s. 19-20.

hizmet etmede, önündeki engeli kaldırmada ve ona ulaşma yolunu kolaylaştırmada kendilerinden beklenen görevi yapmamış demektir.

Bu bölümde, Kur'ân'da vârid olan iknâ cihâzları veya vâsıtaları veya da vesileleri diyebileceğimiz mekanizmaları tespit edip, belli bir tasnife tâbi tutarak incelemeye çalışacağız.

I. AKLÎ MUHÂKEME

Kur'ân'da, her seviyedeki ve her kâbiliyetteki insana hitap eden deliller mevcuttur. Bu deliller dış âlemde (âfâk), insanın iç âleminde (enfüs), rûhta, akılda, vicdânda sergilenmektedir; hülâsa her şeyde O'nun birliğine delâlet eden bir âyet, bir işâret vardır. Ancak her insan, iknâ olmak için, bütün bu delillerden her birine karşı aynı derecede hassâs değildir. Kimisi içe dönüktür; dış uyarıcılardan çok iç uyarıcılardan etkilenir. Bir başka grup insan ise bunun aksinedir. Kimisi gördüğü dış manzaralar karşısında ihtizâza gelir. Kimisi de korku ve dehşet halleri karşısında intibâha gelir. Kimi insan bir bakışla, bir göz kırpmasıyla uyanırken, kimisi de katı bir darbe ve şiddetli bir sarsıntı ile kendine gelir. Kimilerinin inancı birçok faktörlerin üst üste yığılmasıyla oluşurken, kimileri de yığınlarca delili gördüğü halde hiç anlamaz, gaflet eder.[2]

İşte biz, burada Kur'ân'ın bu her türlü rûh haline sahip insanlara hitap eden, onlara tesir eden iknâ cihâzlarından tespit ettiklerimizi, bir araya getirip, husûsiyetlerine göre tasnîf etmek sûretiyle arz etmeye çalışacağız:

A. Bütün İnsanlara Şâmil Olanlar

Çevre, kültür ve zaman farkına sahip bütün insanlar için uygun bir üslûp son derece önem arz etmektedir. Tebliğ ve öğretim üslûbu, herkese değil de, sadece bir grup insan için münâsip olduğu takdirde insanları istenen prensibe bağlamak zorlaşır. Kur'ân'ın kendi dâvâsını tebliğ etme-

---

2 Dr. Muhammed A. Drâz, ed-Dîn (Buhûs Mumehhede li Dirâset Târîhi'l-Edyân), el-Kuveyt, Dâru'l-Kalem, 1410/1990, s. 165-166 (özetle).

sinde tezâhür eden usûller, her seviyeden insanın rahatlıkla anlayabileceği ve sunulan mesajı algılayabileceği tabiî usûllerdir. Şu kadar var ki, her insanın bu usûllerden istifade etme derecesi, istidâdına göre değişiklik arz etmektedir. Kur'ân, kendi esaslarını yerleştirmek için birçok usûl kullanmıştır ki bunlardan bir kısmı bütün insanlara hitap etmektedir. Her seviyeden insana hitap eden, onların rûhuna uygun bu usûller şunlardır:

1. Tedric

Daha önceki bahislerde, yaratılışın birliği vâkıâsına dikkat çekmiştik. Bundan hareketle, tedricin ehemmiyetini kavramak için, onun öteki canlılar için ne kadar gerekli olduğunu bilmek gerekir. Dikkatlice bakıldığı takdirde, bu husûs açık seçik bir şekilde anlaşılır. Meselâ, bir meyve ağacının yetişmesi için geçirdiği merhaleleri biliriz. Önce çekirdeği müsâit bir zamanda ve zeminde toprağa verilir, fide verdikten sonra gerekli olan bakımı yapılır; korunur, beslenir ve yıllar sonra ancak bundan meyve alınır. Öte tarafta, büyük bir insan hükmündeki kâinat dahi tedric prensibine muvâfık olarak işlemektedir. Meselâ, güneş tedricen doğar ve batar. Eğer aniden doğsa, gözleri kamaştıracağından, aniden batsa zifiri karanlıkta bırakacağından fıtrata muvâfık düşmez. Yine mevsimlerin tedricen meydana gelişi, soğuk ve sıcakların yavaş yavaş gelip son hadde ulaşmaları ve aynı şekilde avdet etmeleri de bu kabildendir. Ani olarak meydana gelen soğuk ve sıcakların insanları olumsuz yönde etkiledikleri malumdur. Aynı şekilde, yeryüzünün "ihyâsı ve ölümü", canlıların neşv ü nemâ bulması vb. hemen her tekvini hadisede tedric kanunu müşâhede olunmaktadır.

Yaratılışın birliğine tabi olan bir canlı durumundaki insan dahi, fıtratı itibariyle tedrice müsâit olarak yaratılmıştır. İnsanın, doğmadan önce geçirdiği merhaleler, doğumu, yavaş yavaş ruhî ve bedenî olgunluğa doğru yol alması; kezâ, kemâl yönlerinin de tedricen noksanlaşması ve nihayet hayatının ölümle noktalanması.. demek ki tedric, aynı zamanda tekvînî bir emir, bir kanundur.

Binâenaleyh, gerek insana yeni değerleri benimsetmek için olsun ve

gerekse onun hayatındaki yanlışlıkları tashih etmek için olsun tedric prensibine uygun hareket edilmediği takdirde müspet neticenin alınması güçleşir. Yol göstermek maksadıyla kapkaranlıkta bulunan bir kimsenin gözlerine kuvvetli bir ışık tutulduğu takdirde o kimse, hiçbir şey görmediği gibi, kendisi için lüzumlu olan aydınlığa karşı da soğutulmuş olur. Esasen, terbiyenin, "bir şeyi kemâline ulaştırıncaya dek yavaş yavaş geliştirmektir"[3] şeklindeki târifini göz önüne alırsak, tedricin eğitimdeki lüzumu da anlaşılmış olur.

Bir şeye tedricî bir sûrette alışmak sonunda o iş, ilk öncesine göre kolaylaşır. Kur'ân'ın Mekke'de nâzil olan âyet ve sûrelerinin, Medîne'de nâzil olanlarına nispetle çok kısa olmasının bir sebebi de bu olsa gerektir.[4]

Allah Teala'nın, gökleri ve yeri altı günde yarattığını yedi defa tekrarlamak sûretiyle haber vermesi (7/54; 10/3; 11/7; 25/59; 32/4; 50/38; 57/4), bizleri tedrice riâyete irşat eden teşrîî bir kanundur. Kezâ, insan yaratılışının safha safha gerçekleşmesi ve bunun bütün tafsilatıyla haber verilmesi de bir yönden tedrice tâbi olmaya sevk eder. Çünkü, *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi ona, sadece 'ol' demektir, o da hemen oluverir"* (36/82).

Tedrîcî veche, sadece münferit bazı husûslara münhasır değildir; o aynı zamanda ve onun kadar berrak bir şekilde, umumi mânâda İslâmî kurumda olduğu gibi Kur'ân'ın ahlâk esaslarının tamamında görülmektedir. O, az veya çok, necimler halinde aşağı yukarı eşit iki devreye bölünen yirmi küsur senede inmiştir. Mekke devri ve Medîne devri. Birinci devreye ait bulunan âyetlerin ana konusu, imânı tesîs etmekle beraber genel davranış kaidelerini yerleştirmekti.

Namaz ve yiyecekler hakkındaki emirlerin dışında, bu pratik kaidelerin ahlâkî ve hukûkî meselelerin halledilmesine uygulanmasının tamamen ikinci yarıya ayrıldığını fark etmek zor değildir. Bu açıdan denebilir ki, tüm Mekke dönemi, bir çeşit hazırlanma idi. Ancak bu genel prensiplerin açık uygulamaları, on yıllık bir zamana o denli küçük parçalar halinde serpiştirilmiş ve aralıklı tertîp olunmuştu ki, her yeni emir, teklif alanında,

---

3 Fîrûzâbâdî, Basâir, RBB md., III, s. 29.

4 İbnu Haldun, Mukaddime, I, s. 242-243.

önceki duruma nispetle bir ilerlemeyi ve onu izleyen duruma oranla da bir çıkış noktasını oluşturmuştur. Burada en yüksek değerdeki pedagojik usûl açıkça görülmektedir. Eğer hayatın tüm alanlarıyla ilgili bütün bu ödevler yığını aynı anda ve toptan yürürlüğe konsaydı sonucun ne olacağını tahayyül etmek yeterlidir. Buna karşılık, bu şekilde bölüştürüldüğünde, sanki onların her birine alıştıkça güç ve ehliyetleri artıyormuşçasına bütün rûhlar, mükemmel bir tarzda ona intibâk etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanının inançsızları, bu yüce teşrî hikmetini iyi anlamamışlardır. Bu sebeple itirâz ettiler: *"Kur'ân ona toplu halde indirilmeli değil miydi?" dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle ve onu ağır ağır okuduk"* (25/32). Bir başka âyette ikinci açıklamayı okuyoruz: *"Onu insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik"* (17/106).

Hz. Âişe, bunu gayet iyi kavramıştı. "Kur'ân'dan ilk inen, Cennet ve Cehennemden bahseden mufassal sûrelerden biridir. Nihayet insanlar İslâm'a dönüp, ona ısınınca helâl ve harâmla ilgili âyetler inmeye başladı. Şâyet ilk olarak 'İçki içmeyin' emri indirilmiş olsaydı, 'İçkiyi asla terk etmeyiz', şayet 'Zina etmeyin' emri indirilmiş olsaydı 'Zinayı asla terk etmeyiz' diyeceklerdi."[5]

Hz. Âişe'nin bu sözünden, zinanın tedricî bir şekilde yasaklandığı anlaşılmamalıdır. Zira, zinanın haramlığı bir defada ve kesin bir şekilde şu âyette bildirilmiştir. *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o şüphesiz bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur"* (17/32). Zina, Mekke'de harâm kılınmıştır.[6] Kezâ, haksız yere cana kıymak (4/92), hırsızlık (5/38), haksız yere insanların mallarının gasp edilmesi (2/188) bütün bunlar bir defada haram kılınmıştır.

Ömer b. Abdülaziz de idarî alanda tedricin önemine işâret etmiştir. Bir gün oğlu Abdulmelik, ona çok sabırlı olması sebebiyle, "İşlerin yürütülmesinde bu kadar ağır davranmasının sebebi nedir?" diye sitem etti. Ömer: "Oğlum, acele etme. Allah Kur'ân'da şarabı iki kere kınadı ve

---

5 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân 6.

6 Dr. Subhi's-Salih, Mebâhis fî Ulûmi l-Kur'ân, 7. tab', Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1972. s. 56-57.

onu ancak üçüncüsünde yasakladı. Korkarım ki, eğer ben gerçeği toptan bildirirsem halk da onu toptan reddeder ve bu durum karışıklık doğurur."[7]

Hülâsa, Kur'ân-ı Kerîm, insanları hem rûh hem beden olarak eğitmek, onların hatalarını giderip, kendilerini en güzele ulaştırmak için kullandığı üslûbu birçok husûsiyet arz etmektedir. Kur'ân'ın, ilâhî mesajın insanlar tarafından iyice algılanmasını temîn etmek için kullandığı metotlardan biri de tedriçtir. Şimdi, Kur'ân'da tedricin müşâhede olunduğu konuları görelim:

a. Tebliğde tedric

Kur'ân âyetlerinin iki nevi tertibi vardır. Birincisi: Kronolojik esasa göre olan tertip. İkincisi: Mushaf'ta görülen tertip. Bu iki tertip, her âyet ve sûre için titizlikle gözetildiği gibi, nüzûl müddeti boyunca da Kur'ân'ın tamamında gözetilmiştir.[8]

Kronolojik sıralamada, her nâzil olan âyet, indiği saatteki ihtiyaca cevap verdiği gibi, tedricî bir şekilde tâlîm ve teşrîde öncesi ve sonrası ile de irtibâtlıdır. Meselâ, birbirlerini tâkip eden merhalelerdeki temel metot şudur:

1. *Önce sâde bir emirle başlandı: "Oku!"* (96/1).

2. Hz. Resûl'e mükellefiyet geldi: *"Kalk, uyar"* (74/2).

3. Bu merhalede akraba dâveti geldi: *"En yakın akrabanı uyar"* (26/214).

4. Bu merhalede tebliğ, bütün şehir ahalisine şâmil kılındı: *"Rabb'in, şehirlerin anası olan Mekke'de onlara âyetlerimizi okuyan bir Resûl göndermedikçe ülkeleri helâk edici değildir. Ve Biz, halkı zâlim olmadıkça ülkeleri helâk edici değiliz"* (28/59).

5. Peşinden de civâr şehirlerdeki halkı dâvete sıra geldi: *"Bu da şehirlerin anası Mekke'yi ve çevresindeki kasabaları uyarman için sana indirdiği-*

---

7 Şâtibî, Muvâfakât, II, s. 93-94.

8 Dr. Muhammed A. Drâz, Dirâsât İslâmiyye (fi'l-'Alâkâti'l-İctimâiyye ve'd-Devliyye), 4. tab', el-Kuveyt, Dâru'l-Kalem 1414/1994. s. 16.

miz feyiz kaynağı ve kendinden öncekini doğrulayıcı bir Kitâb'dır. Âhirete inananlar buna inanırlar ve onlar, namazlarına devam ederler" (6/92).

6. Akabinde bütün insanlara şâmil kılındı: *"Ey Muhammed, biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik"* (21/107).

Kur'ân, bu husûsta nazik bir yol tâkip etmiştir. Önce getirdiği dâvâyı sunmuş, sonra putperestlerin inançlarını düzeltme cihetine gitmiştir. Bu esnada, asıllarından uzaklaştırıp değişikliğe uğratmışlarsa da, ellerindeki Kitaplarn Kur'ân ile aynı kaynaktan gelmiş olmasından dolayı, Ehl-i Kitâb'a karşı nispeten yumuşak bir tutum takınmıştır. Zira, eğer bütün bölge sakinlerine aynı anda, aynı şiddette hücum etseydi, birbirlerine muârız olanlar, İslâm karşısında birleşerek güçlü bir cephe oluşturabilirlerdi. Bu durum İslâm'ın lehine olmazdı. Nitekim, Medine'de Hz. Peygamber'in Yahudilerle teması neticesinde, kendilerine çok iyi muâmele edilmesine rağmen, Yahudilerin Müslümanlara cephe aldıkları ve inanç bakımından kendilerine en uzak ve düşman olan putperestlerle işbirliği yaptıkları malumdur. İşte Kur'ân bundan ötürü, önce putperestleri ele alıp, onlara kendi dâvâsını kabul ettirdikten sonra diğerlerine de gerekli tenkitleri yöneltmiş ve sapıklıklarını ortaya koymuştur.

b. Emirlerde tedric

İlahî hikmet, vahyin Resûlullah ile devamlı irtibâtlı olmasını, her gün O'na yeni bir şeyler öğretmesini, yol göstermesini, kalbini pekiştirmesini; ayrıca sahâbenin ihtiyaçlarına cevap vererek, onları eğitmesini, âni olarak onları talîmât ve hükümlerle karşı karşıya bırakmamayı dilemiştir. Bunun bir gereği olarak Kur'ân, ihtiyaca binâen beş, on; daha az veya daha çok sayıda âyetler halinde parça parça inmiştir. Müminlerin yapmaları gereken ibâdetler de bu şekilde tedricî bir sûrette bildirilmiştir.

Örnek 1: *Namazın farz oluşu*

Namaz tedricen farz olunmuştur. İlk önce her namaz iki rekat olmak üzere Resûlullâh'a (s.a.s.) farz olundu. Sonra Allah Teala, bir yerde yerleşik bulunma halinde her namazı gene iki rekat olarak bıraktı.[9] İsrâ'-

[9] İbnu Hişâm, Sîre, s. 195-196.

dan önce namaz, biri güneşin doğuşundan önce, biri güneşin batışından önce olmak üzere iki vakitti. Beş vakit namaz ise Miraç gecesi farz olunmuştur ki Hicret'ten bir sene öncesine tekâbül eder. İsrâ sûresinin 78. âyeti, müfessirlerin ittifâkıyla farz namazlara işâret ediyor.[10] دُلُوكِ الشَّمْسِ güneşin batması demektir ki, öğle ve ikindi namazlarına, غَسَقِ الَّيْلِ akşam ve yatsı namazlarına, قُرآنَ الفَجْرِ ise sabah namazına işâret etmektedir.[11]

Yine Müslümanlar ilk zamanlarda sadaka ve orucun çeşitli şekilleriyle karşılaştılar. Fakat zekatın miktarı ve orucun şartları, hicretten ancak bir sene sonra farz kılındı. Bunlar İslâm'ın esnekliğinden, kolaylık ve müsamahasındandr. Nitekim, Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"(...) O sizi seçti ve dînde size bir güçlük yüklemedi. (...)"* (22/78).

Burada, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu uygulamasını hatırlamak gerekir. Tâiflilerin mümessiller heyeti Medîne'ye geldiklerinde, zekat ve cihat mecburiyetinden muâf tutuldukları takdirde Müslüman olacaklarını söylediler. Heyet hareket edip gittikten sonra Medineli Müslümanlar, tanınan imtiyazlara şaşırmış vaziyette "acaba, zekat ve cihat mecburiyetleri kaldırıldı mı?" diye Hz. Peygamber'e suâller sormaları üzerine O: "Hayır! Fakat, İslâm onların kalblerine iyice işlediği zaman esasen onlar kendiliklerinden bu istisnaları reddedeceklerdir." Gerçekten onlar da diğer Müslümanlar gibi zekat vermeye ve cihada katılmaya başladılar.[12]

Örnek 2: *Cihadın şekillenişi*

Cihat, "bir araya getirilen maddî ve mânevî bütün kuvvetleri, yüksek gayeye ermek için, iyi niyetle Allah yolunda kullanmaktır."[13] Arapça'da "tâkat, meşakkat ve zahmet" mânâsındaki cehd aslından gelen bu kelime,[14] bu ıstılâhî mefhûmu, hadiseler ile dolu geçen uzun zaman esnasında, tedricen bulmuştur.

---

10 İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, III, s. 477.

11 İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, III, s. 477.

12 Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, îslâm Peygamberi, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, 5. baskı, İrfan Yay., İstanbul, 1993,1, s. 497-499.

13 İA, Halim Sâbit Şibay, CİHÂD md., III, s. 164.

14 Rağıb, Müfredât, CHD md., s. 101.

Resûlullah (s.a.s.) Mekke'de iken müşriklerle harp etmedi. Müslümanların Hicret'ten önceki durumları buna müsâit değildi. Bu cihetle Mekke'de iken cihada izin verilmedi. Hâmisiz bir avuç Müslüman Kureyş putperestlerinin türlü işkencelerine uğradıkları, bir kısmı da Habeşistan'a hicret etmek zorunda bırakıldığı halde, bütün bu güç tahammül edilen durumlara sabrediyorlardı.[15]

Şimdi cihadın merhale merhale şekillenmesini görelim:

Birinci Merhale: Kuvvetle muhtemel olduğuna göre, Mekke devrinin ortalarına doğru inen sûrede cihat ile bu kökten türeyen emir sigası kullanılmıştır:

فَلاَ تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا

"Kafirlere boyun eğme ve bu Kur'ân ile onlara karşı büyük cihat et" (25/52). Bu âyette, Hz. Peygamber'in emrolunduğu cihadın, Kur'ân ile yapılacağı bildirilmiştir.[16] Bunun harb şeklinde değil de, mânevî bir mücâhede ile olacağı aşikârdır.[17] Zaten bi'setten sonra ikinci olarak inen sûrenin âyetlerinde, Allah'ı inkâr ve kendini tekzip edenlere uymaktan sakındırılan Hz. Peygamber (68/7-8) üçüncü olarak inen sûrenin hemen başında;

1. İbâdet için çok müsâit bir zaman olduğundan, her gece yarısı veya biraz evvel yahut biraz sonra uyanarak, kalkmak,

2. Kur'ân'ı tertîl (Kur'ân'ın kelimelerini tâne tâne, açık ve husûsî bir ses ve edâ) ile tilâvet etmek,

3. Allah'ın adını anmak,

4. O'ndan başka tanrı olmayan Allah'ı her işte vekil tutmak,

5. Müşriklerin dediklerine karşı sabırlı olmak,

6. Müşriklerden tatlılıkla, fakat tamamen ayrılmakla emrolunmuştur (73/1-10).

Hz. Peygamber ve birkaç sahabîsi tarafından bu emirlerin yerine getirilmeye başlanması, putperest müşriklere karşı büyük mânevî bir cihat

---

[15] Zebîdî, Sahih-i Buhârî Muhtasarı-Tecrîd-i Sarih Tercemesi, Çev. Kâmil Miras, VIII, s, 249.

[16] Taberî, Câmiu'l-Beyân, 25/52 tefsirinde, IX, s. 398; İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, IV, s. 213; İbnu Kesir, Tefsîr, III, s. 302; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XIX, s. 32 .

[17] İA, H.Sâbit Şibây, CİHÂD md., III, s. 164.

açmak demekti. Çok geçmeden, Hz. Peygamber, müşrikleri doğrudan doğruya bilfiil tevhide dâvet ve inzar (istikbâldeki tehlike ile korkutma) ile memûr edildi (74/1-8); bu vazifenin ifâsına da hemen başlandı.

Puta tapanlara karşı amansız ve çeşitli inzarları ihtivâ eden ve İslâm'ın esaslarını çeşitli belîğ ifadelerle bildiren Kur'ân'ın Hz. Peygamber ve sahâbesi tarafından, gece yarılarından başlayarak, sabahlara kadar tertîl ile okunması, gözyaşları ile yapılan zikir ve duâların semâlara yükselen hazîn sesleri, böyle hadiselere ilk defa şâhit olan Mekke muhîtinde infiâl ve hayret ile karışık derin bir heyecan uyandırmaktan başka, bu haber bütün Arabistan'a da sür'atle yayılıyordu. Haram aylar (Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem) ve hac ayları dolayısıyla, Arabistan'ın her tarafından Mekke'ye gelen hacı, şair, kâhin ve tâcirleri bu hadise yakından ilgilendirmeye başladı. Bir müddet sonra, şirk ve cahiliyye hayatını sert bir şekilde tenkit eden ve yeni dînin esaslarını öğreten sûre ve âyetlerin inişi çok sıklaşmıştı. Resûlullah da tatlılıkla ve fakat hamlelerinin kuvvetini eksiltmeden, dâvetine ve sahâbesi de sadakatle O'na yardımlarına devâm ediyorlardı. Müşriklerin baskıları gittikçe arttı. Bunun üzerine Müslümanlardan bazıları Mekke'yi bırakarak Habeşistan'a hicret etmeye mecbûr kaldılar. Hz. Peygamber, Mekke'de kaldığı 13 senede, aralıksız cihatlarla, İslâm'ın bütün esaslarını bildiren 85-87 kadar sûreyi tebliğ ettikten sonra, gizlice Medîne yolunu tutmuştu. Kur'ân'da "cihad-ı kebîr" diye bildirilen mânevî büyük cihadın birinci ve en mühim faslı da, bu hicret ile tamamlanmış oluyordu.

İkinci Merhale: Mânevî cihat ile varılan yüksek gayenin müdâfaâsı için, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin de iştirâki ile, ilk ümmet devrinde yapılan savaşlar: Mekke müşrikleri, fiilî savaş hazırlığına başladı. Müslümanların bundan haberi vardı. Fakat Hz. Peygamber, yukarıda görüldüğü üzere, cihadı kıtâl şekline dökmekten ısrarla alı konmaktaydı. Yalnız Mekke müşriklerinin Rasûlullah ve Müslümanlara karşı revâ gördükleri ezâ ve cefalardan başka, bu sefer de canlarına kasd ile hicrete mecbur etmeleri, Hz. Peygamber ve Müslümanlara çok ağır gelmişti. Bazıları Mekke'nin zengin tâcirlerinden iken, Yesrib'e gelince, sermayesiz kalmışlardı; çünkü müşrikler, muhâcirlerin Mekke'de kalan mallarına el

koymuşlardı. Mekke muhâcirlerini karşılayan Yesribli Ensâr da, İslâm'ı kabul etmek ve Müslümanları himâyelerine almak sûretiyle, Mekkelilerin düşmanları arasına girmiş bulunuyorlardı. Ensâr ve Muhâcirûn bütün Müslümanlar, kıtâli muhakkak sayıyor ve buna hazırlanmanın lüzûmuna inanıyorlardı. Medîne'nin ilk devirlerinde inen Muhammed sûresinin 4-7 âyetleri kafirler ile olan cihadın, nihayet mânevî mücâdele şeklinden, fiilî savaş haline geçmesini emrederken, zaferin Müslümanlarda kalacağına da işâret ediyordu.

Mevsûk rivâyetlere göre, kıtâlin tedricen bazı mühim şartlara bağlı olarak ibâhesini, buna izin verildiğini ve nihayet vücûbunu ilk defa bildiren âyetler şunlardır:

1. *"Kendileri ile savaşılan müminlere savaşma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeğe kâdirdir"* (22/39). Kıtâle izin verildiğini bildiren ilk âyet budur.[18] Bu husûsta nâzil olan öbür âyet ise şudur: *"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın; çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez"* (2/190). Bazı araştırmacılar, bunun kıtâlin ibâhesini ilk defa bildiren âyet olduğunu söylerler.[19] Birincisi ibâha, öbürü de izin bildirebilir.[20]

2. *"Gerçi hoşunuza gitmez ama, size savaş farz kılındı. Bazen hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir siz bilmezsiniz"* (2/216).

3. *"Sana harâm ayından, onda savaşmaktan soruyorlar. De ki: 'Onda savaş, büyük bir günâhtır. Fakat Allah yoluna engel olmak, Allah'a ve Mescid-i Harâm'a karşı nankörlük etmek, halkını ondan (Mekke'den) sürüp çıkartmak, Allah yanında daha büyük bir günâhtır. Fitne çıkartmak, (adam) öldürmekten daha büyük bir günâhtır. Onlar yapabilseler sizi dîninizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devâm ederler. (...)"* (2/217).

---

18 Tefsîr Süfyân es-Sevrî, s. 214; Taberî, Câmiu'l-Beyân, Hâne No: 25254, IX, s. 161; İbnu Kesîr, Tefsir, III, s. 213; Muhammed Huseyn et-Tabâtabâî, Tefsîru'l-Mîzân, Beyrut, Müessetu'l-Alem li'l-Matbû, 1970, II, s. 65.

19 Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs, Ahkâmu'l-Kuran, Thk.: M. Sâdık Kamhânî, Beyrut, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1405/1985,1, s. 320.

20 Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, I, s. 320.

4. *"Onları nerede yakalarsanız öldürün, onların sizi çıkarttıkları yer (Mekke)den siz de onları çıkartın! Fitne çıkartmak adam öldürmekten daha kötüdür. (...)"* (2/191).

Görüldüğü gibi, bu merhalede ilk hedef, Müslümanlara her türlü sıkıntıyı veren, onları yurtlarından çıkartan, mallarına el koyan Mekke müşrikleri ve yandaşlarıdır.[21]

Üçüncü Merhale: Kur'ân'a göre, ahdi bozmak, hıyânet, arkadan vurmak teşebbüsü ve el altından düşmanlar ile anlaşmak, kıtâlin mühim sebeplerinden sayılır. İslâm'ın, Medîne hayatında, önce kendilerine karşı tashîh mahiyetinde tenkitleri olmakla beraber, nispeten yakın tuttuğu Kitap sahiplerinden Yâhudilerin, çok geçmeden, müşriklerle el altından haberleştikleri ve işbirliği ettikleri anlaşıldı. Müslümanlığı kabul etmiş gibi görünenlerden çoğunun da münafıklığı meydana çıktı. Bunun üzerine, oradaki Yahudiler ve münâfıklar da Müslümanların düşmanlarından sayıldı. Medîne devresinin sonlarına doğru kafir ve münâfıklara karşı sertlik emredildi: *"Ey Peygamber! Kafirlerle ve iki yüzlülerle savaş, sonra onlara karşı katı davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir o!"* (66/9).

Daha sonra inen birkaç âyet ile, Kitap sahiplerinin de, müşrikler gibi, dalâlette olduklarını ve bundan dolayı Müslümanlara karşı koyabileceklerini ve binâenaleyh kendileriyle müdâfaa savaşının câiz olacağını bildirmek üzere gelmiştir: *"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve Âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlünün harâm kıldığını harâm saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle küçülüp boyun eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın"* (9/29). Böylece, tedricî bir sûrette, bütün bâtıl gruplar, kendilerine karşı savaşılacaklar kapsamına alındı. Bu savaş, dâveti himâye etmek ve Müslümanları zâlimlerin tasallutundan muhafaza etmek gayesine matuftu; yoksa hiçbir sûrette mahza düşmanlık için değildi.

Dördüncü merhale: Bu merhalede, bütün müşriklerle savaşmayı emreden âyetler geldi:[22] *"(...) Allah'a ortak koşanlar nasıl sizinle top yekun sa-*

---

[21] Tabâtabâî, Mîzân, 2/190 tefsirinde, II, s. 65.

[22] Tabâtabâî, Mîzân, 2/190 tefsirinde, II, s. 65.

vaşıyorlarsa, siz de onlarla top yekun savaşın. (...)" (9/36). Yine, 9/5 âyeti de bu muhtevadadır.

İlk kıtâl âyetleri Müslümanlar arasında az çok korku ile karşılandığı halde, sonraları buna yalnız alışmış değil, sahâbenin birbirleriyle rekâbet edercesine can ve mâlları ile iştirak ederek, bundan geri kalmamağa gayret ettikleri görülüyor.

c. Nehiylerde tedric

Kur'ân-ı Kerîm, vaz'edeceği emir veya nehiy imân esaslarıyla alâkalı olunca hükmünü kesin bir şekilde işin başında koyar.[23] Fakat emir veya nehiy, umum toplumda yerleşmiş, kök salmış, nesillerin birbirlerine devrettiği bir alışkanlık, gelenek veya karmaşık bir içtimaî uygulama ile alâkalı ise probleme ansızın ve şiddetle yaklaşmaz. Lâkin bu tür kronikleşmiş hastalıkları tedavi etmek ve meseleyi çözüme kavuşturmak için yumuşak, nazik ve tedricî bir yol tâkip ederek, uygulamayı ve itaâti kolaylaştıracak pratik şartlar hazırlar.[24] Şimdi bunun örneklerini görelim.

Örnek 1: *İçkinin haram kılınışı*

Hepimiz içkinin ortadan kaldırılış şeklini biliyoruz; Kur'ân, içkiyi bir defada iptal etmemiş, ancak vahyin dördüncü merhalesinde tamamen harâm kılmıştır.[25]

İlk merhale, Mekke'de nâzil olmuştur ki bu, teşriin tâkip edeceği yolu da bildirmektedir. *"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden de sarhoşluk ve güzel rızık elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için âyetler vardır"* (16/67). Burada yumuşaklıkla, sarhoşluk veren şeyin "güzel rızık"tan olmadığını imâ etti. Fakat, onun pis olduğunu ve kaçınılması gerektiğini belirtmedi. Bununla beraber, üslûptaki bu ayırım, tek başına agâh rûhları uyarmaya ve Şâri-i Hakîm'in tercîhinin vâki olacağı ciheti tâyin etmeye kâfi geldi.[26]

---

23 Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 2/219 tefsirinde, I, s. 229

24 Drâz, Dirâsât İslâmiyye, s. 156; Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 2/219 tefsirinde, I, s. 229.

25 Mustafâ Merâgî, Tefsîru'l-Merâgî, 5. tab', Mısr, el-Halebî, 1394/1984, 2/281 tefsirinde, III, s. 61.

26 Tefsîru'l-Merâğî, III, s 61.

Medîne'de nâzil olan üç merhale ise tıpkı bir merdivene benzemektedir:

Birinci basamak: İçkinin etkileri açık seçik bir şekilde gözler önüne serilir ve zararının faydasından büyük olduğu bildirilir. *"Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki: O ikisinde büyük günah vardır. İnsanlara bazı faydaları varsa da günahları faydalarından büyüktür"* (2/219). Burada nefisler, sarîh bir yasağın gelmesini beklemeye başladı.

İkinci basamak: Nefislerin beklediği bu nehiy, üçüncü merhalede geldi, lâkin bu, sadece namaz vakitlerini kapsayan cüzi bir yasaktı. *"Ey inananlar, sarhoşken namaza yaklaşmayın tâ ki ne dediğinizi bilesiniz. (...)"* (4/43). Böylece gündüz vaktinde içki içmeleri hemen hemen imkânsız hale geldi. Zira, namaz vakitleri, kısa aralıklarla birbirini tâkip etmekteydi. Böylece bu kısmî ve dolaylı yasak, alkolik zehirlenme dönemlerini asgari düzeye indirmek için ve aynı zamanda içki satışını azaltarak, toptan ve âni bir yasakla ekonomik bir krizi tahrik etmeksizin pazarı tedricen ondan temizlemek maksadına matuf pratik bir yöntemdi.

Üçüncü basamak: Tamamen ve kesin bir şekilde haram kılınmasıdır: *"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları, şeytân işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytân, şarap ve kumar ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık vazgeçtiniz değil mi?"* (5/91-92).

Örnek 2: *Ribanın harâm kılınışı*

Tıpkı içki gibi, ribâ da dört merhalede yasaklandı. Ribanın yasaklanışı, sadece merhalelerin sayısı itibariyle değil, vahyin nâzil olduğu yerler ve her merhalenin arz ettiği husûsiyetler itibariyle de içkinin yasaklanışında izlenen yolla tam bir benzerlik gösterir.

Evet Kur'ân, ribânın yasaklanışını dört merhalede ele almıştır. Konu ile ilgili ilk vahiy Mekkî'dir, öteki üçü ise Medeni'dir. Bu dört teşrîden her biri, içki bahsindeki mukâbili her merhale ile tam bir benzerlik içindedir.

Birinci merhale: Bu konudaki Mekkî âyette Allah Teala şöyle buyuruyor: *"İnsanların mâlları içinde, artması için verdiğiniz ribâ mâlı, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekata gelince; işte onu verenler sevaplarını ve mâllarını kat kat artıranlardır"* (30/39).

Görüldüğü gibi bu, pasif veya dolaylı bir nasihattir: Allah katında ribânın bir sevabı yoktur. Evet, ama, "Allah, ribâ yiyen için bir ceza hazırlamıştır" demedi. Bu, Mekkî olan içki âyetinde yapılana (16/67) tamamen benzemektedir. Orada, yumuşaklıkla, içkinin güzel rızıktan olmadığı imâ ile anlatılmıştı, lâkin, içkinin pislik bir şey olduğundan ve terk edilmesi gerektiğinden bahsedilmemişti. Bununla beraber, üslûptaki bu ayırım keskin zekâ sahiplerini uyarmaya ve onları Hakîm Şâri'nin rızâsına muvâfık cihete yönlendirmeye yetmişti.

İkinci merhale: Bu merhalede Kur'ân, kendilerine ribâ yasaklanmasına rağmen onu yiyen, bundan dolayı Allah'ın cezalandırdığı Yahudilerin tam bir ders ve ibret olan kıssasını anlatır (4/161). Bu ibretin tam yerine ulaşması için, peşinden, ribânın Müslümanlara bir nevi harâm olduğunu ifade eden bir nassın gelmesi gerektiği açıktır. Fakat şimdiye kadar tahrîme, sarîh nass ile değil, üstü kapalı bir şekilde değinilmiştir. Her ne şekilde olursa olsun bu üslûp, Müslümanların bu husûsta maksada yönlendirildiği bir yasak bekleyişi içine girmelerine sebep olmuştur. Tıpkı içkinin ikinci merhalesinde olduğu gibi nefisler, o zaman sarih bir nehyin gelmesini beklemeye koyulmuşlardı (2/219). Bu nehiy de tâkip eden merhalede geldi, fakat bu, namaz vakitlerine mahsus cüzi bir nehiy idi (4/43).

Üçüncü merhale: Aynı şekilde, ribâ konusunda da nehiy ancak üçüncü merhalede geldi. Burada, katlanarak artan fahiş ribâ nehyolundu. Bu ise ribânın cüz'î yasaklanışı demekti: *"Ey inananlar, kat kat ribâ yemeyin, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz"* (3/130).

Dördüncü merhale: Nihayet dördüncü halka geldi. *"Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız ribâdan henüz alınmayıp geri kalan kısmı bırakın, almayın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlü ile savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz ana mâlınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğratılırsınız"* (2/278-279). Bununla ribâ konusundaki teşrî noktalandı. Hatta İbn Abbas'tan (r.a.) rivâyet olunduğuna göre, bununla bütün Kur'ânî teşrî noktalanmıştır. Böylece borçta, ana paradan fazlası kesin olarak nehyolundu.[27]

[27] Drâz, Dirâsât İslâmiyye, s. 157; Tefsîru'l-Merâğî, III, s. 59-61.

Bu mülâyim ve tedrici yürüyüş bize, mâhir doktorların kronik bir hastalığı tedâvî etmek için izledikleri usûlü ve daha genel olarak annelerin bebeklerini memeden kesmek için uyguladıkları yöntemi hatırlatmaktadır. Hiçbir şiddet ve katılığa yer vermeksizin, bu yollarla sindirim sistemi en hafif yiyeceklerden en katılarına kadar, aracı bütün merhalelerden geçmek sûretiyle, tedricen gıda rejimini değiştirmeye dâvet olunmaktadır. İlâhî merhamet, annelik şefkatinden daha muazzam ve daha büyüktür.

Öte tarafta, Kur'ân, terbiye alanında çirkin câhiliye asâbiyetini yıkmak ve atalarla öğünmenin yerine takvâyı hakim kılmayı isteyince, köleleri hür efendiler seviyesine yükseltmekle buna bir hazırlık yaptı. Fetih günü, siyahî Bilal Habeşî Kâbe'nin damına çıkarak ezân okudu. Bu, sırf Hz. Bilâl'in sesinin güzelliğinden ötürü değil, aynı zamanda "İslâm'ın kefeni" olarak nitelenen ırkçılığı kökünden kazımak maksadına da matûf olsa gerektir. O zaman müşrikler bu durumu horlayarak, "Şu siyâh köle mi Kâbe'nin damına çıkıp ezân okuyor" dediler. İşte bu esnada şahıslarla değerler hakkında âdil ölçüyü belirten şu âyet nâzil oldu.[28] *"Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız (Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan) en çok korunanınızdır. Allah bilendir, haber alandır"* (49/13).

2. Tekrar

Aynı bir kelimenin veya aynı bir düşüncenin, belli bir davranışın, tesâdüfî veya otomatik ya da kasıtlı olarak yeniden söylenmesi, ifade edilmesi veya yapılmasına tekrar denir. Kasıtlı ve metotlu tekrar, ya belli bir psikolojik etki meydana getirmek ya da bir alışkanlık peyda etmek amacıyla yapılır.[29] Tekrar, bazen ayrı bir ifade gücü taşıyan bir üslup hüneri oluşturabilir.

Bütün belâgât cihâzları arasında en fazla kullanılanı tekrarlamadır. Bu yüksek belâgât cihâzı muhatapların dikkatini çekmek, hislerini canlı tutmak ve fikirleri vurgulamak için kullanılır. Dil öğretiminde tekrarın ne ka-

[28] Celâluddîn es-Suyûtî, Esbâbu'n-Nüzûl, s. 122.
[29] Foulquie, Pedagoji Sözlüğü, TEKRAR md., s. 494.

dar mühim bir vâsıta olduğu bilinmektedir. Hatta "psişik hayatta, yeniden yapmaya, tekrarlamaya karşı dayanılmaz bir eğilim vardır. Bu eğilim, haz prensibini hiç dikkate almaksızın hükmünü icrâ eder."[30]

Tekrarlar âhenkli bir düzen meydana getirir, mesajın muhataplara kuvvetle iletilmesini sağlar. Bir ifadenin, bir fikrin tekrarı, dikkati daha önce belirtilmiş bir fikrin üzerine çekmek ve böylece muhataplara düşünme ve hazmetme fırsatını vermektedir. Zira, insanın dikkatini bir konu üzerinde yoğunlaştırma süresi sınırlıdır. İnsanın unutkan bir varlık olması, tekrarı gerektiren bir başka âmildir. Aynı ifade veya fikrin tekrarı yoğunluğu artırır; muhatapların kulakları, aynı zamanda hafızalarını takviye eden sesin tekrarını daha iyi karşılar. Hatta muhatap tekrardan yavaş yavaş haz almaya başlar.

Bu usûle göre fikirler tekrarlanabildiği gibi, anahtar kelime ve cümleler de tekrar edilir. Dâvâ sâhibi, karmaşık gerçekler yığınından yalnızca gayesine uygunluk arz edenleri seçer, onları yerli yerince tekrarlar. Fikirlerin yeterince tekrarlanması halinde, zaman içinde muhataplar tarafından benimsenmesini kolaylaştırır. Bir taşın belirli bir noktasına, ölçülü ve sürekli bir şekilde damlayan su damlacıklarının o taş üzerinde iz bıraktığı malûmdur. Bazı insanların kalpleri taştan daha sert olmakla beraber (bkz. 2/74), "hüküm çoğunluğa göredir" kaidesince tekrarın umumi mânâda insanlara tesîr ettiği bir gerçektir.

Tekrar, özellikle birbirleriyle alâkalı olan meselelerde yapılırsa, en güzel fesahât üslûplarından olur.[31] Araplar, hitaplarında müphem bir nokta kaldığında onu tahkîk etmek yahut bedduâ kast olunduğunda, mânâyı kuvvetlendirmek için tekrara başvuruyorlardı. Kur'ân onların diliyle nâzil olduğundan hitap tarzının da onların aralarında cârî olan üslûba göre olması tabiîdir.[32] Nitekim, müşriklerin tekrarları itirâz sebebi saydıklarına dâir hiçbir bilgi yoktur. Binâenaleyh, tekrar gerçeği ile bir daha

---

30 Foulquie, Pedagoji Sözlüğü, TEKRAR md., s. 494 (referanslar için ay. bkz.).

31 Celâluddîn es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Tehrân 1343, III, s. 224.

32 Zerkeşî, Burhân, III, s. 9; krş. Râzî, Nihâyetu'l-Îcâz, s. 280.

onların muâraza yapmaktan âciz kaldıkları yönünde aleyhlerinde delil oluşmaktadır.

Kur'ân'da sarîhen, zımnen ve işâreten, Âhiret, tevhid ve insanın mükâfât veya mücâzâtının olduğu birçok cihetten ispat edilip, gözler önüne serilmesi şu hikmetten ötürü olabilir: Büyük emâneti ve yeryüzünün halîfeliğini omuzuna alan insanın, ebedî saâdetine veya bedbahtlığına sebep olan vazifesine dâir en büyük ve en ehemmiyetli meselelerden en azâmetlilerini ders vermek ve birçok şüpheyi izâle etmek; gayet şiddetli inkârları ve inatları kırmak cihetinde elbette o dehşetli inkılâpları beşere tasdik ve teslim ettirmek için Kur'ân, binlerce değil, belki milyonlarca defa onlara baktırsa yine isrâf değildir. Nitekim, milyonlarca defa o bahisler Kur'ân'da okunduğu halde bu, usanç vermediği gibi, onlara olan ihtiyâç da kesilmez. Meselâ:

اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ

(85/11) âyetinin gösterdiği ebedî saâdet müjdesi, "Zavallı beşere her dakika kendini gösteren ölümün; hem insanı hem dünyasını hem de bütün sevdiklerini ebedî idâmdan kurtarıp, onlara ebedî bir saltanat kazandırır." dediğinden ne kadar çok tekrar edilse, önem verilse yine isrâf olmaz, kıymetinden bir şey kaybetmez. İşte bu çeşit son derece kıymetli meseleleri ders veren ve kâinâtı bir hâne gibi değiştiren inkılâpları tesis etmekte iknâ ve ispata çalışan Kur'ân'ın sarîhan, zımnen ve işâreten binlerce defa o meselelere dikkat celbetmesi; değil isrâf, belki ekmek, ilaç, hava ve ışık gibi birer zarurî ihtiyâç hükmündedir.[33]

Öte tarafta, Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı dînlerinden dolayı gösterdikleri husûmet mâlumdur. Onların şirkte ısrar etmelerine karşı yapılan inzar ve va'îdlerin ehemmiyetini yükseltmek, bu arada Resûlullah'ı ve müminleri teselli etmek için tekrar gereklidir. Kur'ân, Arapların öteden beri alışkın olduğu bu üslûbu daha güzel, daha cazip bir şekilde devam ettirmiştir. Bu husûsu müsteşrik H. Massé de kabul etmiş ve tekrarın lüzumunu ifade etmiştir.[34]

---

33 B. Said Nursî, Sözler, s. 427 (sadeleştirerek).

34 Muhammed Tayyib Okiç, Tefsir Ders Notları, A. Ü. İlahiyat Fakültesi, 1969, s. 95 (L'Islâm, Paris, 1948, p. 72'den naklen).

a. Tekrar nevileri

Allah Teala "Hatırlat, zira, hatırlatma inananlara fayda verir" (51/55) buyurmaktadır. Bir mânâyı veya kaideyi gerektikçe tekrarlamak veya münâsip düştükçe anlatmak öğretim metotlarında önemli bir husûstur.

Kur'ân'daki tekrarlar şu husûsiyetleri arz eder:

Birinci nevi: Merkezî bir fikrin tekrarlanması

Mekke'deki Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'e ve İslâm dînine karşı gösterdikleri düşmanlıklarıyla birlikte, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmeleri gibi fenâ hareketleri mâlûmdur. Onların putperestlik ve şirk husûsundaki bu ısrarlarına cevap olarak da Cenâb-ı Hakk tarafından lazım gelen uyarı ve tehditlerin önemini yükseltmek, ifade veya hükümlerin kuvvetini artırmak için bazı kelime ve âyetlerin tekrarlanması kadar tabiî bir şey olamazdı. *"(...) Tehdidimden korkanlara Kur'ân ile öğüt ver"* (50/45) âyetinden bunu anlıyoruz. Yine, Kur'ân, evvel emirde insana temel meselelerini sunabilmek için onları birçok yere yaymıştır. İnsan Kur'ân'ın neresine bakarsa baksın ve neresini okursa okusun mutlaka orada o esaslara rastlayacaktır. Kur'ân, bu aralıklı tekrar metodu ile her fırsatta insana esas meseleleri hakkında derli toplu bir fikir vermektedir.

Kur'ân, Ulûhiyyet, Âhiret (öldükten sonraki diriliş, kıyâmet, hesap, mükâfât ve ceza gibi bu hayata müteâllik meseleler) ve Nübüvvet gibi inanç esaslarını tekrar tekrar ele alarak zihinlere yerleştirmektedir. Çünkü muhataplarının büyük çoğunluğunu geniş halk kitlesi oluşturmaktadır. Onların zihinleri basit, fikirleri sığdır. Zihinleri dakîk meseleleri kavrayamadığından, onların sâde fikirlerini okşamak, bu esasları yerleştirip temellendirmek için göklerin ve yerin yüzüne yazılan âyetler tekrar ediliyor ve bu şekilde o büyük harfler okutturuluyor. O halde, Kur'ân'da tekrarların bulunması bir kusur değil, lâkin bir lütuftur, bir fazilettir.[35]

Doğru bir Allah inancının tesisi için yapılan tekrarlara Mekkî olan Neml sûresindeki أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ (27/60-65) ibâresinin beş defa tekrarlanmasını örnek olarak verebiliriz:

---

[35] Krş. Râzî, Nihâyetu'l-îcâz, s. 280

اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً
فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَآئِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَاكَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا **ءَاِلَهٌ مَعَ اللّٰهِ** بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ *
اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلاَلَهَا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا
ءَاِلَهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ * اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَآءَ الْاَرْضِ **ءَاِلَهٌ مَعَ اللّٰهِ** قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ * اَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ
الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ **ءَاِلَهٌ مَعَ اللّٰهِ** تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ * اَمَّنْ يَبْدَؤُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ
وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ **ءَاِلَهٌ مَعَ اللّٰهِ** قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *

"Yahut gökleri ve yeri kim yarattı? Size gökten su indirdi ve onlarla sizin bir ağacını bitiremeyeceğiniz gönül açan bahçeler bitirdik? ***Allah ile başka bir tanrı mı var?*** *Hayır onlar haktan sapan bir kavimdir."*

"Yahut şu dünyâyı durulacak bir yer yapan, arasından ırmaklar çıkartan, üstünde sağlam dağlar yaratan ve iki deniz arasına bir perde koyan kimdir? ***Allah ile beraber başka bir tanrı mı var?*** *Hayır çokları bilmiyorlar."*

"Yahut duâ ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü onun üzerinden kaldırıyor ve sizi eskilerin yerine yeryüzünün hakimleri yapıyor? ***Allah ile başka bir tanrı mı var?*** *Ne de az düşünüyorsunuz."*

"Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yol gösteren kim ve rahmetinin önünde rüzgarları müjdeci gönderen kimdir? ***Allah ile beraber başka bir tanrı mı var?*** *Hâşâ, Allah onların ortak koştukları şeylerden çok yücedir, münezzehtir."*

"Yahut ilkin kim yaratıyor, sonra onu kim iâde ediyor? Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? ***Allah ile beraber başka bir tanrı mı var?*** *De ki: Eğer doğru iseniz delilinizi getirin"* (27/60-64).

Mekkî olan Hûd sûresinde Tevhide ve sadece bir tek olan Allah'a ibâdete dâvet, dört defa tekrarlanmaktadır. Kur'ân, bu sûrede, geçmiş Nebîlerin, kavimlerini Tevhide çağırmalarını onların dilinden zikreder:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلَى قَوْمِهِ إِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ * أَنْ لاَتَعْبُدُوا إِلاَّ لله

"Kasem olsun, Nuh'u kavmine gönderdik: 'Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına tapmayın (...)" (11/25)

Bunu takiben Hûd, Salih ve Şuayb'ın (a.s.) kavimlerini dâvet ederlerken söyledikleri, aynı sûrede üç defa tekrarlanmaktadır. (11/50, 61, 84)

Aynı şekilde; يَاقَوْمِ اِعْبُدُوا اللّهَ مَالَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ *"Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, ondan başka bir tanrınız yoktur"* ibâresi Müminûn sûresinin 23 ve 32. âyetlerinde de tekrarlanmaktadır. Böylece bütün Resûllerin, insanları sâdece Allah'a kulluk etmeye dâvet ettikleri, O'ndan başkasına ibâdet etmekten sakındırdıkları ifade olunmaktadır. Bu mânâ, dînin birinci temelini oluşturduğundan ve her zaman ve çağda yaşayan insanları en fazla alâkadar eden husûs olduğundan tekrar edilmesine ihtiyâç vardır. Bu vâsıtayla, dînin temel prensibi insanların zihinlerine yerleştirilmiş olmakta, onların en çok ayaklarının kaydığı husûsta uyarılmaktadırlar.

Ayrıca, bu kıssalar, yalnız bir hisse ve tarihî bir hadiseden bir ibret değildir, küllî düstûrun fertleri olarak taze nâzil oluyormuş gibi her asra ve her seviyeden insana hitap ediyor. Bilhassa çok tekrarla اَلظَّالِمِينَ اَلظَّالِمِينَ deyip, tehditleri ve zulümlerinin cezası olan yer ve gök musîbetlerini şiddetle açıklaması, bu asrın emsâli görülmemiş zulümlerine, Âd, Semûd ve Firavun'un başlarına gelen azaplarla baktırdığı gibi, mazlûm imân ehline de, İbrahim ve Musa (a.s.) gibi Resûllerin kurtuluşlarıyla teselli veriyor.[36]

Bu âyetlerde tekrarlanan ibâreden, Resûllerin aynı dâvâ için çalıştıkları mânâsı anlaşılmaktadır.

İkinci Nevi: Bir âyetin tekrarlanması

Kur'ân, bir nevi tekit olan tekrarı, mânânın muhatapların rûhlarına işlemesi, gönüllerine yerleşmesi için bir vesile olarak kullanmıştır.

Kur'ân, rûhlara olan tesirinden ötürü tekit cümlesini aynı lafızlarıyla tekrarlamıştır. Meselâ, Şuârâ sûresinde, iki cümleyi, lafızlarında değişiklik yapmadan beş defa tekrarlamıştır.

---

[36] B. Said Nursî, Şuâlar, Sözler Yay-, İstanbul, 1992, s. 208.

إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ * فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ

"Ben sizin için güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan korkun ve bana itâât edin" (26/107-108, 125-126, 143-144, 162-163, 178-179)

Her ne kadar bu ibâre, birden fazla Resûlün dili üzere tekrarlanıyorsa da, aynı ibârenin tekrarlanması, bu Resûllerin doğruluğunu tasdik etmeyi ifade eder.[37]

Bazen bir âyet, tâkip ettiği başka bir âyet veya ibâreden sonra tekrarlanmaktadır. Bu durumda tekrarlanan âyet, önceki ve sonraki âyet veya âyetlerle alâkalı olduğundan tekrar münâsip düşmekte, hatta tekrara lüzum hissedilmektedir.

Mekkî olan Saffât sûresinde, إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ *"İşte Biz güzel davrananları böyle mükafatlandırırız"* ibâresi beş defa (37/80, 105, 110, 121, 131) tekrarlanmaktadır. Bazı Resûllerin kıssalarını tâkip eden mezkûr âyetin geçtiği bir pasajı burada kaydetmekle yetineceğiz:

وَلَقَدْ نَادَينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ *
وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ * وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ * وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ
فِى الْاَخِرِينَ * سَلاَمٌ عَلَى نُوحٍ فِى الْعَالَمِينَ * إِنَا كَذَالِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ *

"Şüphesiz Nuh Bize yalvarmıştı da ne güzel kabul buyurmuştuk! Onu ve ailesini büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Yalnız onun zürriyetini kalıcılar yaptık, onlardan başka hepsini helâk ettik. Sonra gelenler arasında ona iyi bir ün bıraktık: Âlemler içinde Nuh'a selâm olsun. İşte Biz güzel davrananları böyle mükâfâtlandırırız" (37/75-80).

Bunu takiben Hz. İbrahim'in kavmi ile olan mücâdelesi; putları reddetmesi, onları sadece Allah'a ibâdet etmeye çağırması anlatılır. Peşinden, bir erkek çocukla (İsmail peygamber) müjdelenmesi, rüyasının doğrulanması gibi verilen nimetler anlatıldıktan sonra *"işte Biz güzel davrananları böyle mükâfâtlandırırız"* âyeti gelir (37/83-110).

Yine Mûsa ve Hârun (a.s.) da Allah'ın lütfuna mazhar oldukları, kendileri ve kavimlerinin büyük sıkıntılardan kurtarıldığı, onlara yardım edil-

---

[37] A. Ahmed Bedevî, Min Belâğati'l-Kur'ân, s. 144.

diği ve üstün geldikleri, onlara açık ifadeli Kitâb verildiği ve doğru yola iletildikleri anlatıldıktan sonra *"İşte Biz güzel davrananları böyle mükâfâtlandırırız"* âyeti tekrarlanır (37/114-121).

Sonra Hz. İlyas'a (37/131), cennet ehline (77/44) verilen nimetler anıldıktan sonra mezkûr âyet tekrarlanır.

Şu'arâ sûresinde sekiz defa tekrarlanan وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Rabbin gerçekten mutlak Aziz, mutlak Rahimdir"* (26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191) âyeti, o sûrede anlatılan Peygamberlerin necâtlarını ve kavimlerinden kendilerine inanmayanların azaplarını, kâinâtın yaratılışının neticesi hesâbına, binlerce hakikat kuvvetinde olan âyeti tekrar ederek, Rabbânî izzet o zâlim kavimlerin azâbını ve ilâhî rahmet dahi Peygamberlerin kurtuluşlarını iktizâ ettiğini ders vermek için binlerce defa tekrar edilse yine ihtiyâç ve istek olduğu gibi bu tekrar dahi îcâzlı ve i'câzlı ulvî bir belagattır.

Bu âyetler Mekkî'dir. Kur'ân tebliğinin ilk devresine yânî Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve müminlerin teselliye her zamankinden daha fazla muhtaç oldukları bir dönemde nâzil olmuştur. Tekrarlanan bu âyet, Hz. Peygamber ve ashabını teselli edip cesaretlendirdiği gibi sonraki dönemlerde yaşayan müminleri teselli etmekte, cesaret ve kuvvetlerini ziyâdeleştirmektedir. Çünkü, mutlak gâliplerin, mükâfâta nâil olanların Resûller ve onlara tâbi olan müminler olduğunun birçok misâli gözler önüne serilmektedir.

Mekkî olan Rahmân sûresindeki "Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?" meâlindeki âyet, Kur'ân'da en çok tekrarlanan âyettir. İki topluluğa yapılan hitâbın, cinleri ve insanları kastettiği 33. âyetten anlaşılmaktadır. Bu sûrede cennet ve nimetleri zikr olunduğu gibi dünya nimetleri de hatırlatılmakta, insan şükrân-ı nimete çağırılıp, küfrân-ı nimetten sakındırılmaktadır. Bu âyetin tekrarlanması, mânâyı pekiştirir, rûhları uyararak uyanık hale getirir.[38]

---

[38] İbnu Atiyye, el-Muharraru'l-Vecîz, V, s. 226; Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, 55/13 tefsirinde, XXIX, s. 96 vd; Tabressî, Mecma'u'l-Beyân, XXVII, s. 87; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XV, s. 131-137; M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, V, s. 3193-3194;

Rahmân sûresi, nimetler sergisini, insanlara verilen en büyük lütuf olan Kur'ân'ın tâlim edilmesi ile açar. Peşinden insanın yaratılışını ve insanlığın en büyük sıfatı olan beyân (konuşup düşüncelerini anlatma)'ın ona bağışlanmasını anlatır. Daha sonra, Allah'ın nimetlerini terennüm eden varlık sayfalarını açar: Güneş, ay, bitkiler, yıldızlar, ağaçlar, yüksek gökyüzü; yer ve gökte bulunan denge. Yeryüzü, orada bulunan meyveler, hurmalar, saplı ve yapraklı dâneler, cinler ve insanlar, iki doğu ve iki batı, aralarında perde olduğundan birbirlerine karışmayan iki deniz ve bu ikisine girip çıkanlar...

Bütün bu büyük sayfalar sergilendikten sonra, bunların ve öteki tüm yaratıkların işlerinde tasarrufta bulunması için bütün mahlukâtın kendisine yöneldiği, mutlak varlık Bâki Allah Teala karşısında mutlak yok oluşları anlatılmaktadır.

Mutlak yok oluş ile mutlak varlık gölgesinde insanlara ve cinlere yönelik korkutucu tehdit ve kevnî meydan okuyuş gelir:

"Ey ağırlığı olan iki toplum, sizin hesâbınızı görmek için de boş vaktimiz olacak.

Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?

Ey cinler ve insanlar topluluğu, göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçin gidin. Ancak kudretle geçebilirsiniz.

Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?

İkinizin de üzerine, ateşten yalın alev ve kıpkızıl bir duman (yahut erimiş bakır) gönderilir, başaramazsınız.

Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?" (55/31-36). Bu, tescil ve şâhit tutmayı ifade eden bir suâldir. Böyle bir makamda, ne insan ne cin Rahmân'ın nimetlerini yalanlayabilir.[39] Burada, tekrarlanan âyet, cehennem ve azaptan bahis olunduktan sonra vârid olmaktadır. Nimet olmamakla beraber cehennem ve azabın, günahlardan sakındıracak ve itaate teşvik edecek tarzda anlatılması, onları nimet ve lütuf vesilesi yapmaktadır.[40]

39 Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, VI, s. 3450.

40 Râzî, Nihâyetu'l Îcâz, s 281.

Mekke'de inen ilk sûrelerden olan Mürselât sûresinde on defa, yine Mekkî olan Tûr sûresinde de bir defa tekrarlanan وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *"Hakkı yalanlayanların vay haline o gün!"* âyeti de Rahmân sûresinde tekrarlanan âyet gibi münkirleri tehdit ifade etmekte ve "her tekrarlanışta yeni bazı mânâları beraberinde getirmektedir."[41] Mürselât sûresi, Allah Teala'nın insanlara verdiği birçok nîmetin yanı sıra, Allah'ın insanların üzerine indirdiği birçok cezayı da hatırlatmaktadır. Bahsedilen her cezadan sonra tekrar âyeti ile muhataplar aynı âkıbete uğramaktan sakındırılmaktadır. Onların dikkatleri bu nîmetlere ve belâlara çekilmek sûretiyle, gerçeği yalanlamaya devâm etmekten vazgeçirilmek ve küfürde ısrâr etmekten sakındırılmak istenmektedirler. Buna ilâveten, konuşma esnâsında bir cümlenin birkaç defa tekrarlanması hitabî tesirinin olduğu "Arapların bildiği ve hutbe ve şiirlerinde kullandıkları bir husûstur."[42] Bu âyetin geldiği bir pasajı görelim:

اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ * فَجَعَلْنَاهُ فِى قَرَارٍ مَكِينٍ * اِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ *
فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ * وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

"Sizi adi bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir karar yerine koyduk. Belli bir süreye kadar. Biçimlendirdik. Ne güzel biçim veririz biz. Hakk'ı yalanlayanların vay haline" (77/20-24).

Ayrıca, فَبِأَيِّ آلاَءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ve وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ âyetleri cin ve beşere, âlemin yaratılışının neticelerini bozan ve ilâhî saltanata karşı inkâr ve istihfâfla karşılık veren, bütün yaratıkların hukûkuna tecavüzlerini asırlara, yer ve göklere tehditkâr bir şekilde haykırmaktadır. Böyle birçok gerçekle alâkalı ve binlerce mesele kuvvetinde olan bir umumi derste ne kadar çok tekrar edilse yine lüzum vardır. Bu, aynı zamanda güzel bir îcâz ve belagat i'câzıdır.[43]

---

[41] Krş. el-Kâdî Ebû Bekr el-Bakıllânî, İntisâr li'l-Kur'ân, Nşr. Fuad Sezgin, Bâyezid Kütüphanesi, Kara Mustafa Paşa bölümü, İstanbul nüshasından tıpkı basım, Frankfurt Üniversitesi İslâmî İlimler Târihi Enstitüsü Yay., 1407/1986, 5.600.

[42] Dr. Muhammed Osman Necâtî, el-Kur'ânu'l-Kerîm ve İlmu'n-Nefs, 5. tab', el-Kâhire 1414/1993, s. 179 (Abdulvehhâb Hamûde, el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs, el-Kâhire, Dâru'l-Kalem, 1962, s. 96-97'den naklen).

[43] B. Said Nursî, Şualar, s. 209-210..

Yine Mekkî sûrelerden olan Kamer sûresinde dört defa tekrarlanan فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ *"Nasılmış Benim azâbım ve uyarılarım?"* (54/16, 18, 21, 30) âyeti de bu muhtevadadır.

Kamer sûresinde dört defa tekrarlanan öteki âyeti görelim:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

"Şüphesiz Biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?" (54/17, 22, 32, 40). Kur'ân-ı Kerîm, okuyup, anlamaya olduğu gibi ezberlemeye de elverişlidir; öyle ki tamamı ezberleniyor. Ondan başka ezberlenen semâvî kitap yoktur.[44]

Kur'ân'ın insanlığa getirdiği meseleleri iyice anlamak için onu tekrar tekrar okumak, üzerinde düşünmek gerekmektedir. Kur'ân'daki tekrarlar, her tekrarlanışta nasıl ki yeni bir mânâ veriyorsa, bunun gibi Kur'ân'ı her tekrar etmede yeni bir mânâ anlaşılır ve bu mânâlar tükenmeyecek kadar çoktur. Nitekim, Kur'ân, nesiller boyunca araştırmacıların ve âlimlerin meşgul oldukları bir Kitap olmasına rağmen, dâimâ sâhâsı geniş, kaynak olarak bereketli olmuştur. Bir nesil, araştırmalarında en son sınıra vardığını sandığı bir anda Kur'ân'ın bütün araştırmacıların takatini aşacak derecede yüksek ufuklara yönelttiği görülür.

Burada işaret etmemiz gereken bir başka nokta ise şudur: Kemiyet ve keyfiyet itibariyle tekrâr olunan âyetlere baktığımız zaman ümit-korku muvâzenesi göze çarpmaktadır yânî tebşir âyetlerinin yanı sıra, tehdit eden âyetler de tekrarlanmaktadır. Kur'ân'ın umumi muhtevâsının husûsiyetleri burada da kendini göstermektedir. Bir başka ifade ile, tekrarlanan âyetler, Kur'ân'ın temel meseleleriyle alâkalıdır.

Üçüncü Nevi: Anahtar bir kelimenin tekrarlanması

Bazen aynı âyette veya takip eden âyette anahtar bir kelime tekrarlanmaktadır. Bu nevin en çarpıcı misâllerinden biri, Meryem sûresinde babasını iknâ etmeye çalışan Hz. İbrahim'in (a.s.) dili üzere varit olmuştur.

---

44 Tabressî, Mecma'u'l-Beyân, 54/17 tefsirinde, XXVII, s. 71.

إِذْ قَالَ لاَبِيهِ يآ اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ ماَ لاَ يَسْمَعُ وَلاَيُبْصِرُ وَلاَيُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا * يآ اَبَتِ اِنِّى قَدْ جاَءَنِى
مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِى اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا * يآ اَبَتِ لاَتَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ
لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا * يآ اَبَتِ اِنِّى اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا *

"Kitab'da İbrahim'i de an; çünkü o, çok doğru bir Peygamberdi. Babasına demişti ki:

Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?

Babacığım, sana gelmeyen bir ilim bana geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim.

Babacığım şeytâna tapma, çünkü şeytân Rahmân'a isyân etmişti. Babacığım, ben sana Rahmân'dan bir azâbın dokunmasından korkuyorum. O zaman şeytânın dostu olursun" (19/41-45). Burada anahtar kelime "babacığım" lafzıdır. Meselenin mihveri babası olduğundan sık sık ona işaret etmektedir. "Babacığım" lafzındaki şefkat, merhamet, yumuşaklık açıktır.

Görüldüğü gibi, tekrarlanan âyetler Mekkî sûrelerde gelmektedir. Bunun hikmeti şu olabilir: Mekke'de birinci safta, muhatap ve muârızlar, Kureyş müşrikleri ve ümmîleri olduğundan belagatça kuvvetli bir âli üslûp, i'câzlı, iknâ eden bir icmâl ve tespit için "tekrar" lazım gelmiştir. Mekkî sûreler imân esaslarını ve tevhidin mertebelerini gayet kuvvetli ve i'câzlı bir îcâz ile tekrar edip ifade ederek mebde' ve meâdı, Allah'ı ve Âhireti, yalnız bir sayfada, bir âyette ve bir cümlede değil, bazen bir harfte öyle kuvvetli ispat eder ki, belâgat ilminin dâhî imâmları hayretle karşılamışlardır.[45]

b. Tekrarın faydaları

Bilginler umumi mânâda tekrarın birçok faydasına işaret etmişlerdir. Yukarıda bu faydalardan bazısına bilvesile temâs etmiştik. Ayrıca husûsiyle Kur'ân'da gelen tekrarların temin ettiği faydalar üzerinde durulmuş ve bu yöndeki istifhâmlar bertaraf edilmiştir. Meselâ, el-Bakıllânî (403/1012), Kur'ân-ı Kerîm'de gelen tekrarların şu faydalarını tespit etmiştir:

---

[45] B. Said Nursî, Sözler, s. 424.

1. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ve müminleri teselli ile kararlılıklarında berdevâm olmalarını temin etmek, onları irşat, inzar, Allah'a itââte teşvik ve O'na âsi olmaktan sakındırmak. Çünkü kelâmın, kıssaların ve mesellerin tekrarlanması bir defa ifade edilmesinden daha tesirlidir.

2. Şüphesiz emir veya nehyin tekrarlanması onların ehemmiyetine delâlet eder ve bu, zihinlerde yer eder; Allah'a itâate ve O'na muhabbete sevk eder.

3. Tekrarlar muhtelif vakitlerde ve değişik sebeplerle nâzil olmuştur. Sebepler ve vakitler muhtelif olunca tekrarın yapılması güzel olur. Bu husûs lisân bilginlerince yaygın şekilde bilinmektedir.[46]

Bedruddîn ez-Zerkeşî (794/1391) ise tekrarın şu faydalarına işâret eder:

1. Tekrar, mânâyı pekiştirir, kuvvetlendirir. (Bkz. 102/3-4.)

2. Şüpheyi bertaraf ederek uyarıyı artırır, böylece mesajın yerine ulaşmasını temin eder. (Bkz. 40/38-39).

3. Sözün uzamasından dolayı konunun baş tarafının unutulması ihtimâlini ortadan kaldırır. (Bkz. 16/110; 2/89,253; 3/188; 23/35).

4. Âzâmet ve korku ifade eder. (Bkz. 74/19-20).

5. Vaîd ve tehdit bildirir. (Bkz. 102/6-77).

6. Taaccüp ifade eder. (Bkz. 74/19-20).

7. İrşat ve nasihate uygundur. Mesellerin ve kıssaların tekrarı buna örnek teşkil eder.

8. Mesajı etkili bir şekilde muhataplara ulaştırır.[47]

İnsanların tabiatları muhteliftir. Bunların çoğu şehevî şeylere meylettirdiğinden vaad ve vaîdin tekrarlanmasına ihtiyaç hâsıl olmaktadır. Zira, ihtirâslar, ancak nasihatlerin tekrarlanması ile frenlenip kontrol altına alınabilir. Kamer sûresinde dört defa tekrarlanan, *"Şüphesiz Biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"* (54/17, 22, 32, 40) âyeti bu husûsa da işâret eder.[48]

---

[46] Bakıllânî, intisâr, s. 596-597

[47] Zerkeşî, Burhân, III, s. 11-32.

[48] Zerkeşî, Burhân, III, s. 9.

Tekrar vâsıtasıyla muhataplara düşünme imkânı verildiğinden iknâ olma fırsatını kaçırmaları önlenmiş olur. Bazı fikirleri kabullenmek kolay değildir. Hele muhatap, sunulan düşüncenin tamamen aksi istikametinde bir fikre sahipse bu büsbütün zorlaşır. Böyle tiplerin, zaman, zemin ve elverişli şartlara ihtiyacı vardır. Aynı şekilde, insan dikkatini her zaman aynı oranda diri ve canlı tutamaz. Bir konuyu dinlerken, elinde olmadan kimi zaman dikkati dağılabilir. Bu dikkat dağınıklığı, mevzunun can alıcı noktasının sunuluşunda da olabilir. Nitekim, bazen ciddi bir mevzûyu dinlerken, bize ârız olan bu halden dolayı mütekellimin, dikkatimizden kaçan husûsu tekrarlamasını temenni etmemiz az değildir. İşte, muhâtabın elinde olmadan dikkatinden kaçan temel fikir, tekrar vâsıtasıyla onun zihnine, kalbine ve vicdânına bırakılmış olur.

Tekrar yoluyla mânâ, muhâtabın rûhuna öyle yerleşir ki, bu kökleşmiş bir akîde halini alır. Bu, insan fıtratının âşina olduğu bir husûstur. Ayrıca rûhlara verilen mesajlar tekrarlanmazsa kalıcı olmaz ve beklenen etkiyi yapmaz.[49]

Bu faydalardan dolayıdır ki, tekrar metodu eskiden olduğu gibi bugün de en çok kullanılan eğitici ve edebî belâgât vesilelerinin başında gelmektedir.[50] Tekrarın, günümüzde dînî, siyasî, içtimâî ve iktisâdî birçok amaç için başvurulan bir vâsıta olduğu bilinmektedir. Sosyologlar, fikirler ne kadar tekrarlanırsa duygu ve düşüncelerde o kadar yer edeceği gerçeğini dile getirirler.

Belli bazı fikirlerin ve görüşlerin tekrarlanarak insanlara sunulması, bu fikirlerin ve görüşlerin insanların zihinlerine yerleşmesini ve orada kökleşmesini sağlar.[51] Bir şey tekrarlandığında zihinlere öyle kök salar ki, açık seçik bir gerçek olarak kabul edilir. Tekrar, kültürlü kimselere tesir eder, hatta kitleleri etkilemedeki rolü daha büyüktür. Bunun sebebi, tekrarlanan şeyin, insan fiillerinin sebeplerinin yoğrulduğu şuursuz melekelerde kök salması ve yerleşmesidir.[52] Günümüz psikoloji bilginlerinin

---

49 Zemahşerî, Keşşâf, 39/23 tefsirinde, V, s. 160.

50 Bkz. Necât Muallimoğlu, Bütün Yönleriyle Hitabet, 3. baskı, İstanbul, 1991, s. 154-158.

51 Necâtî, el-Kur'ân ve İ'lmu'n-Nefs, s. 176; A. Ahmed Bedevî, Min Belâğati'l-Kur'ân, s. 143.

52 A. Ahmed Bedevi, Min Belâğati'l-Kur'ân, s. 143 (Rûhu'l-İctimâ' s. 139'dan naklen).

araştırmaları, eğitim ve öğretim için tekrarın önemini ortaya koymuştur. Ticaret ve sanayi müesseseleri, tekrarın bir fikri insanların zihinlerine yerleştirmedeki önemini kavradıklarından, ticarî mallarının kullanımını yaygınlaştırmak ve insanları etkilemek için, belli bazı fikirleri tekrarlamaya dayanan ticarî ilânlara yüklü miktârda harcamalar yapmaktadırlar.

Bazı müsteşriklerin, tekrar konusundaki ithamları tamamen temelsizdir. Zira hakikat tekrarlanmakla bulanmaz. Aksine, vuzûh ve iknâ gücü kazanır.[53]

3. Taklit

İnsan, çoğu zaman, davranış ve adetlerini, hayatının erken safhalarında, anne babasını, kardeşlerini veya çevresinde bulunan kimseleri taklit ederek öğrenir. Meselâ, konuşmayı, çevresindekilerin birçok defa tekrarladıkları sesleri taklit etmeye çalışmakla başlar. Yürüyüş ve öteki hareketler için de aynı şey söylenebilir.

Kur'ân, insana iki nevi örnek sunmaktadır. Birincisi: Dış dünyada. İkincisi: Hz. Muhammed (s.a.s.) ve öteki Resûller. İnsanın dış dünyayı bilgi kaynağı olarak algılamasına, öteki canlıları örnek almasına ve onlardan ders almasına şu şekilde dikkat çekilmektedir: Kardeşinin canına kıyıp, cesedi ne yapacağını bilmeyen Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'den bahis olunmaktadır: "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Karganın yaptığını görünce); 'Yazık bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?' dedi ve pişman olanlardan oldu" (5/31).

İnsan tabiatı, taklide meyyâl olduğundan ve birçok şeyi taklit yoluyla öğrendiğinden "güzel örnek"in eğitim ve öğretimde önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe için en iyi bir örnekti; ibâdetleri nasıl yapacaklarını ondan öğreniyorlardı. Onun nasıl abdest aldığını, namaz kıldığını, hac yaptığını görüp, bu ibâdetleri nasıl yapacaklarını taklit yoluyla öğreniyorlardı. Sahabe (r.a.), Resûlullâh'tan (s.a.s.) sadece ibâdet şekillerini değil, aynı zamanda O'ndan ahlâkın yüceliklerini; en güzel âdâb-ı muaşereti de

53 Kasım Küfrevî, Hz. Peygambere Dil Uzatanlar, s. 19-20.

öğrendiler. Nitekim, Kur'ân, Resûlullâh'a (s.a.s.) uymayı tavsiye etmektedir. *"Allah Resûlü'nde sizin için Allah'a ve Âhiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için, uyulacak en güzel bir örnek vardır"* (33/21).

Kezâ, Kur'ân, Müslümanların, müşrik kavminden uzak duran Hz. İbrahim (s.a.s.) ve beraberindekilere uymalarını istedi ve onları şirkten uzak durmaya çağırdı: *"İbrahim'de ve onlarla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardr.(..)"*(60/4, 6).

Hz. Muhammed (s.a.s.), hak dinin esaslarından olan tevhit akidesi ile faziletli amellerde önceki Peygamberlere tâbi olmakla emrolundu. *"İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy. (...)"* (6/90).

İnsan, güzel örnek yoluyla güzel adetleri ve yüce ahlâkı öğreniyor. Kötü örnekten de kötü fiil ve alışkanlıkları ediniyor. Onun için örnek seçimi önem arz etmektedir. Başka âyetlerde de buna işaret olunmaktadır. (Bkz. 25/28).

Taklit usûlü, özellikle çocukları iknâda önemini göstermektedir. Çocuklara bir şeyi kabul ettirmek için, meselâ bir giyeceği giymelerini veya yiyeceği yemelerini temin etmek için, kendini veya başkasını örnek göstermek, gerekli tesiri göstermektedir. Aynı şekilde, onları bir fiilden veya davranıştan sakındırırken de bu yol etkili olmaktadır. Başkalarını taklit etme istek ve arzusunun büyüklerde de mevcut olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü, "küçükler, küçük büyükler; büyükler de büyük küçükler" olarak nitelenmiştir.

B. Tartışma ve Diyalog

Muhatapların dikkat ve alâkalarını çekmenin en kolay ve güvenilir yollarından biri, onlara suâl tevcih etmektir. Hitâbet sanatının en eski tekniklerinden biri olan belâgatlı suâl tevcihinin birçok faydası vardır. İnsanın yaratılış olarak diyalog kurmaya, tartışmaya meyli vardır. Felsefede Sokrat'a bağlanılan ve dayandırılan, fakat behemehal onunla başlamamış olması gereken sorma yoluyla öğrenme ve öğretme metodu, zamanımızda da, üzerinde çalışılarak daha bir işlenmiş ve ilerletilmiş olarak değerini muhâfaza etmektedir.

Kur'ân, tartışmada ve diyalog kurmada gözü delillere çevirerek onları sunar, onlardan çıkacak sonuçlara herhangi bir sınırlandırma getirmez. İlgi kurma ve sonuç çıkartma işini muhâtaba bırakır. Şimdi, sırasıyla tartışma ve diyalog kurma vâsıtalarını görelim.

1. Suâl

Muhatapların sorularına birtakım basmakalıp cevaplar vermek yerine onlara yönlendirici suâller tevcih etmek, gerçeği bulmalarını sağlar. Çünkü bu durumda, aynı zamanda, dâvâ sahibi, sunduğu meselelerin halledilmesinde muhataplarının da katkılarını istiyor gibidir. Onlar da gururlarının bu şekilde okşanmasından memnun olarak inattan sıyrılıp gerçeği kabul etmeye daha çok yaklaşmış olabilirler.

Diğer tarafta, bir mesele, retorik bir suâlle hitâma erdirildiği zaman, verilmek istenen mesajın yerine ulaşması ve muhatapların dikkatlerinin istenen yöne çekilmesi sağlanmış demektir. Retorik suâller, bir bakıma dinleyicilere meydan okumaktır, onlarda, sanki şu tür sorular tevcih ediliyormuş hissini uyandırır: "Siz bu işin altından kalkabilir misiniz?" veya "Bu meseleyi çözmek için gerekeni yapmaya hazır mısınız?"

Yine, hitap esnâsında, düşünce uyandırıcı suâller tevcih etmek sûretiyle, muhataplardan kayıtsız ve umursamaz olanları, canlı dikkatli bir hale getirmek mümkündür.

Suâli tevcih edenin, kendisini, esas mevzû ile alâkalı herhangi bir bilgisi olmayan bir kimsenin yerine koyması münâzarada bilinen bir üslûptur; bu, muârızı, ağzı ile itirâf ettiği bir şeyle yakalayıp, müddeâsının hakikatini ve öteki unsurlarını ona açıklatmak isteyen birinin tâkip ettiği bir yoldur.

Suâl tevcih etmenin ehemmiyeti ile ilgili bu zarurî umumi bilgileri sunduktan sonra, Kur'ân-ı Kerîm'in, belâgat sanatının bu vazgeçilmez tekniğini kullanışına geçebiliriz. Kur'ân, indiriliş gayelerini gerçekleştirmek için birçok üslûp kullanmıştır. Bunlardan biri de suâl üslûbudur. Kur'ân'da suâl kökünden türemiş 130 kadar lafız geçer. Bu, Kur'ân'da sormanın ve soruşturmanın her şekliyle bir öğrenme ve öğretme, bir yetişme ve yetiştirme metodu olarak kullanıldığını gösterir. İnsan, yaratılıştan suâl sormaya

meyillidir. Hem kendine, hem de başkasına sorar soruşturur; sora sora yetişir ve yetiştirir.[54] Daha önce de birçok vesileyle ifade ettiğimiz gibi, Kur'ân'ın kullandığı üslüplar tabiî-fıtrîdir. Bu bağlamda, insan tabiatına uygunluğundan dolayı suâl üslûbunu da kullanmıştır.

Kur'ân, muârızlarını tuttukları yolda şüpheye düşürmek için onlara suâller tevcih etmiştir. Onlara doğrudan suâller sorduğu gibi, geçmiş Peygamberlerin kıssalarında da benzer suâller tevcih etmek sûretiyle muârızlarını, münâkaşa yapan iki taraf karşısında seyirci durumunda bırakarak kendi durumlarını kendilerine seyrettirmiştir. Muârızlar susacak olsalardı daha ilk anda mağlûbiyeti kabullenmiş olurlardı. Bunun için cevap vermeye uğraştılar. Bu ilk merhalede Kur'ân, zihinlerine şüpheyi sokarak onları kıpırdatmağa ve cevap vermek için harekete sevk etti.

Öte yandan, Kur'ân, bütün insanlara geldiğinden, birçok iknâ metodunu kullanır. Suâl de onlardan biridir. Suâl, muhatapların dikkatlerini çeker, onların dağınık zihinlerini bir yere toplar. Yine suâl sadece kendini dinletmekle yetinmez. İnsanın dikkatinin tam yönelmesini sağladığı için en inatçı zihinlerde bile gedik açmadan edemez. Sonra suâl, basit bir cümle olması bakımından insan zihninde uzun zaman kalır, cevâbı bulup tatmin oluncaya kadar muhatabı, zihnini çalıştırmaya zorlar.

a. Suâlin ifade ettiği mânâlar

Kur'ân ilimleri literatüründe suâlden ziyâde istifhâm kullanılmaktadır. İstifhâm, bir meselenin anlaşılmasını talep etmektir. Kur'ân'da, Allah Teala'nın hitâbında vâkî olan istifhâm, muhâtabın ona olumlu veya olumsuz cevap verebilecek bilgisinin olduğunu ifade eder. Celâleddin es-Suyûtî (911/1505), Kur'ân'da istifhâmın ifade ettiği mânâları teker teker tespit etmiştir.[55] Biz, bunlardan, mevzuumuzla alâkalı olanlarını kaydedeceğiz:

1. Tevbîh: Muhatapların yapmakta oldukları bir fiilin yanlış olduğunu, dolayısı ile terk etmeleri gerektiğini bildirmekle beraber, onları kınamayı da ifade eder. Puta tapanları uyarmak, onları kendilerine getirmek,

---

54 Nevzat Ayasbeyoğlu, Kur'ân-ı Kerîm'in Eğitim ile İlgili Âyetlerinin Tahlili, MEB Yay., İstanbul, 1991,s. 58.

55 Suyûtî, İtkân, III, s. 268-274.

yaptıkları feci işten vazgeçirmek için Kur'ân, yine bu uğurda gayret sarfeden Hz. İbrahim'in diliyle istifhâm üslûbunu kullanır:

"Ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? dedi" (37/95).

Kezâ, İlyas (a.s.) da aynı maksatla şöyle der:

"Ba'l'e yalvarıp yaratıcıların en güzelini bırakıyor musunuz? Sizin ve evvelki atalarınızın Tanrısı olan Allah'ı terkediyorsunuz ha?" (37/124-125).

2. Takrir: Muhatap tarafından iyice anlaşılan bir meselede, onu itirafa mecbur bırakmak. Şirki iptal için mücâdele eden Hz. İbrahim'in müşriklerle yaptığı tartışmalardan birindeyiz:

"Peki, dedi, siz duâ ettiğinizde onlar işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı? 'Hayır, ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük (onun için biz de böyle yapıyoruz)' dediler" (26/72-73).

İbrahim (a.s.), kavminin putlara ibâdet etmelerine iki cihetten itirâz eder:

Birincisi: İbâdet, âbidin boyun eğmesinin, Mabûda muhtaç durumda olduğunun bir ifadesidir. Sonra, âbid Mabûduna duâ eder. Duâ ise, Mabûdun onu bilmesine ve çağırıldığında işitmesine bağlıdır. Halbuki, putlar işitmeyen cansız nesneler olduğundan onlara ibâdet etmek mânâsızdır.

İkincisi: İnsanlar, Tanrı'ya iyiliğine nâil olmak veya zararından emîn olmak için ibâdet ederler. Oysa putlar cansız yaratıklardır; ne bir fayda sağlayabilirler, ne de herhangi bir zararı savabilirler.

Bu iki âyet, itirâzın iki cihetinden birini tazammun etmekte ve muarızları, putların âcizliğini itirâfa mecbûr bırakmak için de suâl üslûbuyla gelmektedir.

Bu suâllere verdikleri cevap, haksızlıklarını ve hezeyanlarını ortaya koyacak mahiyetteydi. Onlar Hz. İbrahim'in suâline olumsuz cevap verecekleri yerde, mesele kendi âleyhlerine neticelenince bu defa geleneğin arkasına sığınmaya teşebbüs ettiler. Putlara tapmanın, babalarını taklit etmenin dışında bir mesnedinin olmadığını itirâf ettiler. Böylece, tuttukları yolun yanlışlığı muârızlara itiraf ettirildi; şirkin beyhudeliği ve geçersizliği ispatlanmış oldu.

Bazen bir suâl, aynı anda hem inkâr, hem de takrîr ifade eder:

"Hem siz, Allah'ın size, (tanrı oldukları) hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin) iki topluluktan hangisi müminler mi, müşrikler mi, güvende olmağa daha lâyıktır?" (6/81).

Ortak koşanların yanlış yolda oldukları anlaşıldıktan sonra, Allah'a inananların güvende oldukları tespit edilmiş oldu.

3. Taaccup: İstifhâm, hayreti mucip bir durumu ifade edebilir. İnkârcıların tuttukları yolun yanlışlığı, hayretamiz bir üslupla bildirilir:

"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki? Siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz" (2/28).

Kezâ, 2/44; 27/20 âyetlerinde varit olan istifhâm, muhatapları yaptıkları yanlışlıktan ötürü hayrete düşürüp, yanlışlıklarını terk etmelerini hedefler.

4. Korkutma: Kur'ân, Kıyâmet gününün dehşetten yürekleri hoplatan halinden insanları haberdar etmek ve onları bu saate hazırlamak için istifhâm üslûbunu kullanır.

"Başlara çarpan, yürekleri hoplatan hadise; nedir o çarpan hadise? O çarpan hadisenin ne olduğunu sen nereden bileceksin" (101/1-3).

Burada maksat hakikaten suâl değil, Kıyâmetin dehşetli halini ifade etmektir. Onun hakikatinin, yaratıkların bilgisinden hariç yânî fiilen görülmedikçe şiddet ve dehşetinin büyüklüğünü hiç kimsenin hatta Peygamber'in bile dirâyetle bilemeyeceği haber verilmek sûretiyle o korkunç durum, tekit ve takviye olunmuştur.

5. Tehdit: Bilgi kaynaklarından biri de, geçmiş insanların yaşantıları yânî tarihtir. Kur'ân, sıklıkla buna dikkat çeker ve geçmişten ibret alınması gereğine işâret eder. Azgınlık eden bir belde ahalisini dizginlemek ve irşat etmek için, kendilerinden önce geçen hak yoldan çıkmış fertlerin ve toplumların başına gelenleri hatırlatmak sûretiyle aklını kullananlara bir fırsat daha verir: *"Öncekileri helâk etmedik mi?"* (71/16). Yoldan çıkmış, haksızlık etmiş olanların acı âkıbetleri dilden dile dolaşmaktayken, böyle tiplerin yaptıkları fiilleri işlemek niye? Öncekiler helâk olduklarına göre, onların fiillerini işleyen, onları aynen tâkip edenler helâk edilmezler mi?

Ayrıca burada, tarih Âhiretin hakkaniyetine bir delil olarak gösterilmektir. Yani bu dünyada kendi tarihinize bakınız. Âhireti inkâr ederek bu dünyayı asıl hayat zanneden ve bu dünyadaki neticeleri, hayır ve şerri ölçü kabul ederek ahlâk değerleri ona bağlayan bütün kavimlerin istisnâsız hepsi helâk olmuşlardır. Bir gerçek olan Âhireti hesâba katmadan davrananlar hüsrâna uğrarlar. Nasıl ki bir şahıs açık açık gerçeği hesap etmeden, gözü kapalı davranır da zarara uğrarsa, bu da onun gibidir.

6. Tehekküm: Müşrikler, faydalanırlar diye putlarına yiyecek bırakıyorlardı. Müşriklerin bu vb. bâtıl inançlarından dolayı ne kadar gülünç duruma düştüklerini göstermek isteyen Hz. İbrahim'in durumu şöyle haber verilir: *"O, gizlice onların tanrılarına sokuldu: 'Yemez misiniz?' dedi. 'Neyiniz var ki konuşmuyorsunuz?' Ve gizlice üzerlerine yürüyüp sağ eliyle onlara kuvvetli bir darbe indirdi. (Puta tapanlar döndüklerinde putlarını kırılmış görünce) hemen koşarak ona geldiler. 'Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de, yaptığınız (bu şeyleri) de Allah yaratmıştır"* (37/91-96).

Her şeyi yaratan Allah'ı bırakıp, yemeyen, içmeyen, kendilerine bile faydaları dokunmayan, gelecek zararları da savamayan, güçsüz, zavallı cansız varlıklara ibâdet edip, onlardan yardım bekleyenlerden daha komik kim olabilir? Burada tehekküm üslubu kullanılmıştır. Tehekküm konusu, ileride daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

7. Emir: Suâl, bazen emir mânâsını ifade eder.

"Şeytân, Şarap ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak istiyor. Artık vazgeçtiniz değil mi?" (5/91).

Burada suâl, açıkça emirden daha kuvvetli bir mânâ ifade etmektedir.[56]

b. Suâlden sarf-ı nazar etmek

Kur'ân'da, bazen gerektiği şekilde sorulmadığından suâlden sarf-ı nazar edilir. Bu, suâlin bir nevi tashîhi olmakla beraber, cevaba uygun bir tarzda sorulması gerektiği yönünde bir tembihtir. Buna lûgatte üslûb-u

---

56 İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, 5/91 tefsirinde, II, s. 234.

hekîm denir.[57] وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbi nedir?"* (26/23), diyen Firavun'a, Hz. Musa'nın diliyle şöyle cevap verilir: *"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir.(...)"*(26/24). Âyette geçen, mâhiyet ve cinsten suâl etmek mânâsında kullanılmıştır. Bu suâl yanlış olduğundan ve cevap veren suâlin keyfiyetinde doğru olanı bildiğinden, sualden sarf-ı nazar etti. Fakat cevap, suâlin tam karşılığı olmadığından, Firavun cevabın hatalı olduğunu sandı ve *"Çevresinde bulunanlara: 'İşitiyor musunuz?' dedi"* (26/25). Bunun üzerine Hz. Musa, öyle bir cevap verdi ki, bütün bu suâllere şâmil olduğu gibi, Firavun'a rubûbiyet izafesini iptal etmeyi de tazammun ediyordu: *"O sizin de Rabb'iniz, evvelki atalarınızın da Rabb'idir' dedi"* (26/26). Onların âlemlerinde bulunan her şeyin rubûbiyetini zikretmesi, onlar için en sert cevap oldu. Muarızlarının düşünmediklerini gören Hz. Musa, üçüncüsünde daha sert bir üslûp kullandı: *"Eğer düşünürseniz O, doğunun, batının ve bunlar arasında bulunanların da Rabb'idir' dedi"* (26/27). Onların akıllarından şüphe ediyormuş gibi bir üslup kullandı.[58]

Kezâ, suâl, bir inat eseri olunca yine cevaptan sarf-ı nazar edilir. *"Sana rûhu sorarlar. De ki: Rûh Rabb'imin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir"* (17/85). Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ta'ciz maksadıyla, Yahudiler bu suâli sordular. Onun için cevap da mücmel olarak geldi ki bu icmâl, onların tuzaklarını boşa çıkartan bir tuzak oldu.[59]

2. Diyalog

Kur'ân, müşriklerin asıl fıtratlarını ortaya çıkartacak, bu fıtrat üzerindeki kirleri, pasları izâle edecek suâller tevcih ederek onlarla diyaloga geçmeye çalışmıştır. Diyalog, muhataplara tesiri artırır, çizilen sahnelere hareketlilik ve canlılık katar.[60]

Bilhassa, muarız bir gruba hitap etme söz konusu olduğu zaman, onlardan bir dizi "evet" cevabını alacak tarzda söze başlanması önemlidir.

57 Zerkeşî, Burhân, IV, s. 42; Tefsîru'l-Menâr, II, s. 202.

58 Zerkeşî, Burhân, IV, s. 43-44.

59 Suyûtî, İtkân, II, s. 372.

60 Dr. Ali Cerîşe, Edebu'l-Hivâr ve'l-Münâzara, Mısr, Dâru'l-Vefâ', 1410/1989, s. 137.

Zira, bir "hayır" cevâbı, zıddiyet ve husûmet meydana getirir.[61] Kur'ân-ı Kerîm, vermek istediği mesajın yerine ulaşması için muarızlarından bir dizi "evet" cevâbını alacak şekilde konuya giriş yapar. Örnek:

"Şüphe yok ki, onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı kim (sizin faydanıza çalışmak için) boyun eğdirdi?' desen: 'Allah' derler. O halde nasıl döndürülüyorsunuz?" (29/61).

"Onlara: 'Kim gökten su indirip de ölmüş olan yeri onunla diriltti?' diye sorsan: 'Allah' derler. De ki: 'Hamd Allah'a layıktır'. Fakat onların çoğu düşünmezler" (29/63).

"De ki: 'Biliyorsanız dünya ve içinde bulunanlar kimindir?' 'Allah'ındır' diyecekler. O halde anlamıyor musunuz!' de. Yedi göğün Rabbi ve büyük Arş'ın Rabbi kimdir?' de. 'Bunlar Allah'ındır diyecekler.' O halde O'nun azâbından korunmuyor musunuz?' de. 'Biliyorsanız söyleyin her şeyin mülkü ve yönetimi elinde olan, koruyup kollayan fakat kendisine karşı kimse korunup kollanamayan kimdir?' de. 'Her şeyin yönetimi Allah'a aittir' diyecekler. O halde nasıl büyüleniyorsunuz?' de" (23/84-89). "O halde nasıl büyüleniyorsunuz?" ifadesine dikkat edelim! Bu ifade, Allah'ın her şeye hükümrân olduğunu bildikleri halde, O'na kulluk etmeyen insanların durumuna şaşma ifadesidir. Büyülendiklerini kabul etmeden onların bu tutumları başka nasıl izâh edilebilir?

Bu âyetlerde, delilin öncülleri, kabulü zorunlu olan ya da ona yakın seviyede bulunan şeylerdendir. Onlara, yeri, gökleri ve içindekileri yaratanın Allah olduğu itirâf ettirildikten sonra artık O'nun yarattıkları içinde en hakir, en güçsüz ve değersiz varlıklara ibâdet etmenin hiçbir anlamı kalmadığı anlaşılmış olur.

Kur'ân, diyalog üslubuna sıklıkla yer vermiştir. Kur'ân'da, Peygamberlerle kavimleri, hakkı müdâfaa edenlerle bâtıl taraftarları, cennet ehli ile cehennem ehli arasında geçen tartışmalara şâhit oluyoruz. Hz. Nuh'un oğlu ve kavmi, Hz. İbrahim'in babası ve kavmi ile yaptığı diyaloğu hatırlayalım:

Nuh (a.s.), Allah'ın Nebisi ve Resûlüdür. Ulu'l-a'zm (azim ve irade sâhibi) Peygamberlerdendir. Puta tapan kavmini Allah'a dâvet etmeye

---

51 Necat Muallimoglu, Hitabet, s. 289.

geldi. *"(...) Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. (...)"* (7/59; 23/23). O, bu uğurda oğlu ve kavmi ile tartışmıştır. Kezâ, Hz. Musa, Firavun ile diyalog kurmuş (40/23-33), Hz. İbrahîm de babası ve kavmi ile önce diyaloga geçmiştir (11/45-47; 19/42-48).

Hz. Nuh, kavmi ile diyalogunda, işe onları tevhide çağırmakla başlar:

– *"Yalnız Allah'a tapın. Cidden ben, sizin, acı bir günün azâbına uğramanızdan korkuyorum' (dedi)".* (11/26)

– *"Kavminden ileri gelen inkârcı grup dedi ki: 'Biz seni de bizim gibi insan görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz; aksine sizi yalancı sanıyoruz!"* (11/27) Görüldüğü gibi kavmi onu dört şeyle ithâm ediyor:

a. Kendileri gibi insan olmak,

b. Ona tabi olanların basit görüşlü kimseler olması,

c. Onlara bir üstünlüğünün olmayışı,

d. Yalan isnâdı.

– *"Dedi ki: 'Ey kavmim, bakın, ya ben Rabb'imden bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de, o rahmet sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise? Şimdi siz onu istemezken, biz sizi o rahmete zorla mı sokacağız?"* (11/28). Hz. Nuh, onların dört iddiâsını, insâf (objektiflik) düstûru ile birçok cihetten reddeder:

a. Rabbinden bir delil üzere oluşu ve onların bunu göremeyişi,

b. Onlara zor kullanmayacağı,

c. Kendilerinden bir ücret talebinde bulunmayacağı,

d. İnananları kovmayacağı. Hz. Nuh, onlara cevap vermeye devam ederek diyalogu sürdürüyor:

– *"Ey kavmim, buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum, benim ücretim Allah'a âittir. Ve siz istemiyorsunuz diye, ben, inananları yanımdan kovacak değilim(...). Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunur? Düşünmüyor musunuz? Ben size: 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Gaybı da bilmem. 'Ben meleğim' de demiyorum. Sizin*

gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah onlara bir hayır vermeyecek' de demem. Allah, onların içlerinde olanı daha iyi bilir. Böyle birşey yaparsam o takdirde ben, mutlaka zâlimlerden olurum" (11/29-31).

Son olarak, onların ilk ithamına cevap verir: Evet, onun beşer olması bir kusur değildir.

– "Dediler ki: 'Ey Nuh, bizimle mücâdele ettin. Hem bizimle mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğrulardan isen haydi bizi tehdit ettiğin şeyi bize getir!" (11/32)

– "Dedi: 'Onu, ancak Allah dilerse size getirir; siz engel olamazsınız! Eğer Allah, sizi azdırmak dilemişse, ben size nasihat da etmek istesem, nasihatım size fayda vermez. Rabb'iniz O'dur ve siz O'na döndürüleceksiniz" (11/33-34).

Diyalog üslubunun bir faydası da, eğitici yahut öğreticinin takip etmek istediği ilmî yolda, eğitilenin aynı hızla ilerlemesini sağlamasıdır. Zira, mücerret bir anlatımın en büyük sakıncalarından biri de, dinleyici olduğu yerde kaldığı halde; muallimin, anlatımından hedeflenen ilmî neticeye ulaşmak için birkaç tur atması ya da talebenin, hiçbir ilmî fayda temin etmeden, meseleden kopup, onu geriden takip etmesidir.[62]

Bu üslubun bir faydası daha vardır ki o da şudur: Bu yolla, muannidin inadını yâni bilmezlikten geldiği hakikatı aslında bildiğini ortaya çıkartır. Zira, münakaşa onu, durumundaki gizliliği açıklamaya sürükler ve içinde gizlediği şeyleri dışarı vurmak zorunda bırakır. Yine bu usulle muhatabın dikkati çekilir. Böylece tartışmacı-eğiticinin herhangi bir işâretine lüzum kalmadan deliller arasından neticeler zuhûr eder.[63] Neml sûresinin sonlarındaki şu âyetlere bir göz atalım:

"De ki: Hamd olsun Allah'a, selâm O'nun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı yoksa ortak koştukları şeyler mi? Peki gökleri ve yeri kim yarattı? Size gökten su indirdi de onunla sizin bir ağacını dahi bitiremeyeceğiniz gönül açan bahçeler bitirdik? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hayır onlar haktan sapan bir kavimdir. Yahut şu dünyayı durulacak yer yapan, arasından

62 Bûtî, Menhec, s. 38-39.

63 Bûtî, Menhec, s. 39-40.

ırmaklar çıkartan, üstünde sağlam dağlar yaratan ve iki deniz arasına bir perde koyan kimdir? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hayır çokları bilmiyorlar. Yahut duâ ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü onun üzerinden kaldırıyor ve sizi eskilerin yerine yeryüzünün hâkimleri yapıyor. Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Ne de az düşünüyorsunuz? Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren ve rahmetinin önünde rüzgarları müjdeci gönderen kim? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hâşâ, Allah onların ortak koştukları şeylerden çok yücedir, münezzehtir. O, eksikliklerden uzaktır. Yahut ilk defa kim yaratıyor, sonra onu kim iade ediyor? Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? De ki: "Eğer doğru iseniz delilinizi getirin" (27/59-64).

Görüldüğü gibi bu pasajda tekrar üslubu ile birlikte diyalog üslubu kullanılmıştır. Aklı, fikri harekete geçiren suâller tevcih ediliyor. Ancak bu suâllerden herhangi birinin açık cevabına rastlayamıyoruz. Cevap yerine zihnin, doğru cevabın farkına varıp anlamasının kolay olduğu yerlere dikkat çekme ile karşılaşıyoruz.

Suâl soruyor, suâlde ve sorulana cevap istemede ısrâr ediyor. Ancak hem suâlden hem de cevap istemekten vazgeçip, derhal asıl probleme dikkat çekiyor: Kendileriyle tartışılan kimseler, Allah yerine başka varlıklara tapıyorlar. Ne kâinat gerçeklerini ne de onun içinde Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren büyük delilleri bilmek istiyorlar. İlk ortaya çıkışlarını ve tedricî sûrette yaratılışlarını da düşünmek istemiyorlar. Eğer düşünseler, bilseler, insâf etseler bütün bu suâllerin cevaplarını bilir; tevâzû içinde inanır kabul ederler.

Bu diyalog üslubu, müşriklerin inatlarını ortaya koyuyor, sonra onları bu inatçı tutumlarından uzaklaştırıyor. Başkalarına şüphe verme ve bilmezlikten gelme güçlerini kırıyor. Bütün bunlara rağmen, inkârlarında halâ ısrâr ederlerse başkaları için eğitim malzemesi olurlar. Yok bu diyalog onları imân dâiresine ve insâf zorunluluğuna çekerse, doğrudan doğruya kendileri için eğitim malzemesi olur.[64]

---

64 Bûtî, Menhec, s. 42.

Başka bir yerde de Kur'ân kafirlerleri şu şekilde sorguluyor:

"Yoksa 'Onu uydurdu' mu diyorlar? Hayır, onlar inanmıyorlar".

"Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler. Yoksa kendileri, hiçbir şey olmadan mı yaratıldılar?"

"Yoksa yaratanlar kendileri midir?"

"Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır onlar düşünüp de inanmazlar".

"Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?"

"Yahut hâkim olan (her şeyi istedikleri gibi yöneten) kendileri midir?"

"Yoksa onlara özgü bir merdiven var da onun üzerinden mi dinliyorlar? Öyleyse dinleyenleri, açık bir delil getirsin" (52/33-38).

Bu ve takip eden âyetlerde, kafirlerin inkâr sebepleri konusunda düşünülebilecek ihtimâlleri sunuyor ve hepsini eşsiz bir üslupla reddediyor. İhtimâlleri kesin olumsuz bir üslupla reddetmiyor. Çünkü böyle bir karşı koyma, hasmın katılık ve inadını artırmaktan başka bir fayda vermez. Bunun yerine, o ihtimallerin geçersizliğini ortaya koyuyor ve bunları tartışıyor. Lâkin, bu geçersizliğin açıkça ortaya konmasını dinleyicinin aklına ve fikrine bırakıyor. İhtimâllerin herbiri tartışılırken içlerine, aklın hakikati bulmakta ve onu şüpheli şeylerden ayırt etmekte kullandığı mantık kurallarından birini yerleştiriyor. Ancak münâkaşada kullanılan öncülleri mantıkta âdet olduğu gibi sıralayarak bir sonuç üzerine oturtmuyor, lâkin öteki insanların da anlayabileceği bir şekilde kaidenin rûhuna ve fikrî özüne oturtuyor.

Birinci ihtimâle göre, Hz. Peygamber, bu Kur'ân'ı Allah'tan gelmemesine rağmen O'na isnat etmiştir. O halde onun benzerini getirmeleri kolaydır. Onlar da edebiyât ve üslup itibariyle ona denk bir Kur'ân uydursunlar, eğer bunu yapabilirlerse, o zaman iddiâlarının doğruluğu imkân dâhiline girer.

İkinci ihtimâl, yaratıcısız olarak kendiliklerinden yaratılmış olup, varlık sahasına bu şekilde hiçbir şeyden olmaksızın çıkmış olmaları... Kur'ân'ın şu üslubu ile, bu ihtimâlin ileri sürülmesinde, bir şeyin tercih

edicisi bulunmadan tercih edilmesi رُجْحَانُ الشَّيْءِ بِلاَ مُرَجِّح dâvâsının söz konusu olacağına tehekkümle dikkat çekmektedir. Bu ise, akıl sahibi herkesin hemfikir olduğu muhal şekillerin en barizidir. Çünkü herhangi birşeyin yokken var olması, ancak onun bu varlık sahasına çıkışını tercih edecek bir sebeple mümkündür. Bu sebep olmazsa "yok" asla halinden diğer bir hale dönüşmez. Zira asıl olan, bir şeyin olduğu hal üzere kalmasıdır.

Üçüncü İhtimâl, -vehimlerine göre- kendilerini yaratma görevini doğrudan doğruya kendilerinin üstlenmesidir. Gördüğümüz şekildeki üslûpla, yine alaylı bir yolla böyle bir ihtimâlde, bütün akıl sahiplerince en bâriz imkânsızlık şekillerinden biri sayılan devir'in doğruluk dâvâsı yattığına dikkat çekiliyor. Devir, bir şeyin varlığının kendisine bağlı olması, aynı anda hem illet (sebep), hem de malûl (netice) olması.. Nitekim, bunun da geçersiz bir ihtimâl olduğu açıktır.

Burada en dikkat çeken husûs şudur: Kur'ân, mantıkî ve fikrî kaideler çerçevesinde tartışmayı sürdürmesine rağmen, bunları sunuş tarzında farklı bir yol izleyip, mantık ilminin bilinen özel terimlerine bağlı kalmamıştır ki, kültür ve bilgi seviyeleri ne olursa olsun -bağımsız düşünme ve araştırma gibi ortak vasıflara sahip oldukları müddetçe- her seviyeden insanlar, bunları anlayıp kavrama faydasından mahrûm olmasın.

Dâvâ sâhibinin kendi meselelerini savunması tabiîdir. Fakat savunmanın şekli önemlidir. Bu yolla, doğrudan savunma yerine, fırsatlardan yararlanarak dolaylı bir savunma yapılmaktadır. Muhatapların kendi zihinlerini, hislerini ve vicdânlarını uyarmak ve hükmü onlara verdirmek zor fakat emin bir yoldur. Diyalog üslubunun bir faydası da budur.

3. Mukâyese

Mukâyese, iki şey veya iki durum ya da iki şahıstan hangisinin muayyen bir işte daha tesirli olduğunu ortaya çıkartmak için yapılır. Onlardan sadece birinin müessir olduğu ortaya çıkınca üstünlükte o diğerini geride bırakır. Bu nevi delil gösterme vesileleri Kur'ân'da çoktur. Çünkü müşrikler, yaptıkları taşlara veya başka nesnelere tapıyorlardı ve bunların yarat-

mada bir tesirlerinin olduğunu yahut kötülüğe mâni olup, iyiliği celb ettiklerini zannediyorlardı. Böylece, Cenâb-ı Hak ile puta tapma âdeti arasındaki mukâyese, onların iddiâlarının bâtıl olduğunu ispatlaması bakımında bir delil gösterme kaynağı oldu.[65]

Mukâyeseler de meseller gibi gerçek ve mecâzî olurlar. Muhataplar için yeni ve yabancı olan bir şey, onların bildikleri ve tanıdıkları bir şey ile bağlantı kurularak anlatılırsa kolayca anlaşılır. Bir şeyin ne olduğunu anlatmak için en iyi yol, çok defa onun ne olmadığını göstermek ve söylemektir.

Kur'ân-ı Kerîm, kendi prensiplerini ortaya koymak, bunlara aykırı olanları ise yok etmek için birçok üslûp kullanmıştır. Kavmini putlara tapmaktan vazgeçirmek için çok çalışan Allah dostu Hz. İbrahim'in (4/125) başvurduğu yollardan birinin de mukâyese olduğunu öğreniyoruz. O (Aleyhi's-Selâm), önce putların acizliklerini onlara tapan kavmine itirâf ettirir, sonra da Ulûhiyyetin vasıflarını zikretmek sûretiyle mukâyese yaparak, onların yanlış yolda olduklarını ispat eder. Şu'ârâ sûresindeki şu âyetlerde mukâyese üslûbu kullanılmıştır:

"Onlara İbrahim'in haberini de oku: Babasına ve kavmine: 'Neye tapıyorsunuz?' demiştir. 'Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz' dediler. Peki, dedi, siz duâ ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük, (onun için biz de böyle yapıyoruz)' dediler. 'Şimdi gördünüz mü neye tapıyorsunuz?' dedi. 'Siz ve eski atalarınız?' 'Onlar benim düşmanımdır. Yalnız âlemlerin Rabbi (benim dostumdur). Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur. Beni öldürecek, sonra diriltecek O'dur. Ceza günü hatamı bağışlayacağını umduğum da O'dur" (26/69-82).

Evvelâ, bu âyetlerin, müşrik Arapları ve onların lideri durumundaki Kureyşlileri hedefledikleri anlaşılmaktadır. Onlar, tevhidi ve hak dini neşretmek için çalışan Hz. İbrahim'in, kendi ataları olduğunu kabul etmektedirler. Delilin, muârızın kabul ettiği bir zâtın dili üzere gelmesi, onun tesirini ziyâdeleştirir. Ataları İbrahim, babasının ve kavminin bulaştığı

---

65 M. Ebû Zehrâ, el-Mu'cizetu'l-Kubrâ, s. 321-322.

putçuluktan uzak durduğu gibi, onların da putlara tapmaktan vazgeçmeleri gerektiği zımnen ifade edilmektedir.

Şimdi, yukarıda meâlini sunduğumuz âyetlerin mevzuumuzla alâkalı yönlerini ele alalım. Önce putların âcizliği, çaresizliği, cansızlığı, fayda veya zarar vermekten mahrûm oldukları müntesiplerine itirâf ettirilir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, kâinâttaki bütün her şeyi evirip çevirdiği, en ufağından en büyüğüne, canlı-cansız her şeyin müdebbiri olduğu anlatılmak sûretiyle, muhatapların mukâyese yapıp, gerçeği bulmaları için kendilerine imkân tanınmaktadır.

“مَا تَعْبُدُونَ” Bu, bir şeyin hakikatini sorup, onun gerçek durumunu bilmeyen birinin yerine kendini koyarak sorulan bir suâldir. Bu, münâzarada bilinen bir üslûptur; muârızını itirâf ettiği bir şeyle yakalayıp müddeâsının hakikatini açıklamak isteyen birinin takip etmek istediği bir yoldur.[66]

هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ * أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ

Âbid, mabûduna ibâdet ve duâ eder. Mabûdun da bunu bilmesi ve işitmesi gerekir ki âbide icâbet etsin. Dolayısıyla bilmeyen ve işitmeyenin mabûd olması mümkün değildir. O halde putlara tapmak tamamen anlamsız bir davranıştır. Öte tarafta, Tanrıya ibâdet eden, O'nun faydasını umar, zararından da emin olur. Cansız nesneler, kendilerine fayda sağlayıp, zararlarını savamazken, onlara tapanlara iyiliklerinin dokunması ve zararlarını bertaraf etmeleri mümkün müdür? Bu açıdan da puta tapmanın son derece anlamsız olduğu görülmektedir.

İbâdete lâyık olan “âlemlerin Rabbi”dir. O'nun buna müstahak olmasının bazı sebeplerini zikreder:

اَلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ

Yaratmadan işe başladı. Çünkü maksadı, kendi işlerini düzenleyenin Cenâb-ı Hak olduğunu, delil ile göstermektir. Allah Teala'nın, onun işlerini düzenlediğinin delili, kâinâtı yoktan var etmesi, ilk defa yaratmasıdır. Çünkü, tedrici bir şekilde yaratılan ve tedrici bir şekilde tamamlanan bu varlık âleminde, yaratma ve kâinâttaki işleri düzenleme işinin birbirinden

66 Tabâtabâî, Mîzân, 26/69-70 tefsirinde, XV, s. 280.

ayrılmayacağı açıktır. Dolayısıyla yaratmanın bir şeyle, tedbirin ise başka bir şeyle olması makul değildir. O halde ilk defa yaratan, yoktan var eden Allah Teala olduğuna göre, kâinattaki işleri evirip çeviren de O'dur. Onun için "hidâyet", "halk" üzerine atf olunmuştur. Bu, Halık olduğu için Allah'ın Hâdî olduğuna da delâlet eder.

فَهُوَ يَهْدِينِ ibâresi, ister dünyada isterse Âhirette olsun, mutlak hidâyeti ifade eder. Muzâri lafzı ile tâbir olunması, devamlılık ifade etmesi içindir. Buna göre mânâ şöyledir: Beni yaratan, yarattığı günden beri hayatımın saâdeti olan yönde bana yol gösteren dâimâ yol gösterecektir, beni hidâyet etmeye devâm edecektir.

وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ * وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ

Bütün bunlar, âyette geçen "hidâyet"in umumi olduğunu, dünyevî uhrevî bütün faydaları içine aldığını göstermektedir.[67] Bu, eksikliklerin tamamlanması, dünyevî ihtiyâçların giderilmesi için Allah'ın verdiği maddî nimetler cümlesinden kinâye gibidir. Burada, husûsiyle, dünyevî ihtiyâçların en önemlileri olan yedirmek, içirmek, hastalandığında şifâ vermeyi zikretti. Allah'ın, dünyada her türlü iyiliği ihsân ettiğini, kötülüğü de savdığını ifade etmiş oldu. Muârızlarının dünya sevgisini de hesaba katmış olmaktan olsa gerek, önce dünyadaki nimetlerden bahsetti.

Sonra, hayatın sadece bu dünyadan ibaret olmadığını zihinlerine yerleştirmek için Âhireti de hatırlattı. İnsanın sadece bu dünyada değil, Âhirette de Allah'a muhtâç olduğunu bildirdi. Buna yine kendinden misâl verdi: *"Beni öldürecek, sonra diriltecek O'dur. Ceza günü hatamı bağışlayacağını umduğum da O'dur." İnsanın bu dünyada canını alır, sonra Âhirette tekrar diriltir. İnsan, bir ân için ölümü yok saysın, o zaman ne büyük nimet olduğunu anlar. Sadece bu kadar değil. Öldükten sonra bir diriliş daha var. Esas hesap orada görülecek, iyilik ve kötülük her şeyin karşılığı tam olarak orada verilecektir. "O gün ki, ne mal, ne de oğullar fayda vermez. Yalnız temiz bir kalble Allah'a varan kurtulur"* (26/88-89). Ayrıca, Fussilet sûresi 40. âyetinde de verilmek istenen mesaj mukâyese üslûbu ile sunulur.

---

67 Tabâtabâî, Mîzân, XV, s. 284.

4. İnsaf düstûru (objektiflik)

İnsâf düstûru veya muhâtaba mühlet verme diye de ifade edebileceğimiz bu üsluba, Kur'ân'da sıklıkla rastlanır. Mümin sûresinde "mümin bir kişi"nin dili ile vârid olanı bunların en bârizidir. Bu zât, önce imânını ketm ederek gizliden gizliye tedbirlerle Firavun'ı avutmuş ise de nihayet Hz. Musa'nın katli kararı karşısında önce tedricen öğüt vermeye başlamış sonra da açıktan bir mücahede meydanına atılmıştır. Zira, meselenin aldığı yeni boyut gereği, anında müdâhale gerekmektedir. Gece vakti sürüye dalan kurdun, önce elinde ışık bulunan çobana saldırması misâlinde olduğu gibi, dâvânın liderine zarar verme söz konusu olduğundan, kaybedecek vakit kalmamıştır. Kur'ân bu meseleyi şöyle haber verir:

"Firavun dedi: 'Bırakın Musa'yı öldüreyim de Rabb'ine yalvarsın. Çünkü ben onun, sizin dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkartacağından korkuyorum. Musa dedi: 'Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabb'im sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım. Firavun ailesinden imânını gizleyen mümin bir adam şöyle dedi: 'Rabb'im Allah'tır, dediği için mi bir adamı öldürüyorsunuz? Oysa o size Rabb'inizden beyyineler getirmiştir. Eğer yalancı olursa yalanı kendi aleyhinedir. Ve eğer doğru söylüyorsa, size vaadettiklerinin bir kısmı başınıza gelir. Şüphesiz Allah aşırı giden, yalancı kimseyi doğru yola iletmez" (40/26-28).

Birçok önemli mesaj ihtivâ eden bu âyetin konumuzu alâkadâr eden unsurları üzerinde duralım.[68]

وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ "Rabb'im Allah'tır" diyen ve doğru olduğuna dâir size birçok delil, şâhit, mûcize getiren kimseyi nasıl öldürürsünüz? اَلْبَيِّنَاتِ cem'î müennes sâlimdir. Bu cemi, her ne kadar "azlık" bildiriyorsa da, ال takısı ile çokluk ifade eder. Bu, onların talebine, mümin adamın karşı çıkışını ve onları şiddetle azarlamasını ifade eder. Demek istiyor ki: Sadece "Rabb'im Allah'tır" hak sözünü söylediği için, haksız yere bir cana kıyma gibi şenî bir fiili nasıl irtikap edersiniz. Kaldı ki o, doğruluğuna şahitlik eden birçok delili de beraberinde getirmiştir.

68 Bahsi geçen "mü'min adam'ın, Fir'avn ve etrafındakileri ikna etmek için söylediklerinin tamamı için 40/29-44 âyetlerine bk..

مِنْ رَبِّكُمْ Bunları, sadece onun değil, aynı zamanda sizin de Rabb'iniz olan Zât tarafından getirmiştir. Tedricî bir şekilde onları itirâfa zorlamak istiyor.

أَتَقْتُلُونَ رَجُلاً أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ ibâresinde şu nükte vardır:

"Rabb'im Allah'tır" yahut "filândır", diyene ölümle karşılık verilmez. Nitekim, siz de, "Rabb'imiz Firavun'dur" dediğinizde ölümle karşılaşmıyorsunuz. O halde sizin de Rabb'iniz olan biri için "Benim Rabb'imdir" diyen kimseyi perişan edip öldürmeniz değil, bilâkis ona saygı göstermeniz, ta'zimde bulunmanız gerekir.

وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ

Mümin adam gerçek durumunun Firavun tarafından bilinip, kendisine kötülük edilmesinden korktuğu için, ihtiyâtlı nazik bir şekilde konuşmasına böyle devâm etti: Eğer yalancı çıkarsa, yalanı kendi üzerine, kendi boynuna geçer, vebâlini kendi çeker, size zararı olmaz. Binâenaleyh, yalancılığı tahakkuk etmeden onu öldürmek gerekmez. Aslında "Mümin kişi", onun yalan söylediğini düşünmüyor, bunu aklından bile geçirmiyor, lâkin Firavun'u öldürme işinden vazgeçirmek için bunu söyleme ihtiyacını duyuyor.[69] O, gergin havayı yumuşatmak istiyor, yoksa Hz. Musa'nın sıdkından şüphesi yoktur.[70]

وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ

Eğer doğru ise size yapmakta olduğu vaidlerin bazısı, hiç olmazsa bazısı, sizi yakalar; başınıza bir musibet gelir. Âhirete inanmıyorsanız dünyada azabı gelir.[71] Her halükârda, zararlı çıkarsınız. "Eğer doğru ise.." tâbirinde, muhasamada en az ve en kolay ile yetinme üslubu vardır. Sanki şöyle diyor: Eğer doğru ise, size vaat ettiği azap nevileri size isâbet eder; bu, o azâbın bazısından daha az değildir. Kaldı ki, onun doğru çıkması, vaadettiklerinin tamamının başınıza gelmesini gerekli kılar.[72] O halde sizin yapacağınız, haber verdiklerinin doğru olduğunu farz etmenizdir.

---

69 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXIV, s. 64.

70 Tabâtabâî, Mizan, XVII, s. 328-329.

71 M. Hamdi Yazır, Hak Dini, 40/28 tefsirinde, VI, s. 4158.

72 Tabâtabâî, Mîzân, XVII, s. 328-329.

Öyle ise ona karşı koymamalısınız; kavmini dâvet etmesine, onların da kabul etmesine ve ona uymalarına ilişmemelisiniz.[73] "Bir şeyi kabul etmemek bir hak olabilir, fakat onu reddetmek hak değildir".

Âyette geçen بَعْض kelimesi hakkında, İbnu Atiyye (Ö: 546/1151) şu inceliğe dikkat çeker: "Hz. Musa (a.s.), imân ederlerse nimeti vaat etti, inkâr ederlerse azâbı vaat etti. O sâdık olunca, vaat ettiği azap onlara dokunur; bu da onun vaat ettiğinin bazısı demektir."[74]

Bu, iki yönden delil ihtivâ eder:

إِنَّ اللَّهَ لاَ يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

Birincisi: Eğer o aşırı bir yalancı olsaydı, Allah ona o delilleri vermez ve o mûcizelerle desteklemezdi.

İkincisi: Eğer aşırı bir yalancı ise başarılı olamayacağında şüphe yoktur. Öldüreceğiz diye uğraşmaya ne gerek var? Bu iki mânâ ile asıl maksat, Firavun'a üstü kapalı bir dokundurmadır. Yâni sen bu kadar kan döken aşırı bir yalancısın. Allah seni onu öldürmek maksadına muvaffak etmez.[75]

Bu mümin kişi, Firavun'u iknâ etmiş ve onu, Hz. Musa'ya ilişmekten vazgeçirmiştir.[76]

Takip eden âyetlerde, mümin kişinin doğrudan doğruya kavmine hitap etmesinden, bu konuşmanın husûsî bir mecliste değil, umumi bir şûrâda geçtiği anlaşılıyor. Bu nokta, iknâ açısından son derece önem arz etmektedir. Zira, psikoloji ve sosyoloji bilginleri, "Bir topluluğun görüşünü değiştirmenin bir ferdinkini değiştirmekten daha kolay olduğu" hakkında müttefiktirler.[77] Toplum içinde fert, âdeta toplum zihni ile düşünmektedir.

Yine cemaât halinde tabiî bir insanın hissetme gücü oldukça artmış oluyor. Duyguları öyle şiddetleniyor ve iradesi öylesine harekete geçiyor

---

73 İbnu Kesîr, Tefsîr, IV, s. 69.
74 İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, IV, s. 556.
75 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXIV, s. 64-65; M. Hamdi Yazır, Hak Dini, VI, s. 5148.
76 İbnu Kesir, Tefsir, IV, s. 69.
77 J.A.C. Brow, İkna Metodları, Çev. Behzat Tanç, 4. baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1978, s. 242.

ki, hemcinslerinden uzak kaldığı veya yalnız olduğu zamanlarda bunu aklının köşesinden bile geçiremez.[78]

Bir başka örnek verelim:

"De ki size göklerden ve yerden kim rızık veriyor?' De ki: Allah. O halde ya biz veya siz (ikimizden biri), doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz" (34/24). Allah Teala, Resûlüne, tartışıp delil getirme cihetiyle göklerden ve yerden kendilerini kimin rızıklandırdığını sormasını, peşinden suâlin cevabını getirmek sûretiyle tartışmayı kesmesini emretti. Çünkü muârızlar, suâl karşısında apışıp kaldılar. Zaten ne onlar ne de başka bir mahlûk, bu suâle, "Rızıklandıran Allah'tır" demekten başka bir cevap veremez. Cevabı son derece açık olan her suâl için bu yol geçerlidir.[79]

Kaydettiğimiz bu âyetin sibâkında, Ulûhiyyet meselesi ile alâkalı olarak kesin deliller getirilip gerçek ortaya konduktan sonra, insâf düstûru kullanılmıştır. "Biz veya siz" ifadesi, dâvet ve diyalogda nazik davranmayı ifade eder.[80] Âyetten şunu anlıyoruz: Her söz, ya doğru veya yanlıştır (hidâyet veya dalâlettir), ispat veya inkârdır, üçüncü bir ihtimâl söz konusu değildir. Biz ve siz, bir araya gelmesi mümkün olmayan iki farklı şeyi dile getiriyoruz. Ya biz hidâyet üzereyiz siz dalâlet yahut siz hidâyet üzeresiniz biz dalâlet. İnsaf nazarı ile getirilen delile bakın ve hidâyette olan ile sapıklıkta olanı, hak üzere olan ile bâtıl üzere olanı birbirinden ayırt edin.

5. Muârızı yanlış düşüncesinde şüpheye düşürmek

İnançlarını değiştirmeye hazır olanlar çok az ise de, pek çokları iknâ edilebilir. Bir fikri söküp atmak işi ancak karşıdakini muhâkemeye ve düşünmeye sevk etmekle olur. Bir kimseyi düşünmeye sevk etmek için evvelâ onu şüpheye düşürmek gerekir. Düşünmek için şüphe şarttır. Şüphe eden şüphesini gidermeye çalışırken düşünmüş olacaktır. Bundan sonra muhâkeme ve mukâyese başlar. Fikir ve inançların yanlışlığı ortaya konarak doğrusu gösterilir. İnançlar, elbiseler gibi eskisini çıkartıp, yenisini

---

[78] M. ikbal, İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, s. 129.
[79] İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, IV, s. 419.
[80] İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, IV, s. 419.

giymek kadar kolay değişen şeylerden değildir. Bunun, merhalelerinden geçmeye ihtiyâcı vardır. Bu merhalelerden biri muârızı şüpheye düşürmektir. Şüphelendirmek çeşitli vâsıtalarla olur.

Hz. Nuh tebliğ vazifesini yerine getirirken, gerçeği kabul etmeye yanaşmayan kavmine karşı (11/25-27) ilahî tevcihle bu usûlü kullanmıştır. O, kavmine şöyle seslenir: *"Ey kavmim, bakın, ya ben Rabb'imden bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de, o rahmet sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise (ne olacak haliniz)? (...)"* (11/28). Hz. Muhammed (s.a.s.) de şu ilahî tevcihe mazhar olur: *"De ki: 'Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur'ân Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız, İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde inanmağa tenezzül etmemişseniz durumunuz nice olur?! (...)"* (46/10). Kezâ, Hûd sûresi 63. ve 88. âyetlerinde de, muârızı yanlış düşüncesinde şüpheye düşürmek sûretiyle iknâ olması ve bu vâsıta ile gerçeği bulması hedeflenmiştir. Çünkü herhangi bir yanlış görüşe sahip birine gerçeği kabul ettirmenin bir yolu, önce onu, o yanlış görüşünde şüpheye düşürmektir.

Bu usûl, muârızları yanlış düşüncelerinde tereddüde, şek ve şüpheye düşürmeye yöneliktir. Bu temin edildiği takdirde, önemli bir mesâfe alınmış demektir. İnkârcılar, kendilerine yanılma payı ve ihtimâli verdikleri takdirde iknâ olmak için ilk adımı atmış olurlar. *"(...) Yakında kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu bileceksiniz"* (67/29). Bu usûlde zımnî bir tehdit de sezilmektedir. Sapıklıkta olanı kötü bir akıbet beklemektedir. Kezâ, bu yolla muarızlar, insanı grup histerisinden kurtaracak olan ferdî düşünceye sevk edilmektedirler.

II. VİCDÂN DUYGUSU

Rûha sağlam ilmî gerçekleri yahut sıhhatli ahlâkî prensipleri kazandırma amacı gözetilmeden vicdan duygusunu tahrîk etmek, sağlıklı bir terbiye vâsıtası olmaz. O halde vicdan duygusunu tahrîk etmek; bir terbiye vâsıtasıdır, yoksa başlı başına bir eğitim hedefi değildir.

Bu tür yaklaşım tarzı, iyi kullanıldığı takdirde büyük faydaları te-

min edeceği gibi, kötüye kullanıldığında da pek büyük zararlara sebep olabilir.

Kur'ân'da vicdan duygusunu etkileme, bizzat hedeflenen bir eğitim amacı değildir; fakat aklın nefse hâkimiyet kurmasına ve hükmü altına almasına yardım etmektir.[81] Şöyle ki; Kur'ân'ın çağrısı esasta ve özde akla ve fikre yöneliktir. Çünkü, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, dünya hayatının boş yere var olup, yoklukla sonuçlanmasının makûl olmadığını anlamak ancak akıl ve fikir vâsıtasıyla olur. Kur'ân, her ne kadar bilinen ilmî terimlere bağlı kalmamışsa da, araştırma ve inceleme sahasında kullanılan en ince mantık kurallarını ihtivâ eden aklî tartışma metodunu buna vâsıta yapmıştır.

Bundan dolayı, önce aklı, bu gerçekleri çeşitli ilmî delillerle bilmeye sevk eder ve akıl sahiplerini, akıl ve fikirlerini mutlak bir hürriyet içerisinde kullanmaya çağırır. Ancak bundan sonra, aklın önüne geçen engelleri aşmak için vicdanın nefisteki gizli kuvvelerini harekete geçirir ve ilerleyen satırlarda görüleceği gibi, son derece nazik bir ölçüde ayarlanmış olarak korku, istek ve hislerini kamçılar. Böylece nefis, Kur'ân'ın aklın önünde açık bir şekilde serdiği prensiplere boyun eğecektir. Vicdan duygusunu uyaran vesileler şunlardır:

A. Kur'ân'ın Tesiri (Kur'ân'la Yapılan Büyük Cihat)

Kur'ân, insanları kendisini dinlemeye ve üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Mekke devrinin ortalarına doğru inen Furkân sûresinde Hz. Peygamber, kafirlere karşı Kur'ân ile mücâdele edip, büyük bir cihat açmakla emrolunur. *"Kafirlere boyun eğme ve bu Kur'ân ile onlara karşı büyük cihat et"* (25/52). Bu âyette, Hz. Peygamber'in emrolunduğu cihadın, Kur'ân ile yapılacağı bildirildiğine göre, bunun harp şeklinde değil de mânevî bir mücâhede ile olacağı âşikârdır. Çünkü, Hz Peygamber, bi'setten sonra üçüncü olarak inen sûrenin hemen başında, Kur'ân'ı tertîl (Kur'ân'ın kelimelerini tane tane açık ve husûsî bir ses ve eda) ile tilâvet etmekle emrolunmuştur (73/1-2). Zira, Kur'ân işitildiği zaman mutlaka tesir edeceğini ve

81 Bûtî, Menhec, s. 65.

en sert zihinlerde bir iz, bir çizik bırakacağını bilmiştir. Bunu putperestler de anlamışlardı. Bir tarafta, onun büyüsüne kapıldıklarından, gece vakti birbirlerinden habersiz gizlice onu dinlemeye gidiyorlardı.[82] Öbür yanda, insanların ona kulak vermesine mânî olmaya çalışıyorlardı. *"İnkâr edenler dediler ki: 'Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü edin; belki ona gâlip gelirsiniz"* (41/26). Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s.), Mekke'de iken yüksek sesle Kur'ân okuduğu zaman müşrikler etrafta dinleyen insanları kovar; asılsız yaygara çıkartır, ıslık çalar, alkış tutar, gürültü ederlerdi.[83]

Bu hadise, Kur'ân'ın müşriklere ve tabilerine tesirinden ötürü rûhlarında çalkalanan korkuyu göstermesi açısından ayrıca dikkate şayândır. Kureyş reisleri, yalnız çocuklarından değil, kendilerinden de endişeleniyorlardı; kendileri de onun tesirine kapılmaktan korkuyorlardı, onun için işitmek istemiyor, gürültü ediyorlardı. Eğer onlar, rûhlarının derinliklerinde korkularının ürpertisini hissetmeselerdi, tabilerine bu emri vermezler; tesirin derinliğini her sözden daha çok gösteren bu kaçındırmayı yapmazlardı.

Ama, "güneş balçıkla sıvanmaz" fehvâsınca korktukları başlarına geldi; birçok kimse Kur'ân'ı dinlemek sûretiyle Müslüman oldu. Bununla beraber, Kur'ân'ın Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından, gece yarılarından başlayarak sabahlara kadar tertîl ile okunması, gözyaşları ile yapılan zikir ve duâların semâlara yükselen hazin sesleri, böyle hadiselere ilk defa şahit olan Mekke muhîtinde infiâl ve hayret ile karışık derin bir heyecân uyandırmaktan başka, bu haber bütün Arabistan'a da sür'atle yayılıyordu.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) şahsiyetinin Müslüman olmalarına sebep olduğu birkaç kişiyi istisnâ edersek görürüz ki, O'nun kuvvet ve kudretinin, İslâm'ın gücü ve kuvvetinin olmadığı ilk dâvet günlerinde inananların imânında rol oynayan biricik âmil ya da kesin sebeplerin ilki Kur'ân'dır.[84]

---

[82] Müşriklerin gece vakti, birbirlerinden habersiz gizlice Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'ân'ı dinlemeye gittikleri, dönüşte karşılaştıklarında, bu işin bir daha tekerrür etmemesi yönünde birbirlerine söz verdikleri ve bunun birkaç kez vukû bulduğu hakkında bkz. İbnu Hişâm, Sîre, I, s- 250-251.

[83] Taberî, Câmiu'l-Beyân, 41/26 tefsirinde, XI, s. 104-105; İbnu Kesîr, Tefsîr, IV, s. 87.

[84] Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 15.

Cinler dahi Kur'ân'ı dinleyince etkilenmiş, onun mesajı doğrultusunda hareket edeceklerini belirtmişlerdir.[85]

İbn Mesûd'un, bir fetih olarak nitelediği Hz. Ömer'in Müslüman oluş hadisesi, onun Kur'ân'ı işitmesi neticesinde vukû bulmuştur.[86] Hz. Ömer'in İslâm'a girişinde rol oynayan diğer psikolojik sebepleri görmemezlikten gelemeyiz ama bu sebepler, Kur'ân'ın ona tesir ettiğini ortadan kaldırmaz. Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili rivâyetler, onun Kur'ân'dan bir şey dinlediğini veya okuduğunu göstermektedir.[87]

Kur'ân muhataplarına üç yönden tesir eder:

1. Hem lafiz hem de mânâ yönünden tesiri

Hz. Peygamber'den Tûr sûresini dinleyen Cübeyr b. Mut'im, hemen oracıkta Müslüman olur. Resûlullâh, إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ *"Rabb'inin azabı mutlaka vukû bulacaktır"* (52/7) âyetine gelince, Cübeyr şöyle dedi: "Azabın beni hemen orada yakalayıvereceğini sandım". Başka bir rivâyette ise şöyle demiştir: "Kalbim uçacak gibi oldu. Bunun üzerine hemen Müslüman oldum".[88]

Yine Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü Cafer b. Ebî Tâlib, Necâşî ve patriklerin huzurunda Meryem sûresinin baş tarafını okuduğunda Necâşî ve yanındakiler, sakalları ıslanıncaya kadar ağlamışlardı. Hz. Peygamber, bu zât vefât ettiğinde cenâze namazını kılmıştır.[89] Gerek Hz. Peygamber'den, gerekse bir sahâbeden işittiği Kur'ân'dan bir âyet vesilesiyle, birçok kimsenin Müslüman olduğu bir vâkıâdır.[90] Günümüzde Kur'ân'ın bir tek âyetini işitme neticesinde hidâyete erenlerin sayısı hiç de az değildir.

---

85 "*De ki: 'Cinlerden bir topluluğun Kur'ân'ı dinleyip sonra şöyle dedikleri bana vahyolundu; 'Biz harikulade güzel bir Kur'ân dinledik. Doğru yola iletiyor, ona inandık. Artık Rabb'imize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız*" (72/1-2). Keza, 46/29-32 âyetleri de cinlerin Kur'ân'ı işitip, ona hayran kaldıklarını bildirir.

86 İbnu Hişâm, Sîre, I, s. 270-274; krş. Zerkeşî, Burhân, II, s. 106.

87 Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 13.

88 Zerkeşî, Burhân, II, s. 106.

89 Müslim, Cenâiz, 21, 62-67; Tirmizî, Cenâiz 48; Nesaî, Cenâiz 57; İbnu Mâce, Cenâiz 33.

90 M. Hamidullâh, Resûlullâh Muhammed, s. 110.

Kelâm âlimleri, uzun asırlar boyunca tevhit meseleleri üzerinde zihnî münâkaşalara dalmışlar ama, Kur'ân'ın tesir gücünün birkaç senede elde ettiklerini tahsil edememişlerdir.[91] Zira Kur'ân, dâima bedahete dokunmak, ihsâsı uyandırmak ve bunlar yoluyla doğrudan doğruya basîrete nüfûz etmek, vicdana ulaşmak istemiştir. Bu husûsta Kur'ân'ın esas unsuru görülen sahneler, müşâhede edilen hadiseler, müşahhas manzaralar ve tasvir edilen âkıbetler olduğu gibi, aynı zamanda ebedî bedîhî hakikatlerdir ki bunları aydın basîretler ve selîm tabiatlar idrak eder.

Kur'ân, bu vâsıta ile mücâdele etmiş ve sonunda mücadeleyi kazanmıştır. Bu mantığa mânâlı lafızlar, tasvir edici ifadeler, canlı resimler, konuşan manzaralar iştirâk etmiştir. Anlatılan Kıyâmet manzaraları, nîmet ve azap resimleri hep hisse dokunup vicdanı uyandıran, rûhu iknâ ve izâna hazırlayan bu mantığa dahildir. Bütün bunlara ilaveten Kur'ân, vicdana hitap eden tasvîrî mücadele yolunu tutmuştur.

Kur'ân dinlemenin vicdanı etkilemesi,[92] muhatapların âşina oldukları hakkı işitince gözlerinin yaşla dolmasıyla tezâhür eder. Kur'ân gelmezden önce kendilerine ilim verilenler (Kitâb ehli) arasında, kalbleri Kur'ân'a meyletmiş olan bazı insanların rûhlarındaki tesire dâir bazı resimleri tespit etmemiz uygun olacaktır. Bu, Kur'ân dinlemenin vicdanı etkileme tablolarındandır: *"İnsanlar içerisinde, inananlara en yaman düşman olarak Yahudileri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da 'Biz Hıristiyan'ız' diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. Resûl'e indirilen (Kur'ân)ı dinledikleri zaman, âşina oldukları haktan dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: 'Rabb'imiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz!"* (5/82-83). *(..) O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. 'Rabb'imizin şânı yücedir, gerçekten Rabb'imizin sözü mutlaka yerine getirilir!' derler"* (17/107-108).

91 Bkz. Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 229.

92 *Krş. "Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rab'lerine tevekkül ederler" (8/2). "Allah, sözün en güzelini, (Kur'ân'ın âyetlerini güzellikte) birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rab'lerinden korkanların, ondan derileri ürperir. (...)"* (39/23).

İşte böyle, "Rab'lerinden korkanlar, O'nu duyunca derileri ürperir." "Ağlayarak çeneleri üzerine kapanırlar ve bu, onların derin saygısını artırır." "Gözleri yaşla dolup taşar." 'Kur'ân tilâveti' inanan kimse üzerinde rûhî, mânevî bir rahatlama, bir yumuşama şeklinde bir tesir meydana getirmektedir.[93] Bu o tesirdir ki, vicdana dokunuyor, şuurları uyandırıyor, gözleri taşırıyor. İmana kabiliyetli olanlar, onu dinleyince büyülenmiş gibi ona koşuyorlar. Onu anlayıp bağlanmaya tenezzül etmeyenler de onu dinleyince *"Bu, 'rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir' derler"* (74/24). "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, gürültü edin ki gâlip gelesiniz" diyorlar. Böylece, anlamadıkları veya anladıkları o yenilmez i'câzı itiraf etmiş oluyorlar.[94]

Gerek müminler, gerekse kafirler Kur'ân'ı dinlerken çok etkilenmişlerdir. Bunlar etkilenip, imân ediyorlar; ötekiler etkilenip kaçıyorlar. Sonra onlar da ötekiler de Kur'ân'dan büyülendiklerini ifade ediyorlardı. Bu etkilenme hem mânâ ve hem de ses itibariyle olmuştur.

2. Lisânındaki ahenk güzelliğinin tesiri

Kendini Kur'ân'ın akışına kaptırmış bir hâfızı, harflerin çıkış seslerini değil de, sadece harekelerini, med ve ğunnelerini, vasl ve sektelerini işitecek derecede biraz uzakça bir yerden dinleyelim. Sonra, sâde tabiî bir şekilde havaya salıverilen bu ses âhengine kulak verdiğimizde, hiçbir kelâmda bulamayacağımız derecede nâdir, hoş bir ses, tatlı bir âhenk karşısında olduğumuzu görürüz.[95]

Mûsikî ve şiirin dinletmesi gibi, kendini dinleten bir nizâm ve âhenk görürüz; ama o ne mûsikî modelleri ne de şiir vezinleri değildir. Bununla beraber onda, ne şiirde ne de mûsikîde bulunmayan bir taraf bulunur. O da şudur: Bir şiir kasidesi dinlediğimizde, kasidedeki havanın monotonluğu, aynı vurgu ile tekrar edildiğinde çok geçmeden usanç vermeye başlar. Halbuki, Kur'ân'ı dinlerken bu monotonluk yoktur, devamlı sûrette değişen ve tazelenen sesler duyulur.

---

93 Muhammed Hamidullah, islâm Peygamberi, II, s. 811 (paragraf no:1345).

94 Tabâtabâî, Mizân, 41/26 tefsirinde, XVII, s. 388.

95 Drâz, en-Nebeu'l-Azîm, s. 101, 102.

Kur'ân lisânındaki bu vurgu (tevki') güzelliği, onu dinleyen herkesi etkiler. Arap olmayanlar dahi etkilenirken, Araplara tesir etmemesi hiç düşünülebilir mi?

3. Muârızlarına da söz hakkı vermesi

Kur'ân, muârızlarının iddiâlarına yer vermekle o günkülerle beraber her çağdakilerin iddiâlarını cevâplamış olmakla birlikte, aynı zamanda onları dinlemiş olmaktadır. Dinlemenin iknâda önemli bir rolü daha vardır; o da muhatabın söylediklerine kulak vermektir. "Diğerlerini kulaklarınızla en iyi bir şekilde iknâ edebilirsiniz: Onları iyi dinlemekle." Bundan dolayı eski çağlarda dinleme sanatı çok yaygındı. Eğer söz hürriyeti isteniyorsa, diğerlerinin bu haklarını bastırmaya çalışmamalıdır. Muhataplar üzerinde tesir bırakan o sessizlik, çok defa -ne kadar yerinde kullanılmış olursa olsun- hiçbir kelime kombinezonunun yapamayacağını başarır. Nitekim, "Vur, fakat dinle" sözü M.Ö. 480 senesinden zamanımıza kadar ibretli bir darb-ı mesel halinde gelmiştir. Gerektiğinde susmak güzel bir iknâ vesilesi ve aracı olabilir. Bu, kızgınlık halindeki muhatabın tansiyonunu düşürebileceği gibi, yanlışta ısrâr etmesini de önler. En azından aşırı gitmesi engellenir.[96]

B. Yumuşak Söz (Kavl-i Leyyin)

İnsanların tabiatları, tasdik yönünden birbirlerinden üstündür. Bu yönden insanlar üç kısma ayrılır:

1. Bazıları, bir hükmü bürhânla tasdik ederler.

2. Diğer bazıları cedelî sözlerle, -bürhân sahibinin bürhânla tasdik ettiği gibi- tasdik ederler. Çünkü tabiatlarında ve istidâtlarında bundan fazlası yoktur.

3. Öbür bazıları ise iknâî sözlerle, fakat bürhân ehlinin bürhâna dayanan sözlerle tasdik etmeleri gibi tasdik ederler.[97]

Bu üç yolla bütün insanlara hitap olunmaktadır. Şu âyette bu açıkça

---

[96] Krş. "*Rahman'ın kulları ki yeryüzünde mütevâzî olarak yürürler, câhiller kendilerine laf atarsa 'selam' derler*" (25/63).

[97] İbnuRüşd, Faslu'l-Makâl, s. 15.

anlatılmaktadır: *"Ey Muhammed, sen hikmetle, güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et. (...)"* (16/125).

İnsanları Allah'a çağırmak için temel unsur sözdür. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletini insanlara tebliği söz ile oldu (10/108;7/107). Allah Teala, bütün Resûllerine, kavimlerini Rab'lerinin Risâletine açık söz ile dâvet etmelerini emretti (7/59,104). İknâda sözün önemi ve güzel sözün nefislere tesiri görmezlikten gelinemez. İnsanlara gerçeği ulaştırmanın asıl vasıtası sözdür.[98]

Kur'ân-ı Kerîm, insanlarla yapılacak karşılıklı konuşma, tartışma ve öteki sözlü münasebetlerle ilgili ölçüyü şöyle koymuştur: *"Kullarıma söyle: 'En güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarına girip, onları kötülüğe dürtükler. Zira, şeytan insanın apaçık düşmanıdır"* (17/53). Bu âyet, müminlerin kendi aralarındaki konuşmalarında en güzel sözü söylemelerini bildirdiği gibi,[99] müşriklerle muhâvere ve mücâdelelerinde en güzel sözü seçmelerini de âmirdir.[100] Kezâ, "Kitâb ehli ile en güzel şekilde mücâdele" emrolunmaktadır (16/125; 29/46). Çünkü kötü söz, muhâtabın karşı cephe almasına ve aşırı gitmesine sebep olur.[101]

Güzel sözün, yumuşak sözün tesir kuvvetini daha iyi kavramak için şu husûsa işâret etmek gerekir. Gelmiş geçmiş en azılı, inatçı ve inkârcılardan biri Firavun'dur. Öyle ki, hemen her kötülüğe teşebbüs etmiş; ubûdiyyeti inkâr edip rubûbiyyet iddiâsında bulunmuştur (79/24; 28/38). Şu kötü sıfatlar da ona âittir: Müfsid (28/4); tuzakçı (40/37); düşman (20/39); azgın (20/24, 44) vb..

Hz. Mûsa, insanları onun şerrinden korumak için çalışmıştır. Muârızlarının azgınlığına rağmen o, bu konuda şu yüce hitapla karşılaşır:

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتِى وَلاَتَنِيَا فِى ذِكْرِى * اِذْهَبَا اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى *
فَقُولاَ لَهُ قَولاً لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى

98 Zeydân, Uslûbu'd-Da've, s. 471.

99 Taberî, Câmiu'l-Beyân, VIII, s. 93; İbnu Kesîr, Tefsir, III, s. 4445.

100 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XV, s. 94.

101 Krş. "*Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek haddi aşıp Allah'a sövmesinler! (...)*" (6/108).

"Sen ve kardeşin, âyetlerimi götürün, Bana imâna çağırmakta gevşeklik etmeyin. Firavun'a gidin, çünkü o azdı. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar. Dediler ki: Yâ Rabbenâ, onun bize taşkınlık etmesinden yahut iyice azmasından korkuyoruz. Korkmayın dedi, Ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm" (20/43-46). Şimdi, bu âyetin, konumuzu alâkadâr eden unsurları üzerinde duralım:

وَلَا تَنِيَا فِى ذِكْرِى

Burada, "Allah'a imâna çağırmada gevşeklik nehyolunmuştur".[102] O halde, hakikati müdâfaa edenler, bütün dünyâ Firavun kesilse, hiç fütûr getirmeyecekler.

لَيِّن : "Sertliğin zıddı olup, cisimler için kullanır. Ahlâk vb. mânâlar için mecâzî olarak gelir. 'Falan kimse ılımlı (leyyin), öbürü serttir (haşin), denir; birincisi bir tavrı övmek, ikincisi ise bir tarzı yermek için kullanılır."[103]

تَذَكَّر : "Mahzurlu bir şeyden sakınmak" demektir. خَشْيَة ise burada "itaâtın hâsıl olması" mânâsını ifade eder.[104] Hülasa, "çalışmalarının meyve vereceğini uman ve candan gayret sarf eden kimsenin yaptığı gibi işe koyulun" demektir.[105]

Âyette geçen لَعَلَّ kaydından, "yumuşaklığın mutlak sonuca ulaştıracağı" şeklinde bir kanaatin doğru olmayacağını anlıyoruz. Ama en üst düzeyde tesir etme ihtimâli bulunan sözün "yumuşak söz" olduğu açıktır. *"İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir"* (41/34) âyetiyle yumuşak, müsâmahakâr, hoşgörülü davranmanın hâsıl edeceği müspet netice haber verilmektedir.

Kur'ân, baba, oğul gibi en yakın akrabaları iknâ etmek için tâkip edilecek yol hakkında, müminler için nümûne-i imtisâl olan ilâhî tevcihlere mazhar olmuş Peygamberlerin (60/6) uygulamalarından örnekler vermek

102 Tabâtabâî, Mîzân, XIV, s. 154.
103 Râğıb, Müfredât, LYN, md., s. 457.
104 İbnu Kesir, Tefsir, III, s. 146.
105 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, s. 195.

sûretiyle muhataplarını aydınlatır, irşat eder. Hz. İbrahim, babası uçurumun kenarında intihâr etmek üzere bekleyen biri, kendisi de onu bu kararından vazgeçirmek için elini tutmaya çalışan kimse gibidir. Durumun nezâketi gereği, âdetâ yalvarırcasına ona şöyle der:

"Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım sana gelmeyen bir bilgi bana geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim Babacığım, şeytana tapma, çünkü şeytan Rahmân'a isyan etmişti. Babacığım ben sana Rahmân'dan bir azâbın dokunmasından korkuyorum. O zaman şeytanının dostu olursun" (19/42-45). Kur'ân'ın tavsifi ile "çok içli, yumuşak huylu, kendini Allah'a vermiş" (11/75), şirkinden vazgeçmeyeceğini ve kendisini taşlayacağını söyleyen babasına karşı yine de son söz olarak: *"Selâmetle, senin için Rabb'imden (hidâyet) ve bağışlanmanı isteyeceğim"* (19/47) diyecek kadar nazik ve merhametli Hz. İbrahim, küfür ve şirk yolunu bırakması için babasına, kaydettiğimiz âyetlerdeki üslûp içinde öğüt veriyor. Böylesine nazik bir zat, gayesi irşat ve muhâtabı da babası olunca, haliyle boğazından çıkacak her söz, "İlâhî tevcihe mazhar olmuş olarak boğazın dokuz boğumundan geçmiş" bir söz olacaktır. Bu, özellikle, يَا اَبَتِ اِنِّى اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ âyetinin her unsurunda görülmektedir. Dolayısıyla korkuya konu olan şey kesin değildir.

"Babacığım" hitâbı, sırf hürmet ve nezâkettir. "Havf, Arapça'da sanılan veya bilinen bir belirtiden ileri gelerek kötü bir durumun tahmin edilmesidir."[106] Hz. İbrahim (a.s.), bu esnada henüz babasının imâna geleceğinden ümidini kesmemişti; onun inanmayıp, ölünceye kadar küfrüne devâm etmesinden ve ona azap dokunmasından korkuyordu.[107] "Mess" Arapça'da bizdeki dokunma ile ifade olunduğu gibi azıcık bir değinmeyi bildirir. "zzap", aslında Arapça'da tenkîl, nekâl, ikâb vb. acı çektirme şekilleri içinde hafif bir dereceyi gösterir.[108] Sonundaki tenvin, böyle yerlerde küçültme ifade eder.[109] "er-Rahmân" ise, Allah'ın ismi derecesine çıkmış,

---

106 Râğıb, Müfredât, HVF md., s. 137.

107 İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, IV, s. 18.

108 Râğıb, Müfredât, s. 327; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, s. 137. "Azâb aslı, azb yâni men'dir."

109 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XIV, s. 98.

merhametinin çokluğunu ifade eden sıfatıdır.[110] Şu halde her kelime, inzar görevini en şefkatli bir şekilde yerine getirmek gayesi için seçilmiştir. İşte Rahmân ismi de, bundan dolayı burada çok uygun düşmektedir.[111]

Kezâ, oğlunu iknâ edip, inananlarla birlikte gemiye binmesini temin etmek isteyen Hz. Nuh (11/42-43); oğlunu irşat etmek için Hz. Lokman (31/13, 15-17) "yumuşak söz" üslûbunu kullanmıştır. Yine, (20/94; 37/102) vb. âyetlerde bu üslûp kullanılmıştır.

Yumuşak ve nazik ifade kullanma müdâhene, nifâk, hakkı gizlemek, bâtılı süslü göstermek ve ona râzı olmak demek değildir. Yumuşak söz, muhâtabı, hakkı kabul etmeye teşvik etmek ve bu konuda ona yardımcı olmak gayesine matuftur. Bunda muhâtabın marazını gizlemek söz konusu değildir. Mübelliğ doktor gibidir; doktor, hastanın rahatsızlığının tedâvi gerektirdiğini gizlemediği gibi, mübelliğ de gizlemez. İnsanlığı aydınlatan Resûllerin durumu budur (11/52; 26/150-153).

Bir insanı, hoşlanmadığı bir işe dâvet eden kimse, maksadını, yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde ifade etmelidir. Sonra kelime ve cümleleri yumuşak, hal ve tavırları sertlikten uzak olmalıdır. Bu, maksadın hâsıl olmasına daha elverişlidir.[112] Öyle ki, münafıklara bile güzel söz ile hitap emredilmiştir; *"Allah onların kalplerinde olanı biliyor. Onlara aldırma, onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz (kavl-i beliğ) söyle"*(4/63).

Esâsen güzel söz, Müminlerin kazanmaları gereken bir üslup tarzıdır: *"Onlara uygun olan: İtaat etmek ve güzel söz (kavl-i ma'ruf) söylemektir"* (47/20-21). Geçmiş ümmetlerin de güzel söz söyleme emrine muhatap oldukları (2/83) düşünülürse, yumuşak söz söylemenin tamamen fıtrata uygun olduğu sonucu ortaya çıkar. Fıtratın, bünyenin kendisine uygun olanı kabul edeceğinde şüphe yoktur.

Kur'ân'ın vaz'ettiği kaideler ilâhî-fıtrî olduğundan dâima tazeliğini ve güncelliğini muhafaza etmektedir. Nasıl ki, Allah fıtrî kanunları koymuş ve bunlar değiştirilemiyorsa (suyun kaynama ve donma noktaları, yer çe-

110 Râğıb, Müfredât, RHM md., s. 191.
111 S. Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, s. 117.
112 İbnu Atiyye, el-Muharreru'l-Vecîz, 20/44 tefsirinde, IV, s. 46.

kim kuvveti gibi) aynı şekilde Kur'ân'ın kaideleri de her zaman günceldir, tazeliğinden hiçbir şey kaybetmez; çünkü fıtrî kanunlar gibi Allah tarafından konulmuştur. Bir başka ifade ile Allah'ın iki nevi emirleri bulunmaktadır: Teşrîî emirler, tekvînî emirler. Birincilere aykırı davranmanın karşılığı daha çok sonraya (Âhiret'e) bırakılır, ikincilere aykırı davranmanın karşılığı ise âcildir, hemen verilir. Fıtrata aykırı hareketin başarısızlıkla neticeleneceğini söylemeye hâcet yoktur.

O halde, sözün açık, belli olması, kapalılık ve müphemlik taşımaması ve dinleyici tarafından anlaşılır olması gerekir; çünkü, ifadeden maksat istenilen mesajı muhâtaba ulaştırmaktır. Allah Teâla Peygamberlerini kavimlerinin dili ile göndermiştir ki dâvet olundukları şeyi anlasınlar.

Yine kelâm, hakka bâtıla, yanlışa doğruya yorumlanabilen cinsten olan uydurma sözcüklerden arındırılmalıdır. Kur'ân, Sünnet ve İslâm âlimlerinin kullandığı lâfızları kullanmaya özen göstermelidir; çünkü bu lafızların mânâsı tâyin olunmuş, delâleti açık olduğu gibi, muhâtabın zihnine getirmesi mümkün olan başka herhangi bir mânâ da taşımaz.[113] Kur'ân, bu husûsa dikkat çekmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاتَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا *"Ey inananlar, ' رَاعِنَا ' demeyin, ' انْظُرْنَا ' deyin ve dinleyin (..)"* (2/104).

رَاعِنَا : "Bizi gör, gözet" anlamına geldiği gibi kaba söz mânâsına da gelir. Yâhudiler bu kelimeyi İbrâni dilinde bir küfür ve hakaret kelimesine benzeterek söylüyorlardı. Onların bu küstahlıklarından ötürü, müminler, Hz. Peygamber'e bu kelime ile hitap etmekten men olundular.

Kur'ân, insanın ses tonunu ayarlamasına da işâret etmektedir. Ses, insanı ne rahatsız edecek kadar yüksek, ne de işitemeyeceği derecede kısık olmalıdır. Mutedil bir ümmetin mensuplarına, bu konuda da itidâl emredilir (31/19;17/109;49/2-4). Kaldı ki, insan sesinin, matbu neşriyatta bulunmayan müessir bir kuvvete sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun değerlendirilmesi gereği açıktır.

Nihayet, yumuşak söz ile birlikte yumuşak tavra da dikkat çekilir: *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı*

113 Zeydân, Uslûbu'd-Da've, s. 472-473.

yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onların kusurlarından geç, onlar için mağfiret dile. İşler hakkında onlara danış, karar verince de artık Allah'a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever" (3/159).

Hülâsâ, Kur'ân, kalblere nüfûz etme adına yumuşak söz, yumuşak kalp, yumuşak hal, yumuşak tavırla muâmele ve mukâbelede bulunmayı telkin ve tavsiye eder. Bununla beraber ikrâhı da reddeder (2/256). Sorumluluğunu kendi üzerlerine bırakmak üzere insanları inanıp inanmama konusunda muhayyer bırakır: *"De ki: Hak (bu Kur'ân), Rabb'inizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. (..)"* (18/29). Ne inanmaları Allah'a fayda verir, ne de inkâr etmeleri zarar. Bilâkis, bundan hâsıl olacak fayda veya zarar onlara âit olacaktır. Onlar dilediklerini seçsinler, neticesine de katlanacaklardır.

Yumuşak tutum ve davranışın, söz ve mukâbelenin ne derece müspet ve müessir olduğunu, Hicrî 6. senede varılan Hudeybiye Sulh Anlaşması gayet güzel anlatmaktadır. Söz konusu anlaşma hakkında İbnu İshak, Zührî'nin (124/742) şöyle dediğini nakleder: *"İslâm târihinde, Hudeybiye zaferinden önceki hiçbir fetih, onun kadar büyük değildir. Zira, daha önceki durumda, Müslümanlarla müşrikler karşılaşır karşılaşmaz kavga başlardı. Ama mütâreke yapılıp da harp hali kalkınca ve insanlar birbirlerinden emîn olunca karşılıklı konuşmalara girdiler. Bu müddet esnâsında İslâm, aklı başında kime anlatıldıysa, mutlaka İslâm'a dâhil oldu. Bu iki sene zarfında İslâm'a girenlerin sayısı, o zamana kadar Müslüman olanlarınkine ulaştı, hatta onu da geçti."* [114] "Halk, aralarında meydâna gelen can emniyeti sâyesinde, birbirleri ile konuşup görüşmeye başladı. Müslümanlıklarını gizli tutanlar, açığa vurdular. Müslümanlar, müşriklere bol bol Kur'ân dinlettiler, onlarla güvenlik içinde tartıştılar. Halbuki daha önce bu kabil sözleri, onların hâkim oldukları yerlerde, ancak gizli bir sûrette söyleyebilirlerdi. Böylece müşrikler, izzet umdukları yerden zillet, gâlibiyet umdukları yerden hezimet buldular."

Bundan, sulh, sükûnet ve hürriyet içinde, karşılıklı anlayış çerçevesinde ve yumuşak söz ve tavırla yapılan fikir alışverişlerinin, imânın yayılmasında ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. İlk Müslümanlar, bu ger-

---

[114] İbnu Hişâm, Sîre, III, s. 251.

çeği, dinlerini başkalarına kuvvet yoluyla kabul ettirmeyi denemeyecek kadar iyi anlamışlardır.

C. İnzâr (istikbâldeki korku ile uyarma) ve İnzar Vâsıtaları

NZR maddesi, Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla gelir. Bu kök, "uyarma, korkutma, sakındırma, ikaz etme" anlamlarını ifade eder. Resûllerin ümmetlerini uyarmaları, kötü yoldan gidenlere hak ettikleri acı sonu bildirmeleri bu kök ile ifade olunmuştur. Onun için "Nezîr" ve "Münzir" sıfatları dâima Resûlleri ve Nebileri nitelemektedir. Hatta "Nezir", "Resûl" kelimesinin müterâdifi dahi sayılmıştır.[115] Nezir, kelimesi, sıfat olarak, bilhassa tufandan önceki büyük ikaz edici Hz. Nuh (a.s.) ve kendisine "ikinci bir Nuh" vasfı verilen Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili olarak kullanılmaktadır.[116] Bundan inzarın önemli bir iknâ aracı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada dikkat çeken husûs, "Nezîr"in zaman zaman "Beşîr" ile birlikte kullanılmasıdır. Nezir, 8 âyette Beşîr ile birlikte, 4 ayette ise Beşir ile aynı mânâyı ifade eden Mübeşşir ile birlikte kullanılmıştır. Bu iki kökün, zıt mânâları ifade etmekle birlikte, Resûlleri nitelemesi, ümit-korku muvâzenesini hatırlatır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.), birçok defa inzar emrine muhatap olması (6/51; 10/2; 14/44; 26/14; 71/1; 74/2), inzarın öneminin bir başka göstergesidir. Peygamber Efendimiz Aleyhissalatu Vesselâm, en yakın akrabalarını, müminleri, bütün insanları uyarmakla emrolunmuş, bunun gereğini yerine getirmiştir... Hz. Nuh dahi kavmini inzar etme emri ile karşılaşmış ve gece gündüz demeden onları dâvet etmiştir (71/1).

Resûller, kavimlerini şu vesilelerle uyarmışlardır:

1. Kıyâmet sahneleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kur'ân'ın üçte biri Âhiret hayatı ile alâkalıdır. Kur'ân'da kıyâmet günü insanın yaptıklarının ve iç yapısının

---

115 İA, A, J. WENSINCK, NEZİR md, IX, s. 242.

116 Nitekim, Hz. Peygamber: إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ "Ben çıplak bir uyarıcıyım" buyurmuştur. Buharî, Rikâk 26, İ'tisâm 2; Müslim, Fadâil 26.

nasıl gözler önüne serileceğinin gayet canlı tasviri, insanın kendine çeki düzen vermesi, hesâba çekilmeden önce kendini hesâba çekmesine vesile olur. Bu canlı tasvirler vâsıtasıyla, kendini hesâba çeken insan, noksanlıklarını görür ve bunları telâfiye çalışır. Zira, orası ekim yeri değil, harman yeridir, ektiğine göre iyi veya kötü mahsûl alma, ektiğini biçme yeridir. Onun için, Kıyâmet gününün dehşeti, Âhiret yurdunun halleri ile inzar sıkça yapılmıştır. *"İşte o gün kişi kaçar; kardeşinden, anasından babasından, eşinden ve oğullarından. O gün, onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır. Yüzler var ki o gün parıl parıl; güleç ve sevinçli. Yüzler de var ki o gün tozlanmış; onları karanlıklar bürümüş. İşte onlar kafirler, Hak'tan sapanlardır"* (80/34-42). *"Peki inkâr ederseniz, çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl kurtaracaksınız?"* (73/17).

Ayrıca (40/18, 32, 33; 41/19-22; 77/15-19; 39/54-58, 60, 71, 72) vb. âyetler de Kıyâmet gününde ve öldükten sonraki hayatta inkârcıların, şirk koşanların, hak yolundan sapanların duçar olacakları dehşetli durumları tasvirle haber vererek muhâtapları kendine getirir, ikaz ve inzar eder. Hatta Resûllerin dâvetine kayıtsız kalanların, Âhirette duyacakları pişmanlıktan ötürü, dünyaya geri gönderilme temennisinde bulunacakları da haber verilmek sûretiyle bu uyarının şiddeti artırılır: *"Size Azap gelip çatmadan Rabb'inize dönün, O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez. Ansızın ve hiç farkına varmadığınız bir sırada, size Azap gelmezden önce Rabb'inizden size indirilenin en güzeline uyun. O gün günahkâr nefsin şöyle demesinden sakının. (..) Azâbı gördüğü zaman: "Keşke benim için bir kez daha dünyaya dönüş olsaydı da güzel hareket edenlerden olsaydım"* (39/54-57).

Bunun yanında, Resûllerin dâvetine icâbet eden, onlara tâbi olanların durumu da haber verilmek sûretiyle öncekiler iyice yalnızlığa itilir, düşecekleri durumun korkunçluğu bir daha gözler önüne serilir. *"Allah korunanları başarılarıyla kurtarır; onlara kötülük dokunmaz ve onlar üzülmezler"* (39/61).

2. Dünyevî musîbetler

Hakka karşı kayıtsız kalıp, Resûlleri inkâr edenler, hayatı sadece bu dünyadan ibâret sanarak ötenin varlığına ihtimâl vermediler. *"Ne ise hep*

bu dünya hayatımızdır; ölürüz ve yaşarız,[117] *biz öldükten sonra diriltilecek değiliz"* (23/37). Onların, "hayat sırf bu dünyadan ibarettir" yönündeki zanlarının da kendilerini rahat ettirmeyeceği açıkça beyân edilir. *"Yoksa siz, gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına göndermeyeceğinden emin misiniz? O zaman tehdidim nasılmış bileceksiniz"* (67/17). *"Kasabaların halkı kendileri geceleyin uyurlarken azâbımızın onlara gelip çatmasından emin mi oldular?"* (7/97). İşte, Kur'ân, hayatı sadece bu dünya yaşantısından ibâret görüp, "ihtimâl burada rahat yaşarız" diyerek ötesinin varlığını hiç mi hiç düşünmek istemeyenleri böyle yakalar. Onların ağızlarının tadını bozar; onları ikaz ve inzar ederek kendilerine yeniden el uzatır. Belki aklını kullanır, yanlıştan ve zarardan döner.

Diğer tarafta, Resûllerle mücâdeleye kalkışan kimselerin acı âkıbetleri gözler önüne serilmek sûretiyle muhataplar ikaz edilir. Bu, özellikle kıssalarda; muhâtabın tabiî olarak hak ile bâtıl arasındaki mücâdelenin sonucunu merak ettiği bir anda yapılır. Bundan, Kur'ân'ın, yaptığı uyarı için en etkili vakti kolladığını söyleyebiliriz. Meselâ, Hz. Musâ'ya karşı çıkıp, inada dayalı inkârlarını sürdürenlerin acı âkıbetini, hak ile batıl arasındaki mücâdeleyi anlatırken verir. Önce hakka tâbi olanların üstün geldikleri, yardım gördükleri haber verilir. Sonra da inkârcıların acı durumu bildirilir.[118] Hz. Musa'ya inanıp, inancını gizlemek durumunda olan mümin kişiden bahis olunmaktadır; *"Allah onu (mümin kişiyi), onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu ve Firavun ailesini, azâbın en kötüsü kuşattı: Ateş! Sabah akşam ona sunulurlar. Kıyâmet koptuğu gün de: Firavun ailesini azâbın en çetinine sokun' denir"* (40/45-46). Hakka karşı başlattıkları yersiz ve haksız mücâdeleye karşılık dünya ve Âhirette duçar oldukları azap haber verilmek sûretiyle, bu duruma düşmemeleri konusunda muhataplar uyarılmaktadır. Manzara canlı bir şekilde tasvir edilerek,

---

117 Bu âyette geçen "ölürüz ve yaşarız" ifâdesinden, -eğer delâlet ediyorsa- reenkarnasyonun varlığı iddiasının, Âhiret inancına sahip olmayanların ürünü olduğunu çıkartabiliriz. Bunu sık sık gündeme getirenlerin belki de asıl gayesi, insanlığın varlık sebebi olan Ahiret inancını zedelemektir.

118 İnananların iyi akıbeti bildirilerek bir nevi mü'minleri müjdeleyen, hakka muaraza edenlerin feci durumunu haber vererek bunların yolunda olanları uyaran öteki âyetler için bkz. 6/130; 7/37; 11,67,68,82; 13/18; 22/31; 39/61; 41/18 vb.

muârızların durumuna düşmekten sakınılması gerektiği rûhlara nakşolunmaktadır.

Aynı şekilde, servet ve kuvvet verilen Âd kavminin başına gelenler, son derece taze, canlı, diri, çağımız insanının kolayca anladığı bir ihtâr ve inzara vesile olmaktadır: *"Nihayet azabın (ufukta) geniş bir bulut halinde vâdilerine doğru geldiğini görünce: 'Bu, bize yağmur yağdıracak bir buluttur' dediler. Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şey, içinde acı Azap bulunan bir rüzgardır. Rabb'inin emriyle her şeyi yıkar, mahveder. Derken onlar o hale geldiler ki evlerinden başka bir şey görülmez oldu. İşte Biz, suç işleyen bir kavmi böyle cezalandırırız"* (46/24-25). İçindeki canlıları; insanları, hayvanları vs. yok edip, binaları aynen bırakan özellikte kimyevî silahları üreten çağımız insanının zihni, bu hitapları anlayacak düzeye ulaşmıştır.

Dünyada gelebilecek musibetler sadece bunlardan ibaret değildir, başkalarına da işaret edilir. Kâinatta son derece mükemmel işleyen çok dakik bir nizâm vardır. İnsan bunun üzerinde dikkatini yoğunlaştırmazsa ülfet peyda olur ve kendisi için birçok işâret taşıyan bu harikulade nizâm dikkatten kaçabilir. Bu durumda, kendi aslî fıtratından uzaklaşması, ona yabancılaşması tehlikesi söz konusudur. Kâinattaki nizamın devam etmesinin en belirgin işâretlerinden biri gece ile gündüzün meydana gelmesidir. Bunun yaratıklar için, özellikle insanlar ve onların istifadesine sunulmuş hayvanlar ve bitkiler için hayatî önem taşıdığı malumdur. Gece veya gündüzden birinin sürekliliği, bütün canlılar için kaos demektir. Kur'ân, bu gerçeğe parmak basıp, muhataplarını gafletten uyandırır ve âdetâ onların beyinlerini tokatlayarak uyarır. *"De ki: 'Baksanıza, eğer Allah, üzerinize geceyi Kıyâmet gününe kadar sürekli kılsa Allah'tan başka size ışık getirecek tanrı kimdir? İşitmiyor musunuz?' De ki: 'Baksanıza, eğer Allah, üzerinize gündüzü, Kıyâmet gününe kadar sürekli kılsa, Allah'tan başka size dinleneceğiniz geceyi getirecek tanrı kimdir? Görmüyor musunuz?"* (28/71-72).

Diğer tarafta, başta insanlar ve hayvanlar olmak üzere bütün canlı organizmaların varlıkları ve varlıklarını sürdürmelerinin birinci ve en önem-

li; olmazsa olmaz unsuru sudur. Susuz hiçbir canlının yaşayamayacağı mâlûmdur. Özellikle yeraltı sularının kirlendiğini, içme suyu sıkıntısının baş gösterebileceğini hatta "su meselesi" yüzünden devletler arası harplerin çıkabileceğini açıkça ifade eden günümüz insanı, şu hitabı gayet iyi kavrayacak fikrî seviyeye ulaşmış görünmektedir. *"Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akarsu getirebilir?"* (67/30). Su kaynaklarının kirlenmesinden, hor kullanılmasından ötürü kifayetsiz hale gelebileceği ve bu yüzden harpler çıkabileceği tahmininde bulunulması, Kur'ân'ın bu ihtâr ve ihbarını daha bir canlı tutmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, inzar ve tebşiri birlikte yapmıştır. Bu konudaki âyetlerde bir muvâzene görülmektedir. Uyarma-müjdeleme muvâzenesi... Bu dikkatten uzak tutulmaması gereken eğitici bir kaidedir. Zira, küçük yaşlarından beri öğretmenlerinin terbiyesinde ilim, sanat öğrenen kimselerde, bu eğitimin onların cesaret ve atılganlıklarını çok eksiltmiş olduğu görülür. Bu sınıf, az kalsın üzerlerine saldıranlara hiçbir vâsıta ile karşı koyamayacak bir hale geleceklerdi. Fakat Hz. Peygamber, sahâbeye tebşir âyetlerini okuduğu gibi inzar âyetlerini de okuyordu. Onlar da, yakîn derecesindeki inançları ile bu âyetleri okuyorlardı. Bundan dolayı bahadırlık ve şecaatleri çok sağlam ve kuvvetli idi.[119]

D. Tebşîr (müjdeleme), Vaad

BŞR kökünden türeyen bişâre, "Bir kimseye, hakkında bilgisinin olmadığı bir konuda sevinçli bir haber verme" mânâsını ifade eder.[120] Bu konuda Sîbeveyh der ki: "İster hüzün, isterse sevinç versin muhatabın simasında değişiklik meydâna getiren habere denir. Bu, daha çok hayırlı bir haber için kullanılır."[121]

Bu kökten gelen beşîr ise iyi haberler getiren kimseye denir.[122] Kur'ân'da dokuz yerde gelmiş olup, ikisi hariç (2/97) ötekiler Resûl-Nebî mânâsını ifade eder (2/119; 5/19; 7/188; 34/28; 35/24). Umûmiyetle Hz. Mu-

119 İbnu Haldûn, Mukaddime, I, s. 318-319

120 Taberî, Câmiu'l-Beyân, 2/25 tefsirinde, I, s. 205; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, I, s. 200.

121 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 2/25 tefsirinde, I, s. 200.

122 İA, CL. HUART, BEŞİR md., 11, s. 572, MEB yay.

hammed'i (s.a.s.) niteleyen ve birbirine zıt mânâlar ifade eden beşîr ve nezîr sıfatlarının birlikte gelmesi dikkat çeker. Kezâ, ziyadeli babdan "mübeşşir" şeklinde geldiğinde yine onun zıt mânâlısı "münzir" ona eşlik etmekte ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) nitelemektedir. Burada, Kur'ân'ın, birbirine zıt olan uyarma ile müjdelemeyi, hissedilir şekilde ince bir ölçü ve denge ile yaptığını görmekteyiz.

Beşîr ve mübeşşir, umûmiyetle nezîr ve münzirden önce gelir. Bundan, önce tebşirin (müjdeleme), sonra inzarın (istikbâldeki korku ile uyarma) yapılması gerektiği sonucunu çıkartabiliriz. En azından muhataplar mümin olunca bu böyledir. Bununla birlikte, müjdeleme ile uyarmanın yan yana beraberce zikredildiğini göz önüne alırsak, bu cihâzlardan sadece birinin değil her ikisinin birlikte kullanılmasının gerekli olduğu sonucu ortaya çıkar. Tebşir, dünya ve Âhiret olmak üzere iki cihete yöneliktir.

Hz. Nuh (a.s.) kavmine der ki: *"Allah'tan mağfiret dileyin ki üzerinize gökten bol yağmur göndersin ve size mallarla, oğullarla yardım etsin, size ırmaklar versin"* (71/11-12). Hûd (a.s.) da, ilahî tevcihe mazhar olarak kavmine aynı yönde seslenmiştir: *"Ey kavmim, Rabb'inizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin ki gökten üzerinize bol bol rahmet göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Suç işleyerek yüz çevirmeyin"* (11/52).

Diğer tarafta, birçok yerde, meselâ Nuh, Hûd, Sâlih, Lût, Şu'ayb ve Musa (a.s.) kıssalarında, bizzat hadiselerin dili ile Allah'ın elçileri ve onlara tâbi olanların dünya ve Âhirette kurtuluşa erdikleri bildirilmek sûretiyle müminlere bu büyük saâdet ve kurtuluş müjdesi verilmiştir.

Müjdeye, Peygamberler muhatap olmuşlardır. Bu onların itminanını artırmaya yönelik olsa gerektir.[123] Bu hârikulâde müjdelerin, muhatap olan Peygamberler ve onlara inanan müminler ile birlikte, daha sonra gelecek bütün insanlar için birer iknâ ve itminân vesilesi olduğu aşikârdır.

Müjdeye müminler de muhatap olmuşlardır. İnanan insanlar, dünyada

---

123 Her biri başlı başına harikulade birer hadise olan Hz. İbrahim, Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'in birer erkek çocukla müjdelendikleri için bkz. 15/53; 53, 54; 38/101,112; il/71; 51/28; 19/7; 3/39, 45.

inkârcılara karşı yardım olunmakla, Âhirette ise cennet nimetleri ile müjdelenmişlerdir. Bu onların hak yolda sâbit ve kararlı olmalarına bir vesiledir.[124]

BŞR kökünün, "İster hüzün isterse sevinç versin, muhâtabın simâsında etkisini gösteren haberdir" şeklinde tarif edildiğini kaydetmiştik. Buraya kadar Peygamberler, salihler ve müminlerin müjdelenmelerinden bahsettik. Onların müjde ile karşılaşmaları, yüzlerinde sürûr meydana getirmektedir.

Bununla beraber, Kur'ân'da başka bazı insanların müjdelenmelerinden bahis olunmaktadır ki, bu müjde onların yüzlerinde tesir meydana getirir, fakat bu tesir hüznün dışa vurmasıdır. Bunlar münafıklardır. Hem beşîr ve hem de nezîr olan Hz. Resûl, inkârcıları ve münâfıkları elim bir azap ile müjdelemekle emrolunmuştur.[125] Kafirlerin ve münafıkların acı azap ile müjdelenmeleri tehekkümdür.[126] Burada tebşir, bir nevi inzardır; inanmayanları, imân etmek sûretiyle korunmaya teşvik ederek küfürde ısrâr etmekten sakındırır.

E. Kasem

Bir konudaki hüküm iki şey ile belirlenir: Şahitlik veya kasem. Allah Tealâ, hücceti kuvvetlendirip kemâl noktasına erdirmek için kasemi kullanmıştır ki, münkirlerin hiçbir bahaneleri kalmasın.[127]

Kasem, muhâtabın dikkatini haber verilecek konuya çevirmek, duygularını harekete geçirmek, düşüncesini toparlamak ve esas konuya yöneltmede önemli rol oynar. Bir şeye yemîn edilmesi, ona verilen ehemmiyetin ve rağbetin ifadesidir.

Kur'ân, apaçık Arapça olarak indiğinden, kendi haberlerini pekiştirmede bu dilin üslûp husûsiyetlerini kullanmıştır ki bu haberler, inanan-

---

124 Sahabe (r.anhüm), dünyada nusretle müjdelendiler (61/13); Âhirette ise Allah'a kavuşma (2/223), cennet (42/22-23), rahmet ve nimetler (9/21; 2/257) vb. lütuflara nail olmakla müjdelendiler. Kur'ân'ın kendisi de inananlar için bir müjdedir (16/89-102). Onu okudukça, dinledikçe ikna ve irşad olur, imânları ziyadeleşir, doygunluğa ulaşırlar.

125 Bkz. 4/138; 9/3, 34; 31/7; 45/8; 3/21; 8/21, 24 vb. âyetler.

126 Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî, 2/25 tefsirinde, I, s. 200.

127 Zerkeşî, Burhân, III, s. 41; Suyûtî, İtkân, IV, s. 53.

ların nefislerine yerleşsin ve karşı çıkanları da şiddetle sarssın. Kasem, muhâtabı dâimâ tasdike götürmese de, çoğu zaman onun muhalif fikrini zayıflatır, gevşetir; onu kasem varit olan konuda derin düşünceye sevk eder.

Kur'ân, Esmâ-yı Hüsnâ'dan olan "Rabb"e kasem etmiştir. Fakat, bazen onu "yere ve göğe" muzâf yapar.

فَوَرَبِّ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ

"Göğün ve yerin Rabb'ine kasem olsun ki bu iş, sizin konuştuğunuz gibi gerçektir" (51/23). Bu izâfette, göğün ve yerin Allah'ın emri ile durduğuna işâret vardır. Bunda O'nun işlerine ta'zim sözkonusudur. Burada verilmek istenen bir mesâj da şudur: Bu kadar muazzâm ve büyük işler yapanın ismi ile anılan bir şeyde şüphe etmek olur mu?

Kur'ân'ın, Allah Teala'nın mahlukâtına yemin etmesinde, "korku" ifade eden bir uyarı vardır. Bu korku, muhatabı, Yaratıcısını düşünmeye sevk eder. Meselâ, kasemin varit olduğu şu âyetleri düşünelim:

"Güneşe ve onun aydın sabahına kasem olsun.

Onu izleyen aya kasem olsun.

Güneşi ortaya çıkartan gündüze kasem olsun.

Onu örten geceye kasem olsun.

Göğe ve onu yapana kasem olsun.

Yere ve onu yuvarlayıp döşeyene kasem olsun" (91/1-6).

Bu kasemin, kâinatın işlerini bu kadar dakik, muhkem ve sağlam bir şekilde tedbir eden Yaratıcı hakkında en derin ve en kuvvetli hayret hislerini uyandırdığı açıkça görülmüyor mu? Ya sabahleyin son haddine ulaşan güzelliği ile beliren güneş, o battığında, kâinatın bekçiliğini yapmada ve aydınlatmada onun yerini alıyormuş gibi, onu tâkip eden ay! Ya bu beliren gündüz, parlayan yıldız! Sonra, çok kalmadan onun ışığını yok eden gecenin zifiri karanlığı... Böylece, muhkem bir şekilde yaratılmış olan bu gökyüzü, görenlerin gözünde gayet dakîk bir bina gibi tamamlanmıştır. Genişçe döşenmiş bu yeryüzü, son derece acîp bir tarzda yaratılan,

hidâyet ve dalâlete açık insan nefsi! Bütün bunlar, kişiyi, derin bir düşünceyle Yaratıcısını düşünmeye ve hissetmeye sevk etmektedir.

Şimdi şu âyetlerdeki kasemin azâmetini düşünelim:

فَلاَ أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ * وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ

"Yoo, yıldızların yerine kasem ederim ki, bilirseniz bu büyük bir kasemdir" (56/75).

وَالنَّجْمِ اِذَاهَوَى * مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى

"Battığı dem yıldıza kasem olsun. Arkadaşınız sapmadı, azmadı" (53/1-2).

Yıldızların kendi mevkilerinde, büyük bir kudret tarafından, düşmekten ve parçalanmaktan korunduklarına ve yıldızların düşmesi hadisesinin insanda uyandırdığı korkuya nasıl dikkat tevcih edilmiş bir bakalım! Bu her iki durum, Yaratıcının işleri karşısında insanı hayrette bırakır. Bu, kasem ile gelen haber hakkında insanın mutmain olmasını sağlar.[128]

Kur'ân, gece ve gündüze, yıldızlara da kasem etmiştir. Bunlar da muazzam kudretin tezâhür ettiği yerlerdir. Kezâ, sularla dolu bulutu kolay ve yumuşak bir sûrette taşıyıp, sonra sularını oraya buraya tevzi etmek üzere onu serbest bırakan rüzgara da kasem etmiştir. *"Savurup kaldıranlara, taşıyanlara, kolayca akıp gidenlere, işleri taksim edenlere kasem olsun ki, size vaat edilen mutlaka doğrudur"* (51/1-5). Su ile yüklü bulutun fezada dönüp dolaşması, yağmur yağması, bitkilerin tozlaşması ve henüz bilinmeyen birçok hadise rüzgar sayesinde olmaktadır. Ayrıca, denizlerde seyreden koskocaman gemiler, her türlü canlının rızkının hekimâne bir şekilde taksim olunması vb. bütün bunlar, Halık Teala'nın varlığına ve kudretine delâlet eder.

Allah Teala'nın kasem ettiği her şey, O'nun kudretinin ve azametinin tezahür ettiği nesnelerdir. Sonra, yemin büyük bir şeye yapılır. Büyük bir şeye kasem edilmesi, insanın iç dünyasında büyük bir etki yapar, heybet doğurur ve ona, kabul ve tasdik etmeye daha çok hazır hale geleceği mânâlar verir.[129]

---

128 Ahmed Bedevî, Min Belâğati'l-Kur'ân, s. 171.

129 Sa'd Bereke, Üslûbu'd-Daveti'l-Kur'anî, s. 317; krş. Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 3. baskı, Ankara, 1979, s.169.

Yeminden maksat, haber verilen husûsu tekid etmek, pekiştirmektir. Tekidin, mânâları zihinlere nakşetmedeki önemi büyüktür. Kur'ân, çoğunlukla, bu dînin getirdiklerinin doğruluğunu ortaya koymak, Kur'ân'ın tesis ve tespit etmek istediği esasları, kaideleri yerleştirmek kısaca insanların bilmesi gereken imân esaslarını takrîr etmek için kasem üslubunu kullanmıştır. Bazen Tevhid'i yerleştirmek, Kur'ân'ın ve Hz. Resûl'ün hakkaniyetini ispatlamak, ceza, vaat ve vaîdin gerçekliğini zihinlere nakşetmek ve insanın gerçek durumunu ortaya koymak için kasem üslûbunu kullanmıştır. Örnekleriyle görelim:

a. Tevhid'i kökleştirmek için, meselâ şu âyetlere bakalım: *"Sıra sıra dizilenlere, zikir okuyanlara kasem olsun ki Tanrı'nız birdir"* (37/4).

b. Kıyâmetin geleceğini, öldükten sonra dirilişin vukû bulacağını kasem ile bildiren âyetler: *"Birbiri ardınca gidenler, rüzgar gibi esip savuranlara, yaydıkça yayanlar, ayırdıkça ayıranlara, öğüt bırakanlara kasem olsun ki size vaat edilen mutlak gelecektir"* (77/7).

c. Kur'ân'ın hakkaniyetini ispat için kasem üslubu ile varit olan âyetlere örnek olarak şunları kaydedelim: *"Bilirseniz bu büyük bir yemindir. O, elbette değerli bir Kur'ân'dır"* (56/77). Kur'ân'ın Allah tarafından olduğunu ispat için yine ona kasem edilmiştir. *"Hâ, Mim, apaçık Kitâb'a kasem olsun ki, Biz onu mübârek bir gecede indirdik"* (44/1-3).

d. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletini ispât için: *"Yâsîn, hikmetli Kur'ân'a kasem olsun ki sen gönderilmiş Resûllerdensin"* (36/1-3).

e. İnsanın tabiatından, ahlâkından ve onun bu dinle alâkasından bahseden âyetler: *"Nefesleriyle ses çıkartarak koşanlara, ateş çıkartanlara, toz koparanlara, derken bir topluluğun arasına dalanlara kasem olsun ki, insan Rabb'ine karşı çok nankördür. Ve kendisi de buna şâhittir"* (100/1-7).

Bütün bu kasemle sunulan meseleler arasında telâzüm vardır; bunlar birbirlerini gerekli kılar. Hz. Resûl'ün (s.a.s.) hakkaniyeti anlaşılınca Kur'ân ve meâdın hakkaniyeti de anlaşılmış olur. Kur'ân'ın hakkaniyeti anlaşılınca, getiren Resûl'ün sıdkı da anlaşılmış olur. Vaat ve vaît ispatlanınca, hem O'nun ve hem de gönderilen Kitab'ın sıdkı anlaşılmış olur.[130]

130 İbnu'l-Kayyîm, Aksâmi'l-Kur'ân, s. 2.

Allah Teala, kendi zâtına (51/23;10/53;15/92;67/7 vb.), fiillerine (51/1-2 vb.) ve yarattıklarına kasem etmiştir (52/1; 37/1; 77/1; 79/1 vb.). Yarattığı bazı nesnelere kasem etmesi, bunların O'nun en büyük âyetlerinden olduğunu gösterir.[131]

Kasemin tesir kuvvetini anlamak için şu hadiseyi kaydedelim: Rivâyet olunduğuna göre, bir bedevî;

وَفِى السَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ * فَوَرَبِّ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ

"Gökte rızkınız da var, uyarıldığınız (Azap) da var! Göğün ve yerin Rabb'ine kasem olsun ki bu iş sizin konuştuğunuz gibi gerçektir" (51/22-23) âyetini işitince şöyle bağırdı: "Celil olan Allah'ı kim öfkelendirdi ki kasem etti." Bedevi bunu üç defa tekrarladıktan sonra öldü.[132]

Nöldeke'nin, Kur'ân'ın muhataplarını mantıkî delillerle değil, hitâbet kuvvetine dayanarak iknâ etmeye çalıştığı iddiasının geçerli hiçbir yönü yoktur.[133] Zira, Kur'ân her türlü aklî muhâkemeyi kullanmıştır. Bizim bu çalışmamızın özellikle Birinci Bölümü, bunun örnekleriyle doludur. Lakin muhataplardan bazılarının aklî muhâkemeyi kavrayacak kapasiteye sahip olmadıkları bir gerçektir. O halde bu kesim ihmâl mi edilmelidir? Hayır! Öyleleri için, yukarıda örneklerini gördüğümüz kasem üslubu çok müessir olmakta, onları iknâ ve irşat etmektedir. Kaldı ki, kasem, Arapların yanı sıra Hint, İbranî ve Greklerde de yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.[134]

F. Tehekküm (psikolojik mücadele)

Kur'ân, muârızlarını rahat bırakmaz, hesaba çeker, gerçeği ayân beyân ortaya koymak için onları her taraftan sarar, rûhlarının bütün gediklerinden nüfûz ederek bir şey söyleyecek hal bırakmaz. Onun muârızlarını iknâ için birçok üslûp kullanmasından bunu anlıyoruz. Bu üsluplardan biri de tehekkümdür. Tehekküm, muârızla istihza etmek, onun aklî ve fiilî olarak düştüğü komik durumu gözler önüne sermektir.

131 İbnu'l-Kayyîm, Aksâmi'l-Kur'ân, s. 4.
132 Zerkeşî, Burhân, III, s. 41-12.
133 M. Tayyip Okiç, Tefsir Ders Notları, s. 98.
134 Kazım Fethi er-Râvî, Esâlibu'l-Kasem fi'l-Lugati'l-Arabiyye, Bağdad, 1397/1976, s. 30-31.

Kur'ân, bir dâvâ getirmiştir, onu yerleştirmek, kökleştirmek için önüne çıkan engellerle mücadele etmiştir. Bu engellerden biri de muârızlarının, insanları ondan uzaklaştırmak için, bir nevi psikolojik harb olan istihzâ kampanyası başlatmalarıdır. Kur'ân, buna bigâne kalmamış, aksine bunları teker teker ele alarak aynı üslûp ile cevâplandırmak sûretiyle muârızlarını kazdıkları kuyuya yuvarlayıvermiştir.

Kur'ân, düşmanlarına karşı sınırlı psikolojik mücadeleyi hedeflemiş ve planlamıştır. Bütün yönleriyle muarızlara yönelik olan tehekküm, psikolojik mücadele nevilerinden ve silahlarından biridir. Kezâ, Kur'ân'ın muârızları ile tartışması yahut onlardan bahsetmesinin cümlesinden bu mücadele türünü de hedeflediğini görürüz. Hatta, Kur'ân'ın, Müslümanların düşmanlarına karşı uygulamalarını istediği askerî plânda, psikolojik harp gayesi de görülmektedir.[135] Zira, bunun, caydırıcı önemi hâiz olduğu bilinen bir gerçektir. "Harp cephe gerisinde kazanılır" sözü meşhûrdur.

Kureyş müşrikleri, ilk Müslümanlara karşı, önce büyük bir psikolojik savaş başlattılar. Öyle ki, iktisâdî hayatı, inancı ve mânevî gücü olumsuz yönde etkileme gibi, çağdaş dünyanın bilip tanıdığı her türlü yolu denediler.[136] Kur'ân, onların bütün bunlardan beklentilerini açığa çıkartır: *"Onlara: 'Allah'ın size verdiği rızıktan (Allah için) verin!' dendiği zaman,*

---

135 Müslümanların düşmanlarına karşı askerî kuvvet hazırlamalarını emreden en bariz âyete baktığımızda, psikolojik harbin, fiilî harb ile birlikte temel hedef olarak gözetildiğini görürüz. "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar, kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız*" (8/60). Görüldüğü gibi âyet, doğrudan savaşı emretmiyor. Askerî birikim ve hazırlığın doğrudan gayesi savaşmak değil, düşmanı caydırmaktır. Keza, 9/73; 47/4 âyetlerinde psikolojik mücâdele hedeflenmektedir.

136 İbnu İshâk der ki: "Kureyşliler Allah Resûlü'nün ashabının başka bir memlekete göç ettiklerini, orada esenlik bulup karar kıldıklarını, Necâşî'nin, onlardan kendisine sığınanları himaye ettiğini (...), müslümanlığın kabileler arasında yayıldığını görünce bir araya toplandılar (bu olaylara karşı tedbir almayı düşündüler). Hâşim boyu Muttâliboğullarına karşı anlaşıp, onlara kız vermemeyi ve onlardan kız almamayı, onlara birsey satmamayı ve onlardan bir şey satın almamayı ve bu şartları yazılı olarak (pekiştirmeyi) kararlaştırdılar. Kureyşliler toplandıklarında bu şartları bir kağıda yazdılar; sonra da karşılıklı olarak ahitleşerek bu konuda birbirlerine söz verdiler; bundan sonra da sözlerinde durmak için anlaşma kağıdını Kabe'nin duvarına astılar", İbnu Hişâm, Sire, I, s. 276.

nankörler, inananlara dediler ki: Allah'ın dilediği zaman yedireceği kimseye biz mi yedirelim? Doğrusu siz apaçık bir sapıklık içindesiniz' derler" (36/47). Mekke'li müşrikler böyle derken, Medîne'li münafıklar hedefi belirlemiş ve sınırlarını çizmişlerdir. *"Onlar öyle kimselerdir ki: 'Allah Resûlü'nün yanında bulunan (göçmen fakir)leri beslemeyin ki dağılıp gitsinler' diyorlar. (...)"* (63/7). Hem müşriklerin hem de münâfıkların, iktisâdî boykotunun amacı Müslümanlara zarar vermek, insanların İslâm'a girişlerini önlemekti.

İslâm'a karşı yürütülen bu psikolojik harbin akide eksenli olması tabiîdir. Zira, Müslümanlarla muârızları arasında görüş ayrılığına, husûmete sebep olan en bâriz husus akide konusudur. Müşrikler, insanları ondan soğutmak ve uzaklaştırmak için var güçleriyle İslâm inancına karşı koymaya, onunla alay etmeye ve yalanlamaya çalıştılar.

Kur'ân, onların bu menfi çabalarını, psikolojik harplerini sonuçsuz bırakmak, etkisiz hale getirmek için, aynı mücadele üslûbu ile onlara karşı koydu, onları rûhen çökertti, ibret-i âlem yaptı: *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınz cehennemin odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar tanrı olsalardı oraya girmezlerdi. Oysa hepsi orada sürekli kalacaklardır"* (21/98-99). Kur'ân, onları âdetâ gözetim altında tutuyordu; onların fırlattığı her oku, onların bağrlarına saplıyordu. Her türlü alaylarına daha şiddetlisi ile karşılık vererek fitne kaynağını kökünden kurutuyordu. Muârızlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şahsına savaş açtılar. Zira, onların gözünde Hz. Resûl, İslâm'ın sancağı Müslümanların dayanağıydı. Nitekim, öyleydi de. Hatta, O'nu İslâm'ın mümessili olarak gördüklerinden, kendisine verilecek bir zararın İslâm'a verileceğini düşünüyorlardı. Bu zarar, sadece O'nun hayatına münhasır da değildi; O'nun şahsiyeti hakkında uyandırılacak bir şüphenin İslâm'ı doğrudan etkileyeceğini hesaplıyorlardı.

İslâm düşmanları, hakkındaki asılsız bir yaygaranın, insanları O'na tâbi olmaktan alıkoyacağını hesaplayarak bütün gayretlerini Hz. Resûl'ün şahsiyeti hakkında bir şüphe, bir tereddüt ihdâs etme üzerinde yoğunlaştırdılar. Onun için, O'na sâhir, kâhin, şair, mecnûn diyerek, bu iftirâlarla insanları kendisinden soğutmak istiyorlardı.[137]

---

137 Kur'ân, tehekküm üslûbunu sıklıkla kullanmıştır. Meselâ,6/4-5, 7-10; 11/5; 13/K 11; IS/56; 56/51 vb. âyetlerde bu cihâz kullanılmıştır.

Onların bu psikolojik tesirlerini etkisiz hale getirmek için Kur'ân, önce Hz. Peygamber'i teselli ederek, O'nun mânevî kuvvelerini pekiştirdi. Sonra onlara karşı tehekküm üslubunu kullandı. *"Kâfirler seni gördükleri zaman, seni ancak alaya alırlar: 'Sizin tanrılarınızı alaya alan bu mu?' diye. (...) Şüphesiz, senden önceki Peygamberlerle de alay edildi, ama onlarla alay edenleri, o alay ettikleri şey kuşatıverdi"* (21/36, 41). *"Seni gördükleri zaman, mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar: 'Allah bunu mu Resûl göndermiş? Eğer biz tanrılarımıza tapmakta ısrar etmeseydik, neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı' diyorlar. Azabı gördükleri zaman kimin yolunun sapık olduğunu bileceklerdir. Arzusunu tanrı edinen kimseyi gördün mü? Onun üstüne sen mi bekçi olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini, düşündüklerini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha sapıktır"* (25/41-44). Yollarını, yönlerini, istikâmetlerini tâyin ve tespit edememekte hayvanlardan daha sapıktırlar.

Başka bir pasajda ise Kur'ân ile müşrikler arasındaki psikolojik savaş, Hz. Peygamber ve Kur'ân hakkında cereyân eder. Daha önce belirttiğimiz gibi, Kur'ân onların söylediklerini titizlikle kaydettikten sonra, teker teker iddiâlarını cevâplamaya ve çürütmeye geçer. *"Ey Resûl, sen hatırlat, öğüt ver. Rabb'inin nîmeti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnûn. Yoksa onlar senin hakkında: 'Bir şairdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar? De ki: 'Gözetleyin ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim. Bakalım hangimiz felâketlere çarpılacağız. Akılları mı bunu kendilerine emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur. Yoksa 'Onu uydurdu' mu diyorlar? Hayır onlar inanmıyorlar. Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler. Yoksa kendileri hiçbir şey olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir? Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır, onlar düşünüp de inanmazlar"* (52/29-36). Hiçbir akıllı, Nübüvvet gibi büyük bir nîmet ile nasiplenmiş bir Zât'ı, cünûn veya kehânet ile itham etmez. Kur'ân, zamanın haklıyı ortaya çıkartacağı yönündeki sağlam delilden meseleyi ele alarak, tehekkümü bu yönde teksif eder. Zira, onlar da zâhiren bunu kabul ediyorlar. Böylece onları ilzâm eder. Peşinden Kur'ân, onlara hayretengiz bazı suâller tevcih ederek, tehekküme devam eder. Yoksa bunu kendilerine akılları mı emrediyor? Oysa, hiçbir aklın bunu emretmemesi gerekir. Öyle ise, onların akıllarından şüphe edilir.

Eğer onlar, Hz. Muhammed'in getirdiğinin kendinden olduğunu iddiâ ediyorlarsa, işte meydân! O'nun getirdiği parlak bir ışık gibi her kalbe nüfûz etmekte olup, her gönül O'nunla iletişim kurabilir. Ancak, bu iletişime sapıtmış, hevâ tarafından köreltilmiş gönüller bigâne kalır. Onların kalbleri, imâna istidadı olmayan, tutulduğu nesneyi göstermeyen pas tutmuş ayna gibidir. Eğer gerçekten onlar, Hz. Muhammed'in getirdiğinin kendinden olduğuna dâir görüşlerinde samimi iseler, O'ndan daha akıllı ve hayırlı olduklarını iddiâ etmelerine rağmen, niçin kendileri de O'nun getirdiğinin benzerini getirmiyorlar?

Müşrikler, Âhiret inancını da istihzâ konusu yaparlar. Kur'ân'ın, onların bu istihzâlarını kaydetmesi, bizzat ona önem vermesinden değil, meseleye aklî, mantıkî cihetten yaklaşarak, insanların akıllarını çelmek isteyen inkârcıların maksadını boşa çıkartmayı amaçlamış olmasındandır. Âhiret'e ve öldükten sonraki dirilişe inanmayanlar, orada kendilerini bekleyen azap ve içinde bulundukları tereddüt halinin kendilerini düşürdüğü sıkıntılı durumdan ötürü, gerçekten uzak, sapık bir yoldadırlar. Onları kuşatan yer ve gökler hakkındaki azıcık düşünce, yanlış yolda olduklarını ispat etmeye kâfi gelir: *"İnkâr edenler birbirlerine dediler ki: 'Siz tamamen dağılıp parçalandıktan sonra, mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adam gösterelim mi? Allah adına yalan mı uydurdu, yoksa kendinde delilik mi var?' Hayır, Âhiret'e inanmayanlar, azab ve uzak bir sapıklık içindedirler. Onlar gökten ve yerden önlerinde ve arkalarında bulunanı, (kendilerini her yandan kuşatan göğü ve yeri) görmüyorlar mı? Dilesek onları yere batırırız ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Şüphesiz bunda Rabb'ine yönelen her kul için bir ibret vardır"* (34/7-9).

Başka bir yerde de Kur'ân, onların öldükten sonra diriliş ile istihzâlarını kaydettikten sonra şiddetli bir tehekküm ile onlara cevap verir (37/11-39). Âdetâ onlar, kendi kendileriyle istihzâ eder konuma getirilirler. Âhirette, kendilerini yoldan çıkartan, sapıtmalarına sebep olan efendileri ile aralarında geçen konuşma serdedilir. Kur'ân, Âhiretteki korkunç durumlarını; onları, eşlerini, taptıkları ve dünya ve Âhiret'te yardımlarını umdukları tanrıları ile birlikte güçsüz bir halde kendilerini kaplayan al-

çaltıcı azabı gözler önüne serer. Özellikle bu pasajdaki, مَالَكُمْ لَاتَنَاصَرُونَ *"Size ne oluyor ki yardımlaşmıyorsunuz?"* (37/25) âyetiyle tehekküm doruğa ulaşır. Tâbîler, küfre uymaları suçunu efendilerine yıkmaya çalışırlar. Efendiler kabul ederler mi? Onlar da esas suçluların uyanlar olduğunu söylerler. *"Birbirlerine döndüler, soruyorlar. (Uyanlar, uydukları adamlara) dediler ki: 'Siz bize sağdan gelir (güvendiğimiz yandan bize sokulup vesvese verir)diniz. (Ötekiler de): 'Hayır, dediler, zaten siz kendiniz inanan insanlar değildiniz. Bizim sizi zorlayacak bir gücümüz yoktu. Siz kendiniz azgın bir toplum idiniz"* (37/27-30). Bu uyulanlar, istihzâlarında İslâm'ı tebliğ eden Hz. Peygamber'i hedeflemişlerdi; insanları O'ndan soğutmak ve uzaklaştırmak istiyorlardı. Kur'ân, onların oklarını geldiği yere gönderir, onlarla aynı noktada mücadele eder; onlarla istihzâ ederek, kendilerine tâbî olup, boyun eğenleri kendilerinden koparmayı, henüz boyundurukları altına girmeyenleri de onlardan uzak tutmayı hedefler.

Tehekküm üslubu, hem kendine hem başkalarına son derece zararlı müşrik tipleri de hedeflemiştir. Meselâ, "Mekke'nin iki dağı arasında benden daha üstün kimse yoktur" diyen Ebû Cehil'e,[138] tehekküm ve tevbih ile hitap olunmuş, gerçek mevkii gözler önüne serilmiştir. Böylece onun özlenen, gıpta edilen değil; sakınılan, nefret edilen bir tip olduğu açık seçik ortaya konmuştur: *"Azabı tat, zira, sen kendince üstündün, şerefliydin"* (44/49).

Aynı şekilde, İslâm Peygamberi'ne maddî-mânevî eziyet etmeyi yegâne görevi bilmiş Ebû Leheb ve karısını münhasıran hedef alan Tebbet sûresi, tehekküm üslûbu ile onların her türlü fiilî ve psikolojik baskılarını kendi âleyhlerine çevirerek, bu iki müzeviri iki cihânda rüsva ve perişan etmiştir.

Görüldüğü gibi, Kur'ân, bu cihâzı, daha çok inatçı inkârcılara, dönüş ihtimâli görünmeyen kimselere karşı kullanmıştır. Bu şekilde böyle tiplerin, ne kadar yanlış yolda oldukları, ne kadar gülünç duruma düştükleri gözler önüne serilmiştir. Bu üslubun doğrudan muârızlara faydası görünmese de, üçüncü şahıslara, henüz herhangi bir saf belirlememiş

---

[138] Zerkeşî, Burhân, II, s. 232.

olanlara müspet yönde bir tesirinin olacağı aşikardır. İki yoldan yanlış olanı, sapık olanı, mantıksız ve gülünç olanını gören mütereddit birinin, öbür dosdoğru yolu tercih etmemesi için hiçbir sebep kalmaz. Bununla beraber, bu üslûp, müminleri de teselli edip, ferahlatır.

Tehekküm, psikolojik harp nevilerinden biridir. Psikolojik harb, tarihin bilinen en eski zamanlarından beri, hasımlar arasında cereyan etmiş bir mücadele türüdür. Bunun araçları, hasımlar arasında mücadele şartlarının mümkün kıldığı yıpratıcı her şeydir. Taraflardan her biri öbürüne gâlip gelmeye çalışır. Bunun için şartların imkân verdiği çerçevede muârızının gücünü kıracağını, kuvvetini zayıflatacağını umduğu her yolu dener.

Psikolojik harbin hedefi, muârızların inançlarını, düşüncelerini, irade güçlerini ve kararlılıklarını etkilemektir. Çünkü mücadelenin neresinde olursa olsun, hakîkî kuvvetin mihveri inanç ve iradedir. Buradaki inançtan maksat, sadece dini yâni hak olanı değil, mücadelenin her iki tarafında bulunanların, kendi konumlarının doğruluğuna ve haklılığına inanmalarıdır. Onun bu konumuna olan inancı rûhuna işlemiş, akide derecesini almıştır. Hak veya batıl taraftarı olsun, bu inancı savunma iradesini gösteren hangisi ise, kuvvetli taraf odur. Psikolojik mücadele, bu inancı zayıflatmayı hedefler. Taraflardan hangisi, hasmının kendi konumuna olan inancını ve iradesini etkileyebilirse, mücadele sonunda kazanan taraf olması umulur. Hatta, "Her iki dünya savaşı tarihi hakkında denmiştir ki: Psikolojik savaş, harbi kazanan silâh olmuştur."[139]

G.Telkin

Bir fikri veya bir tasarıyı, bir kimseye, onun etkilenmek istendiği hissine kapılmasına yol açmaksızın, örtülü bir şekilde sunmaya telkin denir.[140] Teklif etmek, iknâ etmek, fikrini celp etmek; gizli mekanizmalarla muhâtabı, sunulan fikre râm etmektir. Özellikle müşahhas delillerin, hal ve tavırların telkinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Zira, "bugün artık biliyoruz ki, hiçbir şey söylemeden çok daha iyi telkinde bu-

139 Dr. Abdulhalîm Hıfnî, Uslûbu's-Suhriyyeti fi'l-Kur'ân, el-Kâhire, 1987, s. 60.

140 Foulquie, Pedagoji Sözlüğü, TELKİN md., s. 496.

lunmak mümkündür" denmesi bunu göstermektedir. Telkin, açıkça söylenenden çok daha fazlasını düşündürüp, hissettirir.

Baştan beri, insanların iknâ karşısındaki durumları farklı olmuştur. Bu, onlardan her birinin tabiatı, fıtrî istidâdı, yönelişini etkileyen ve ona uygun üslûbu tayin eden fikrî ve içtimaî âmillerden kaynaklanmaktadır. İnsanların dilleri, renkleri, benizleri, sesleri, parmak izleri, kan grupları, haz aldıkları şeyler vs. bütün hususiyetleri çeşit çeşit olduğu gibi, onlara gerçeği kabul ettirmede takip edilecek usûller ve yolların da değişik olması tabiîdir.

İnsanda herhangi bir değişikliği meydana getirmek için ilk hareket noktası yine onun kendisidir. Onu imâna kavuşturabilmek için, vicdan, akıl ve irade gibi hareketleri üzerinde müessir olan unsurların her birini râzı edip, onları tatmin etmek; sunulan mesajı algılamaları için bunlarda bir birlik oluşturmak gerekir.

Kur'ân'ın benimsediği iknâ cihâzlarından biri de telkindir. Bir kimseye telkinde bulunmak ve dolayısıyla ona tesir etmek, öncelikle onun iç ve dış hareketlerini bilmeyi gerektirir. Bunlar bilinince, hangi davranışa göre nasıl söz söyleneceği kolaylaşmış olur. Böylece o kimseye nüfûz edilebilir.

Eğitim öğretim bir yönden de iki kısma ayrılabilir: Tecrübeye dayanan ve telkine dayanan olmak üzere. Telkin, meseleleri sunmaya, gerçeği açık seçik ortaya koymaya dayanır. Böylece, meselelerin sunuluşu esnâsında görülen doğruluk alâmetleriyle akıl tatmin olduğu gibi, hakkı bulmaya ve onu tanımaya karşı olan susuzluğunu giderdiği için kalbler de sevinç duyar.

Bazı insanlar, puta tapmayı reddederek hakkı arıyorlardı. Bunun için hakikatin yüzünü gösterecek, ellerinden tutup kararsızlıktan, tereddütten bunalan nefislerine şifâ verecek bir ses beklemek ve gözetlemek için devamlı bir sıkıntı içindeydiler. Kitâp ehli bazı kimseler, tahrif olmuş kitâplarında buldukları çelişkili bazı bilgilerden korkuya kapılmış, dinlerine olan inançları zedelenmişti. Çeşitli grupların ve mezheplerin, akîdenin özüne zarar veren görüş ayrılıkları onları ürkütüyordu. Fırkâların birbirlerini tekfir ve tel'in ettiklerini görüyorlardı. Acaba, bu toz duman içinde, birbiriyle çelişen görüşler arasında gerçek hangisidir?

Birçok kimse, İslâm tebliğinin tesirinde kalarak, düşünmeyi menfî mânâda etkileyen, hakkı kabul etmeye mâni olan unsurlardan tecrit olmaya, taklit, çıkar ve asabiyetin oluşturduğu perdeleri yırtmaya ve samimi bir şekilde hakka yönelmeye güç yetirebilmiştir. Kültürsüz, meseleleri ölçüp tartma ve delilleri kavrama imkânından mahrûm büyük halk yığınları ise bulundukları yerde söylenenleri dinlemekten başka yapacakları fazla bir şey yoktu.

Kur'ân, bütün bunlara ve başkalarına tebliğini telkinî bir üslup içerisinde yöneltti. Bu üslûpla hakîkât, her türlü çelişkiden uzak, doğruluğunu gösteren delillerle desteklenmiş, kabul etmeye teşvîk eden her türlü vâsıtayla pekiştirilmiş bir şekilde sunulmuş olmaktadır. Öyle ki, niyetler halis, rûhlar elverişli olduğu ve hakkı aradığı takdirde onu kabul etmeye hiçbir mâni yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm, kronolojik nüzul sıralamasında görüldüğü gibi ilk sûrelerde, putlardan hiç bahsetmeden Allah'ı tanıtmaya ve tavsife başlamış, muhatapların inançlarına temas etmeden doğrudan doğruya hakikati ortaya koymuştur. Kur'ân bir dâvâ, bir gerçek getirmiştir. Bu yüzdendir ki Kur'ân'da, Uluhiyetin tanıtılışında ispat ciheti hakimdir. Başka bir ifade ile Uluhiyetin ne olmadığından (selbî yön) ziyâde, ne olduğu ciheti bahis konusu edilir.[141] Zira, hak güçlüdür kuvvetlidir; ortaya konduğunda bâtılı darmadağın eder. *"Biz hakkı bâtılın üstüne atarız da o onun beynini parçalar, derhal (bâtılın) canı çıkar. (...)"* (21/18). Kur'ân mesajının bu seyrine putperestlerin itiraz edip, mücadeleye başlamalarından sonradır ki, şirkin çürütülmesine geçilmiştir.[142]

Telkin üslûbuna şu âyetleri örnek olarak verebiliriz:

"Dâneleri ve çekirdekleri yaran, şüphesiz Allah'tır. O, ölüden diriyi çıkartır, diriden de ölüyü çıkartır. İşte Allah budur. O halde nasıl yalnız O'na tapmaktan çevriliyorsunuz. Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkartan O'dur. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı vakitlerin bilinmesi için birer hesap ölçüsü yapmıştır. Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir. O'dur ki karanın ve deni-

141 Veli Ulutürk, Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, s.293.

142 Veli Ulutürk, Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, s.293.

zin karanlıklarında yolu bulmanız için size yıldızları yarattı. Gerçekten biz bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık. O'dur ki, sizi bir tek nefisten inşâ etti. Sizin için bir kalış ve bir emânet olarak konuluş yeri ve süresi vardır. Gerçekten biz anlayan bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık. O'dur ki, size gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiyi çıkarttık, o bitkiden bir filiz çıkarttık, ondan da birbiri üzerine binmiş daneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin ve nar bahçeleri çıkartıyoruz. Bunların kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine bakın: Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman şüphesiz bu size gösterilenlerde inananlar toplumu için elbette çok ibret vardır. Tuttular cinleri Allah'a ortak yaptılar. Halbuki onları o yaratmıştır. Bilmeden O'na oğullar ve kızlar icâd ettiler. Hâşâ O, onların ileri sürdüğü niteliklerden münezzehtir! O gökleri ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki? Kendisinin bir eşi yoktur, her şeyi O yaratmıştır ve O, her şeyi bilendir. Rabb'iniz Allah, işte budur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. O'na kulluk edin. O her şeye vekîldir. Gözler O'nu görmez. O gözleri görür. O Latîf (gözle görülmez, lütûf sahibi), her şeyi haber alandır" (6/95-103).

Sunduğumuz bu ayetler, Mekkî olan En'âm sûresindendir. Bu sûre, İslâm inanç esaslarını mücmel olarak ele almaktadır. İnanç esaslarının başında da tevhit meselesi gelmektedir. Bu âyetler, tevhidi, kâinatta müşahede edilen bazı gerçekleri açıklayarak, telkinî bir üslupla ele almaktadır. Akıl, bu gözle görülen varlıkların, arka plânlarında tecelli eden her şeyi tedbir eden, yaratan, takdir eden Yaratıcıya delâletini idrâk eder. Vicdan da bundan nasibini alır; o da bu muazzam varlıkların, kanunların, nizâmın basîreti aydınlatması ve bütün kuvveleriyle nefsin ipinden tutarak ona yol göstermesi için fısıldadığı gerçekleri karşılamaya ve algılamaya koyulur.

Böylece bu âyetler, beşeriyet için birer yol gösterici ışık olur. Hatta zaman geçtikçe ve ilim kâinatın sırlarını ve kapalı yönlerini keşfettikçe -ki bunlar Yaratıcının birliğini ispatlamaktadır- bu ışığın parlaklığı daha da artmaktadır. Kâinattaki bu eşsiz tedbir, bu harikulade denge başka hiçbir yoruma meydan vermeyecek kadar açık ve kesindir. İmdi, yukarıda meallerini sunduğumuz âyetlerden bir iki noktaya işaret edelim:

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى (6/95)

Bu iş, ân be ân gözümüzün önünde cereyan etmektedir; hareketsiz dane yarılmakta ve ondan filiz neş'et etmekte, kupkuru çekirdekten ağaç çıkmaktadır. Peki, filiz veya ağaç veren dane veya çekirdekte saklı olan hayat nedir? O, hiçbir ortağı ve benzeri olmayan ilahî sırdır. Bu gerçeği idrâk ve itiraf etmede, sade basit görüşlü bir bedevî ile mütehassıs bir bilgin aynıdır; her ikisinin de hayretini mucip olur.

فَلَقَ lafzı, dane veya çekirdekten nebatın çıkması ile meydana gelen durumu, hem ses hem de mânâ itibariyle tasvir etmektedir. Mânâları anlatmada ve tasvir etmede kelimelerin ses özelliklerinin gücü ve katkısı vardır; bunlardan bazısı, öbürlerine göre birtakım mânâlar için çok daha uygundur. Kelimeler, özelliklerini onları oluşturan harflerin tabiatından alırlar. Bu harflerin mahreçleri açık veya içten, sert veya yumuşaktır. Kur'ân-ı Kerîm, bu ses özelliklerini birer tesir vâsıtası olarak hakkıyla kullanmıştır.[143]

يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَىِّ (6/95) Ölü ile diri kelimeleri arasında tam bir zıtlık vardır. Birbirine zıt iki şeyden birinin öbüründen çıkartılması, kudreti ispatlamada ve pekiştirmede daha kuvvetli bir mânâ ifade eder. Ayrıca, يُخْرِجُ الْحَىِّ tâbirinde görüldüğü gibi kasdedilen mânâ muzâri fiil ile, مُخْرِجُ الْمَيِّت ifadesinde ise ism-i fâil ile gelmiştir. Bu değişikliğin sebebi şudur: Dirinin ölüden çıkartılması, ölünün diriden çıkartılmasından kudrete daha fazla delâlet eder. Mânânın muzâri fiille tâbir olunması, sesi dinleyicinin kulaklarında canlandırır. Bu tasvir ve canlandırma da ism-i fâil ile değil muzâri fiil ile olur.[144]

Telkin konusunu kapatmadan önce şu hususu da kaydetmemiz gerekir: Telkinde, genel kapsamlı olumsuz hükümlerden kaçınmak gerekir. Bir sınıftaki bütün öğrencilere, her vesileyle, hiçbir şey bilmedikleri, hiçbir şey anlamadıkları, onlar için harcanan emeklerin boşuna olduğu tekrarlanıp durulursa, bütün bu yargılar, sonunda bir telkin yerine geçer ve çocuklar, gerçekten hiçbir şey bilmedikleri, hiçbir işe yaramadıkları, do-

143 M. Sa'd Bereke, Uslûbu'd-Da'veti'l-Kur'ânî,, s. 331.
144 M. Sa'd Bereke, Uslûbu'd-Da'veti'İ-Kur'ânî,, s. 182.

layısıyla iyi hareket etmek için zahmete girmenin, nâfile olduğu inancına kapılırlar. Bir başka ifadeyle, "fena bir adama 'iyisin, iyisin' dense iyileşmesi; iyi bir adama 'fenasın, fenasın' dense, fenalaşması çok vukû bulur".

H. Muhatapların Durumunu Gözetmek

Başarının sırrı, muhatapların kafa yapılarının nasıl değişebileceğinin bilinmesindedir. Bunun için de onları iyi tanımak gerekir. Özellikle onların inançlarını, bilgi seviyelerini, ilgi alanlarını bilip tanıdıktan sonra, buna göre kendilerine hitap olunduğu takdirde müessir olunabilir, zihinlerine, gönüllerine çekirdek bırakılabilir. Bir insanın ilgilendiği sahadan bahsetmek, dikkatini çeker, alâkasını uyandırır; peşin fikirlerinden sıyrılmasına sebep olabilir ki bu son derece önem arz etmektedir. Çünkü "kişi bilmediğine düşmandır" tespiti meşhûrdur. Altının kıymetini en iyi sarrâf bilir.

O halde, iknâ ve irşada, muhatapların ihtisâs alanlarını göz önüne almak işin tabiatı icabıdır. Nahiv âlimi el-Ferrâ' (207/822) ne güzel ifade etmiştir: "Kim bir ilimde derinleşir ve maharet sahibi olursa, diğer bütün ilimler ona kolaylaşır (o ilimlerden de az çok bir şeyler anlar)."[145]

Habeşistan'a hicret eden Müslümanların temsilcisi Hz. Câfer'e, bu ülkenin kralı Necâşî'nin, ilahî mesajdan herhangi bir kısmı hatırlayıp hatırlamadığını sorması üzerine, Câfer (r.a.), her ikisinin doğumu ilahî bir mucize olan Yahya peygamber ile İsâ peygamberin dünyaya gelişlerinden bahseden Meryem sûresinin baş kısmını tilavet etti. Etrafı o sırada din adamları ile çevrili, önlerinde Kitâb-ı Mukaddes nüshaları olduğu halde bu âyetleri dinleyen Necâşî ve papazlar, hepsi birden, her biri onlar için aziz ve mukaddes olan bütün bu hususların hiç de beklemedikleri bir biçimde âyetlerde tebcîl edilip, yüceltilmesi karşısında Necâşî sakalı ıslanıncaya kadar ağlayıp gözyaşı döktü. Onun din adamları da Câfer'in okuduklarını işitince ağladılar. O kadar ki ellerindeki kitapları ıslandı. Sonunda Kral şunları söyledi: "Bu ışığın çıkıp geldiği kaynak ile İsâ'ya gelen İlâhî tebliğin kaynağı aynıdır."[146]

---

145 Şâtıbî, Muvâfakât, I, s. 58.

146 İbnu Hişâm, Sîre, I, s. 266.

Diğer tarafta, Hz. Musa'nın asâsını attığında yılana dönmesinin sihir olduğunu vehmeden Firavun, etraftan topladığı sihirbazlar vasıtasıyla bunu iptâl etmeyi, sahibini mağlup etmeyi tasarlar (20/57-64). Ancak silâhı geri teper. *"Kötü tuzak ancak sahibine dolanır"* (35/43) hükmünce kazdığı kuyuya kendi düşer. Zira, büyücüler, ellerindeki ipleri ve sopaları attıklarında, bu nesneler hakikaten koşuyor gibi göründü (20/66). Hz. Musa asâyı atınca büyücülerin attıklarını yuttu (20/68-69). *"Bunun üzerine büyücüler secdeye kapandılar: 'Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine inandık' dediler"* (20/70). Büyücüler, sihir konusunda uzman olduklarından, neyin sihir olup, neyin olmadığını gayet iyi biliyorlardı. Hz. Musa'nın elinde tecelli eden mûcize, onların iştahlarını kabarttı; onlar daha muazzamını yapacaklarını düşünüyorlardı. Ancak acizliklerini gördüklerinde, karşı karşıya bulundukları durumun sihirle bir alâkasının olmadığını, bunun insanın gücü dâhilinde birşey olmadığını, ancak her şeye kâdir olan Cenâb-ı Hak tarafından gerçekleştirildiğini anladılar ve imân ettiler.[147] Çünkü, sihri en ince noktalarına kadar biliyorlardı, işin uzmanıydılar.

Günümüzde de ihtisas alanlarıyla alakalı Kur'ân âyetlerine muttalî olma şerefine nâil olan birçok bilim adamının iknâ ve irşat olduğu, hidâyete erdiği sıkça rastlanan bir husustur. Öyle ki bu, artık alelâde bir iş halini almıştır.

I. İknâ Zemininin Oluşturulması

İknânın birinci derecedeki hedefi Müslüman olmayanlardır. Kur'ân-ı Kerîm, kendilerine karşı takınılacak tavır bakımından, inanmayanları kendi aralarında iki gruba ayırır: a) Pasif olanlar, b) Aktif olanlar. Kur'ân bu inceliğe dikkat çeker ve bu her iki gruba karşı farklı muâmele edilmesi gereğine işâret eder. Böylece her iki grubun iknâ olabilecekleri farklı yolları da haber vermiş olmaktadır.

Pasif olanlar: Bunlar, müminlere karşı savaşmamış, onları yerlerinden yurtlarından çıkartıp sürmemiş, onlara zararı dokunmamış kendi halinde kimselerdir. Böylelerini iknâ etmek için şu işâreti almaktayız: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkartmayan kimselere*

[147] Krş. İbnu Kesir, Tefsir, 20/70 tefsirinde, III, s. 150.

iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkartan ve çıkartılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır" (60/8-9). Bu âyet, hangi din ve inanca sahip olursa olsun "Müminlerle din hakkında savaşmayan ve onları yurtlarından çıkartmayan" herkese iyilik yapılabileceğini, kendileriyle -varsa- akrabalık alâkası sürdürülebileceğini ve onlara karşı adâletle davranılabileceğini bildirir. Çünkü, "Din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkartmayan kimseler" ifadesi, bu sıfatları taşıyan herkese şâmil olacak şekilde umumîdir ve âyette tahsis de yoktur. Hal böyleyken, "Bu âyet mensûhtur" diyenlerin, bu iddiâlarının hiçbir geçerliliği söz konusu değildir.[148] Bu, müminlere dînlerinden ötürü düşmanlık yapmamış ve onlarla savaşmamış kimselerle alâkanın sürdürülebileceğini bildiren Allah'ın bir ruhsatıdır.[149] Bu âyetler, bu evsâftaki kimseleri dost edinmeyi ve onlara destek çıkmayı nehye münhasırdır. Yoksa, iyilik etmek, ihsanda bulunmak ve adâletle davranmak sûretiyle onlarla iyi muâmelede bulunmayı ve güzelce geçinmeyi nehiy etmez.[150] Böylelerine en büyük iyilik, en büyük ihsan onların Kur'ân ile müşerref olmaları, onun ışığından istifade etmeleridir.

Yine, bu âyet, böyle durumdaki müminler için bir rahmettir. Zira, henüz inanmamış akrabalarını bu sılâ ile imâna davet edebilir ve Müslüman olmalarını sağlayabilirler.[151] Kâfirlerle her türlü alâkanın koparılması gerekmez, alâka kopartılacak olanlar zulüm ve haksızlık yapanlardır.[152] O halde Müslümanlar, dinleri hakkında herhangi bir kötülüklerini görmedikleri bilmedikleri gayr-ı müslimlere karşı iyi davranabilir.[153]

---

148 Taberî, Câmiu'l-Beyân, XII, s. 63; krş. İbnu Kesîr, Tefsir, IV, s. 314-315; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXVIII, s. 74; Tefsîru'l-Menâr, 3/27 tefsirinde, III, s. 279.

149 Kurtûbî, el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVIII, s. 40.

150 Tefsîru'l-Menâr, 3/28 tefsirinde, III, s. 279.

151 Zemahşerî, Keşşâf, IV, s. 105.

152 Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, IV, s. 244.

153 "*Biz insana, ana babasını tavsiye ettik. (...) Bana ve anana-babana şükret, dönüş banadır. Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin (...)*" (31/14-15).

Böyle kimselere karşı iyi davranıldığı, onlara adâletle yaklaşıldığı takdirde iknâ edilebilecekleri anlaşılmaktadır. Nitekim, ihsanda bulunmanın insana müspet yönde tesir ettiği bilinen bir husustur.

Unutmamak gerekir ki bu âyetler, Mekke'nin fethinden önce, yâni müşriklerin azgınlık ve düşmanlıklarının doruğa ulaştığı bir dönemde nâzil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke'nin fethi gününde bu tavsiyelere göre hareket etti. Güç ve kuvvet kendisinde olmasına rağmen onları affetti; üstünlük ve hâkimiyetine rağmen onlara "Serbestsiniz!" dedi. Mümin-kâfir, suçlu-suçsuz herkese iyilikte bulundu.[154]

Aynı şekilde, Medenî olan Tevbe sûresinde geçen ve sadaka verilecek sınıfları tâyin eden âyette geçen "müellefe-i kulûb" (9/60) tâbirinin de bu yönde işâretler ihtivâ ettiğini, mezkûr âyet hakkındaki rivâyetlerin hülâsasından anlıyoruz. Bunlar üç kısım insanlardı: a) Bir kısmı bazı kâfirlerdi ki, Resûlullah (s.a.s.) bunların şerlerini gidermek, Müslümanlara eziyetlerini engellemek ve onları İslâm'a meylettirmek için onlara atiyelerde bulunurdu. Bu gruba verilen atâyânın sadaka (zekat) malından olduğuna dair sarih bir rivâyet yoktur. Rivâyetler bunun ganimetlerden verildiğini gösteriyor. b) Bazı nüfuzlu kimselere ihsanlarda bulunmakla maiyetleriyle beraber İslâm'a girmeleri gözetilir ve kavimleri içinde Müslüman olanların İslâm'da sebât etmelerine mâni olmamaları gibi maslahatlar gözetilirdi. c) Üçüncü bir kısım da İslâm'a yeni dâhil olmuş ve niyetleri henüz zayıf bulunan birtakım kimselerdi ki, fakir olmasalar bile kalbleri iyice ısındırılıp imânları takviye edilmek için bilhassa taltif olunuyorlardı.[155]

Çağımızda kitle iletişim araçlarının baş döndürücü bir hızla gelişmesinin yanı sıra Müslümanların, dünyanın hemen her yerinde, şu veya bu sebeple bulundukları bilinen bir husustur. Binâenaleyh, Müslümanlarla gayr-i müslimlerin münâsebetleri, her zamankinden daha fazla bir yoğunluk arz etmektedir. Müminler, Ebedî Risâlet mesajını, çevrelerinde bulunan gayr-i müslimlere duyurmak durumunda olduklarından, bu vâsıtayı kullanmaları müspet sonuç verebilir. Bu, yumuşaklık ve müsamahanın

---

154 Tefsiru'l-Menâr, 3/27 tefsirinde, III, s. 279.

155 M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, IV, s. 2575.

yanı sıra bir fazilet ve kemâl örneğidir. Kur'ân'ın bütün insanlara gönderildiğinin bir delilidir. Müslümanca bir tavrın, iknâ ve ihtidâlarına sebep olduğu kimseler hiç de az değildir.

Şu kadar var ki, bütün bunların hedefi ve gayesi, insanları şirksiz Uluhiyet, şeksiz Âhiret ve Nübüvvet inancına ulaştırmak ve ilahî mesaj doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaktır. Yoksa bunlara iyilik yapılabileceği ruhsatının temelinde, kuru bir hümanizm olduğu vehmine düşülmemelidir.

Nitekim, öbürleri ile ilgili hüküm şöyledir: *"Allah'a ve Âhiret gününe inanan bir milletin babaları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin. Allah onların kalplerine imân yazmış ve onları kendinden bir ruh ile (kalb nûru veya Kur'ân ile) desteklemiştir. (...)"* (58/22). Müminlerle alâkalı bir işte, onların aleyhlerine olmak üzere kâfirlerle işbirliğine girmek, müminlerin yapacağı iş olmadığı açık seçik bir şekilde belirtilmektedir.

Aktif olanlar: Bunlar, müminlere, sırf inandıkları için sıkıntı ve acı veren, onlara düşmanlık eden, yurtlarından süren yani Müslümanlara maddî-manevî eziyet etmeyi temel hedef gören kudurgan inkârcılardır. Bu tiplerin de esasen iknâ olabileceklerinden ümit kesilmemesi gerekir (20/43-44). Böylelerinin iktisâdî ve içtimaî bazı tedbirler almak sûretiyle iknâ olunabileceklerini öğreniyoruz. Ancak, bu sefer alınan tedbirler onların lehine değil, aksine önce aleyhlerinedir, onlar için bir nevi birer müeyyidedir.

Mekke ahalisi, Peygamberimiz'e (s.a.s.) karşı baskılarını iyice artırınca, onlara bedduâda bulunup, "Hz. Yusuf'un (a.s.) kıtlık seneleri gibi kıtlık seneleri" diledi. Bu duânın cevâbı hakkında Kur'ân-ı Kerîm şöyle der: *"Göğün aşikâr bir duman getireceği günü gözetle. O duman insanları kaplar. Bu acı bir Azaptır"* (44/10-11). Şimdi neler olup bittiğine bakalım: Kıtlık oldu... Hem de o kadar şiddetli bir kıtlık oldu ki kemikleri yemeye mecbûr kaldılar. Sonra yağmur istemesi ricasıyla Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler. Kendileri de: *"Yâ Rabbenâ! Bizden azâbı kaldır, çünkü biz artık inanıyoruz"* (44/12) diye Allah Teâlâ'ya yalvarınca Allah onlara biraz yağmur

---

156 Buhârî, K. Tefsir, Duhân sûresinin ilgili âyet tefsirinde; en-Nesâî, Tefsîru'n-Nesâî, II, s. 278-279; İbn Kesir, Tefsir, IV, s. 124-125.

verdi.[156]

Öte yanda, Mekkeliler, Hendek savaşından sonra bir kıtlık ve hatta açlık tehlikesinin tehdidi altında bulunuyorlardı. Sûriye, Mısır ve Irak'a doğru uzanan ticaret yolları esasen kapatılmıştı. Necd bölgesindeki Yemâme, Arabistan'ın buğday ambarı durumundaydı. İşte tam bu sırada bölgenin başkanı da İslâm'ı kabul etmiş ve Mekke'ye her çeşit tahıl ürünlerinin ihraç edilmesini yasaklamıştı. Bu, yiyecek işinin ciddi bir hal alması sonucunu doğurmuştu. Bazı Mekkeliler O'nun hem cömertliğini ve hem de O'nunla olan akrabalık bağlarını öne sürerek, bu yasakların kaldırılmasını ricâ etmek üzere Resûlullah'a bir haberci gönderdiler. Bu insancıl ricâyı Hz. Muhammed (s.a.s.) derhal yerine getirmiştir. Bundan ayrı Mekkeli fakirler arasında dağıtılmak üzere önemli bir meblağ altın ve para da göndermiştir. Bu durum karşısında Ebû Süfyân şöyle homurdanmıştı: "Muhammed, bununla gençlerimizi aldatıp saptırmak istiyor.." Hemşerilerinin ruh hallerini pek iyi bilen Hz. Peygamber, Ebû Süfyân'a Medine mahsulünden olmak üzere büyük miktarda hurma gönderdi ve deri mukâbili bunları değiş-tokuş etmeyi kendisine teklif etti.[157]

Mekke'nin nispeten rahat, külfetsiz ve en az zayiatla fethedilmesinde bu ihsân ve ikrâmların önemli yeri olduğunda şüphe yoktur.

İ. Nimeti Dile Getirme

Kur'ân'da Allah'ın nimetlerinin hatırlanması, anılması sıklıkla emredilir. Bu emir, Peygamberlere (5/110; 25/29; 93/11), müminlere (2/231; 3/103 vb.) ve bütün insanlara (55/21 vb.) yöneliktir. Bütün bunlardan, nimetleri anmanın, dile getirmenin önemli bir iknâ ve itminân vasıtası olduğu sonucu ortaya çıkar. Nimetler, âyetler gibidir; insanın dikkatini kendilerinin ötesine, nimeti veren (Mun'im)'e çevirir.

Nimetler, hem enfüsî ve hem de afâkîdir; adetâ insanı her taraftan sarmış kuşatmıştır. *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız.(..)"* (16/18). *"Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Hani siz birbirinize düşman idiniz, Allah kalble-*

157 Muhammed Hamidullah, islâm Peygamberi, I, s. 274.

rinizi uzlaştırdı. Onun nimetiyle kardeşler haline geldiniz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz, O Allah sizi ondan kurtardı. Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki, yola gelesiniz" (3/103). "Ve kendisinden istediğiniz her şeyden size bir parça verdi. (...)" (14/34). *"Ey insanlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl oluyor da gerçekten çevriliyorsunuz?"* (35/3). Burada birinci ile ikinci cümle arasında latif bir boşluk bırakarak, böyle bir manzaranın okuyucunun kafasında canlanması istenmiştir. Yerden ve gökten kimin rızık verdiği sorulduktan sonra ortalığı derin bir sessizlik kaplıyor. Mecliste herkes susunca, bu sefer cevâbı Hatib'in kendisi veriyor. *"Allah'tan başka ilâh yoktur ve O'ndan başka hiç kimse size rızık veremez. Bunu bildiğiniz halde niçin kandırılıyor ve başkalarına kulluk yapıyorsunuz? Yaratan ve rızık veren sadece Allah ise, itâat ve ibâdete de lâyık olan sadece O'dur. 'İnsan şu yiyeceğine bir baksın. Nasıl biz suyu döktükçe döktük. Sonra toprağı güzelce yardık. Orada bitirdik daneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar; sizin ve hayvanlarınızın geçimi için."* (80/24-32)

Nimetleri anmak, hatırlamak, gereğince hareket etmek onların devamına sebeptir. *"(...) Çünkü bir millet kendinde bulunan güzel meziyeti değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir"* (8/53). Nimetleri tanımamak, onları inkâr etmek, kendinden bilmek gibi yanlış telâkki ve tutumlar ise elden çıkmasına sebeptir. *"Allah şöyle bir kenti misâl olarak anlattı: Güven içinde, huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine halkının yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korkuyu tattırdı"* (16/112).

Nihâyet, bu kökün isim olarak kullanılışında dikkati çeken bir ince farka da işâret etmek gerekmektedir. "Ni'met" kelimesi 51 yerde Allah Teâlâ'ya nisbet olunmuştur. Bu kök iki yerde "ne'met" şeklinde gelmiştir ve bu durumda inkârcılara nispet olunmuştur (44/27; 73/11). Er-Râgıb el-Isfehânî, bu iki vezin arasındaki ince farkı şöyle tespit eder: "Ne'met, binâ-i merre olup 'bir ni'met' demektir. Ni'met ise insanın içinde bulunduğu güzel durumu ifade eder."[158] O halde müşriklerin, münkirlerin içinde bu-

[158] Râğıb, Müfredât, N'EM md., s. 499.

lunduğu durum, nimet gibi görünse dahi bu geçicidir. Bu, serâp gibidir; hakikî nimet değildir. Kur'ân'ın, gerçek nimet ile şeklen öyle görüneni, bir tek hareke ile birbirinden ayırt etmesi, onun yüksek i'câzını ifade eden câlib-i dikkat bir meziyettir.

III. TÂRİH ve İBRET

Târih'in gayesi, geçmişteki hadiseler arasındaki açık ve gizli irtibâtları yakalamak, bunları ortaya çıkartmaktır. Târihî vakâlar arasındaki bu irtibâtlar, zaman ve mekân içinde canlı bir varlığın devamı gibi her devir ve toplumla beraber uzayıp devam eder. Daha açık bir ifade ile, insanlık târihi boyunca cereyân eden vakâlarda hâkim olan sünnetullah hiç değişmemektedir. Ayrıca târih, aktivitesi olan potansiyel bir güçtür. Tarihî hadiseler tetkik ve mukâyese olunmak sûretiyle ân ve istikbâle ışık tutacak ölçüler çıkartılır. Diğer bir tâbirle târih, gelecekteki uçurumlara karşı uyaran bir ışık, bir delildir.

Târih, toplum plânında olduğu gibi fert plânında da fonksiyonunu icra eder. Helâk olmuş toplumların durumu, helâk oluş sebepleri ile birlikte gözler önüne serilip, ân ve gelecekteki toplumlar aynı duruma düşmekten sakındırılır. İflah olan toplumlar da özendirilir. Bu durum, fertler için de geçerlidir; bazı tiplerden sakındırılır. Öbür bazıları da örnek gösterilir. Şu halde ister fert, isterse toplum plânında olsun, ileriye doğru sağlam adım atmak için tarih görmezlikten gelinemez.

Ayrıca eğitimde kıssaların ve tarihî hadiselerin, çok büyük ehemmiyeti haiz olduğu bir realitedir. Kur'ân'da kıssalar büyük bir yer işgal etmektedir. Lâkin Kur'ânî kıssaların asıl amacı mahza kıssa değil, esâs gayelere hizmet etmesidir. Kıssa, sunulmak istenen mesaj için bir vasıtadır. Kur'ân'daki kıssalarda ve mesellerde bu amaç açıkça ifade olunmaktadır (12/1-3). Akıl, kendisinin de doğruluğunu kabulleneceği, dış âlemden bir şâhit kendisini desteklemedikçe, tek başına nefsin güvenini kazanamaz. Bu şâhit ise olay ve ibretleri ile târihtir. Akıl, nefsin bu güvenini aldıktan sonra bile, iç muharrikler ve arzulardan müteşekkil bir ordu toplamadan,

159 Bûtî, Menhec, s. 20.

onu (nefsi) sevk ve idare üstünlüğünü elde edemez.[159] Dış âlemden aklın, imdadına muhtaç olduğu unsurların başında, mücerret mânâları müşahhas bir hale getiren kıssa, mesel ve tasvir gelmektedir.

A. Kıssa

Kur'ân-ı Kerîm, her şeyden önce bir dinî dâvet ve tebliğ kitâbıdır. Kıssa, bu dâveti duyurma, tebliği benimsetme, kısacası Kur'ân'ın gayelerini gerçekleştirme araçlarındandır. Kıssalar, hemen bütün Kur'ânî gayeleri içine alır.

Kur'ân'da kıssanın, dînî gayeye hizmetinin eserlerinden biri de, kıssanın, bu gayeyi ifade edecek kadar ve bu gaye ile ilgili kısmını anlatmasıdır. Bundan dolayı kıssa kâh başından, kâh ortasında, kâh sonundan anlatılır. Bazen tamamı sunulur. Bazen kısmî halkalarıyla iktifâ edilir. Bazen da ikisi arasında bir yol tutulur. İbret hangi cüzde ise ona göre anlatılır. Çünkü Kur'ân'ın hedefleri arasında kronolojik hedef, ibret verme hedefi seviyesinde değildir.[160]

Kur'ân'ın, Peygamber kıssalarını anlatmasının maksadı, sebeplerine bağlı olarak nimetleri beyan etmektir. Bu bağlamda, musîbetleri de, onlardan korunmak için illetleriyle birlikte zikreder. Hadiseler daha çok nasıl düşündürüyor ve tesir yapıyorlarsa onları öylece anlatır.[161]

O halde, Kur'ân'daki kıssaların dinî gayeye hizmet ettikleri bir gerçektir. Kur'ân, temel prensiplerini, kıssanın sevk edilmesi anında zikrederek ona lehimlemekte ve aralarında sağlam bir bağ kurmaktadır. Bu durum, kalbleri kıssanın sevk edilişine hazırlar; rûhları verilmek istenen mesajı alacak şekilde birer kap durumuna getirir; onlar da razı ve mutmain olarak mesajları alırlar. Bu tevcihler ilaç gibi gelir ve sapasağlam yerlerine ulaşır.

Kıssanın bu tesir kuvvetindedir ki, davetçiler, ıslahçılar ve filozoflar

---

160 Krş. M. İkbal, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, s. 115-116; Bûtî, Menhec, s. 51; M. Hamîdullah, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, s. 20; et-Tâhir İbnu Âşûr, Tesfîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, ts., I, s. 64; M. Tayyib Okiç, Tefsir Dersi Notları, s. 103.

161 Tefsîru'l-Menâr, I, s. 327.

fikirlerini sunmak, nazariyelerine insanları iknâ etmek için kıssayı bir kalıp olarak almışlardır. Öyle ki, kıssa, edebî sanatlardan asrımızda en fazla yaygınlık kazananı olmuştur.[162]

1. Kıssaların tesir şekilleri

Gelişim psikolojisi ve eğitim üzerinde yapılan çalışmalar gösteriyor ki, bir ferdi harekete sevk eden ve hareketinin istikâmetini tayin eden başlıca kuvveler, onun anlayışı, zekâ ve bilgi seviyesi kadar belki ondan da öncelikli olarak çoğunlukla ferdin kendisinin de farkına varmadığı hisleri ve heyecanı olmaktadır. Özellikle yetişmekte olan insanlarda his ve heyecan bütün davranışlarına yön vermektedir. Bu hisleri ve heyecanı uyandıran en mühim faktörlerden biri de kıssadır.

Kur'ân, öğrenmeye sevk eden kuvveleri harekete geçirmek, teşvik etmek ve uyarmak için kıssayı bir vasıta olarak kullanmıştır. Kur'ân'ın, geçmiş Nebilerin ve Resullerin haberlerini, geçmiş toplumlardaki inkârcıların duçar oldukları kötü akıbetleri ve öğretmek istediği dinin ilkelerini ve inanç esaslarını, ibretleri ve incelikleri sunduğu yollardan biri kıssadır: ***"Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Bu Kur'ân, uydurulacak bir söz değildir; ancak kendinden önceki ilahî kitapların doğrulanması, her şeyin açıklanması; inananlar için bir kılavuz ve rahmettir."*** (12/111)

Kur'ânî kıssanın hadiseleri, sûre mevzularının umumî siyakı ile insicamlı bir şekilde gelmektedir. Bu husus, kıssanın insan rûhuna daha fazla tesir etmesini, onun hislerini ve vicdanını daha derinden harekete geçirmesini sağladığı gibi, aklını iknaya, kalbini de tasdike daha çok yaklaştırır.[163]

Kıssaların tesirini ziyadeleştiren hususiyetler şunlardır:

a. Kıssada sanat özelliklerinin görülmesi

Kıssalar, ihtivâ ettikleri sanat özellikleri ile dinî gayeye hizmet etmektedir. Kur'ân'ın ifadeleri, ortaya koydukları tablolarda dinî gaye ile edebî

---

162 Tefsîru'l-Menâr, I, s. 307.

163 Necâtî, el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs, s. 174.

gayeyi birleştirir ve insan rûhuna, sanat güzelliği ile hitap eder. Bu yüksek sanat özelliğini idrak etmek ise, muhâtabı dinî tesiri almaya hazırlar. Nitekim, fikrî temasların ciddiyeti içinde muhâtaba mesaj ulaştırmak genelde kolay olmaz. Çünkü bu durumda muhatap, rûhunun bütün savunma mekanizmalarını harekete geçiren bir tavır takınır, itiraz için bir kedinin avını kollayışı gibi pür dikkat kesilir. Oysa edebiyatın büyüsü ile fikir, duygu içinde eritilmiş olarak sunulabilir. Üstün edebiyat eserleri gerçekleri bedahet haline getirirler. Sunulan fikirler, aklen ispatlanmaya lüzum kalmaksızın muhâtaba mal edilir.[164] Kıssa, mâhiyeti itibariyle zihinleri canlı tutan bir yapıya sahiptir. Edebî olması da tesir gücünü ikiye katlar. Kur'ân'ın bütün kıssaları buna örnek teşkil eder.

b. Kıssada delilin, hasmın kabul ettiği bir şahsın dili ile gelmesi

Kıssa vâsıtasıyla fikir müşahhaslaştırılır, muhâtabın kolayca anlaması sağlanır; zihinde daha iyi yerleşir ve kalıcı olur. Bu şekilde, muârızına dolayısıyla ihtârda bulunmuş ve mesajını sunmuş olmaktadır. Eğer muârızına doğrudan hitâp etmiş olsa, o itiraza başlayıp, münakaşaya girişecek, belki kendisini haklı görecek ve Kur'ân'ın sunduğu hususlar üzerinde düşünemeyecektir. Kur'ân, kendisi ile muârızı arasında olan meseleyi açmadan aynı duruma uyan bir hadiseyi canlandırarak anlatmakta muvaffak olmuştur. Kıssa anlatmaktan maksat, muhatabın tutumunun yanlışlığını, onu ürkütmeden, kaçırtmadan anlatmak ve doğru olanı zihnine yerleştirmektir. Bu her ne kadar açıkça değilse de dolaylı bir mücadeledir. Bundan dolayı Kur'ân, kıssanın her iki tarafın kabul ettiği bir husus üzerinde cereyân etmesini sağlayarak hedefine ulaşır. Bu durumda kıssanın mevzûsu, muârızların tanıyıp bildikleri, kabul edip, saygı duydukları, hatta ona tâbî olduklarını iddiâ ettikleri bir Resûl olmaktadır. İşte delîl, eğer gerçeği arıyorlarsa, akıllarını daha fazla cezp etsin ve tesiri daha kuvvetli olsun diye, yok eğer gerçeğin peşinde olmayıp sırf mücadele olsun diye karşı çıkıyorlarsa onları ilzâm edip, sustursun diye bu Resûl'ün dili ile gelir.

Buna örnek olarak Hz. İbrahim'in babası ve kavmi ile olan kıssasını verebiliriz: *"Bir zamanlar İbrahim, şöyle demişti: 'Yâ Rabbi, bu şehri güven-*

---

[164] Doç. Dr. Suat Yıldırım, "Kur'ân'da Kıssalar", İİFD, Ankara 1979, 3. sayı, s. 38-39.

li kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! Yâ Rabbi, onlar insanlardan birçoğunu şaşırttılar. Artık bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir, kim bana karşı gelirse, Sen Ğafûrsun, Rahîmsin. Yâ Rabbenâ, ben çocuklarımdan bazısını, senin Haram Evinin yanında, ekinsiz bir vâdiye yerleştirdim. Yâ Rabbenâ, namazı kılsınlar diye böyle yaptım. Artık Sen de insanlardan birtakım gönülleri, onları sever yap ve onları çeşitli meyvelerle besle ki şükretsinler" (14/35-37). Resûller içinde Hz. İbrahim'in Araplar nezdinde ayrı bir yeri vardı. Kendilerini ona nispet ediyor ve onun milleti üzere olduklarını iddiâ ediyorlardı. Binâenaleyh, Hz. İbrahim'in, Tevhid üzere olduğu, putçulukla mücadele ettiği haber verilip; kavmine karşı getirdiği delîller anlatılınca bu, onlara oldukça tesir etti.

Delîlin, muhalifler tarafından fazîleti kabul ve teslim olunan bir Resûlün dili ile gelmesi, -Arapların Hz. İbrahim'i, Beni İsrâil'in de Hz. Musa'yı, Hıristiyanların Hz. İsa'yı kabullerinde olduğu gibi-, delîldeki kuvvete ilâve bir güç katar. Zira, bu durumda onların âleyhlerine iki yönden delîl vâkî olur: Biri, delîlde olan kuvvet cihetiyle, öbürü ise delîli söyleyen emin Resûlü tanımış olmaları cihetiyledir. Bu ilâve bir kuvvettir ve bunda ilzâm vardır; çünkü onlar, o Resûlün tâbîleri olduklarını iddiâ ediyorlar.[165] Aralarının açılmasından endişe duyulan evli çiftin uzlaşması için, bir hakemin erkeğin ailesinden, bir hakemin de kadının ailesinden gönderilmesini emreden âyetten de, işâreten bu husus yânî delîlin karşı tarafın kabul ettiği bir şahsın dili ile getirilmesinin daha müessir olacağı anlaşılmaktadır.[166]

c. Kıssada delilin bazen bir hayvanın dili ile gelmesi (fabl)

Kur'ân kıssalarında delîl, bazen bir kıssada bir hayvanın dili ile gelmektedir. Bu gariplik zihni uyarır, dikkati celbeder ve nefsi, gerçeğe imân ile doldurur.[167] Neml sûresinde delîl, hüdhüdün dili ile zikredilir: *"Kuşları teftiş etti, dedi ki: 'Neden hüdhüdü göremiyorum, yoksa kayıplardan mı ol-*

---

165 M. Ebû Zehrâ, el-Mu'cizetu'l-Kübrâ, s. 343,

166 "*Eğer (karı-kocanın) aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin, bunlar uzlaştırmak isterlerse, Allah onların arasını bulur. Çünkü Allah her şeyi bilendir, haber alandır.*"(4/35)

167 M. Ebû Zehra, el-Mu'cizetu'l-Kubrâ, s. 243.

du? Onu şiddetli bir şekilde cezalandıracağım, ya da onu keseceğim. Yahut da bana mazeretini belirten açık bir delîl getirecek. Çok geçmeden hüdhüd geldi: Ben, dedi, senin görmediğin bir şey gördüm ve Saba'dan sana gerçek bir haber getirdim. Ben onlara hükümdarlık eden bir kadın buldum, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı var. Onun ve kavminin Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan onlara işlerini süslü göstermiş de onları doğru yoldan çevirmiş, bu yüzden yola gelemiyorlar. Göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkartan ve gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilen Allah'a secde etmeleri gerekmez miydi? Allah ki, O'ndan başka tanrı yoktur." (27/20-26)

Görüldüğü gibi burada Tevhidin delili, en vecîz bir ibâre ve açıkça hüdhüdün dili ile gelmiştir. O, güneşe ibâdet etmenin geçersizliğine dikkat çekiyor; çünkü güneş yaratamaz. Ayrıca bunun fıtrata aykırılığını, onların bu fiilleriyle gitgide insanlıktan uzaklaştıklarını ortaya koydu. Kur'ân, muhataplara ibret ve öğüt olmaları için zaman ve mekânla sınırlı olmayan sahneler sunmaktadır. Bu sahneler, hak ile bâtılın doğru ile eğrinin mücadelesini, hakkın gerçekliğini, bâtılın yanlışlığını ortaya koyuyor.

Kıssanın, beşer nevinin önemli bir bölümünü oluşturan çocukların terbiyesinde önemli bir yeri vardır. Özellikle de kuşların konuşturulduğu bu tür kıssalar onların zihinlerini uyardığı gibi, rûhlarına tamamen uygun düşmektedir. Ayrıca bu âyetler, kuşların dilini öğrenmeye teşvik etmekte, bunun imkân dâhilinde olduğuna işaret etmektedir. Nitekim, kuşların dilini anlamaya yönelik çalışmaların, araştırmaların olduğuna temâs etmiştik.

d. Kıssanın teşvik ve heyecanlandırması

Teşvik, kıssanın temel unsurlarındandır. Hatta teşvik, öteki edebî üslûpların yanında kıssanın belirgin vasfıdır, denebilir. Okuyucuyu cezbeden, duygularını harekete geçiren ve kendisini kıssanın mevzûsuna tamamen vermesini ve onu bizzat yaşamasını sağlayan bu hârikâ gücü kıssaya veren teşviktir. Önce kıssanın bir özeti verilir. Bu özet daha sonra sunulacak tafsîlâtın öğrenilmesine bir teşvik ve dikkat celbeden bir unsur olmaktadır. Meselâ,

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

"Görmedin mi, Rabb'in fil sâhiplerine ne yaptı?" (105/1)

Bu, dikkati toplayan, meselenin aslını öğrenmeye sevk eden, rûhu muttali olması gerekeni bilmeye sürükleyen bir soruşturma ifadesidir. Bunun bir benzerini de Yûsuf sûresinin başında görüyoruz:

الٓر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ

"Elif lâm râ. Bunlar apaçık Kitâb'ın âyetleridir." (12/1)

Bazen teşvik şu şekilde olur: Kur'ân-ı Kerîm, kıssayı işin başında özet olarak verir daha sonra bunun tafsîlâtına geçer. Okuyucu ise başta mücmeline muttali olduğu kıssanın tafsilatını merak etmeye başlar. Ashab-ı Kehf kıssası bu nev'e örnek teşkil eder: *"Yoksa sen, sadece Kehf ve Rakîm sahiplerinin bizim şaşılacak âyetlerimizden olduklarını mı sandın? O gençler mağaraya sığındılar: 'Yâ Rabbenâ, bize katından bir rahmet ver ve bize şu işimizden bir çıkış yolu hazırla' dediler. Bunun üzerine mağarada nice yıllar onların kulaklarına ağırlık vurduk (onları derin bir uykuya daldırdık.) Sonra onları uyandırdık (...) Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Onlar Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık."* (18/9-13) Bu hülâsadan sonra, onların mağaraya girmeden önceki hallerinden başlanarak tafsîlâta geçilir.

Kıssa bu şekilde özet olarak verilir. Tafsîlât ise bundan sonra gelir. Buna belagat alimleri, اَلْبَيَانُ بَعْدَ الإِبْهَامِ (kapalılıktan sonra açıklama) yahut icmâlden sonra tafsîl derler. Aynı zamanda bunu, mânânın rûhta tespiti vesilelerinden saydılar. İbhâm ve icmâl, tafsîl ve beyâna sevk eder.

Dünyada hiçbir hikâye müellifi, bu nevi teşvik üslûbuna teşebbüse cüret etmemiştir; çünkü her hikâye müellifi okuyucunun dikkatini toplamaya ve onu hikâyesindeki olayları tâkip etmeye var gücüyle gâyret sarf eder. Şüphesiz müellif, hikâyesinin başında özetini sunduğu takdirde bu teşviki bozar ve okuyucuyu hikâyenin olaylarını okumaktan vazgeçirir.

Fakat Kur'ân, Ashab-ı Kehf kıssasına, onların serencamını özetlemekle başladı. Bu özet bilgi, kıssanın devamını okumaya olan istek ve arzuyu yok etmek şöyle dursun, tâkip eden âyet-i kerîme, tafsîlâtı öğrenmek

---

168 M. Ebû Zehra, el-Mu'cizetu'l-Kubrâ, s. 308 (el-Kur'ân ve'l-Kıssa'l-Hadîse, s. 34-35'ten naklen).

için muhâtabın iştahını artırmıştır.[168]

Bazen kıssanın neticesi ve temel gayesi girizgâhta sunulur. Bununla muhâtaba, meselenin ehemmiyeti ve özü kavratılmış, kıssanın tafsîlâtını öğrenmek için onun istek ve arzusu kamçılanmış olmaktadır. Kasas sûresindeki Musa (a.s.) kıssasını buna örnek olarak verebiliriz: *"Tâ, Sîn, Mîm. Şunlar, o apaçık Kitâb'ın âyetleridir. İnanan bir toplum için Musa ile Firavun'ın haberlerinden bir parçayı gerçek olarak sana okuyacağız: Firavun orada ululandı, halkını çeşitli gruplara böldü. Onlardan bir zümreyi eziyor, oğullarını kesiyor, kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardan idi. Biz istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçılar kılalım. Ve onları o yerde iktidara getirelim de Firavun'a, Hamân'a ve askerlerine, onlardan korktukları şeyi gösterelim"* (28/1-6). Burada Firavun'un azgınlığına ve zulmüne rağmen, ezilen insanların yeryüzünün vârisleri yapılmak iradesi tasrih edilmek sûretiyle, müminlere daha meselenin başında cesaret aşılanmakta, onlarda hakkın gâlip olacağı intibâı uyandırılmaktadır. Zira, ilk intibâ, kolay kolay yok edilemediği için çok önemlidir. İşte kıssanın başında verilen bu özetin ihtivâ ettiği mesajın bu önemli fonksiyonu da icrâ ettiği görülmektedir. Nitekim, "ilk söze dikkat et!" deyimi malûmdur. Görüşülecek çok ciddî bir meselede tarafların birbirleri üzerinde bırakacakları ilk intibâ oldukça önemlidir. Bu bir nevi inisiyatifi ele alma gayretidir. İnisiyatifi ele alan taraf umûmiyetle gâlip taraf olmaktadır. Binâenaleyh, hak ve bâtıl mücadelesinin bahis konusu edildiği kıssaların hemen başında, neticenin inananların lehine olduğuna kısaca temâs edilmesi onları teşcî etmekte ve bu fikir bir nüve gibi onların zihinlerine ve kalblerine ekilmektedir.

Yûsuf sûresinde de aynı durum vardır: Burada, kıssaların gayelerinden biri olan Kur'ân'ın hakkaniyetine işâret edildikten sonra, bu kıssanın hülâsası durumundaki Hz. Yusuf'un çarpıcı rüyasının babası tarafından hayra yorumu ve bu konudaki öğüdü yer alır. Görüldüğü gibi burada, sıhhatli bir inanç, ümit, temkîn hepsi birlikte telkin edilmektedir: *"Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık Kitâb'ın âyetleridir. Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız. Biz, bu Kur'ân'ı vahiy etmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen ondan önce bunları bilmeyenlerden idin. Hani bir*

zaman Yûsuf, babasına: 'Babacığım demişti, ben rüyada on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm.' Babası: 'Yavrum', dedi, 'rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır. Böylece Rabb'in seni seçecek ve sana düşlerin yorumundan bir parça öğretecek, sana ve Yakup soyuna nimetini tamamlayacaktır; nasıl ki daha önce ataların İbrahim'e, İshak'a da nimetini tamamlamıştı. Şüphesiz Rabbin bilendir, hikmet sâhibidir." (12/1-6)

Teşvik ve heyecanlandırmanın bir başka örneği de şudur: Zâhiren sonra gelmesi gerektiği düşünülse bile, kıssa sahnelerinden en çarpıcı olanı ile başlanmaktadır. Bu şekilde insanın hareketleri üzerinde müessir olan bütün kuvveleri harekete geçirilmiş ve muhatap, verilmek istenen mesajı alacak duruma hâzır hale getirilmiş olmaktadır. Böylece daha işin başında kıssanın maksadından önemli bir kısmı temin edilmiş, temel atılmış olmaktadır. Akabinde, münâsip bir vesileyle kıssanın başından itibaren tafsilata geçilir. Tâhâ sûresindeki Musa (a.s.) kıssası buna güzel bir örnektir. *"Musa'nın haberi sana geldi mi? Hani o bir ateş görmüştü de ailesine: 'Siz durun ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir kor getiririm, yahut ateşin yanında bir yol gösteren bulurum' demişti. O ateşin yanına gelince kendisine 'Ey Musa!' diye seslenildi. Ben, evet senin Rabbinim! pabuçlarını çıkart. Çünkü sen, kutsal vâdide, Tuvâ'dasın. Ben seni seçtim, şimdi vahiy olunanı dinle. Muhakkak ben, evet ben Allah'ım, benden başka tanrı yoktur. Yalnız bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl. Kıyâmet saati mutlaka gelecektir. Herkesin, peşinde koştuğu işlerin karşılığını görmesi için, neredeyse onu gizleyeceğim"* (20/9-15). Görüldüğü gibi, bu sahne karşısında muhataplar, neredeyse anlatılan manzarayı yaşamakta, onu tâ içlerinde hissetmektedirler. Onların bütün dâhilî mekânizmaları harekete geçirildikten sonra imânın temel esâsları olan Vahdâniyet, Nübüvvet, Âhiret inancı telkin edilmektedir.

Diğer tarafta, bazen kıssaya bir mukaddime veya özet tekaddüm etmeksizin baştan itibaren anlatılır. Bu durumda kıssa, ibret veren, heyecanlandıran ve teşvik eden bir kısımla başlıyor demektir. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hâmile oluşu ve doğum yapması meselesi buna örnek olarak gösterilebilir (19/16-19). Ayrıca Süleyman'ın (a.s.) karınca, hüdhüd ve zamanın

Yemen Melikesi ile olan kıssaları da böyle girizgâhlarla başlar.

Teşvik ve heyecanlandırmanın bir nevi de sürpriz (müfâce)'dir. Kıssanın akışında bazen hadiselerin temel gayesi, kıssa kahramanına ve muhâtaba gizli tutulur. Bu, muhâtabın öğrenme isteğini azamî dereceye çıkartır. İşte bu merhalede o sır öyle açıklanır ki, muhâtabın zihnine nakşolunur. Meselâ, Kehf sûresindeki Musa (a.s.) ile Salih kul kıssası verilebilir (60-82). Burada seyircilerle birlikte kıssa kahramanlarından biri de, hikmetini bilmediği peş peşe gelişen olaylar karşısındadır. İşin içyüzünü bilmemek, her iki tarafın da hayretini artırmakta, meselenin aslını öğrenmek için onları zihnî seferberliğe sevk etmektedir. İşin aslını öğrenmeye karşı olan istek o kadar artmaktadır ki, taraflardan işin iç yüzüne muttali olmayanı, arkadaşıyla aralarında koydukları gelişen hadiselerle alâkalı "suâl sormama" prensibine bile riâyet edemez. Olaylar bu minvâl üzere devam ederken nihâyet, hadiseler üzerindeki sis perdesi kaldırılır; taraflardan biri ile muhataplar aynı anda meselenin içyüzüne muttâli edilir. Artık bu hadiseleri ve bunlarla verilmek istenen mesajları unutmak mümkün müdür?

Bazen sürpriz, sadece kıssa kahramanlarına münhâsırdır; muhataplar için aslına muttâli kılınmışlardır. Burada, takındıkları yanlış tavırdan ötürü bahsi geçen kimseleri acı bir sürpriz beklemektedir. Kalem sûresinde geçen "bahçe sâhipleri"nin kıssasında bu durum görülmektedir: *"(...) Hani onlar, sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. İstisnâ da etmiyorlar. Fakat onlar uyurlarken hemen gönderilen bir belâ, onu sardı da, bahçe simsiyah kesiliverdi. Sabahleyin birbirlerine seslendiler: 'Haydi devşirecekseniz erkenden ekininize gidin' diye. Derken yürüdüler; fısıldaşıyorlardı: 'Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın' diye. Devşirebileceklerini umarak erkenden gittiler. Fakat bahçeyi görünce: 'Herhalde biz yolu şaşırdık' dediler. 'Yok, mahrum bırakıldık!' İçlerinden en vasat, ılımlı olanları: 'Ben size demedim mi? Rabb'inizi tespih etmeniz gerekmez miydi?' dedi. 'Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zulmedenlermişiz!' dediler. Dönüp birbirlerini kınamağa başladılar: 'Yazık bize', dediler, 'biz azgınlarmışız! İhtimâl Rabb'imiz bize onun yerine ondan daha iyisini verir. Biz Rabb'imize yönelir, O'ndan umarız.' İşte azap böyledir. Âhiret azâbı ise daha büyüktür, keşke bilselerdi"* (68/17-33). Burada muhatap, kıssada bahse konu olan kişileri bekle-

yen acı sürprizden haberdardır, onların haberi yoktur. Lâkin muhataplar da sürprizden tamamen mahrum değildirler. Çünkü esâs sürpriz, bahsi geçen kimselerin, bahçenin yok olmasını anladıkları anda yaşanacaktır. Böylece muhataplar da bu manzarayı müşahede etmek için teşvik edilmiş, heyecanlandırılmış ve meraklandırılmışlardır. Kıssanın gayesi, dünya işlerinde Âhiret inancının göz ardı edilmemesi gerektiği, aksi takdirde her iki âlemde zarara uğranacağı "İşte azap böyledir. Âhiret azâbı ise daha büyüktür, keşke bilselerdi" âyetiyle açık seçik bir şekilde ifade edilmektedir.

e. Kıssada zaman ve mekân unsurlarının ehemmiyeti

Kıssalarda zaman ve mekân unsuruna, esâs gayeye hizmet edecek kadar yer verilmiştir. Sıra ile bu unsurların, kıssanın mesajının sunuluşundaki ilâve tesirlerini görelim.

Zaman unsuru, kıssa üslûbu içinde muhataplara verilmek istenen mesaja katkıda bulunacak biçimde kendini göstermektedir. Başka ifade ile kıssalarda, içerisinde bulunulan an ile kıssanın cereyan ettiği vakit arasındaki zaman diliminin miktarını belirten târihî bir kayıt yoktur. Zira, geçmişte meydana gelen bir olayın bize olan yakınlığı veya uzaklığının bilinmesinin, kıssanın vereceği ibrete katkısı ve önemi fazla değildir. Burada esâs önemli olan, hadisenin hiçbir zaman değişmeyen insanî çerçevede bir vaka olması ve her çağda insanlara ders ve ibret verecek mâhiyette olmasıdır. Ancak mesajın yerine ulaşmasında zaman kaydı ehemmiyet taşıyor veya ilâve bir katkı sağlıyorsa zikredilmektedir. Meselâ, İsrâil oğulları, Arz-ı Mukaddes'e yerleşmek için oradaki zorbalarla mücadeleye çağrıldıklarında emre karşı çıkarlar. Onların bu durumunu Kur'ân şöyle haber verir: *"Dediler ki: 'Ey Musa, onlar orada olduğu sürece biz oraya asla girmeyiz. Sen ve Rabb'in, gidin, savaşın, biz burada oturuyoruz.' Musa: 'Yâ Rabbi!' dedi. 'Ben kendimden ve kardeşimden başkasına mâlik değilim. Bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır.' Allah buyurdu ki: 'Orası onlara kırk yıl yasaklandı. O yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme"* (5/24). Âyette geçen kırk yılın ifade ettiği mesaj şöyle tespit edilmiştir: İsrâil oğullarının kırk sene çölde muhâsara altında tutulmalarının gayesi, Mısır'da Firavun'un zâlim yönetimi altında zelil ve hakir düşüp, bu

tarz bir hayâta alışan nesli yok edip, ağır hükümlere boyun eğmeyen, zulme rızâ göstermeyen; savaşa, zafer kazanmaya, fetihler yapmaya cesaretli yeni bir nesil yetiştirmektir. Çünkü bir neslin yok olup, yenisinin teşekkülü için en azından kırk sene gibi bir zaman dilimi gerekmektedir.[169]

Açıkça ifade edilen bir başka zaman kaydı da Nuh (a.s.) kıssasında geçer. *"Kasem ederim ki, Biz Nuh'u kavmine gönderdik, onların arasında bin seneden elli yıl eksik kaldı, sonunda haksızlık etmekte olan insanları tufan yakaladı"* (29/14). Burada Hz. Nuh'un kavmi arasında 950 yıl kaldığı belirtilmektedir. Bu kıssanın geçtiği öteki pasajları da göz önüne alarak Hz. Nuh'un bu süre zarfında bıkıp usanmadan, insanları Hakk'a dâvet ettiği anlaşılmaktadır. Bu demektir ki, dînî tebliğ, muvakkat olmayıp, süreklilik, kararlılık, sabır ve sebât isteyen bir iştir. Bununla beraber, bu devamlı tebliğ neticesinde inanan insanların yanı sıra, inanmayacakların da olacakları anlaşılmaktadır. Bu realiteden haberdar olmaları, Resûlleri, Son Resûlü ve onların tâbileri olan müminleri hazırlıklı, kararlı ve temkinli olmaya sevk eder. Zira, insanların hayâtında câri kanunlar, tabiî kanunlar gibi değişmez bir özellik sergiler. Meselâ, suyun yüz derecede kaynaması, nasıl ki tabiî bir kanun gereği ise, tıpkı bunun gibi bazı şartların oluşması ile bir toplumun yükselmesi, yahut öteki bazı şartların teşekkülü ile başka bir toplumun yok olması, târih sahnesinden silinmesi de yine tabiî bir kanun gereğidir.

Kıssada yer unsuru: Kıssalardaki yer adları, öteki unsurlar gibi asıl gayeye hizmet ediyorsa zikredilir. Meselâ, İsrâ hadisesindeki "Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksâ" veya önemli hadiselerin cereyân ettiği, Nübüvvet beşiği "Mısır" ve Mekke-i Mükerreme ve civârı" [170] gibi.

Bunun hâricinde, kıssalarda delîl, zaman, yer ve şahıs isimleri zikredilmeksizin gelir. Kıssa sadece asıl hedefe hizmet eden târihî hadisenin en can alıcı noktalarını, sahnelerini zikreder; ibret verme özelliği her zaman ve yerde tazeliğini koruyan kesitler, Kur'ân'ın îcâz ve i'câzı ile sunulur. Zi-

---

169 Dr. İdris Şengül, Kur'ân Kıssaları Üzerine, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 231 (Referanslar için ay bkz.).

170 Hatta Kur'ân, buraya mûcizevî tâbirle "Ümmü'l-Kurâ = Şehirlerin Anası" der (6/92). Bir anne çocuklarını sütü ile nasıl besliyorsa, "Şehirlerin Anası ve civârı"da öteki şehirleri, onlar için süt mesabesinde olan petrol ile beslemektedir.

ra, eğer kıssanın cereyân ettiği zaman, yer ve şahıs gibi unsurları zikredilseydi, bunlar ön plâna çıkar; esâs gaye tâli duruma düşer, gölgelenirdi. Zikrettiğimiz bu târihî unsurlara yer verilmesi kıssanın tesirini azaltır, zihni dağıtır; böylece kıssadan alınması gereken asıl ibret cihetine dikkati toplama yönü zayıf kalırdı. Halbuki, kıssanın mevcut şekli ile takdimi, dikkati her şeyden soyutlayarak bütünüyle ibret alınması gereken olayın özüne teksif eder.

f. Kıssada tekrar

Kur'ân'daki kıssaların tekrârı mutlak tekrâr değildir. Kur'ân, kıssadan, sûrede varid olan mânâların siyâkına tetâbuk eden, onları pekiştiren hadiseleri anlatır. Kur'ân, kıssanın bir bölümünü (halkasını) tekrarladığında, normal olarak daha önce zikretmediği yeni bir hususu sevk eder ve lâfızlarında da bazı değişiklikler yaparak, kıssanın zikrolunmasından hedeflenen ibretin gerektirdiği takdim ve tehiri yapar. Peygamber kıssaları, kronolojik sıralamaları gözetilerek birer târihî hadise olmaları itibâriyle değil, ancak ibretler ve mev'izeler ihtiva ettiği için zikredilir. Onun için kıssanın, insanlara verilmek istenen ibrete münâsip bölümleri (vak'aları) zikredilir.[171]

Meselâ, Kur'ân'da en çok tekrârlanan kıssa Hz. Musa kıssasıdır. Bu kıssa takriben otuz yerde vârid olmuştur. Bu tekrârlarda -altı yer hâriç- kıssaya sadece siyâktan dolayı atıfta bulunuluyor. Esâs bölümler (halkalar) ise hemen hiç tekrâr edilmez. Eğer kıssanın bir bölümü (sahnesi) tekrâr edilmişse muhakkak yeni bir şey getirilmiştir. Bu kıssa öteki kıssalar hakkında da bilgi verir. Binâenaleyh, dikkat ve tetkik etmeden sathî olarak Kur'ân okuyanların zannettikleri gibi Kur'ân kıssalarında mutlak tekrâr yoktur.[172]

Dînî gayeye hizmet etme amacına yönelik olduğundan kıssa yeri gelince sevk edilir. Sonra hadiselerden bu gayeye hizmet edecek ve esâs hedefe götürecek kısmı seçilir. Her makâma münâsip düşen kısmı anlatıldığından, aynı kıssanın birkaç yerde tekrârlandığı görülür. Her tekrârlanışta, kıssa binâsının yeni bir tuğlası yerleştirilir.

---

171 Necâtî, el-Kur'ân ve İ'lmu'n-Nefs, s. 179 (Abdulvahhâb Hamûde, el-Kur'ân ve İ'lmu'n-Nefs, s. 103-105'den naklen).

172 Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 162.

Diğer tarafta, aynı kıssanın, birçok yerde, farklı üsluplarla anlatılması ve bu üslûpların hepsinin en yüksek fesâhat ve belâgat mertebesinde oluşu, Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri olarak telâkkî edilmiştir. Kıssanın tekrârlanmasının bir sebebi de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.), insanları Allah'a itaata dâvet etmek ve onlara Kur'ân okumak için civar bölgelere ve şehirlere elçiler ve dâvetçiler göndermek durumunda idi. Allah Teâlâ, peş peşe Peygamberlerin sîretini ve kıssalarını vahiy ile bildiriyordu. Aynı kıssanın değişik lafızlarla nâzil olması, muhtelif bölgelerdeki farklı kesimlere hitâp edip, onlarda tesir meydana getiriyordu.[173]

Daha önce belirttiğimiz gibi, Kur'ân'ın üçte biri Âhiret hayâtı hakkındadır. Âhiret inancının delîlleri, kıyâmet günü, amellerin tartılması, mükâfat ve cezâ, cennet ve cehennem vb. hususlar halen her vesileyle tekrâr edilir. Yaratılışın gayelerinden biri de Âhiret hayâtıdır. Binâenaleyh, bu hayatla ilgili meseleler ne kadar tekrâr olunsa sezâdır. Peygamber kıssalarının tekrarı da yine bu gayelere matuftur; Uluhiyet, Nübüvvet ve Âhiret inancını pekiştirmek. Kezâ, Âdem ve Havvâ'nın yaratılması, İblis'in onlara olan düşmanlıkları birçok vesileyle tekrârlanmaktadır. Kur'ân, bu gaybi işleri tekrar tekrar anlatmakla, imânın nefislerde tespitini sağlamanın yanı sıra sunduğu inanç esâslarının, ibretlerin ve mev'izelerin de yerine ulaşmasını hedeflemiştir.[174] Ayrıca kıssaların tekrarlanışında, müminleri Allah'a itaata teşvik, O'na âsi olmaktan sakındırmak ve hakka irşat amacı da vardır.[175]

Beri tarafta, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'i 23 senede Resûlü'ne çeşitli şekillerde indirdi. Hz. Peygamber, kâfirlerin eziyetlerinden ötürü göğsü daralıyordu. Onun için, Rabb'i, geçmiş Peygamberlerin kıssalarını göndererek O'nu teselli ediyordu; bu kıssaların, O'na öğreteceği faydaya göre de tekrarlıyordu.[176] Bu gayet tabiî bir durumdur.

2. Kıssaların gayeleri

Önceden ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'da kıssa, tamamen dînî birtakım

---

173 Bakıllânî, İntisâr, s. 596-597.

174 Necâtî, el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs, s. 179.

175 Bakıllânî, İntisâr, s. 597.

176 Râzî, Nihâyetu'l-İcâz, s. 280.

gayeleri gerçekleştirmek için sevk edilmiştir. Kıssa, dâveti tebliğ etme vâsıtası olduğundan dînî tevcihleri ihtivâ etmesi esâs hedefi olmaktadır. Bütün Kur'ânî kıssalarda bunu görmemiz mümkündür. Allah'ın vahdâniyetini ispât, Âhiret inancını takrir, vahiy ve Peygamberliğin ispâtı, dinlerin esâsta birliği, uyarma müjdeleme, ilâhî kudretin tezâhür ettiği yerleri, hayır ve şer, sabır, şükür ve nankörlüğün neticelerini ve daha başka dinî gayeleri ve ahlâkî hedefleri içine almış, bunların ifade ve benimsetme vâsıtası olmuştur. Kıssaların belli başlı gayeleri şunlardır:

1. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletini, böylelikle Kur'ân'ın Allah tarafından vahiy olunduğunu ispat etmek. Hz. Muhammed (s.a.s.) okur yazar olmadığı gibi önceki dinlerin bilginleri ile de oturup sohbet ettiği görülmemiştir.[177] Buna rağmen O'na bu kıssalar geldi. Bunların Kur'ân'da gelmesi, onun Vahy-i İlâhî olduğuna delîldir. Kur'ân, bazı kıssaların başında veya sonunda bu gayeleri açıkça beyân ediyor. Meselâ, Yûsuf sûresinin başında şöyle diyor:

اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا اَوْحَيْنَا إِلَيْكَ
هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

"Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız. Biz, bu Kur'ân'ı vahiy etmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen bundan önce bilmeyenlerden idin" (12/2-3).

Âl-i İmrân sûresinde Meryem kıssasını takdim etmeden önce şöyle der: *"Bu sana vahiy ettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefâlet edecek diye kalemlerini attıkları zaman sen yanlarında değildin. Çekiştikleri zaman da sen yanlarında değildin"* (3/44).

Hûd sûresinde, Nuh kıssasından sonra: *"Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen, ne de kavmin bilmiyordunuz"* (11/49).

Sâd sûresinde Âdem kıssasını takdim etmeden önce şöyle diyor: *"De ki: Bu, büyük bir haberdir. Ama siz ondan yüz çeviriyorsunuz. Yüce topluluk*

[177] Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 144; M. Saîd Ramadan el-Bûtî, min Revâi'i'l-Kur'ân (Teemmulât İlmiyye ve Edebiyye fî Kitâbillahî Azze ve Celle), Dımeşk, Mektebetu'l-Fârâbî, 1395/1975, ts., s. 191.

tartışırken (aralarında) neler geçtiği hakkında bir bilgim yoktu. Ben ancak apaçık bir uyarıcı olduğum için (bu bilgi) bana vahyediliyor. Rabb'in meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım" (38/67-71).

2. Nuh (a.s.) devrinden Muhammed (s.a.s.) devrine kadar bütün dinin Allah'tan geldiğini, bütün müminlerin bir ümmet olduğunu, bir olan Allah'ın, hepsinin Rabbi olduğunu açıklamak. Bu, temel gaye olduğundan, ifade biraz değişikliğe uğramakla beraber bu üslûp üzere kıssalar tekrâr edilir. Gaye bu hakikati yerleştirmek ve rûhlarda pekiştirmektir.[178] Enbiyâ sûresinde bu açıkça görülür: *"Yemin olsun, biz Musa'ya ve Harun'a hak ve bâtılı ayırt eden ve korunanlar için bir ışık ve öğüt olan Kitap (Furkân)'ı verdik. (...) Bu Kur'ân da Muhammed'e indirdiğimiz mübârek bir öğüttür. Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?"* (21/48-50). Kezâ, 21/5-92 âyetleri de bu gerçeği ifade eder.

3. Dinlerin esâsta bir olduğunu, hepsinin bir tek İlâh'tan geldiğini ortaya koymak. Bu maksatla birçok Peygamberin kıssası böyle toplu olarak gelir. Bu kıssalardaki akide olan Allah inancı tekrarlanır:

"Yemin olsun Nuh'u kavmine gönderdik: Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, size büyük bir günün azâbından korkuyorum."

"Âd'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik. Dedi ki: 'Ey kavmim, Allah'a ibâdet edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur."

"Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi: 'Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur."

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i gönderdik. Dedi: 'Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur." (7/59-85)

Bu temel akidede, bütün dînlerin Peygamberleri müttefiktir. Bu özel gayeyi pekiştirmek için, kıssalar toplu olarak zikrediliyor.

4. Dinin bir İlâh'tan geldiğini, bir tek temel üzerine binâ olunduğunu, bütün Peygamberlerin dâvet vesilelerinin bir olduğunu ve kavimlerinin istikbâlinin benzer olduğunu beyân etmek. Bundan dolayı da Peygamberlerin kıssaları toplu olarak zikredilir ve bu kıssalardaki dâvet usûlü

---

[178] Kıssaların gayeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 144-170.

tekrarlanır:

"Yemin olsun biz Nuh'u kavmine gönderdik: 'Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Yalnız Allah'a ibadet edin. Cidden ben, sizin, acı bir günün azâbına uğramanızdan korkuyorum" dedi (11/25-26).

5. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dini ile özellikle Hz. İbrahim'in dini ve genellikle de İsrâil oğulları dinleri arasındaki müşterek aslı beyân etmek, bu bağlantının bütün dînler arasındaki genel bağlantıdan kuvvetli olduğunu belirtmek de kıssaların gayelerindendir. İbrahim, Musa ve İsâ kıssalarında buna defalarca işaret edilmiştir (Bkz. 3/68; 53/36-38; 5/46-48).

6. Allah'ın nihâyet Peygamberlerine yardım edip, yalancıları helâk edeceğini beyân etmek, kıssaların bir başka gayesidir. Bu, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) takviye etmek ve O'nun imâna dâvet ettiği kimselerin rûhlarına tesir etmek maksadını taşır: *"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz (ki kavminden gördüğün haksız davranışlara karşı kalbin kuvvet bulsun, rûhun açılsın). Bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir"* (11/120). Bu gayeye uymak maksadıyla Peygamberlerin kıssaları topluca ve kendilerini yalanlayanların mahvolmalarıyla sona ermiş olarak gelir. Bu maksatla kıssalar tekrâr edilir (Bkz. 29/14-40).

7. Allah'ın Peygamberlerine, seçkin kullarına ihsan ettiği nimetleri beyan etmek. Süleyman, Davud, İbrahim, Meryem, İsâ, Zekeriya, Yunus ve Musa kıssalarında olduğu gibi.

8. Âdemoğullarını şeytanın yoldan çıkartmasına karşı uyarma, şeytanla onlar arasında tâ babalarından beri sürüp gelen düşmanlığı belirtmek. Bunu kıssa yoluyla bildirmek daha tesirli, daha kuvvetli ve nefiste kötülüğe çağıran her türlü vesveseden şiddetle sakınmağa daha çok vesile olur. Ebedî bir mesele olduğundan Âdem kıssası birçok yerde tekerrür etmiştir.

Kıssaların daha başka gayeleri de vardır:

Allah'ın hârikâlara muktedir olduğunu beyân: Âdem'i yaratma kıssası, İsâ'nın doğumu kıssası, İbrahim ve kuşlar kıssası -ki İbrahim, kestiği dört kuşu yoğurduktan sonra her parçasını bir dağa koyup, çağırınca kuşlar dirilerek kendisine gelmişti- "harabe bir kasabadan geçen" ve Allah'ın,

kendisini öldürüp yüz sene sonra dirilttiği kimsenin kıssası gibi.

Güzel ve salâhın, şer ve fesâdın akıbetini beyân: Âdem'in iki oğlunun kıssası, iki bahçe sâhibinin kıssası, İsrâil oğullarının isyandan sonraki kıssaları, Ashâbu'l-Uhdûd kıssası.

3. Kıssaların eğitici rolü

Kıssanın önemli bir eğitici rolü olduğundan, fertlerin eğitimi ve onlara en yüce örneğin; dînî ve ahlâkî değerlerin verilmesi için eğitimciler tarafından eskiden beri kullanılmaktadır. Kıssa, hadiseleri ve şahsiyetleri tasvir ettiğinden, dikkatleri canlı tutar ve dinleyicileri hadiseleri tâkip etmeye teşvik eder, vicdanen onları ortak ederek, hislerini etkileyen muhtelif infiâllerini ve duygularını uyandırır. Böylece onların akılları ve nefisleri, kıssanın ihtivâ ettiği hükmü, mev'izeyi ve ibreti kabul edecek hale geldiği gibi, kıssanın tevcih ettiği en yüce örneği ve değerleri de benimser hale gelir.[179] Kur'ân'ın hitâp ettiği bedevinin rûhî ihtiyacı da daha az mühim değildir. Kur'ân'da, okuma yazma bilmeyen sert göçebelerin rûhunu okşayan âhenk ve kafiye vardır. Onu uyanık ve tebliğe dikkatli tutmağa zorlamak ve rûhuna arka arkaya hamleler vermek için âni değişmeler vardır. Böylelikle o, Kur'ân'ın şairâne olan nesrini, bazen anlayıp tefekkür etmekten çok ona hayran kalır. Bir olay, bir îmâ vâsıtasıyla bildirilene dikkati çekmek için bilinen hadiselere referanslar, hatırlatmalar vardır. Bunlarda gaye bir târihî olayı hatırlatmak değil, mânevî değişimin yüksek ihtiyaçları için insanı; ancak doğan, yiyen, içen, uyuyan, çoğalan ve sonra ölen diğer yaratıklardan, hayvanlardan ayrılma arzusuyla intibâha dâvet maksadıyla o olaydan istifade etmeyi temindir.[180]

Günümüzde, eğitim sahasında masaldan istifade edilmektedir. Masalların çocuk mantığının yapısına uygun bir imkân dünyâsı meydana getirdiği, fevkalâdeye olan eğilimi güce dönüştürdüğü, üstünlüğe karşı duyulan özlemin bu yolla tatmin edildiği; masalın çocuklarda hayâl ve duygu

---

179 Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî, s. 144-170.

180 Muhammed Hamîdullah, Kur'ân-ı Kerîm Târihi, s. 21-22.

gücünü artırdığı, zenginleştirdiği ve bu özellikleri ile tabiî bilime hazırlık çalışması niteliğinde oldukları, keşiflere kapı araladığı için büyük fayda temin ettiği ifade edilmektedir.[181]

Masallar çoğu zaman hayalîdir. Oysa Kur'ân kıssalarında fevkalâdelikler vardır ama bunlar gerçektir, masaldaki gibi hayâlî değildir. Kur'ânî kıssaların aynıyla vâki olduğunu şu şekilde anlamak mümkündür: Kıssalarda, sadece esâs gayeye hizmet eden can alıcı noktalar zikredilir. Halbuki düzme hikâyeler, insanları eğlendirmeye yönelik olduğundan, sözü uzatır, meseleyi dallandırıp budaklandırır. Öyle ki, esâs maksat ayrıntılar arasında boğulup kaybolur. Eğitim kademelerinde kıssalardan faydalanıldığı takdirde, eğitilenlerin üstünlüğe, harikulâdeliklere olan özlemleri giderilip, ilmî inkişâflara kapılar daha fazla aralanmış olur. Zira, tıp, edebiyât, sanat, zooloji vb. birçok sahayı alâkadâr eden Peygamber mûcizeleri kıssalarla anlatılmaktadır. Bu mûcizeler, ilgili sahalardaki ilim adamlarının, -Allah'ın izni ile- ulaşabilecekleri en son sınırı göstermekte ve onları araştırmaya teşvik edip, bu sûretle ufuklarının genişlemesine sebep olmaktadır. Böylece, dînin gerçeklerinin imkânı anlaşılmakta ve bunlar zihinlere yaklaştırılmış olmaktadır. Binaenaleyh, dîn ve ilmin birbirinin nâkızı değil, lâkin yardımcısı olduğu anlaşılmış olacaktır; çünkü birincisi teşriî kanunları sunarken, öbürü tekvinî kanunları tespite çalışmaktadır ki, bu her iki kanunun menşei, kaynağı aynıdır: Yüce Yaratıcı.

4. Kıssaların faydaları

İnsanın, geçmişle ilgili haberleri dinleyip, öğrenme merakı vardır. Kur'ân kıssaları, muhâtabın zihin, kalb, his, şuur gibi insanın hareketleri üzerinde müessir olan unsurlarını faâliyete geçirerek doğru inancı sunup, kökleştirir. Ayrıca yüce meleke ve duyguları, fazilet ve hayır cephesini de muhatap farkında olmadan yönlendirir, onda dînî hassasiyetin oluşmasını temin eder. İnsan, kıssaları okurken, neticeleri üzerinde düşünürken, hiç zorluk çekmeden bahse konu edilen inançlı şahsiyetlerin yerinde olmayı temenni eder, onları kendine örnek alır; çünkü benzer durumlarla

---

181 Selçuk Kantarcıoğlu, Eğitimde Masalın Yeri, MEB yy., İstanbul, s. 15.

karşılaştığında bunlar zihninde canlanır ve böylece kendini onların yerine koyar; onlar nasıl hareket etmişlerse o da öyle hareket eder. Diğer tarafta, yoldan çıkmış kimselerin durumuna düşmekten sakınır ve onlardan, fiillerinden, sözlerinden uzak durur. Kıssaların birçok faydası vardır. Biz bunlardan konumuzla ilgili olanlarına işâret etmekle yetineceğiz:

a. Kur'ân'ın nüzûlü dönemindeki Ehl-i Kitâb'ın bilgisi, geçmiş Peygamberlerin haberlerini, onların yaşadıkları çağı ve civarlarında bulunan toplumları bilmekten ibâretti. Kur'ân'ın, -Ehl-i Kitâp'tan ancak ilimde derinleşmiş olanların bildiği- bu kıssaları ihtivâ etmesi, Ehl-i Kitâb'a büyük bir tahaddî oldu ve onları, Müslümanlara karşı delîl getirmekten âciz bıraktı. Artık, Müslümanlar, Yahudi din adamlarına verilen ilim sıfatına daha fazla hak sâhibi oldular. Böylece Yahudilerce Müslümanlara atfedilen "ümmîlik" sıfatı kalkmış, onlara "câhil ümmet" diyen muârızlarının da sesi kısılmış oldu.[182] Onlardan gerçeği arayan kimseler de çekinmeden Müslüman oldular.

b. Kur'ân kıssalarının tavsif ve muhavere (diyalog) üslûbu ile anlatılması, Arapların bildiği bir tarz değildi. Kıssaların bu şekilde gelmesi, Arap belâgatında yepyeni bir üslûp oluşturdu. Bu husus, dilcilerin rûhuna kuvvetle tesir etti. Bu, Kur'ân'ın i'câzındandır. Zira, bunun yeni bir üslûp olduğunu inkâr etmekle beraber benzerini getiremiyorlardı; çünkü bu, alışık olmadıkları bir tarzdı. Meselâ, cennet, cehennem ve A'raf'taki insanların hallerinin anlatıldığı A'râf sûresi (7/44-50) buna örnek olarak gösterilebilir. Bu husus, Arapları Kur'ân'a muâraza yapmaktan alıkoyan sebeplerin tamamlayıcısı oldu.[183]

c. Kur'ân'ın nüzûlü dönemindeki Araplara cehalet ve ümmîlik galebe çalıyordu. Öyle ki akılları, ancak hissin muttali olduğu veya histen kaynaklanan şeyleri kavrıyordu. Böylece, geçmiş toplumların başlarından geçen olaylardan ders alma gibi bir imkânları yoktu. Zaten bunların birçoğunun ismini bile duymamışlardı. İsimlerini bildiklerinin de târihî gerçeklerini bilmiyorlardı. Bu durum, önceki insanların helâkine sebep olan halleri

---

182 İbnu Âşûr, Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, I, s. 65.
183 İbnu Âşûr, Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, I, s. 66.

terk edip, kendi durumlarını düzeltmek için gayret göstermekten onları alıkoydu.[184] Geçmiş toplumların varlıklarına muttali olmak, onların birçok durumundan haberdar olmak Müslümanların bilgisini genişletti. Bu arada, kendilerine zulmettiklerinden ötürü başlarına gelen musibetleri bildikleri kimselerin durumuna düştükleri, İslâm'dan önceki gafletlerine de işâret edildi (14/45). Bu sûretle ikaz edilip uyarıldılar.

d. Kıssa Yüce Yaratıcının emirlerine uymayıp Resûllerine karşı inâda saplanan müşrikleri, verdiği dersler ve ibretlerle taşkınlıklarından vazgeçiriyordu. Ayrıca onlara, emsâllerinin ve atalarının kötü âkıbetlerinden ders almalarını ve yeryüzüne Allah'ın salih kullarının nasıl vâris olduklarını öğretiyordu. *"Onlara şu adamın haberini de oku: Kendisine âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu. Dileseydik onu elbette âyetlerle yükseltirdik, fakat o yere saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da, dilini sarkıtıp solur, onu bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünüp, öğüt alırlar"* (7/175-176). *"Elbette onların kıssalarında akıl sâhipleri için ibretler vardır. Bu Kur'ân, uydurulacak bir söz değildir; ancak kendinden önceki Hak Kitâbının doğrulanması, her şeyin açıklanması; inananlar için bir kılavuz ve rahmettir"* (12/111).

e. Kıssa, tarihin sağladığı faydayı temin eder; hayır veya şer, tahrip veya tamir her şeyin sebeplere terettüp edeceğini bildirerek, ümmetin hayra uyup, şerden, sakınmasına vesile olur.[185] *"İşte şunlar, zulümleri yüzünden çökmüş, ıssız kalmış evleridir. Şüphesiz bunda bilen kavim için bir ibret vardır"* (27/52). *"Halkı zulmederken helâk ettiğimiz nice kent vardır ki duvarları yıkılan tavanlarının üstüne çökmüştür. Nice kullanılmaz olmuş kuyu ve ıssız kalmış sağlam köşk vardır!"* (22/45). Kıssalarda, uyulacak fazilet timsâli şahsiyetler temâyüz ettiği gibi, bunun aksi yâni sakınılacak tipler de beliriyor. Bu nokta oldukça önemlidir. Zira, hemen herkes, hayatında kendine örnek bir şahsiyet edinir ve onun hemen her hareketini dikkate alarak davranır. Bu sadece avam tabakasında değil, en tahsilli kimsede da-

---

184 İbnu Âşûr, Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, I, s. 66-67.

185 İbnu Âşûr, Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, I, s. 66.

hi müşâhede edilen bir durumdur. Binâenaleyh, kıssa, insana hem uyulacak hem de sakınılacak tipleri gösterir. Akl-ı selîm sahibi, Kur'ân'ın tabiriyle "en güzel örnek" Hz. Muhammed, Hz. İbrahim ve beraberindekiler ile öteki Resûllere uyarken (33/21; 60/4,6); kötülük misâli; yoldan çıkmış, sapmış ve sapıtmış olanlar (Firavun, Hamân, Kârun, Ebû Leheb vb. tipler)'dan da şiddetle sakınır.

f. Kur'ân, insanlığı, zikrettiği Peygamberlerin mûcizelerine yetişmek için gayretli ve devâmlı çalışmaya teşvik etmekle, onların bütün insanlığa rehber olduğunu gösterir. Sanki Kur'ân, bu mûcizeleri zikretmekle insanlara şu mesajı vermektedir: "İlim sâhasında ilerlemekle gelecekte bu mûcizelerin nazîreleri gerçekleşecektir." Böylece insanları bu konuda teşvik etmekte ve kendisine seslenmektedir. Haydi, çalış, gayret et, tâ ki bu mûcizelere yakın şeyler vücûda getiresin... Haydi, Süleyman (a.s.) gibi iki aylık mesafeyi bir günde katet. İsâ (a.s.) gibi en müzmin hastalıkları tedâvî etmeye çalış. Musa'nın (a.s.) âsâsı gibi taşlardan hayât suyu çıkart ve beşeriyeti susuzluktan kurtar. İbrâhim (a.s.) gibi seni ateşten koruyacak maddeleri ara giy. Bazı Peygamberlerin yaptıkları gibi, şarkın ve garbın en uzak köşelerinden, sesleri ve görüntüleri duymak ve görmek için çareler ara. Davud (a.s.) gibi demiri hamur gibi yoğurarak mum gibi yumuşat, tâ ki bütün beşerî sanatların temeli olsun. Yûsuf ve Nuh'un (a.s.) mûcizelerinden olan saat ve gemiden o büyük istifadeleri temin ettiğiniz gibi, aynı şekilde diğer Peygamberlerin mûcizelerinin verdiği dersten de istifade edip, onların benzerlerini yapınız.

g. Kıssada teferruâta yer verilmediği gibi, kıssa kahramanının hayatındaki bazı safhalara da yer verilmez. Bu safhaları, muhâtabın kendisi zihninde canlandırarak halkaları tamamlayabilir. Esâs bizim burada işâret etmek istediğimiz husus, bu halkaların zikredilmeksizin geçilmesinin temin ettiği faydalardır.

Kur'ân'ın îcâzı ile de alâkalı olan bu üslûbun ilk akla gelen faydası muhâtabı agâh tutmasıdır. Kıssada bir safhanın geçildiğini gören okuyucu, meselenin en önemli yönlerinin zikredildiğini anlar ve ona göre pür dikkat kesilir. Bu şekilde kıssa ile verilmek istenen mesaj kristalleşmiş,

muhâtaba yardımcı olunmuş olur. Ayrıca bütün halkaların anlatılmasının, okuyucuda zihnî bir gevşeme, dikkat dağınıklığı meydana getirmesi de ihtimâl dâhilindedir. Dînî gayeye hizmeti olmayan bu halkaların geçilmesi bu yönden de fayda temin eder.

Meselâ, Yûsuf (a.s.) kardeşleri tarafından atıldığı kuyudan çıkartılıp ucuz bir fiyatla satıldıktan sonra perde kapanmaktadır. Bir anda Hz. Yusuf'un Mısır'da, Aziz'in sarayında olduğunu görüyoruz. Bu kez burada kapanan perde, onun erginlik çağında, atlattığı bâdire ile -ki bu, hususiyle gençler için önemli mesâjlar ihtivâ etmektedir- açılmaktadır (12/19-33). Yine Tâhâ (41-47) âyetlerinde de bu hususiyet tezâhür etmektedir.

Ayrıca, kıssada münâsip düştükçe muhâtabı intibâha getiren, onu yönlendiren bir ibâre ile Kur'ân'ın temel prensiplerinden biri sunulur. Böylece okuyucu, kıssadaki olaylara, sahnelere kendini kaptırıp, bütün dikkatini tamamen olayın akışına vermez; kıssa ile verilmek istenen mesajdan da nasibini alır. Hususiyle, mufassal olarak anlatılan kıssalarda veya aynı sûrede peş peşe kıssaların anlatıldığı yerlerde bu durum bâriz bir şekilde görülmektedir; kıssanın başında, ortasında ve sonunda muhâtabın dikkatini asıl gayeye temerküz ettiren tevcihlere rastlanmaktadır. Meselâ, Yûsuf sûresinin hemen girişinde asıl gaye zikredilmekte, Kur'ân'ın hakkaniyetine işâret edilmektedir. Akâbinde kıssaya geçilmektedir. Fakat muhâtabın kendini tamamen kıssanın hadiselerine kaptırıp, esas tevcihlerden bigâne kalmaması için münasip düştükçe asıl mesajlar bir nevi istidrâd cümleleri halinde sunulmaktadır. Hz. Yusuf'un hapisteki arkadaşları, rüyalarının tevilini kendisinden istedikleri sahnede âdetâ hadiselerin akışı durmakta, Yûsuf'un (a.s.) arkadaşlarına imân dersi verdiği bölüm araya girmektedir. Burada insanların ayağının en çok kaydığı, bütün Resûllerin temel gayelerinin başında yer alan Allah'ın birliği konusu işlenmektedir. *"(...) Bu Rabb'imin bana lütfedip, öğrettiği şeylerdendir. Ben Allah'a inanmayan, Âhireti de inkâr eden bir kavmin dînini terk ettim. Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dînine uydum. Bizim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmağa hakkımız yoktur. Bu, bize ve bütün insanlara Allah'ın bir lütfüdür, ama insanların çoğu şükretmezler. Ey benim zindan arkadaşlarım, çeşitli tanrılar mı iyi, yoksa her şeyi hükmü altında tutan kahhâr olan tek Allah*

mı? Siz, O'nu bırakıp ancak sizin ve atalarınızın taptığı birtakım isimlere tapıyorsunuz. Allah onların gerçekliği hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm yalnız Allah'ındır. O, yalnız kendisine tapmamızı buyurmuştur. İşte doğru din budur. Ama insanların çoğu bilmezler." (12/37-40)

Aynı kıssanın akışında öteki bazı dersler verildiği gibi, özellikle kıssanın sonunda Kur'ân'ın temel meseleleri olan Ulûhiyyet, Âhiret, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hakkaniyeti, Kur'ân'ın beşer tarafından uydurulacak bir Kitâb olmadığı, Allah tarafından vahyolunduğuna tekrâr işâret olunarak kıssanın dînî gayeye hizmeti temin edilmektedir (Bkz.12/102-109).

B. Mesel

Özel izâh ve yorumların muhataplar üzerindeki tesirleri fazladır. Onlar, muhatapların kafalarında gerçek bir imaj, tam bir canlandırma meydana getirirler. Genel ifadeleri, dikkatleri dağılmadan tâkip edebilecek muhataplar bulmak zordur. Şu halde, genel ifadeleri özel hallerle canlandırmak muhataplara tesiri ziyâdeleştirir. Genel ifadeleri özel hallerle canlandıran vâsıtaların en mühimlerinden biri de meseldir. Bir sözün mesel olabilmesi, onda bazı tuhaflık ve ilginçliklerin bulunmasıdır.[186]

Mesel, sözlükte benzer, eş (nazîr), delîl, sıfat, örnek gibi anlamlara gelir.[187] Terim olarak mesel, biri diğerini açıklayıp tasvir etsin diye aralarında benzerlik bulunan bir konudaki bir sözün, bir başka konudaki bir söze benzetilmesinden ibârettir.[188]

Meseller, fiillerin ölçülü yapılmasını sağlar. Mesel koyan kimse sanatını icrâ eden sanatkar, müşterisinin ölçülerine göre kumaş biçen ve elbise diken terzi gibidir. Her şeyin bir kalıbı ve miktarı vardır; sözün ölçüsü ise mesellerdir. Bu tarz kelâma mesel denmesinin sebebi, insanın hatırında dâima şekillenip canlanmasıdır.

Meseller, mânâları müşahhaslaştırır. Müşahhas meseleleri algılamada

---

186 Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, 2/17 tefsirinde, II, s. 72 vd.

187 Fîrûzâbâdî, Kamûs, MSL md., s. 1342.

188 Râğıb, Müfredât, MSL md., 462; Fîrûzâbâdî, Basâir, MSL md., IV, s.482.

zihin duyu organlarından faydalanır. Fakat makûl (mücerret mânâ) böyle değildir; çünkü histen yoksundur, ondan tecrit edilmiştir. Onun için mücerret şeyleri anlamak, müşahhaslara göre çok daha zordur.

Meselden maksat, kalblerde bir şeyi yalnız başına nitelemenin meydana getiremeyeceği tesiri meydana getirmektir. Mesel getirmekten amaç, gizli olanı açık olana; gâibi şâhide benzetmektir. Böylece o şeyin mâhiyetine daha sağlam bir şekilde vâkıf olunur ve hisler akla mutabık olur. Bu ise en güzel izah şeklidir. Meselâ, imân etmeye teşvik etmek darb-ı meselden soyutlanmış olarak yapıldığında, bunun kalblerde meydana getireceği tesir, onun nûra benzetilmesi ile meydana gelecek tesirden daha azdır. Hiçbir benzetme yapmaksızın küfürden nefret ettirmenin akıllarda uyandıracağı çirkinlik, küfrü zulmete, yâni karanlığa benzeterek akıllarda uyandırılacak olan çirkinlik kadar kuvvetli olamaz. Herhangi bir şeyin zayıflığını haber verip, onun bu zayıflığını örümcek ağına benzeterek bildirmek; onun zayıflığını herhangi bir şeye benzetmeksizin belirtmekten daha beliğ ve müessirdir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, herşeyi apaçık anlatan Kitâb'ında çokça mesel îrâd etmiştir.[189] Eğer Allah Teâlâ, mesel getirmemiş olsaydı, belki de insanlar hiçbir şey idrâk edemezdi. Özellikle de hisse dayanan meselelerde bilgi edinmeleri mümkün olmazdı; çünkü bütün hissî ve hatta aklî sûret, birer mesel ve temsildir.[190]

Meseller

a) Hissin muttali olamayacağı bir şeyi ortaya çıkartmak,

b) Aklın bedihî olarak bilemeyeceği bir meseleyi bedâhet derecesine getirmek,

c) Adet olmayan, alışılmamış bir şeyi normal bir hale sokmak,

d) Kuvvet üstü olarak bilinen bir sıfatı kuvvetin şümulüne dahil etmekten ibâret olarak görülmüştür.[191] Kur'ân'daki meseller bütün bu nevilere şâmildir. *"Şüphesiz Biz bu Kur'ân'da her çeşit meseli getirip anlattık"* (30/58).

---

189 Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, 2/17 tefsirinde, II, s. 72.

190 M. Hamdi Yazır, Hak Dini, 1/26 tefsirinde, I, s. 276.

191 Zerkeşî, Burhân, I, s. 486.

Meseller, vâkiî ve mümkün olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kur'ân'daki mesellerden bazısı gerçektir, vukû bulmuştur. Meselâ, *"Elçilerin geldiği köy halkı"* (36/13-19). *"Güven ve huzur içinde, her yerden rızkı bol bol gelen köy"* (16/112) ile ilgili meseller bu nev'i vâkî mesellerdendir. İkinci kısım ise, görünen âlemde eşi benzeri gerçekleşmese bile zihinlerde tahayyül edilen, gerçekleşmesi mümkün olan mesellerdir.[192] Bunlar tabiî hayâtta tekrarlanıp durduğundan aynıyla gerçek olmaları şart değildir.[193] Kur'ân'da geçen "köle ile hür" (16/75), yahut "birbirine rakip efendiler" (39/29) gibi örnekler mesellerden ibarettir. Halbuki, meselâ Enbiyâ kıssaları böyle değildir.

Kur'ânî mesellerin amacı, kısaca ifade edecek olursak, kıssada olduğu gibi Kur'ân'ın nüzûl maksatlarına hizmet etmektir.

1. Mesellerin tesir şekilleri

Kur'ân'da varit olan mesellerin hatırlatma, vaaz, teşvik, sakındırma, ibret alma, takrîr, tefekkür, sunulmak istenen mesajları aklın alabileceği bir şekilde tertip etmek ve hissedilebilecek bir tarzda tasvir etmek gibi faydaları vardır.. Ayrıca Kur'ânî meseller, mükâfatın muhtelif olduğunu beyan etmek, övme, sevâp ve ikap, bir durumu yüceltmek veya tahkir etmek yahut bir şeyi yerleştirmek veya ortadan kaldırmak amacına yöneliktir.

Meseller ve teşbih, Allah'ın kudretini, hak dinin gayelerini açık seçik olarak müşahhas bir tarzda anlatan delil gösterme kaynaklarındandır. Teşbih yollarından biri de meseldir. Mesel, yüce hakikatleri akıllara yaklaştırmak, hissedilemeyen gaybı, insanın yanı başında bulunan hissedilen şeylere benzetmek, müşâhede edilen cüz'î şeylerle küllî mânâları açıklamak, hazır durumla görünmeyene delil göstermek gibi faydaları sağlar.[194] Çünkü, müşâhede edilen varlıklarla temsil ünsiyeti artırır.

Mesel tarzında anlatılan mânâların ehemmiyet kazandığı, tesir

192 Dr. Şerîf Mansûr b. A'vn el-'Abdelî, el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Cidde, Âlemu'l-Ma'rife, 1406/1985, s. 51-51.

193 Bûtî, Min Revâi'i'l-Kur'ân, s. 181.

194 M. Ebû Zehrâ, el-Mu'cizetu'l-Kübra, s. 324-325.

gücünün ziyadeleştiği, nefisleri harekete geçiren kuvvelerini katladığı, kalblerin derinliklerine kadar nüfuz edip, tabiatları sevmeye zorladığı konusunda bilginler hemfikirdir.[195]

Eğer maksat övmekse, mesel ile bu daha üstün ve daha kıymetli olduğu gibi, nefislere tesiri de daha büyük olur. Ayrıca bu, duyguyu daha fazla harekete geçirir, sevgiyi daha çabuk celp eder, dillerde daha çabuk dolaşır ve daha çok hatırlanır.

... ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ...

"Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler. Onların rükû ve secde ederek Allah'ın lütûf ve rızâsını aradıklarını görürsün. Yüzlerinde secde izinden nişânlar vardır. Onların Tevrât'taki vasıfları ve İncil'deki vasıfları da şöyle bir ekin gibidir ki, filizini çıkarttı, onu güçlendirdi, kalınlaştı, derken gövdesinin üstüne dikildi, ekincilerin hoşuna gider, onlara karşı kâfirleri de öfkelendirir bir duruma geldi. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir" (48/29).

Eğer maksat yermekse, mesel ile hasım daha fazla perişan edilir, ona daha şiddetli darbe vurulur, yerin dibine geçirilir:

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ...

"Onlara şu adamın haberini de oku: Kendisine âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu. Dileseydik elbette onu o âyetlerle yükseltirdik, fakat o yere saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, onu bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünür (öğüt alır)lar" (7/175-176).

Eğer maksat tartışma ise mesel ile getirilen delîl daha parlak, daha

---

195 Seyyid Şerîf Cürcânî, Esrâru'l-Belâğa, Thk. M. Reşîd Rızâ, el-Kâhire, Dâru'l-Matbûâti'l-'Arabiyye.ts., s. 92-93.

196 Cürcânî, Esrâru'l-Belâğa, s. 92-93.

üstün ve daha kuvvetli olur.[196] Hatta temsili kıyâsın bir nev'i vardır ki, mantığın yakînî bürhânından çok daha kuvvetlidir.[197] O da, cüz'î bir temsil vasıtasıyla küllî bir hakikatın ucunu gösterip, hükmü o hakikate binâ etmektir.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً
وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ...

"Allah'tan başka veliler edinenler, bir ev edinen örümceğe benzerler. Evlerin en gevşeği örümcek evidir, keşke bilselerdi" (29/41). Örümceğin yaptığı ve içinde barındığı ev ne kadar zayıf ve güvensizse, o kâfirlerin bel bağlayıp tutundukları tanrılar da o kadar dayanıksız ve zayıftır.[198]

Eğer, maksat mev'ize ise mesel ile bunu vermek, sadırlara daha iyi şifâ olur ve bu, düşünceyi daha iyi harekete geçirdiği gibi, uyarma ve sakındırma için daha etkili olur ve gayeyi daha iyi gözler önüne serer.

Diğer tarafta, mesellerle görünmeyen gerçekler, gözle görülecek bir şekil alır. Tıpkı aynaya bakıp, onda yüzü ile birlikte arkasında bulunan kimseyi de görmek gibi. Bu ayna, onun baştaki gözüne yardım etmiştir. Bu meseleyi müşahede edince onunla kendisine gaip olan ötekini de idrâk eder. Böylece nefis sükûnet bulur ve kalbe boyun eğer.

Fazla gizli ve kapalı olduğu için, bürhândan başka bir yolla bilinmeyen hususlar, ya kabiliyetleri ve yaratılışları yönünden veya yaşama tarzları ve adetleri bakımından yahut da ilim tahsil etme vasıta ve imkânına sahip olamadıklarından bürhândan anlamayan kullarına Allah Teâlâ, bu gibi şeyler için örnek ve benzer şeyleri misâl getirerek onlara lütûfta bulundu. Zira, bu nevi misâlleri ve meselleri, herkes için müşterek olan delillerle tasdik etmek mümkündür.

Kezâ, insanlardan bir kısmı, muhayyilelerine dayanmadan bir fikri tasdik etme kabiliyetine sahip değildirler. Yâni onlar bir fikri, sadece tahayyül

---

197 B. Said Nursî, Sözler, s. 575.

198 Bu âyette, Kur'ân'ın bir mûcizesi tezahür etmektedir. "Çünkü ilim, son zamanlarda, ağı yapanın erkek değil, dişi örümcek olduğunu keşfetmiştir. Bu husus, Kur'ân'ın nüzul çağında insanlar tarafından bilinmeyen biyolojik bir vâkıâdır. Âişe A. Bintü'ş-Şâtî, el-Kur'ân ve Kadâya'n-Nâs, 2. tab'., Dârul-İlm Li'l-Melâyîn, s. 359-361.

ettikleri şey yönünden ve hissî bir biçimde idrâk ve tasdik ederler. İşte bu nitelikteki kimselerin hayal ve hissedilebilen şeye mensup olmayan her fikri tasdik etmeleri kolay kolay gerçekleşmez. Mesel, böyle kimseler için de vazgeçilmez bir vasıtadır. Onunla fikirler müşahhas bir hale getirilir.

Mesellerin muhataplara tesirini iki kısımda inceleyebiliriz.

a. Mesellerin üslûp yönünden tesirleri

İnsanlar, kendilerine gizli ve gaip olan hûsuslarda mesellere ihtiyaç duyarlar. Allah Teâlâ, insanlara kendi nefislerinden misâl getirdi ki, kapalı, gizli, gaip olan hususları idrâk etsinler: *"Size kendinizden bir misâl verdi: Size verdiğimiz rızıklarda; sizin ellerinizin altında bulunan hizmetçilerden sizinle eşit derecede yönetim hakkına sahip olan, birbirinizin hakkına dokunmaktan çekindiğiniz gibi onların hakkına dokunmaktan da çekindiğiniz ortaklar var mı (ki tutup kendi mülkümüzde, saltanatımızda bize ortaklar atfediyorsunuz, kendi kullarımızı, yarattıklarımızı bize eş koşuyorsunuz?). İşte biz, aklını kullanan bir toplum için âyetleri böyle açıklıyoruz"* (30/28). *"Biz misalleri insanlara anlatıyoruz ama onları, âlimlerden başkası düşünüp anlamaz"* (29/43).

Meseller, üslûp yönünden şu faydaları temin eder:

1. Muhatabın dikkat kesilmesini ve sevk edilen mevzuyu yaşamasını sağlar.

2. Mütekellimin anlatımına çeşni katar. Bu, her yönden düşünceyi kuşattığı için dinleyicileri devamlı faal ve agâh tutar.

3. İnsanların birbirlerine nakletmeleri suretiyle meseller kolayca yaygınlaşır ve verilen mesajın kolayca algılanması sebebiyle geniş halk kitlelerinin hâfızalarında kalıcı olur.

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى السَّمَآءِ
* تُؤْتِى اُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *
وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اِجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ

"Görmedin mi Allah nasıl bir benzetme yaptı: Güzel söz, kökü (yerde) sâbit, dalları yükseklerde olan güzel bir ağaç gibidir. (O ağaç), Rabb'inin iz-

ni ile her zaman yemişini verir. Allah, öğüt almaları için insanlara böyle benzetmeler yapar. Kötü sözün durumu da gövdesi yerin üstünden kopartılmış, sâbit olmayan kötü bir ağaca benzer" (14/24-26).

"Güzel söz", Kur'ân'dır.[199] Burada, Kur'ân'ın sarsılmazlığına işârette bulunulmuştur. Zamanın eskittiği birçok eserin aksine o her zaman sâbit ve her çağa ışık tutmakta, her asırda yaşayan insanlar onun bitmez tükenmez meyvelerinden istifade etmektedir. Dolayısıyla, Kur'ân'ın ışığında şekillenen Tevhit inancının, Tevhit dininin ve bu dîne mensup olanların asâletine ve kararlılığı yerden göğe kadar olan hakkaniyetine işâret olunmaktadır.

"Kötü söz" ise, küfür, küfre çağırma veya Allah'ın râzı olmadığı her söz demektir.[200] Yahut bu, bâtıl inanç, yalan söz, çirkin fiilleri ifade eder.

Fahruddin Râzî (606/1209), bu âyetleri tefsir ederken özet olarak şunları kaydeder:

Birinci meselde, dört özelliği olan ağaç anlatıldıktan sonra "güzel söz" ona benzetilir. Birincisi: O ağacın "güzel oluşu"dur yani güzel görünüşlü, güzel kokulu, lezzetli olması bakımından güzel meyveli oluşu, çok fayda vermesi bakımından güzel meyveli oluşu. İkincisi: "Kökünün yerde sâbit olması"dır. Bu bir kemâl sıfatıdır. Zira, güzel bir şey yok olma ile yüz yüze olduğunda, sadece üzüntüyü artırır. Böyle olmadığında ise sevinci artırır. Üçüncüsü: "Dallarının yükseklerde oluşu" da onun kemâl sıfatındandır; çünkü, dallarının yüksek oluşu, onu yeryüzünün zararlı maddelerinden korur. Böylece meyveleri, her türlü şâibeden uzak pak ve temiz kalır. Dördüncüsü: "Devâmlı meyve vermesidir." Yani meyvelerinin sadece bazı vakitlere hâs olmamasıdır ki, bu da bir kemâl sıfatıdır, zira ondan devâmlı bir sûrette istifade edilir.

Kesin olarak bilinmektedir ki, böyle bir ağacı elde etmek için büyük gayret sarf etmek gerekir. Akıllı kimsenin bunu elde edecek fırsatı yakaladığı anda onu değerlendirmesi, gafil davranmaması elzemdir. Buradaki güzel kelimeye benzetilen, Allah'ı tanımak, bilmek; O'na itaat ve sevgide

199 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 14/25 tefsirinde, XIII, s. 213.

200 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 14/25 tefsirinde, XIII, s. 214.

gark olmaktır.

İkinci meselde ise, üç özelliği olan bir ağaç anlatılmaktadır:

Birincisi: "Çirkin oluşudur." Bu, kokusundan, tadından ve görüntüsünden ve bir zararlı şeyi taşıdığından dolayı olabilir. Böyle bir ağaç olmasa bile bu özellikler anlatıldıktan sonra maksat hasıl olur.

İkincisi: Birinci meseldeki ağacın kökünün yerde sâbit olmasının aksine bunun gövdesinin yerin üstünden kopartılmış olmasıdır.

Üçüncüsü: İkinci sıfatın tamamlayıcısı olarak da sâbit olmadığı belirtilir.

Bundan kastedilen, Allah'ı tanımamak, O'na ortak koşmaktır. Felaketin ve bedbahtlığın başı da budur. Bunun çirkinliği ortadadır; böyle birinin ne delili ne kararı var ve ne de gücü kuvveti var, sâbit değil kaypaktır.[201]

Bu müşahhas muharrik mesel ile anlatılmak istenen hususun, mücerret bir üslûpla anlatılandan ne kadar farklı olduğu açıktır. Kur'ânî mesel, düşünceyi tasvir eder; bu tasvir, sunulan fikrin hafızada kalması ve insanlar arasında yaygınlaşması için bir vesiledir.[202]

Meselde, bazen diyalog üslubu, bazen da birçok maksada hizmet eden istifham üslubu kullanılır. Kur'ânî mesellerde bütün kuvveleri, hisleri ve şuuruyla onu anlaması ve onun bütün unsurlarına iştirâk etmesi için muhatabı uyaran çok çeşitli yollar takip edilmiştir. Her mesel, sevk edildiği konuya uygun, muhatabı şevklendiren ve uyaran bir üslupla gelmiştir.

Mesellerde en çok kullanılan tasvir üslubudur. Tasvir vasıtasıyla, mânâlara hissî bir şekil kazandırılmış olmaktadır. Böylece muhatap, kendisine sunulan mesajı daha iyi algılamakta ve onun aklî, hissî ve vicdanî bütün kuvveleri harekete geçirilmektedir. Örnek: Bir olan Allah'ın, kendine duâ edene icâbet edip, onu umduğuna nail edeceği ve Allah'tan başka yalvardıkları o tanrıların kendilerine bir şey kazandırmayıp, onlara bir hayır ulaştırmayacağı hususu şu güzel tasvirle anlatılır:

---

201 Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, 14/24-26 tefsirinde, I:XX, s. 115 vd.

202 Abdülmecîd el-Beyânûnî, Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân, Dımeşk, Dâru'l-Kalem, 1401/1991, s. 79.

"Gerçek duâ, ancak O'na yapılır. (Ancak O'na tapılmağa dâvet edilir.) O'ndan başka çağırdıkları ise, kendilerinin hiçbir isteklerini karşılayamazlar. (Onların durumu) tıpkı ağzına gelsin diye suya avuçlarını uzatan kimse gibidir. Oysa uzanıp (suyu avuçlamadıkça su) onun ağzına gelmez. İşte kâfirlerin duâsı böyle boşa gitmektedir."(13/14)

Bu his ve vicdana ısrarla hitap eden ve dikkatleri üzerine çeken bir tablodur. İnsan kendini bu tablodan güçlükle çevirebilir. Bu, lafızların çizebildiği resimlerin en güzelidir: Ayakta dikilmiş bir adam. Ellerini suya uzatmış. Su da kendisine yakın. Suyun ağzına ulaşmasını istiyor. Fakat olmuyor. Eğer güzelce biraz daha uzansa su içebilecek.

Mesellerin üslûbunun çeşitliliği; *terğib, terhîb, zikir ve mev'ize, tevbîh, teşvik* veya Allah'ın âyetlerini düşünmek için fıtrat ve bedâheti harekete geçirmek gibi mesellerin gayelerine ve mevzûlarına uygun düşmektedir. Her meselin, sevk edildiği konuya uygun düşecek şekilde üslûbunun çeşitli oluşu, muhatabı, yepyeni ve cezp edici bir manzara ile karşı karşıya getirir ki, bunun hususî bir tesiri ve rûhun İlâhî hidâyeti kabul etmesi için bir yenilik olur. Böylece, meselin, Allah'ın erişilmez kelâmı olan Kur'ân'ın tâ içine kadar nüfuz etmesi ve bütün katmanlarına sâhip olması için beşer nefsini bütün cepheleriyle kuşattığını ve bütün tesir vâsıtalarını kullandığını görüyoruz.[203]

Öte yanda, insanlar dış görünüşleri itibariyle farklı oldukları gibi, iç dünyaları itibâriyle de çeşit çeşittirler. Bazı nefisler sağlam ve oturaklıdır, bazısı bunun tersine hafiftir, oynaktır, bir orda bir buradadır, kararsızdır. Bazısı günahkâr, bazısı dinden çıkmış sert ve katıdır. Bunlar birbirine taban tabana zıt ve değişiktir. Kur'ân'ın, bunların her bir nev'i için özel bir ilacı vardır.[204] Mesellerdeki zengin üslubun bir faydası da budur; enva-i çeşit rûh hallerine sahip bütün insanlara hitâp etmektir.

Temsil âyetlerinde, her zaman "mesel" lafzı geçmez. *"Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de (mürekkep olsa) arkasından yedi deniz*

---

203 Beyânûnî, Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân, s. 82.

204 Beyânûnî, Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân, s. 104 (Dr. Mahmud b. eş-Şerîf, el-Emsâl fl'l-Kur'ân, s. 11'den naklen).

(daha gelip) ona yardım etse de (Allah'ın kelimeleri yazılsa), yine Allah'ın kelimeleri tükenmez. Allah öyle üstündür, öyle hikmet sahibidir." (31/27). Yine Kehf sûresi 109. âyeti de bu nevidendir. Bunlar da bir tür meseldir.[205]

b. Mesellerin mânâları itibariyle tesirleri

Kur'ân'daki meseller, aklî gerçekleri hissî görüntülerle ilişkilendirmek sûretiyle muhatapların zihinlerine yaklaştırır. Böylece his, şuur ve şuuraltını birlikte dikkatli ve muvazeneli bir şekilde harekete geçirir. Bunun bir nevi, görünmeyeni görünene kıyaslamaktır. Örnek:

"Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, kendilerinin benzerini yaratmağa da kâdirdir? Kendileri için, bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur (o süre dolunca mutlaka ölecekler veya dirileceklerdir). Ama zalimler inkârdan başka bir şey yapmazlar" (17/99).

Bu âyette, öldükten sonra diriliş, müşriklerin de kabul ettikleri göklerin ve yerin yaratılışına benzetilmektedir. Burada, mücerret iman ile ilgili bir mesele, müşahhasa kıyaslanmakta, böylece olabilirliği (imkânı) gözler önüne serilmektedir. Zor bir şeyi yapan aynı cinsten daha kolay bir şeyi haydi haydi yapar. Bir elbiseyi diken, o elbiseye düğme takmaktan âciz olur mu?

İnsan hareketinin istikametini tayin eden başlıca kuvvetler üç kısma ayrılabilir:

a. Sevk edici kuvvetler: Sevinç, emel, istek..

b. Engelleyici kuvvetler: Korku, endişe, esirgeme..

c. Yüceltici kuvvetler: Beğenme, hayranlık, takdis.

Bir eğitimcinin talebelerini sadece korku ile idare etmesi onu kaybetmesi için yeter bir sebeptir. Sadece sevdirme âmiliyle öğrencisini eğitmeye kalkışması, onun bozulmasına sebep olabilecek tehlikeli bir yoldur. Onun bütün duygularını sadece hayranlıkla doldurup bunu, teşvik ve sakındırmaya istinat eden bir yönlendirmeye dayanmaksızın yaparsa bu, öğrencideki ne bir durgun duyguyu harekete geçirebilir, ne de ondaki bir

---

205 Beyânûnî, Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân, s, 81.

206 Bûtî, Menhec, s. 82.

eğriliği düzeltebilir.[206]

Eğitim metodu, bu üç duygunun hepsinden teşekkül eden mutedil bir tertip üzere kurulursa ancak faydalı olur. Eğitimden istenen netice alınamıyorsa bu denge kurulamamış demektir.

Kur'ân mesellerinde bu üç unsurun bâriz bir şekilde var olduğunu görüyoruz:

"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfü geniştir, O bilendir. Mallarını Allah yolunda verip de sonra verdiklerinin ardından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin, Rab'leri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Güzel bir söz söylemek ve affetmek, peşinden eziyet gelen sadakadan iyidir. Allah zengindir, halîmdir" (2/261-263).

Kur'ân mesellerinin insanın iç unsurlarının hepsine hitâp etmesi, bunları mezc etmesi ve eşit miktarda ve ölçülü bir tarzda harekete geçirmesi muhatabın şuûrunu kuvvetlendirir, hislerini keskinleştirir ve ona yapılan tesiri ziyadeleştirir.

2. Mesellerde îcâz

Kur'ân'ın bir özelliği de, son derece veciz ifadelerle çok küllî mânâlar ifade etmesidir. Bunun bir vasıtası da meseldir. Meselâ, insanlara, kendilerini Âhiretten alıkoyan bu dünya hayatının kısa olduğunu tasvir ederken şu veciz ifade ile maksat gerçekleştiriliyor.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمآءٍ أنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمآءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ
نَبَاتُ ٱلاَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيماً تَذْرُوهُ الْرِّيَاحُ

"Onlara dünya hayatının, tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten bir su indirdik, yerin bitkisi onunla karıştı ve (sonunda bitkiler), rüzgârların savurduğu çöp kırıntıları haline geliverdi. Allah her şeye kâdirdir" (18/45).

Hayat veren ve öldüren Allah'tır. Yükseltmek ve alçaltmak O'nun elindedir. Mevsimler O'nun emriyle değişir. Onun için, ey insanlar, eğer bugün

bolluk içinde yaşıyorsanız, bu durumun sonsuza kadar süreceğini sanıp aldanmayın. Bir emriyle size tüm bunları lütfeden Allah, başka bir emriyle sahip olduklarınızın hepsini yok etmeye kadirdir. Nasıl ki, yağmur yağıyor, yeryüzü onunla canlanıp yeşilleniyor, sonra bu yeşil unsurlar soluyor, sararıyor, kuruyor. Sonra, rüzgar vastasıyla savrulup yok oluyor. Her sene gözlerinizin önünde cereyan ettiğinden dolayı bundan şüphe duymadığınız gibi, dünyadaki hayat -müreffeh olsun, sıkıntılı olsun- dahi tıpkı bunun gibi geçicidir. Son bulacaktır ve onu Âhiret yurdu takip edecektir.

İşte hayat böyle bir mevsim kadar kısadır. Bitkileri yeşerten, kurutan, tekrâr yeşertecek olan hep Allah'tır. Hayat da tıpkı bunun gibidir; başlıyor, noktalanıyor, tekrâr başlayacaktır.

Ayrıca Kur'ân'ın birer câmi kaide hükmündeki veciz ifadeleri de meselin eşsiz bir nevi olarak telakki edilmiştir.[207] Bunlar, birer prizma gibi her yönden ışık saçan, dinamik, her zaman taze ve yeni ilkelerdir. Birkaç örnek sunalım:

"Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile hararet, dirilerle ölüler bir olmaz (...)" (35/19-22).

"Kötü tuzak ancak sâhibine dolanır.(...)" (35/43).

"(...) Bazen hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir siz bilmezsiniz" (2/216).

"Nice az topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa gâlip gelmiştir" (2/249).

"Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez.(...)" (2/286).

"İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?" (55/60).

"Her can, kazandığıyla (Allah katında) rehin alınmıştır" (74/38).

"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsana çalışmasından başka hiçbir şey yoktur" (53/38-39).

3. Mesellerin gayeleri

Meseller, birçok Kur'ânî gayeyi içine alır. Allah'ı tanıtmak, vahdâni-

207 Suyûtî, İtkân, IV, s. 50-51.

yetini ispat, şirki iptal, öldükten sonraki diriliş inancını zihinlere yaklaştırmak ve yerleştirmek, vahiy ve Nübüvvetin ispatı; uyarma, müjdeleme; şükür ve nankörlüğün neticesi ve daha başka beşeriyetin ıslâhına yönelik dinî gayeleri ve ahlâkî hedefleri içine almış ve bunların ifade vasıtası olmuştur.

Biz burada, Kur'ân'daki mesellerin gayelerini sunarken, sadece esas ve vazıh gayelerine değineceğiz, bunların derin araştırmasına girmeyeceğiz.

a. Allah'ı tanıtmak

Mümin, Yaratıcısını düşünebilir, O'nun sıfatları hususunda kafa yorabilir. Bu, gayet tabiî bir şeydir. Bunu yaparken, onun hareket noktası, bu konudaki Kur'ân ayetleridir. Kur'ân, Allah'ı nasıl tanıtıyorsa O'na öyle inanmak durumundayız. Bu husustaki en vâzıh âyet Nûr sûresinde geçmektedir.

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لاَ شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldız. Ne doğuya ve ne de batıya mensup olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır. (Öyle mübarek bir ağaç) ki, neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir. Işığı parıl parıldır. Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi bilir." (24/35)

Çağdaş Müslüman düşünür M. İkbal, Uluhiyetin ışık gibi muğlak ve yaygın, kozmik (kevni) bir unsurla nitelenmesinde, Zat olmayan bir Uluhiyet görmek isteyen birine karşı şunları söylüyor: "Şüphe yok ki, bu âyet-i kerîmenin ilk cümlesi insana ferdî bir Allah mefhumundan kaçma intibâını vermektedir. Ama âyette yapılan benzetmeleri sonuna kadar okuduğumuzda, anlatılan şeyin bambaşka bir niteliği olduğu kendiliğinden anlaşılır. Benzetme ve istiâre ilerledikçe Zat-ı İlahî'nin şekilsiz bir şey ile kıyâs

edilebileceği yolundaki görüş kendiliğinden çürümüş oluyor. Zira, bu istiâreye göre ışık bir alevin içinde temerküz ettirilmiş, sonra bu ışık bir kandil içinde fertleştirilmiş, en son, iyice sınırlandırılmış bir yıldız şekline sokulmuştur. Benim şahsî görüşüme göre, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in kutsal kitaplarında Allah için nûr veya ışık sözcükleri kullanılmışsa, bu sözcükler bambaşka bir şekilde yorumlanmalıdırlar. Bugünkü fizik bilimine göre ışık hızını geçen bir şey yoktur ve hareket sistemleri ne olursa olsun, bütün gözlemciler için bu böyledir. Başka bir deyimle bu değişiklikler dünyasında, ancak nûr veya ışığın nitelik ve nicelik bakımından Mutlak Zât'a en çok yakın olduğu, O'na en çok benzediği söylenebilir. O halde ışığın Cenâb-ı Allah'a benzetilmesiyle ilgili istiârenin, modern bilim açısından, Allah'ın her yerde hazır ve nâzır olma vasfını değil, O'nun mutlakiyetini, gerçekliğini ifade ettiği anlaşılmalıdır."[208] Kur'ân'da Uluhiyet kitâbının müellifi Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın bu konudaki ilâve yorumunu da kaydetmemiz gerekir: "Uluhiyet bir Zât'tır. Mânâ türünden zati olmayan her tarafa yaygın, her varlıkta farklı yoğunlukta bulunan bir tabiat kuvveti, ışık gibi bir kozmik unsur değildir. Dolayısıyla bir Panteizm'e (vahdet-i vücuda değil) açık kapı yoktur. Fakat Allah'ın bilhassa Nûr ismi göstermektedir ki, O bizim bildiğimiz ve düşünebildiğimiz zatlar gibi bir anda hem Mutlak hem de Zat oluş nitelikleri, Uluhiyette birbirine aykırı değildir. Nûr vasfı, kaplayıcılığı ile O'nun mutlak hususiyetini anlattığı gibi, âyetin ilerisinde bu Nûr'un zatileştirilmesi de O'nun bir Zat olduğunu belirtmektedir. İşte bundan ötürüdür ki, Nûr ismi insanın Uluhiyeti anlayabilmesi yönünden, beşeri anlayış için en yakın yoldur."[209]

Yaratıcı vardır, ama, acaba nasıl bilemeyiz. İnsanlığın bütün ilerlemelere rağmen -idrak ve tecrübe alanlarına girdiği halde- sayısız şeylerin niteliklerini, mahiyetlerini bilmemeleri problem olmadığı gibi, müminlerin "Hiçbir benzeri olmayan" bu sonsuz kâinatı bir "Kün (ol)" emriyle var eden Halıklarının Zât ve sıfatlarını bilmeyişleri de kusur değildir. Çünkü insana verilen melekelerin de bir kapasitesi vardır. Meselâ, insan belli bir tonun altındaki bir sesi işitemediği gibi, bu konuda yapılan araştırmalara göre, bel-

---

208 Muhammed İkbal, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, s. 93-94.

209 S. Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, s. 278.

li bir tonun üstündeki sesi de işitemiyor. İnsanın bütün duyu organları sınırlıdır. Göz de böyledir, akıl da; kapasitelerinin üstüne çıkamazlar.

b. Âhiret inancını pekiştirmek

Mesellerin gayelerinden biri de, Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan öldükten sonra dirilişin varlığını ispâttır.

"O ki rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci gönderir. Nihâyet onlar, ağır ağır bulutları yüklenince, onu ölü bir memlekete yollarız; onunla su indirir ve türlü türlü meyveler çıkartırız. İşte ölüleri de böyle çıkartacağız. Herhalde bundan ibret alırsınız" (7/57).

Öldükten sonra diriliş, su buharından meydana gelen ve rüzgarın esmesi ile yol alan buluttan inen yağmurun yağması neticesinde ölü topraktan çıkan ve birçok meyveyi ihtivâ eden bitkilerin yerden çıkmasına benzer. Yeryüzü, yağmur isâbet etmeden önce kupkurudur, bir ölü görünümündedir. Öyle ki, insan, -her sene gözünün önünde gerçekleşmemiş olsa- onun canlanmasına ihtimal bile vermez. Ancak vakti gelince, daha önce yeryüzünden çıkmış olan, bir nevi onun rûhu hükmündeki buharın, gökyüzüne doğru yükselmesi, buluta karışması ve rüzgarın sevki ile belli yerlere getirilmek sûretiyle ondan yağmurun çıkması ve isabet ettiği yerlerin yeşermesi... Yeryüzü ile birlikte, orada bulunan taneler ve çekirdekler yeşermeye ve meyvelerini vermeye başlar. Bunlar teker teker değil topluca yeryüzünde biter. O kanuna tâbi olan bir tek tane veya çekirdek kuru olarak kalmaz, gelen emre seve seve itaat ederek yarılır, canlanır, yeşerir ve ihtivâ ettiği meyveyi verir. İşte insanların dirilişi de böyledir.

c. Şirki iptal etmek

Kur'ân şirki iptal etmek için, Bazen insanların günlük hayatlarından alınmış örnekler getirir. Uluhiyet hakkında düşünmeye lüzum görmeyen maneviyat yoksunu kimselerin, bütün varlıklarıyla bağlandıkları sahadan söze girmek, bazı durumlarda müspet sonuç verebilir. Kur'ân'ın meseller vasıtasıyla en çok üzerinde durduğu konu şirki iptaldir.

"O, size kendinizden bir örnek verir. Size verdiğimiz rızıklarda, emriniz altında bulunan kölelerinizin eşit olarak hak sahibi olmalarına razı olur ve

birbirinizi saydığınız gibi bunları da sayar mısınız? İşte Biz, düşünen kimseler için âyetleri böyle açıklarız" (30/28).

Ey insanlar, siz, sahip olduğunuz köleleri, mallarınıza ve önemli işlerinize yahut yetki eşitliğine meydan verecek herhangi bir işinize ortak etmiyorsunuz. Hal böyle iken, Allah'ın kullarını ve yarattıklarını O'nun Uluhiyetine ve idaresine ortak olduklarını nasıl iddia edebiliyorsunuz? Kendinize yakıştıramadığınız bir şeyi nasıl O'na yakıştırıyorsunuz?

"Allah bir misal getirir: Başkasının malı olan ve hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle ile, tarafımızdan güzel ve çok rızka nail olup gizli veya açık sarf eden, hiç eşit olur mu? Hamd Allah içindir. Hayır, onların çoğu bilmezler." (16/75)

Günlük hayatlarından alındığı için bu misalleri gayet iyi biliyorlardı. Onların köleleri vardı; kölelerinin hiçbir malı mülkü olmazdı, hiçbir hususta sözleri geçmezdi. Onlar, bu durumda olan bir kimse ile, onun itibar sahibi efendisini bir tutmazlardı. Bütün insanlar, mahiyet ve sûretlerinde, beşer ve mahlûk oluşları bakımından eşit ve Allah'ın mahlûkları olduğu halde bir tutulmazken, nasıl olur da herhangi bir şey Allah'a denk tutulur?

"Allah iki adamı misâl veriyor: Biri hiçbir şeye gücü yetmeyen bir dilsizdir ki, efendisine yüktür, nereye gönderse bir şey beceremez. Böylesi ile, doğru yolda olup adaletle emreden hiç bir olur mu?" (16/76).

Bir tarafta ne anlar, ne anlatabilir bir sağır-dilsiz, tam âciz bir budala adam; zararlıyı faydalıyı ayırt edemeyen, gittiği hiçbir işi beceremeyen, efendisine sırf yük olan bir zavallı. Bir diğeri ise, güçlü, sıhhatli, konuşuyor, adaleti dile getirip gerçekleştirebiliyor, faydalı şeylerden bahsediyor, en kısa ve dosdoğru yoldan işleri hallediyor.

Bunların ikisi de insan olmaları hasebiyle aynı oldukları halde, onların eşit olduğunu iddia eden kimse çıkabilir mi? Bu mümkün olmuyor da, işitmeyen, görmeyen, herhangi bir zarar veya fayda veremeyen her bakımdan muhtaç bir putun, Allah'a müsavi imiş gibi Uluhiyette O'na ortak kılınması nasıl mümkün olur? Putların kendileri doğruyu bulmaktan âcizken, başkalarını doğruya ulaştırmaları mümkün müdür?

Bunlar, hiçbir cihetten karşı çıkılamayan son derece açık ve kesin örneklerdir. Akl-ı selime ve realiteye dayandığı için münakaşaya yer bırak-

maz. Onun için, Kur'ân, misâllerle şirki iptal etmeye önem verir. Yukarıda kaydettiklerimizle birlikte 6/122; 13/17; 16/75; 39/29; 22/73-75; 29/41; 30/28; 2/17-20; 17/13-17; 14/18; 62/5 âyetleri de hiçbir itirâza mahal bırakmayacak şekilde şirki iptâl etmektedir.

d. Müminleri irşat etmek

Mesellerin gayelerinden biri de müminleri irşat etmek, onları hidâyet etmek, sırât-ı müstakîmde berdevâm olmalarını temindir:

"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfü geniştir, O bilendir" (2/261).

Mallarını Allah yolunda, din uğrunda, gönül rızası ile sarf edenlerin yani gerek farz ve vacip ve gerek nâfile ve tetavvu' olsun iyi ve güzel şeylere mallarını harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak bitmesine sebep olmuş bir dânenin durumuna benzer. Hasılı bire yedi yüz vermiştir.

Müminler, güçlü oldukları zamanlarda -çünkü zayıfların haksızlık yapmaları zaten söz konusu olmaz- güçsüzlerin ahitlerine vefâ göstermeleri, verdikleri sözden caymamaları, adâletli davranmaları için bir misâlle irşat edilmektedirler:

"Allah adâleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder, fahşâ (edepsizlik)den, münker (fenalık)den ve azgınlıktan men eder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir. Anlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin, verdiğiniz sözü tutun, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize şahit yaptınız. Artık nasıl o ahdi bozarsınız? Allah yaptıklarımızı bilir. Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca ve malca daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk vasıtası yaparak, ipliğini kuvvetli büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın! (Yani kuvvetli taraf, yeminini bir hile vâsıtası yaparak zayıf tarafa zulmetmesin. Kuvvetliye verdiğiniz sözde durup da zayıfa karşı ettiğiniz yeminden caymayınız). Çünkü Allah sizi bununla deniyor (Sayıca ve malca fazla olduğunuz zaman doğru hareket edip etmediğinizi sınıyor). Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyâmet günü size açıklaya-

caktır(16/90-92).

e. Uyulacak ve sakınılacak tipleri tasvir

Mesellerin bir amacı da insanlara, uyacakları (örnek) ve sakınacakları (misâl) şahsiyetleri göstermektir. Umûmiyetle insanlar, kendilerine bazı kimseleri örnek edinir, düşünce tarzlarından hal ve hareketlerine kadar her davranışlarını onlara göre şekillendirirler. Bu, yerli yerince kullanılması gereken fıtrî bir haslettir. Esâsen, ferde, "kendini muhâtabının yerine koyabilme" şuurunu kazandırmak, çağdaş eğitimin hedefleri arasında gösterilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, müminlere tabi olmaları gereken yegâne örnek olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s.) (33/21), Hz. İbrahim (a.s.) ve beraberindekiler (60/4) ile öteki Peygamberleri (60/6) gösterir. Ayrıca, mesel tarzında iki şahsiyet (tip) örnek olarak gösterilmiştir. Canlandırılan bu her iki tipin kadın olması, burada özellikle kadınlara yönelik bir mesaj olduğunu düşündürmektedir. Bunlardan biri uyulması gereken iyi bir örnektir:

"Allah, inananlar hakkında Firavun'un karısını örnek verdi. O şöyle demiştir: 'Yâ Rabbi, bana katından cennetin içinde bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun kötü işinden kurtar. Ve beni şu zalimler topluluğundan kurtar!'" (66/11).

Öbürü ise sakınılması gereken kötü bir örnek, fenâ bir şahsiyettir.

"Allah inkâr edenler hakkında Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misâl verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kulun (nikâhı) altında idiler, onlara hıyânet ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: 'Haydi, girenlerle beraber siz de ateşe girin' denildi" (66/10).

Mesellerin gayelerinden biri de, inkârcıların amelleri, düşünceleri, hissettikleri ve zihniyetleri bakımından durumlarını gözler önüne sermektir. Bu, kendileri ile birlikte, henüz yol ayırımında bulunan kimseler için de müspet netice verebilir.

"İnkâr edenlere gelince: Onların işleri düz arazideki serâp gibidir. Susayan onu su sanır, fakat yanına gelince hiçbir şey olmadığını anlar ve yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesâbını tam görür, O hesâbı çabuk görendir. Yahut onların işleri engin bir denizdeki karanlıklar gibidir; (bir deniz) ki üstünü bir dalga örtüyor, onun üstünden bir dalga onun üstünden de bir bulut. Birbiri üstüne

yığılmış karanlıklar. İçinde bulunan kimse, elini çıkarsa nerdeyse onu dahi göremez. Allah bir kimseye nûr vermedikten sonra onun nûru olmaz” (24/39-40).

Küfredenlerin, gönüllerince iyilik diye yaptıkları bütün işleri, itikatları bozuk ve gayeleri boş olduğundan dolayı bir çöldeki seraba benzer. Uzaktan, susayan onu su zanneder. Onun için, hararetinden imrenir, büyük bir hırsla ona koşar. Oraya vardığında ise hiçbir şey bulamaz. İçini yakmakta olan hararetini teskin edecek gerçek suyu bulamadığı gibi uzaktan vehmettiği parıltı da kalmaz. Koştuğu emelin yalan olduğu anlaşılır. Fakat bununla da kalmaz, yanında Allah’ı bulur. O susuzluk ve yokluk içinde hakikatin dehşetini görür. Korkmak istemediği Allah’ın kahr ve gazabı yüreğine oturup, bütün vicdanını sarar ve hesabını görüverir. Binâenaleyh, o hesabı uzak sanmamalıdır. İşte kâfirlerin nûrlu zannettikleri, iyilik diye koştukları amellerinin akıbeti budur.

Onların inançları, fikir ve zihniyetleri ile öteki söz ve fiilleri ise, derin bir denizdeki karanlıklara benzer; onu dalga üstüne dalga, daha üstünden de bir bulut kaplar. “Nûr üstüne nûr”un tam zıddına olarak, birbiri üstüne karanlıklar çöker, öyle ki kâfi bir ışık belirtisi görmek şöyle dursun, elini çıkardığı vakit onu bile göremez. O karanlıkta çırpınır, öteye beriye saldırır. Fakat uzattığı kendi elini bile görme ihtimali yoktur. Nerede kaldı ki, dışından bir gerçeği görsün de neye el uzattığını bilebilsin. Vâkıâ, kâfirler küfür taassubu içinde öyle boğulur, öyle bocalar ki, hiçbir hakkı kabul etmemek için inadında öyle ısrâr eder ki ne yaptığının farkına bile varmaz.

C. Tasvir ve Nevileri

Tasvîr, Kur’ân üslûbunda üstün ifade vasıtasıdır. Kur’ân, müşahede edilen bir olayı, bir manzarayı, zihnî bir mânâyı, rûhî bir durumu olduğu kadar insan tipini, beşer tabiatını da hissî bir sûrette ifade eder. Çizdiği bu resme canlı bir hayat, taze bir hareket kazandırır. Öyle ki, o zihnî mânâ, bir şekil, bir hareket olmuş; o rûhî durum bir tablo yahut bir sahne olmuş, o insan tipi, canlı bir hale gelmiştir. Olayları, sahneleri ve manzaraları ise canlı, hareketli bir hale sokar. Buralara bir de konuşma ilave edince dinleyicilere yepyeni bir bakış kazandırır ve bunları ilk olayın vukû bul-

duğu veya vukû bulacağı sahneye çeker. Orada manzaralar birbirini takip eder, hareketler tazelenir, dinleyici bunun okunan bir kelam olduğunu unutur da sahneye gelip giden şahıslar görür. Hadiselerin getirdiği durumlardan etkilenen insanların jest ve mimikleri, insanların ruhlarındaki hisleri açığa vurur.[210]

Kur'ân'ın tamamı indiriliş gayelerinden hangisine dokunsa, ne zaman mücerret bir mânâyı, ruhî bir durumu, manevî bir sıfatı, insanî bir tipi, vaki bir olayı, geçmiş bir kıssayı, kıyâmet hallerinden bir manzarayı, nimet ve azap sahnelerinden birini ifade etse, yahut bir münakaşa veya delil getirme, iknâ etme gayesiyle bir mesel vermek istese; hattâ mutlak münakaşa kastiyle söz söylese daima bu tasvirî ifadeyi kullanır, sözleri resimlendirerek rûha, duygulara hitap etmek ister.

Tasvîr, renk, hareket ve mûsikî ile yapılır. Çoğu kez bir sureti meydana çıkartma işine vasıf, konuşma, kelimelerin tonu, ibârelerin nağmeleri, siyakın mûsikîsi hep birden iştirak eder. Bu tablo, gözü, kulağı, his ve hayali, fikir ve vicdanı doyurur.

Bu tablo diriler âleminden alınmış canlı bir tasvirdir, mücerret renkler ve donuk çizgilerden ibâret değildir. Mânâlar canlı birer adam veya tabiat manzarası halinde resmedilir.

Kur'ân'da tasvir nevileri:

Herhangi bir mânâ, mücerret olarak ifade edildiği zaman zihin ve anlayışa hitap eder ve buralara yalın bir halde ulaşır. Fakat tasvir üslûbuyla sunulunca his ve vicdana seslenir ve tahayyül ile hislere, ışık ve yankı ile diri vicdana birçok kanaldan ulaşır. Çünkü, zihin, rûha giden yegâne kanal değil, birçok kanaldan sadece bir tanesidir. Tasvir şekilleri:

1. Kıyâmet sahnelerinin tasviri

İnzâr (istikbalde meydana gelecek bir durumla korkutma)'ın önemli bir iknâ vesilesi olduğu üzerinde durmuştuk. Yine Âhiret inancının aklî ve naklî delillerini de teferruatlı bir şekilde sunduk. Öte tarafta, insanlar fark-

210 Tasvir konusunu, Seyyid Kutub'un bu mevzûya hasrettiği et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân adlı eserinden takip edeceğiz, s. 52 vd.

lı yaratılışta olduklarından her insan her delile karşı aynı derecede hassas değildir. Bazısı içe dönük olduğundan daha çok iş uyarıcılardan müessir olurken, kimisi de korku ve dehşet halleri karşısında intibaha gelir. İşte, kıyamet sahnelerinin tasviri daha çok bu tiplere tesir eder. O büyük korku ve dehşet tablosu şöyle nakledilmektedir:

"Ey insanlar, Rabb'inizden korkun, çünkü kıyâmet saatinin depremi cidden korkunç bir şeydir. Onu gördüğünüz gün, her emziren emzirdiğinden geçer; her gebe yükünü bırakır; insanları sarhoş görürsün oysa sarhoş değillerdir ama Allah'ın azâbı şiddetlidir" (22/1-2).

Emzirenlerin başlarından geçen büyük korku, sütlerinin çekilmesine, kesilmesine sebep olmaktadır. Âyette bu vâkıâya işaret vardır. Emzirdiğinden haberi olmayan, bakan fakat göremeyen, hareket eden fakat ne yaptığını bilemeyen emziriciler; korku ve dehşetten hamlini düşüren gebeler; içip sarhoş olmadıkları halde Allah'ın azâbının şiddetinden sarhoş olan insanlar. Sarhoşluk, şaşkın bakışlarından, sersem sepet yürümelerinden belli. Bir de dalgalanan kalabalık insan sahnesi. Bu öyle canlı bir korku manzarası ki, bir hacimle kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Ancak insan rûhlarındaki belirtileriyle anlaşılabiliyor.

2. Mücerret mânâların tasvirle hissî bir şekle büründürülmesi

Allah'a şirk koşanın, kökü ve dalları olamayacağını, bekâ ve istikrarının kalmayacağı ifade etmek isteniyor. Bu mânâ için çabuk adımlı, şiddetli hareket eden bir resim çiziliyor:

"(...) Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir" (22/31).

Bir anda cereyan eden bir olay. Kimsenin bilmeyeceği bir zamanda gökten düşüyor ve yeryüzünde bir an bile kalmıyor. Derhal onu kuş kapıyor, ya da rüzgâr onu savurup uzak bir yere atıyor. Kimsenin bilemeyeceği bir yere. Kastedilen de budur.

3. Rûhî ve mânevî durumları tasvir

Kur'ân, mücerret mânâları tasvir ettiği gibi ruhî ve mânevî durumları

da tasvir ediyor. Tevhitten sonra şirke sapan, kalbini tek bir ilahla çeşitli ilahlar arasında bölüştüren, hislerini hidâyet ve sapıklık arasında dağıtan kimsenin uğradığı şaşkınlık halini göstermek için hissi harekete geçiren şu resim çiziliyor:

"De ki: 'Allah'tan başka, bize ne yarar ne zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde (eski durumumuza) döndürülüp; şeytânların ayartarak şaşkın bir halde çölde bıraktıkları arkadaşlarının ise 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları kimse gibi (şaşkın bir duruma) mı düşelim? De ki: 'Yol gösterme, ancak Allah'ın yol göstermesidir. Bize, âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emredildi." (6/71)

Burada şeytanların yeryüzünde şaşkına çevirdiği mahlûkun durumu gözler önüne serilmektedir. Bu adam dalâlette olsaydı, tek bir hedef tutup nispeten rahatlardı. Ama onun kendisini hidâyete çağıran yoldaşları var. Ona 'Bize gel!' diye sesleniyorlar. O da bu heva ve çağrı arasında şaşkın, kalbi dağınık bir haldedir. Hangi fırkaya ve hangi tarafa gideceğini bilmiyor. Olduğu yerde kalakalmış, şaşırmış. Herhalde bu canlı tablo üzerinde düşünen kimse, tasvir kahramanının yerinde olmak istemez. Eğer kendisi aynı durumda ise bundan kurtulmak için azâmî çaba sarf etmeye başlar.

4. İnsan tiplerini tasvir

Kur'ân'ın tasvir ettiği rûhî hallerden biri de "insan tipi" olarak açıkça göz önüne serdiği resimlerdir.

İnsanın Rabb'ini ancak darlık anında tanıdığını, genişliğe kavuşunca kendisini o darlıktan kurtaran Allah'ı unuttuğu beyan edilmek istenmektedir. Fakat bu zihnî bir şekilde söylenmiyor; zihinde iz bırakacak bir şekilde tazelenen hareketler ve birbirini takip eden manzaralarla dolu bir resim çiziliyor ve akabinde de insanlar arasında çok görülen bir insan tipi resmediliyor:

"Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. Gemide olduğunuz zamanı düşünün: Gemiler, içinde bulunanları hoş bir rüzgârla alıp götürdüğü ve (yolcular) bununla sevindikleri sırada, birden gemiye, şiddetli bir kasırga gelip de, her yerden gelen dalgalar onları sardığı ve artık kendilerinin tamamen ku-

şatıldıklarını (bir daha kurtulamayacaklarını) sandıkları zaman, dini yalnız Allah'a hâs kılarak O'na şöyle yalvarmaya başlarlar: 'Yemin olsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, şükredenlerden olacağız. Ama Allah onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaparlar. Ey insanlar, taşkınlığınız kendi aleyhinizedir. Fâni dünyânın zevkinden başka bir şey elde edemezsiniz. Sonra Bize dönersiniz, Biz de size bütün yaptıklarınızı haber veririz" (10/22-23).

Böylece resim canlanıyor, hareket ediyor, dalgalanıyor, çalkalanıyor. Rûhlar da geminin dalgalanmasıyla beraber yükselip alçalıyor. Nihayet kastedilen mânâ en güzel bir ifade ile beyân ediliyor. Bu tablo muhâtabın zihninde muhakkak bir çizik bırakır; canlandırılan tipin yerinde olmamak için gayret göstermeye sevk eder.

Kur'ân-ı Kerîm, canlandırdığı sahneyi gözler önüne getirmek, yaşanacak bir şekle sokmak için muzârî sigasını kullanır. Böylece sahne, gözün gördüğü, kulağın işittiği hâzır bir manzara durumuna getirilir.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللّٰهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ

"Allah'ın düşmanları ateşe sürüldükleri gün toplanıp bir araya getirilirler" (41/19).

Burada يُحْشَرُ، يُوزَعُ'da görüldüğü gibi gelecek zaman kipi kullanılmıştır. Böylece "Allah düşmanlarını" gözümüzle görür gibi oluruz. Sanki başlarına gelecek hal hazır seyredilmektedir.

Diğer taraftan Kur'ân, rûha ilhâm etmek istediği intibaları, tasvir ettiği sahneler vasıtasıyla verir. Kur'ân, daha kuvvetli tesir yapması için bu intibâları derinleştirmek istediğinden sahneyi uzatmayı diler ki, nefis daha uzun süre sahneye mâruz kalsın ve onu yaşasın. Bu intibâların istikrârı ve rûha yerleşmesine yardım eder. Sonra bunlar her yönden rûhu kuşatır, onu her yönüyle tatmin eder ve onu verilmek istenen mesajları kabul etmeye sevk eder. Meselâ müminlerin durumunu tasvir eden şu ayetlere bakalım:

"Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerinde yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: 'Yâ Rabbi (derler), bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateş azâbından koru! (...) Yâ Rabbi bize

Resullerine vaat ettiğini ver, kıyâmet günü bizi rezil, perişan etme. Zira Sen verdiğin sözden caymazsın!'" (3/191-194).

Bu uzun, sabit huşû ile taşan derin, tesirli sahneyi seyrederken, kimin nefsi kendisine telkinde bulunmaz? Müminlerin fedakârlıklarını ve kıyamet gününde bekledikleri mükâfatı sayan bu büyük cevap esnasında hangi insandır ki rûhu ona: "O akıl sahipleri"nin yoluna sülük etmesini, onlar gibi duâ etmesini, Rabb'inin onlarla beraber kendisinin de duâsını kabul etmesiyle onların nail olduğu nimete nâil olacağını söylemez?

Bu konuyu noktalamadan önce kıssada tasvir meselesine değinmemiz gerekir. Tasvir, muhtelif üsluplarla, Kur'ân'ın maksatlarını gerçekleştirme vasıtalarından biridir. Kıssada ise tasvir, en iyi bir şekilde tamamlanır. Çünkü tasvir ile kıssanın tabiatı arasındaki uygunluk daha kuvvetlidir. İnsanoğlunun başından geçen iyi-kötü, çekişme-sükûnet, sevdikleri-hoşlanmadıkları, yaptıkları-yıktıkları, savaşları-barışları, üzülmeleri-sevinmeleri, sapmaları-adâletli ve merhâmetli davranmaları, arzu ve isteklerine baskın çıkmaları ve onlara boyun eğmeleri vb. bütün bu durumlar, kıssada sahneler ve levhalarla tasvir edilir. Kıssa, bazen meydana gelen bir vakıa, cereyân eden bir sahne, hayalin canlandırdığı gözün gördüğü, kulağın işittiği bir hadise olur. Böylece rûh, bütün bunlara mülaki olur ve kıssa, onun takip edeceği ve seçeceği yolda müessir olacak şekilde onun derinliklerinde intibalar bırakır.

Kıssa üslubu ile hadiseler ve sahneler tasvir edildiği, şahıslar canlandırıldığı için muhatabı etki altında bırakır. İnsanın tabiatında mevcut olan bilgi edinme alışkanlığı dolayısıyla, okuyucu sonucu merak ettiğinden onu soluk soluğa okur ve bitirinceye kadar bütün dikkat ve ihtimamını kıssanın üzerinde yoğunlaştırır ve ondan alınacak ibreti daha iyi kavrar.[211]

اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"Âlemlerin Rabb'i Allah'a hamdolsun" (10/10).

---

211 Sa'd Bereke, Uslûbu'd-Da'veti'l-Kur'ânî, s. 303.

SONUÇ

Çalışmamızın Giriş kısmında iki hedef gözettik. Birincisi: Kur'ân iknâ üslûbunun tamamen kendine has olup, felsefe, mantık ve kelâm ilminin metodlarından farklı olduğunu ortaya koymak. İkincisi; iknâ ile ilgili kavramları tespit ederek, bu kavramların Kur'ân'da kullanılışının hususiyetlerini göstermek. Bu ikinci şık, bir anlamda da Kur'ân'ın kendine mahsus bir iknâ ve irşat üslubu olup, beşerî hemen her disiplinden farklı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle ikinci şık birincinin tamamlayıcısı durumundadır.

Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in temel meseleleri olan Uluhiyet, Nübüvvet ve Âhiret ile Kur'ân'ın Allah katından olduğu ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletinin hakkaniyetini ispat mevzularını ele aldık. Kur'ân'ın indiriliş maksatları içinde ilk sırada yerini alan bu konular arasında mülâzemet vardır; birinin ispatlanmasıyla öbürleri de ispatlanmış olmaktadır.

Kur'ân, kendi nüzûl maksatlarını gerçekleştirmek için fıtrata münasip bir tarzda insanın akıl, şuûr, irade, kalb, vicdan, his vb. insanın hareketleri üzerinde müessir olan dâhilî kuvvelerinin her birine hitap ederek hepsini tatmin eder, hiçbirini ihmâl etmez. Yine muhâtabına hem aklî ve hissî deliller ve hem de naklî deliller getirerek onun her iki nevi gözünü; hem baştaki gözlerini ve hem de kalb gözlerini açmasını temin eder. O, akl-ı selîm sahibi, hakikate susamış sâde insanları bedâhet derecesinde açık delillerle irşat ederken, muârızlarını da kendi hallerine bırakmaz; onları sorgulamak sûretiyle foruma çeker; başlarına bedâhetler yığınını yıkarak bir

şey söyleyecek hal bırakmaz. Bunu yaparken, büyük bir sadâkatle -her çağda ileri sürülebilecek cinsten olduğundan- muârızların iddiâlarını kaydedip, bunları teker teker cevaplandırır. Böylece, bütün zamanlardaki muhaliflerin iddialarını cevâplayıp, çürüttüğünden onlardan gerçeği arayanları iknâ ettiği gibi, inâtçıların iç dünyalarını gözler önüne sermek sûretiyle onları ibret-i âlem yapar. Bütün bunlar, aynı zamanda müminlerin inançlarını pekiştirmekte, manevî güçlerini katlamakta ve onları doygunluğa ulaştırmaktadır.

Kur'ân, muhataplarını iknâ etmek amacıyla onlara her ân, her yerde görülen müşahhas deliller gösterir. Bu deliller o kadar kuvvetli ve katîdir ki, Bazen hakikâti, muârızlara itirâf ettirir. *"Şüphesiz onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka: 'Allah' derler. (...)"* (31/25). Uluhiyet, Nübüvvet ve Âhiret gibi inanç ile alâkalı meselelerin her birini, birçok delil getirmek sûretiyle, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak sûrette ispâtlar. Binâenaleyh, Kur'ân, inanç ile alâkalı meselelerin hiçbirinde, muhataplarından gözü kapalı bir tasdîk istemez. Bedenen olduğu gibi, belki ondan daha çok insanın zihnî ve kalbî bir gayret içinde olmasını, bu iki yönlü gayret neticesinde ancak tabiî olan hakikati bulabileceğini bildirir. Mamâfih, getirdiği yığınlarla delilden sadece bir tanesi bile insanı iknâ etmeye kâfidir.

Allah'ın varlığı ve birliği ile alâkalı şu müşahhas aklî delillere bir bakalım: *"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe ha? (...)"* (14/10). *"Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de (yer de gök de) bozulup gitmişti (...)"* (21/22). Birden çok ilahın olması halinde, yerin ve göklerin dengesinin bozulacağı anlaşıldıktan sonra, bu kâinatın işlerini yönetmek için Kadîr, Kahhâr, Kerîm Yaratıcının varlığının elzem, zarurî olduğu anlaşılmış olur.

Kur'ân, "gaybî" meseleleri hakkında bile, öyle deliller getirir ki, bu konuda da muhataplarına yakîn derecesinde bilgi kazandırır. Allah'ın varlığına şu muazzam delîli getirir: "(...) Göklerin ve yerin yaratıcısı Allah hakkında şüphe olur mu?! (...)" (14/10) (Buna benzer ayetler: bkz. 50/33; 36/41; 67/12). Âhiret inancını kökleştirmek için öyle kati bürhânlar sunar ki, insan bunlardan bir kısmını her ân (yeryüzü ve gök gibi), bir kısmını her

gün (uyku uyanıklık halleri gibi), bir kısmını senede birkaç defâ (yeryüzünün ölümünden sonra dirilmesi, mevsimlere göre değişik şekillere bürünmesi gibi) tecrübe edip bizzat yaşamaktadır. *"Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın ölüleri diriltmeğe de kâdir olduğunu görmediler mi? Evet o her şeye kâdirdir"* (46/33). *"O'dur ki geceleyin sizi öldürür gibi uyutur, gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra belirlenmiş bir süre geçirilip tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir. Sonra dönüşünüz O'nadır; sonra O, dünyada yaptıklarınızı size haber verecektir"* (6/60). *"Onun âyetlerinden biri de şudur: Sen, toprağı boynu bükük (kupkuru) gârürsün. Onun üzerine suyu döktüğümüz zaman titreşir ve kabarır. Onu dirilten Allah elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kâdirdir"* (41/39). *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak ki, nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor? Kesinlikle, O, ölüleri de diriltecektir. O her şeye kâdirdir"* (30/50). İnsanın kendi yaratılışı bile haşir inancının bir delilidir. *"İnsan, bizim kendisini nasıl bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi apaçık bir hasım kesildi? Kendi yaratılışını unutarak bize bir mesel verdi: 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' dedi. De ki: "Onları ilk defâ yaratan diriltecek. O, her yaratmayı bilir. O, size yeşil ağaçtan ateş yaptı da siz ondan yakıyorsunuz"* (36/77-80). Bilhassa hayvanlarda ve bitkilerde dâimâ meydana gelen haşirlere dikkat edip düşünen kimse, elde edeceği çeşit çeşit işaretlerle haşirin vukûuna süratli bir şekilde intikâl edecektir ki bunda, hem aklî hem naklî deliller mevcuttur.

Allah Teâlâ, bu kadar muazzam kâinatı insanın istifadesine vermiştir; elbette insanın ilâhî tevcihlere mazhar olmadan bu büyük emanetin hakkını vermesi, ona gereği gibi riâyet etmesi düşünülemez. Halık Teâlâ, insanı, hayattaki işlerini yürütmesi için sadece kendi aklına bırakmamıştır; çünkü iyilik veya kötülük kişilere göre değişebilmektedir. Birine göre iyi olan bir şey, başkasına göre kötü olabilir. Sûrî değil, gerçek iyiliğin ortaya konması ancak ilahî ölçülere muvâfık hareket etmekle mümkün olur. Bu bir realitedir. Binâenaleyh, Nübüvvet insan için zarurîdir.

İknâ konularından biri de, Kûr'ân'ın Allah tarafından gönderildiği vâkıâsıdır. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı"* (4/82). *"Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki o Kur'ân'ın*

gerçek olduğu onlara iyice belli olsun (...)" (41/53). Buna göre; ilmin verileriyle ünsiyet kesb etmiş her mümine bir vazife düşmektedir: Rûhun iki esası olan bilgi ile imânı vahyin verileriyle, âlimlerin ispât edilmemiş veya ispât edilemez iddiâlarını değil, fakat tecrübelerinin müspet neticelerini karşılaştırmak ve bu karşılaştırmanın neticesini de ortaya koymak. Zira iki gerçek olan bilgi ile imânın birbirini tekzip değil, ancak teyid etmeleri gerekir.

Kur'ân, aynı zamanda bütün Peygamberlerin hâmiliğini yapan, Nübüvvet'in en büyük delili Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Risâletinin hakkaniyetine de müşahhas deliller getirilir. *"De ki: 'Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben bundan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz?"* (10/16). Bir ömür boyunca, hiçbir ilimle iştigâl etmeyen, hiç kimseden ders almayan ve bu yönde gayret içinde olduğuna şâhit olunmayan ümmî bir Zât'ın Kur'ân gibi; geçmiş ümmetlerin haberlerinden, gelecekte vukû bulacak hadiselerden, insanların tâbi olduğu sosyolojik-psikolojik (âfâkî-enfüsî) kanunlardan, istikbâldeki ilmî keşiflerden; yeryüzünden, burada yaşayan envâ-i çeşit canlılardan, gök yüzünden, oradaki hadiselerden edîp ve belîğlerin ağzını açıkta bırakacak bir i'câz ile bahseden, hatta bütün bu konularda bayrağı zirveye koyarak insanlara meydan okuyan bir Kitâb'ı kendi bilgisine dayanarak getirmesi mümkün müdür? Kezâ, kendisinden hilâf-ı hakikât en ufak bir şey sâdır olmadığı, daha sonra muârızları olacak kimseler tarafından kendisine verilen "emîn" vasfından da anlaşılan şefkât, merhamet, adâlet timsâli bu Zât, ölüm cihetinin daha ağır bastığı son devrede kendisine âit olan bir şeyi başkasına isnat etmek gibi fıtratına aykırı olduğu birçok bürhândan belli olan böyle bir işe tevessül eder mi? Kaldı ki o şey, pahâ biçilmez kıymettedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Kur'ân'da kullanılan iknâ cihâzlarını tespit edip, ele aldık. Kur'ân, kendi gerçeklerini, beşer aklının tâbî olduğu kanunlara göre sunar. Gerçek ve kanaatlerin dayandığı temel geniş olmalı. Ne kadar güvenilirse güvenilsin, bir tek gerçek şüphe ile karşılanır. Tek gerçeklerin genellikle "ağırlık"tan mahrum olduğu bir realitedir. Binâenaleyh, Kur'ân, kendi gerçeklerini ve esaslarını çeşitli üslûplarla, de-

liller ve burhânlar eşliğinde sunar. Onun için, dâvâsının tabanı son derece geniş yaygın ve köklüdür. Ayrıca, getirdiği delillerin büyük çoğunluğu her zaman yeni, taze olmakla beraber, her seviyeden insana hitâp etmektedir. Kur'ân tecrübî delilleri de kullanır. Zira, mücerret akıl ile bilinemeyecek hakikatler tecrübe ile keşif olunabilir. Yeşil ağaçtan ateş çıkması gibi (36/80).

Kur'ân'ın delilleri, her seviyedeki ve kâbiliyetteki insanlara hitap eder. Bu deliller dış âlemde (âfâkta), insanın iç âleminde (enfüste), rûhta, akılda, vicdanda sergilenmektedir; hülâsa her şeyde O'nun birliğine delâlet eden bir âyet, bir işâret vardır. Ancak her insan, iknâ olmak için, bütün bu delillerden her birine karşı aynı derecede hassâs değildir. Kimisi içe dönüktür; dış uyarıcılardan çok, içe yönelik uyarıcılardan etkilenir. Bir başka grup insan ise bunun aksinedir. Kimisi gördüğü dış manzaralar karşısında ihtizâza gelir. Kimisi de korku ve dehşet halleri karşısında intibâha gelir. Kimi insan bir bakışla, bir göz kırpmasıyla uyanırken, kimisi de katı bir darbe ve şiddetli bir sarsıntı ile kendine gelir. Kimilerinin inancı birçok faktörlerin üst üste yığılmasıyla oluşurken, kimileri de yığınlarca delili gördüğü halde hiçbir şey anlamaz, gaflet eder. Yine Kur'ân, insanın hareketlerinin istikâmetini tâyin eden başlıca âmiller olan sevk edici kuvvetleri (sevinç, emel, istek gibi), engelleyici kuvvetleri (korku, endişe, esirgeme gibi) ve yüceltici kuvvetleri (beğenme, hayranlık, takdis gibi) muvâzeneli bir şekilde besler, uyarır ve harekete geçirir. Bu kuvvet nevilerinden herhangi birinin lehinde veya âleyhinde, denge muhafaza olunmadığı takdirde müspet sonuç alınamayacağında şüphe yoktur. Binâenaleyh bir eğitimcinin talebelerini korku ile idâre etmesi onu kaybetmesi için yeter bir sebeptir. Sadece sevdirme âmiliyle onu eğitmeye kalkışması onun bozulmasına yol açacak tehlikeli bir yoldur. Duygularını sadece hayranlıkla doldurmak ise ne ondaki durgun bir hissi harekete geçirebilir, ne de bir eğriliğini düzeltebilir.

Öbür tarafta, insanlar dış görünüşleri itibariyle farklı oldukları gibi, iç dünyaları itibâriyle de çeşit çeşittirler. Bazı nefisler sağlam ve oturaklıdır, bazısı bunun tersine hafiftir, oynaktır, bir orda bir buradadır, kararsızdır. Bazısı günahkâr, bazısı dînden çıkmış sert ve katıdır. Bunlar bir-

birine taban tabana zıt ve değişiktir. Kur'ân'ın, bunların her bir nevi için özel bir ilâcı vardır. Kur'ân'ın ehemmiyetli iknâ vâsıtalarından olan mesellerde bulduğumuz zengin üslûbun bir faydası da budur. Bu meseller, enva-i çeşit rûh hallerine sâhip bütün insanlara hitâp ederler. Kezâ, akıl kendisinin de doğruluğunu kabulleneceği dış alemden bir şâhit kendisini desteklemedikçe, tek başına nefsin güvenini kazanamaz. Bu şâhit, Kur'ân'ın âyet dediği tabiat hadiseleri ile dersleri ve ibretleri ile kıssadır.

Ayrıca, Kur'ân kendi gayelerini gerçekleştirmek için birçok usûl ve üslûp kullanmış, muârızları ile mücadele etmiştir. Lâkin mücadeleyi, mutlak olarak bırakmamış, "en güzel şekli" ile kayıtlamıştır. Müminlere de bu yönde; en güzel sözü söyleme, inkârcılara, Ehl-i Kitâba karşı "güzel söz, yumuşak söz" söylemeleri yönünde onları irşat etmiştir. Münafıklara bile güzel söz ile hitâp emredilmiştir. (17/53; 16/125; 29/46). Şu kadar var ki, bir inât eseri olarak, ne kadar delil gösterilirse gösterilsin, hatta elleriyle bunlara dokunsalar, kendilerine melekler inse, onlarla ölüler bile konuşsa bazı kimselerin -Allah dilemedikçe- iknâ olmayacaklarını, imâna gelmeyeceklerini, binâenaleyh inkârcıların her zaman olabileceğine dikkat çeker (6/7, 111, 124). Lâkin şuna da işâret eder: Sel gider, kum kalır; hak sâbittir, köklüdür, gâliptir, bâtıl ise tabansızdır, zayıftır, yok olucudur (13/17).

Nihâyet, Kur'ân, sadece imânın dışarıdan empoze edilemeyeceğini ilân etmekle kalmamış, üstelik akla dayanmayan bir otoritenin muhtemel tehlikelerini hesâba katarak (2/170; 5/104), gözü kapalı bir muhafazakârlığı, şiddetle suçlamış ve insanları ucuz edinilmiş fikirlerden, peşin hükümlerden, muhitlerinin tesirinden, atalardan kalıp körü körüne taklit edilen fikirlerden âzade bir tefekküre dâvet eder (34/46). O, sırf inanmış olmak için inanmayı da istemez. Fakat sıklıkla tekrar eder: Düşününüz, tefekkür ediniz, teemmül ediniz, tahkik ediniz der ve bu emirleri tecrübe ötesinde olan Allah'ın varlığı, ölüm sonrası dirilişe inanç gibi imân mevzûlarına da teşmil eder. "Ta ki helâk olan açık delille helâk olsun, yaşayan açık delille yaşasın" (8/42).

BİBLİYOGRAFYA

'ABDULBÂKî, M. Fuâd, el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, İstanbul, 1982.

el-'ACLÛNÎ, İsmâîl b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs.., Thk. Ahmed el-Kallâş, 3. tab', Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1403/1983. (Keşfu'l-Hafâ).

el-'AKKÂD, Abbâs Mahmûd, Allah (Kitâb fî Neş'eti'l-'Akîdeti'l-İlâhiyye), 2. tab', Mısr, Dâru'l-Maârif, 1949.

el-Felsefetu'l-Kur'âniyye, Beyrut, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1366/1947.

el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1408/1987. (Rûhu'l-Meânî).

'ASIM EFENDİ, Ebû'l-Kemâl Ahmed, el-Ukyanûsu'l-Muhît fi Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305. (Kâmûs Tercemesi).

ATAY, Hüseyin, Kur'ân'a Göre İman Esasları, ts.

ATEŞ, Süleyman, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Kılıç Yay., Ankara, ts.

AYASBEYOĞLU, Nevzat, Kur'ân-ı Kerîm'in Eğitim ile İlgili Âyetlerinin Tahlili, MEB Yay., İstanbul, 1991.

el-BAKILLÂNÎ, el-Kâdî Ebû Bekr, el-İntisâr li'l-Kur'ân, Nşr. Fuâd Sezgin, Bâyezid Kütüphanesi, Kara Mustafa Paşa bölümü, İstanbul nüshasından tıpkı basım, Frankfurt Üniversitesi İslâmî İlimler Târihi Enstitüsü Yay., 1407/1986.

—, el-İnsaf fî mâ Yecib İ'tikâduh velâ Yecûzu'l-Cehil bih, Thk. İmâduddîn A. Haydar, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1407/1986.

el-BÂR, M. Ali, Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı, Çev. Abdulvahhâb Öztürk, baskıya hazırlayan: Mücteba Uğur, TDV Yay., Ankara, 1991.

el-BEDEVÎ, A. Ahmed, Min Belâğati'l-Kur'ân, 3. tab', Mısr, Mektebetu'n-Nahda, 1370/ 1950.

BENNABî, Malek, Le Phenomene Coranique, Riyâd, ed-Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1415/1995.

BEREKE, Abdulğanî Muhammed Sa'd, Uslûbu'd-Da'veti'l-Kur'âniyye, el-Kâhire, Mektebetu Vehbe, 1402/1983.

el-BEYÂNÛNÎ, Abdulmecîd, Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân, Dımeşk, Dâru'l-Kalem, 1401/1991. (Emsâl).

el-BEYDÂVÎ, el-Kâdî Nâsıruddîn, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408-1988.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, el-İ'tikad ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd alâ Mezhebi's-Selef ve Ashâbi'l-Hadîs, 1. tab', Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1408/1988. (İ'tikad).

BİNTU'Ş-ŞÂTÎ, 'Aişe 'Abdurrahmân, el-İ'câzu'l-Beyânî (Mesâil Nâfi' b. Ezrak ile birlikte), 2. tab', el-Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1404/1984.

—, el-Kur'ân ve Kadâya'n-Nâs, 5. tab', Beyrut, D. İlm li'l-Melâyîn, 1982.

BROW, J.A.C., Beyin Yıkama ve İknâ Metodları, Çev. Behzat Tanç, 4. baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1978.

BUCAILLE, Maurice, Kitâb-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim, Çev. Suat Yıldırım, Nşr. T.Ö.V. , İzmir, ts.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts. (Buhârî).

el-BÛTÎ, M. Saîd Ramazân, Menhec Terbeviyy Ferîd fi'l-Kur'ân, Dımeşk, Müessesetu'r-Risâle-Mektebetu'l-Fârâbî, 1407/1987. (Menhec).

Min Revâi'i'l-Kur'ân (Teemmulât İlmiyye ve Edebiyye fî Kitâbillâhi Azze ve Celle) Dımeşk, Mektebetu'l-Fârâbî, 1395/1975.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Usûlü, 3. baskı, Ankara, 1979.

CERİŞE, Ali, Edebu'l-Hivar ve'l-Münâzara, Mısr, Dâru'l-Vefâ', 1410/1989.

el-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî, Ahkâmu'l-Kur'ân, Thk. M. Sâdık Kamhânî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1985.

el-CURCÂNÎ, Seyyid Şerîf, Esrarü'l-Belâğa, Thk. M. Reşîd Rızâ, el-Kâhire, Dâru'l-Matbûâti'l-'Arabiyye, ts.

—, Kitâbu't-Ta'rifat, Nşr. G. Flugel, Beyrut, Mektebetu Lübnân, l990. (Ta'rifat).

el-CUVEYNÎ, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdilmelik, Kitâbü'l-İrşat ilâ Kavâidi'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd, Thk. Es'ad Temim, Beyrut, Müessesetü Kütübi's-Sekâfiyye, 1405/1985. (İrşâd).

ÇANTAY, Hasan Basrî, Kur'ân-ı Kerim ve Meâl-i Hakîm, Nşr. Mürşid Çantay, 8. baskı, Ahmed Saîd Matbaası, İstanbul,1394/1974.

ÇAVİŞ, Abdulaziz, Anglikan Kilisesine Cevâp, Çev. Mehmet Akif, Sadeleştiren: Süleyman Ateş, 3. baskı, DİB Yay., Ankara, ts.,

DAVÛD, Abdulahad, Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, Çev. Nusret Çam, Nil Yay., (Yayın No: 14), İzmir 1992.

ed-DİHLEVÎ, Şâh Veliyyullâh, Huccetullâhi'l-Bâliğa, Nşr. Heyet, el-Kâhire, Dâru't-Turâs, 1355.

DRÂZ, Muhammed Abdullah, ed-Dîn (Buhûs Mumehhede li Dirâseti't-Târîhi'l-Edyân), el-Kuveyt, Dâru'l-Kalem,1410/1990.

—, Dirâsât İslâmiyye (fi'l-'Alâkâti'l-İctimâiyye ve'd-Devliyye), 4. tab', el-Kuveyt, Dâru'l-Kalem 1414/1994.

—, La Morale Du Koran, Edition al-Maaref, le Caire, 1950.

—, en-Nebeu'l-A'zîm (Nazarât Cedîde fi'l-Kur'ân), 7. tab', el-Kuveyt, Dâru'l- Kalem, 1413/1993.

EBU'L-BEKÂ, Eyyûb b. Mûsa el-Huseynî, el-Külliyât (Mu'cem fî Mustalahât ve'l-Furûk el-Luğaviyye), 2. tab', Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1993/ 1413.

EBÛ UBEYD el-Kâsım b. Sellâm, Kitâbu'l-İman, Thk. M. Z. Muhammed Azb, el-Kâhire, Dâru'r-Ravda, 1312/1993.

EBÛ 'UBEYDE, Ma'mer b. Musennâ, Mecâzu'l-Kur'ân, Nşr. Fuâd Sezgin, C. 1, 2. tab', Mısr, Mektebetu'l-Hancî, Dâru'l-Fikr, 1390-1970. (Mecâz).

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, el-Mu'cizetu'l-Kubrâ el-Kur'ân, el-Kâhire, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1390/1970.

—, Târîhu'l-Cedel, el-Kâhire, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, l934.

ELİADE, Mircea Kutsal ve Dindışı, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1991.

ELMALILI M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Yay., İstanbul, 1971.

FAZLU'R-RAHMÂN, Ana Konularıyla Kur'ân, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ankara, 1987.

el-FERRÂ', Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd, Meâni'l-Kur'ân, 2. tab', Beyrut, Âlemu'l-Kutûb, 1980.

el-FEYRÛZÂBÂDİ, Mecduddîn Muhammed, Basâir Zevi't-Temyiz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz, Thk. M. Ali en-Neccâr, Beyrut, el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts. (Besâir).

FOULQUIE, P., Pedagoji Sözlüğü, (Dictionnaire de la Langue Pedagogique), Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul, 1994.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed, Cevâhiru'l-Kur'ân, Thk. M. Reşîd Rızâ el-Kabbânî, 3. tab', Beyrut, Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1411/1990.

—, el-Hikme fi Mahlûkâtillah, Thk. M. Reşîd Rızâ el-Kabbânî, 3. tab', Beyrut, Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1406/1986.

—, el-İktisâd fi'l-İ'tikâd, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.

—, İlcâmü'l-'Avâm 'an İlmi'l-Kelâm, İstanbul, Muhib Matbaası, 1287. (İlcâm).

—, el-Munkız mine'd-Dalâl, 3. tab', Beyrut, Mektebetü Kütübü's-Sekafiyye, 1411/ 1991, (beş kitap bir arada).

HÂMİD, Abdurrahmân Muhammed, el-Kur'ân ve Âlemu'l-Hayavân, Hartûm, Dâru's-Sûdâniyye li'l-Kütüb, ts.

HAMİDULLAH, Muhammed, Initiation â l'İslâm, Paris, 1963.

—, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, 4. baskı, İrfan Yay., İstanbul, 1980/ 1400.

—, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası (Dt. Macit Yaşaroğlu ile müşterek) Çev. M. Said Mutlu, DİB Yay., Ankara, 1991.

—, Le Saint Koran, Paris, Clup Français de Livre, 1963.

—, Resûlullah Muhammed, Çev. Salih Tuğ, 2. baskı, İrfan Yay., İstanbul, 1973.

el-HATTÂBÎ, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, Beyân İ'câzi'l-Kur'ân, Thk. M. Halefullah, M. Zağlul Selâm, 4. tab', el-Kâhire, Dâru'l-Maârif, ts. (Selâsu Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân'da).

HIFNÎ, Abdulhalîm, Uslûbu's-Suhriyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerim, el-Kâhire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987.

İBNU ATİYYE, el-Kâdî Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Ğâlib, el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz, Thk. A. Abduşşâfî Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.

İBNU FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyyâ, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa, Thk. Abdusselâm M. Harun, 2. tab', Mısr, el-Halebî, 1389/1969. (Mu'cem).

İBNU HALDÛN, Mukaddime, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB yay., İstanbul, 1990.

İBNU HİŞÂM, -es-Sîretu'n-Nebeviyye, Thk. Mustafa es-Sakâ ve ark., Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1412/1992. (Sîre).

İBNU İSHÂK, es-Sîre, Nşr. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981/1401.

İBNU KAYYİM el-CEVZİYYE, Şemsuddin Muhammed b. Ebî Bekr, Kitâbu Hidâyeti'l-Hayârâ fi Ecvibeti'l-Yehûdi ve'n-Nasara, Thk. Heyet, 1. tab', Beyrut, Dâr İbn Zeydûn, 1410/1990.

—, Kitâbu Aksâmi'l-Kur'ân, Mekke'l-Mahmiyye, el-Matbaâtü'l-Müniyriyye, 1321.

İBNU KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. 'Umer, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, 1. tab', Ürdün, Mektebetü'l-Menâr, 1410/ 1990. (Tefsir).

İBNU KUTEYBE, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, Kitâbu'l-Mesâil ve'l-Ecvibe li'l-Hadîsi ve't-Tefsir, Thk. Mervân el-Atiyye, Muhsin Haraba, 1. tab', Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1410/ 1990.

İBNU MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn M. b. Mukrem b. Manzûr, Lisânu'l-'Arab, Beyrut, Dâru Sâdır, 1300.

İBNU RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Faslu'l-Makâl fî mâ beyne'l-Hikme ve'ş-Şerî'a mine'l-İttisâl. (Faslu'l-Makâl),

—, el-Keşf 'an Menâhici'l-Edille fî 'Akâidi'l-Mille, Thk.Mustafâ Abdulcevâd İmrân, 3. tab', Mısr, 1388/1968 . (Keşf). (Son iki kitâp bir ciltte)

İBNU TEYMİYYE, Takiyyuddîn Ahmed b. 'Abdulhalîm, Mecmuatu'r-Resâil ve'l-Mesâil, 2. tab', Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412-1992.

—, Tefsiru Sûreti'l-İhlâs, Thk. Abdü'l-Alî, Abdulhamîd Hâmid, Bombay, ed-Dâru's-Selefiyye, 1406/1986.

İKBAL, Muhammed, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Çev. N. Ahmet Asrar, Bir Yay., İstanbul, ts.

İA (İslâm Ansiklopedisi), MEGSB Yay., İstanbul, ts.

İZZUDDİN, Tevfîk Muhammed, Delilu'l-Enfüs Beyne'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-İlmi'l-Hadîs, el-Kâhire, Dârü's-Selâm, 1407/1986. (Delilu'l-Enfüs).

İZUTSU, Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan, Çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, ts.

KANTARCIOĞLU, Selçuk, Eğitimde Masalın Yeri, MEB Yay., İstanbul, 1991.

el-KÂSIMÎ, Cemâluddîn, Delâilu't-Tevhid, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/ 1984.

KILIÇ, Sadık , Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm, Nil Yay., İzmir, 1993. (Mitoloji).

KİTÂB-I MUKADDES (Eski ve Yeni Ahid), Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1991.

el-KUŞEYRİ, er-Risâletu'l-Kuşeyriyye, Thk. M. Zerik, Ali A. Baltacı, Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1412/ 1991.

KUTUB, Seyyid, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 17. tab', el-Kâhire, Dâru'ş-Şurûk, 1410/ 1990.

—, Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân, Tehrân, ts.

—, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, 9. tab', el-Kâhire, Dâru'ş-Şurûk, 1407/ 1987.

KÜFREVÎ, Kasım , Hz. Peygamber'e Dil Uzatanlar, İstanbul, 1969.

MANSÛR, Şerîf b. 'Avn el-'Abdelî, el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Cidde, Âlemu'l-Ma'rife, 1406/ 1985.

el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafâ, Tefsiru'l-Merâğî, 5. tab', Mısr, el-Halebî, 1394-1984.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, Tefhîmu'l-Kur'ân, Çev. Heyet, 2. baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1991.

MUALLİMOĞLU, Nejat, Bütün Yönleri ile Hitabet, 3. baskı, İstanbul, 1991.

Mukaddemetân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Nşr. A. Jefery, el-Kâhire, 1954.

MUSTAFA MAHMÛD, el-Kur'ân (Muhâveletün li Fehmin Asrî), 7. tab', el-Kâhire, Dâru'l-Maârif, ts.

NECÂTÎ, Muhammed Osman, el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs, 5. tab', el-Kâhire, Dâru'ş-Şurûk, 1414/1993.

en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî, Tefsiru'n-Nesâî, Thk. Sabrî b. Abdilhalık, S. b. Abbâs el-Celîmî, Beyrut, Kutubu's-Sakâfiyye, 1410/1990.

en-NESEFÎ, 'Abdullah b. Ahmed, Tefsiru'n-Nesefî, Kahraman Yay., İstanbul, 1984.

NURSÎ Bedîüzzamân Sâid, İşârâtu'l-İ'câz fî Mazanni'l-İcâz, Türkçeye Çev. Abdulmecîd Nursî, 4. baskı, Sözler Yay., İstanbul, 1986.

—, Lem'alar, Sinan Matbaası, İstanbul, 1959.

—, Mesnevî-i Nuriye, Türkçeye Çev. Abdulmecid Nursî, Sözler Yay., İstanbul, ts.

—, Muhâkemât, Sözler Yay., İstanbul, 1991.

—, Sözler, 9. baskı, Sözler Yay., İstanbul, 1989.

—, Şuâlar, Sözler Yay., İstanbul, 1992.

OKİÇ, Muhammed Tayyip, Tefsir Ders Notları, A. Ü. İlâhiyât Fakültesi, l969.

er-RAFİÎ, Mustafa Sâdık, İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1410/1990.

er-RÂĞIB el-Isfehânî, el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân, Thk. M.S. Geylânî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, ts. (Müfredât).

er-RÂZÎ, Fahruddîn, Acâibu'l-Kur'ân, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/ 1989.

—, el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn,Thk. A. Hicâzî es-Sakâ, el-Kâhire, Dâru'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1986. (Erbaîn).

—, İsmetü'l-Enbiyâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981.

—, Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz, Thk. A. Hicâzî es-Sakâ, el-Kâhire, el-Mektebetu's-Sekâfî, 1989. (Nihâyetu'l-İcâz).

—, en-Nübüvvât ve mâ Yeteallak bihâ, Thk. Ahmed Hicâzî es-Sakâ, Beyrut, Dâru İbnu Zeydûn-Dâru'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986. (Nübüvvât).

—, et-Tefsirü'l-Kebîr, 2. tab', Tahrân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

RIZÂ, M. Reşîd ve M. 'Abdûh, Tefsîru'l-Menâr, 2. tab', Beyrut, Dârü'l-Fikr, ts.

SELÂSÜ RESÂİL fi İ'câzi'l-Kur'ân, er-Rummânî, el-Hattâbî, Abdulkâhir Cürcânî, Thk. M. Halefullah, M. Zağlul Selâm, 4. tab', el-Kâhire, Dâru'l-Maârif, ts.

SUBHİ'S-SÂLİH, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân, 7. tab', Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1972. (Mebâhis).

SÜFYÂN es-SEVRİ, -Tefsiru Sufyân es-Sevrî, Nşr. Heyet, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

es-SUYÛTÎ, Celâlüddîn, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Tehrân, 1343. (İtkân).

eş-ŞÂTIBÎ, Ebû İshak, -el-Muvâfakât fi Usûli'ş-Şerîa, Thk. M.A. Drâz ve ark., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991. (Muvâfakât).

ŞEHÂTE, Abdullah, Tefsiru'l-Âyâti'l-Kevniyye, el-Kâhire, Dârü'l-İ'tisâm, ts.

ŞENGÜL, İdris, Kur'ân'ın Temel Prensipleri Işığında kıssaların Tahlîl ve Değerlendirilmesi, Ankara, 1990 (Yayınlanmamış Doktora tezi).

et-TABÂTABÂÎ, Muhammed Huseyn, Nihâyetu'l-Hikme, Tehrân, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1362.

—, Tefsiru'l-Mizan, Beyrut, Müessesetü'l-Âlem li'l-Matbû, 1973. (Mîzân).

TABBÂRA, Afîf Abdulfettâh, Rûhu'd-Dîni'l-İslâmî, 20. tab', Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1980.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'ân, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.

et-TABRESSÎ, Ebû 'Alî el-Fadl b. el-Hasan, Mecma'u'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân, Beyrut, Mektebetu'l-Hayât, ts.

TANYU Hikmet, Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1966, Cilt: XIV, Ankara, 1967.

et-TEFTÂZÂNÎ, Mes'ûd b. 'Umer b. A. Sa'duddîn, -Şerhu'l-Mekâsıd, Thk. Abdurrahmân Umeyre, Nşr. Salih Mûsa Şeref, Beyrut, Âlemu'l-Kütüb, 1409/ 1989.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed b. 'Ali, Keşşâfu Istılâhâti'l-Funûn, Kahraman Yay., İstanbul, 1984. (Keşşâf).

et-TÛFÎ, Süleyman, Kitâbu İlmi'l-Cezel fi İlmi'l-Cedel, Süleymaniye Küt., Şehid Ali Paşa, No: 2315.

ULUTÜRK, Veli, Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor? Nil Yay., (Yayın No: 4), İzmir, 1988.

el-VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ahmed, Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân, Thk. Kemâl B. Zağlûl, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.

WEINSINCK, A. J., el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî (Concordance et İndice de la Tradition Musulmane), Leiden, 1936-69.

YILDIRIM, Suat, Kur'ân'da Uluhiyet, Kayıhan Yay., İstanbul, 1987.

—, "Kur'ân'da Kıssalar", İİFD, Ankara, 1979.

—, Kur'ân-ı Kerîm ve Fennî Keşifler, DİB Yay., Ankara, 1990.

ez-ZEMAHŞERÎ, Cârullâh Muhammed b. 'Umer, el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl.., Thk. M. Mursî 'Amir, tab', el-Kâhire, 1397/1977.

ez-ZENDÂNÎ, Abdulmecîd, Kitâb Tevhidi'l-Halık, Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1411/ 1990 (3 cüz bir ciltte).

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed 'Abdul'azîm, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, el-Kâhire, el-Halebî, 1336/1918.

ez-ZERKEŞÎ, Bedrüddîn, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972. (Burhân).

ZEYDÂN, Abdülkerîm, el-Medhal li Dirâseti'ş-Şerî'ati'l-İslâmîyye, 11. tab', 'Ammân, Mektebetu'l-Beşair, Muessesetu'r-Risâle, 1411/1990.

—, Uslûbu'd-Da've, 6. tab', Bağdât, Mektebetu'l-Kuds-Dâru'l-Vefâ, 1413/1992.

İNDEKS

F

G

H

I/İ

K

S

Ş

T